

MATICA HRVATSKA GRUDE
S U S R E T I
2010.

Broj IV.

Nakladnik

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude

Glavni urednik

Mario Bušić

Uredništvo

Andrijana Mlinarević-Cvetković
Ivana Marić
Jozo Marić
Marija Martić
Mario Bušić
Mladen Leko
Petar Majić
Srećko Mikulić
Stjepan Glavaš
Tihomir Glavaš
Vinko Čuljak
Vinko Zorić

Grafički urednik

Andrijana Mlinarević-Cvetković
Edita Grubišić

Lektor i korektor

Lucija Mikulić

Tisk

Grafotisak, Grude
www.grafotisak.com

Naklada

1000 primjeraka

FALI CIP

4

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2010.

SADRŽAJ

UMJESTO UVODNIKA	7
ZEMLJOPIS Povijest	11
POLITIKA	163
RELIGIJA	179
KULTURA	217
UČENIČKI POKUŠAJI	325
ZANIMLJIVOSTI	333
KRONIKA	339

UMJESTO UVODNIKA

Hercegovac u Münchenu

Jest bilo predizborni vrijeme, jest da sam ja važan čimbenik u tim stvarima, jest uostalom da su ovdašnji demokratski procesi bez mene teško zamislivi, sve to jest, ali bavarska je festivalska obljetnica bila tako okrugla da joj nisam mogao odoljeti. Nešto što odgađam već dvadesetak godina napokon je došlo na red. Trebali ste i vi poći sa mnom na Oktoberfest u München, svi: vjerojatno najveća pučka fešta na svijetu pravo je mjesto da takozvani obični ljudi sebi daju malo oduška, a ovih okruglastih dvjesto godina od održavanja prvoga Oktoberfesta mogle su biti onaj dodatni razlog kojega mi posloviočno neodlučni uvijek tražimo.

Kad se već nisam u Münchenu prije dvadeset pet godina realizirao kao *radnik*, neuspješno čekajući sa studentskom iskaznicom na *arbeitsamtu* u Kapuzinerstraße 26 (znam da vam je tu neobičnu riječ „arbeit“ teško povezati sa mnom, ali imao sam i ja svijetlih pokušaja u životu), kad odlazeći kasnije višekratno na *Handwerksmesse* u njemu nisam započeo karijeru uspješna poslovног čovjeka, možda se baš tu u Münchenu napokon ostvarim barem kao kronični pivopija. Nekim ljudima naprosto treba vremena da pronađu najboljega sebe. Evo, upravo sad mi sinula genijalna ideja: *Hercegovac u Münchenu* - mogao bi to biti naslov neke zgodne parodije na Minnellijev slavni mјuzikl iz pedesetih godina prošloga stoljeća. S gangom umjesto Gershwinove glazbene podloge, s uglavnom prizemnim umjesto umjetničkih ambicija glavnoga lika, s minhenskim *Hauptbahnhofom* - tim mitskim mjestom gastarabajterske sudbine i života – umjesto pariškoga *Champs-Élysées*, mogao bi to biti komad gledan skoro kao Matišićev *Cinco i Marinko*. Zanimljivo je kako meni genijalne ideje dolaze tako često, i uvijek kad im se najmanje nadam.

Oktoberfest vam se održava na *Theresienwiese*, na ogromnom trgu-poljani praktično u samome središtu grada. Od *Marienplatz*, glavnog i najpoznatijeg minhenskoga trga, on vam je udaljen dvije, a od gorespomenutog *Hauptbahnhofa* tek jednu stanicu podzemne željeznice.

Desetine divovskih šatora, stotine sisatih konobarica u tradicionalnoj bavarskoj nošnji, tisuće onih drvenih priručnih stolova (i točno dvostruko više

klupa; ako netko ne vjeruje, neka dogodine prebroji) kakvi su i kod nas postali uobičajni u različitim masovnim prigodama, stotine tisuća kobasica, milijuni litara piva, to su vam grube brojke koje nijedna slična manifestacija u svijetu ne može dostići. Narodna fešta za Jurjevo u mom selu, recimo, po mnogim elementima, u prvom redu po raznolikosti gastronomске ponude, slijedi isti obrazac, ali je po gabaritima neusporedivo manja. Te male gabarite bih – kad sam već spomenuo svoje selo - još i oprostio, međutim ono što snažno kompromitira naše seosko okupljanje jest nerazumna odluka organizatora da mi na fešti, umjesto konobarica, imamo konobare.

U München se potkraj rujna i početkom listopada doslovce slijevaju rijeke ljudi iz svih krajeva Njemačke i svijeta. Vjerujem da ste na televiziji ovih dana vidjeli barem jedan reportažni prikaz pojačanoga „uživanja u životu“, tog ludila na trenutke. Pored nas je sjedila jedna skupina Australaca, njih deset-petnaest, svi otprilike u rasponu od 30 do 40 godina. Kad jednom odlučite otići na Oktoberfest, preporučio bih vam da to napravite organizirano, upravo u ovakvim skupinama. Premda plah i bojažljiv u komunikaciji s ljudima, ženama poglavito, nakon nekoliko onih njihovih litarskih krigli piva i meni se razvezao jezik. Oktoberfest je – koliko sam mogao razumjeti taj tečni australski – samo jedna od postaja na njihovu jednomjesečnom krstarenju Europom. Pored neobična kontrasta između tipičnoga Nijemca, uštogljena i disciplinirana u radno vrijeme, a tako razularena i sklona oblokavanju po šatorima Oktoberfesta i sličnih narodnih veselica, priča ovih Australaca bila mi je posebno draga valjda zbog te moje stalne žudnje za dugim i opuštenim putovanjima. Prema službenim procjenama, barem milijun stranaca – od ukupno 6-7 milijuna posjetitelja - svake godine posjeti ovu jesensku minhensku feštu. To nije milijun zapadnjačkih bogataša ili pomahnitalih pustolova, to je milijun običnih ljudi, pripadnika srednjega sloja koji sebi mogu priuštiti ovakva putovanja po svijetu. Jedna Australka iz toga društva za susjednim stolom, naprimjer, službenica je u srednje velikoj firmi i u Europu je došla s kolegama s posla i priateljima. Nisam baš razumio čime joj se firma bavi, nisam razabrao niti koji je od kolega s kojima se grljakala njen dečko (ako je ijedan), ali vam iz prve ruke mogu potvrditi da je ova Australka njemačkih korijena bila sasvim *good-looking*. Upravo čita *Anu Karenjinu* (i inače, kaže, voli rusku književnost), čula je za Hrvatsku, Hercegovinu i Bosnu, zna i neke Hrvate tamo dolje u Australiji. Kako i priliči mojim godinama i bračnom statusu, ja svoj čuveni južnjački šarm nisam pojačavao na „tricu“, nagovarao sam tek nju i njene kolege da jedan odmor provedu na hrvatskoj obali i otocima, „najljepšima na svijetu“ - rekao sam im, nastojeći tako doprinijeti BDP-u i gospodarskom oporavku naših krajeva. Komšića, ustavne promjene i Treći entitet ni spomenuo nisam. „D most bjutiful in d vrld“ - da, baš tim riječima sam rekao.

Ivan Šimić

ZEMLJOPIS POVIJEST

VJEKOSLAV ŠIMUNOVIĆ

Geoekološke značajke riječnog sustava: Tihaljina-Mlade-Trebižat i areala bukove šume Bosiljna 13

ANDRIJA NIKIĆ

Kretanje pučanstva u Tihaljini 44

MILKA TICA

Ledinac, srce Donjih Mamića 125

MARIO BUŠIĆ

Zrakoplovni satnik Cvitan vitez Galić 143

FRA ROBERT JOLIĆ

Franjevački mučenici iz Općine Grude 150

GEOEKOLOŠKE ZNAČAJKE RIJEČNOG SUSTAVA:

Tihaljina-Mlade-Trebižat i areala bukove šume Bosiljna – prilog održivom razvoju Županije Zapadnohercegovačke

U radu se raspravljuju prirodni fenomeni i geoekološke značajke riječnog sustava Tihaljina - Mlade – Trebižat i šumskog kompleksa bukve Bosiljna u jugozapadnom dijelu planinskog hrpta Čabulja. Objasnjavaju se fizičke pretpostavke njihova stvaranja. Ukazuje se na okolnosti koje bi mogle narušiti razmjerno labilnu ravnotežu geoekoloških čimbenika i dovesti u opasnost opstojnost izdvojenih prirodnih pojava. Kako „ne korištenje“ ne znači zaštitu, raspravlja se o optimalizaciji rukovođenja područjima izdvojenih prirodnih posebnosti, unatoč proizvodnji hidroenergije, i zahvatima koji se u njihovoj blizini planiraju ili su provedeni. Ukazuje se i na oprez pri izradi i provođenju postojećih općinskih prostornih planova koji unutar svojih granica obuhvaćaju jedan ili više izdvojenih fenomena. Istaknuta je potreba njihovog međusobnog usklađivanja, jer su date posebnosti (prirodni fenomeni) u službi održivog razvoja i opće dobrobiti ljudske zajednice.

Ključne riječi: Županija Zapadnohercegovačka, riječni sustav Tihaljina - Mlade - Trebižat „TMT“, male protočne hidroelektrane „MHE, vodopadi Kočuša i Kravica, sedrene barijere, krška vrela, biološka raznolikost, održivi razvoj, Bosiljna, fitogeografska regija, stupanj ranjivosti.

Geoecological features of river systems Tihaljina-Mlade-Trebižat and range Bosiljna beech forests - a contribution to sustainable development of the West Herzegovina County

The paper discusses natural phenomena and geoecological characteristics of the river system Tihaljina - Mlade – Trebižat and area of beech forest complex Bosiljna in the southwestern part of the mountain ridge Čabulja. The physical conditions of their creation has been explained. It's accentuate

to the circumstances that could disrupt a relatively unstable equilibrium of geoecological factors and endanger the existence of selected natural phenomena. Since passivity and “do not touch anything” philosophy does not mean really protection of natural phenomena, paper discusses the optimal management of natural area of selected natural phenomena in spite of energy production and the operations on them that are planned or realized. It points out also to caution in creating and implementing the existing municipal spatial plans, which including one or more selected natural phenomena. It’s has been emphasized necessity of their mutual coordination, because these phenomena provide to the general benefit of the human community.

Key words : Westherzegovina County, river system Tihaljina - Mlade - Trebižat „TMT“, little „run on river“ plants „MHE“, Kočuša and Kravica falls, travertine barriers, karst springs, biological diversity, sustainable development, Bosiljna, phytogeographic region, the degree of vulnerability.

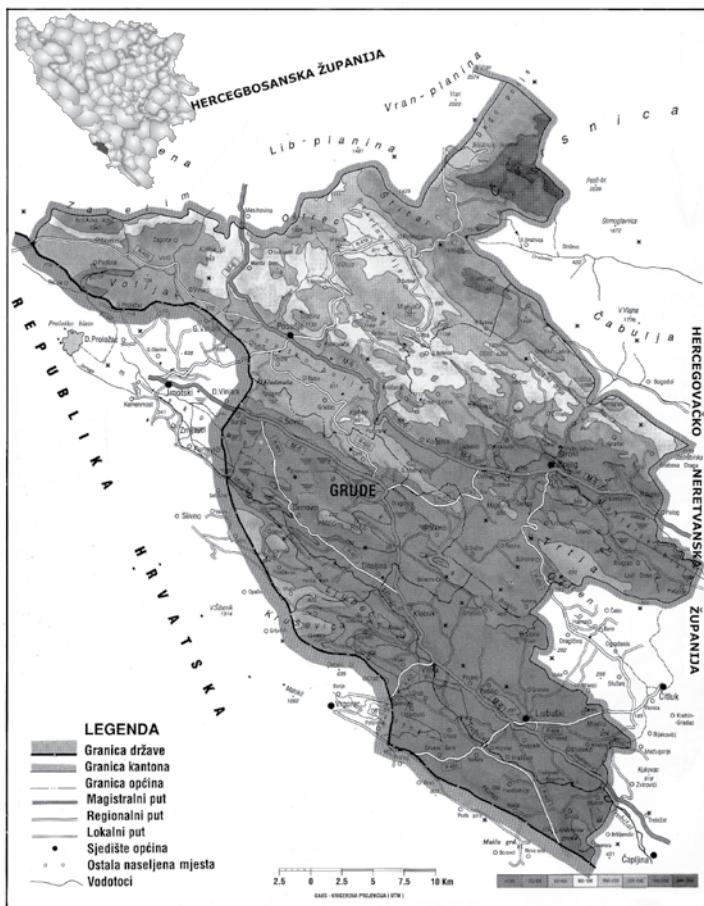
Uvodnik

Prema popisu stanovništva od 30. 03. 1991. godine Županija Zapadnohercegovačka uključuje općine Grude (218 km^2), sa 16 358 stanovnika, Ljubiški (289 km^2) sa 28 340 stanovnika, Posušje (372 km^2) sa 17 134 stanovnika i Široki Brijeg (388 km^2) sa 27 160 stanovnika. Ukupna površina Županije iznosi 1267 km^2 , a u njoj je prema popisu iz 1991. godine živjelo 88. 992 stanovnika, odnosno 70 stanovnika na km^2 .

Teritorij Županije obuhvaća „Visoku Hercegovinu“ („Visoki krš“) na krajnjem sjeveru i sjeveroistoku ($>1000 \text{ m.n.v.}$; Štitar planina, Dugo Polje, SZ dijelovi Čvrsnice uključujući i najviši vrh Pločno 2228 m, i JI padine hrpta Čabulje), Zapadnohercegovačko brdsko područje između 500 i 1000 m.n.v. unutar trokuta Posušje - Sutina - Vrpolje u osrčju Županije (Mratnjača) i „Nisku Hrečegovinu“ obilježenu zavalama polja i zaravni u kršu, visinske vrijednosti manje od 500 metara, koju najvećim dijelom odvodnjavaju rijeke Tihaljina - Mlade - Trebižat i Lištica s pritocima, u okviru slijeva (donje) Neretve.

Pretežito karbonatni sastav stijena (izuzev zavala polja, uglavnom je zastupljen krški reljef), složena tektonska struktura, obilježena reversnim rasjedanjem i navlačenjem stijena, te transpresijsko – transtenzijskim deformacijama struktura, krška hidrografija, kontaktni (dodirni) položaj između obale Jadranskog mora i visokih krških Dinarskih planina u zaleđu, s postupnim prijelazom klimatskih značajki koje utječu na posebnost i raznovrsnost biljnog i životinjskog svijeta (biodiverzitet) ishode pojavom brojnih prirodnih fenomena (posebnosti)

**KARTA
ZAPADNO HERCEGOVĀČKE ŽUPANIJE**

Slika 1. Županija Zapadnohercegovačka – geografski smještaj

i potencijala, koji su izdvojeni na osnovi procjene njihova geoekološkog potencijala. Na području Županije izdvajaju se:

- Riječni tok Tihaljina - Mlade - Trebižat sa svim svojim posebnostima
- Park prirode Blidinje sa svojstvenom florom i faunom
- Blidinjsko jezero
- Jugozapadne padine planinskog hrpta Čabulje - Bosiljna sa šumskom zajednicom bukve
- Jezero Tribistovo – zahvat površinske vode za vodovod Posuđe s okolnim izvoristišta
- Izvorista pitke vode u Rakitskom polju (dodir vapneničkih stijena i flisa)

- Prirodne pašnjačke površine Dugog polja, Svinjače, Liba i Rakitskog polja
- Jezero Krenica grudskom dijelu Imotsko-bekijskog polja
- Vodopadi, bukovi, slapišta i sedrene barijerice riječnog sustava Tihaljina-Mlade-Trebižat
- Izvorište Tihaljine, Peć Mlini
- Borak, izvorište rijeke Lištice

U radu se detaljnije razrađuju fenomeni i geoekološke značajke prostora Županije Zapadnohercegovačke na primjerima riječnog sustava Tihaljina - Mlade - Trebižat i areala bukove šume Bosiljna u jugozapadnom dijelu gorskog hrpta Čabulja i objašnjavaju fizičke pretpostavke njegova stvaranja. Ukazuje se na okolnosti koje bi mogle narušiti razmjerno labilnu ravnotežu geoekoloških čimbenika i dovesti u opasnost opstojnost izdvojenog fenomena. Kako „ne korištenje“ ne znači zaštitu, raspravlja se o optimalizaciji rukovođenja područjima izdvojenih prirodnih posebnosti i zahvatima koji se na njima planiraju ili su provedeni. Ukazuje se i na oprez pri izradi i provođenju postojećih općinskih prostornih planova koji unutar svojih granica obuhvaćaju jedan ili više izdvojenih fenomena i njihovo međusobno aktivno usklađivanje, jer su date posebnosti u službi **održivog razvoja** i opće dobrobiti ljudske zajednice.

Riječni sustav Tihaljina - Mlade - Trebižat

Slijev "TMT" površine je 1.268 km² i dužine oko 120 km, mjereno po duljoj osi slijiva vodotoka. U širem hidrogeološkom smislu pripada hidrogeološkom sustavu Dinarskog krša, obilježenog prisustvom, u najvećem dijelu, karbonatnih (vapnenci i dolomiti) stijena sekundarne poroznosti, izrazite do dobre vodopropusnosti, s mjestmičnim pojavama hidrogeoloških barijera koje čine geološke strukture čije se osi pružaju okomito ili koso na smjer kretanja podzemnih voda i u koje su uklopljene slabo propusne i nepropusne stijene paleogenskih laporovitih vapnenaca, laporanog i fliša. Na mjestima gdje su evidentirane lokalne ili regionalne hidrogeološke barijere, dolazi do uspora, vodama razmjerno bogatog krškog podzemlja, i njihove pojave na površini krškog terena u obliku snažnih, brojnih i nepresušnih krških vrela koja hrane tokove, kako na samom izvorištu, tako i putem njihovih kraćih pritoka duž najvećeg dijela toka glavne tekućice (Slika 2, 2a i 3).

Prosječne količine padalina koje se izluče na slijev iznose oko 1500 mm godišnje. Slijev odlikuje pojava brojnih krških stalnih i povremenih vrela sa značajnim prosječnim i minimalnim izdašnostima.

Vodotok Tihaljina - Mlade - Trebižat ("TMT") je druga po veličini ponornica u slijevu Neretve. Izvire u Republici Hrvatskoj kao vodotok Vrljika.

Nakon poniranja izvire u Bosni i Hercegovini (Županija Zapadnohercegovačka) kao vodotok Tihaljina, zatim mijenja naziv u Mlade, a kao Trebižat ulijeva se u Neretvu.

Faktori koji utječu na hidrološke prilike riječnog sustava "TMT" su: litološki, petrografski, mineraloški, tektonski, hidrogeološki i geomorfološki.

Kompletan slijev oblikovan je u pretežito karbonatnim stijenama s nešto laporovitim vapnenaca, vapnenih laporanih, samo mjestimično gline, fliša i u poljima aluvijalno jezersko močvarnih naslaga. Izrazito je okršen, i zastupljeni su gotovo svi oblici krša (oblici povezani s protokom vode kroz krško polje, ponori, jame, estavele, manji kanjoni, vrtače, akumulacije, periodičnog povodnja). Položaj, vrsta geoloških struktura i stijenski sastav određuju smjer i dinamiku podzemne cirkulacije voda i karakter podzemnih veza između ponora i izvora.

Topivost minerala kalcita i dolomita u vodi, potpomognuta prisustvom ugljične kiseline te njihova ponovna precipitacija pod specifičnim geoekološkim i geokemijskim uvjetima slapišta, omogućava oblikovanje **sedrenih barijera** i pojavu slapova različitih oblika i starosti. Postanak najviših slapova posljedica je rasjedne tektonike. Reljef riječnog dna utječe na karakter tečenja tekućice, čime se pospješuje izlučivanje CO_2 i pojačava dinamika stvaranja raznovrsnih sedrenih oblika.

Antropogeni faktor

Utjecaj čovjeka ogleda se kroz veliki broj izgrađenih kanala za navodnjavanje i odvodnju, različitih namjena (vodoopskrba, navodnjavanje, sprječavanje i smanjenje voda povodnja).

Klimatski faktor

Sušnije razdoblje zabilježeno je od 1980 godine do danas. Blage zime smjenjuju žarka ljeta. Srednje siječanske temperature su visoke (od 4°C do 6°C), dok su ljeta suha i vruća (apsolutne maksimalne temperature od 40°C do 45°C). Srednja godišnja suma padalina kreće se od 1200 l/m^2 do 1800 l/m^2 . Temperatura vode najvećim dijelom godine viša je od 10°C što je povoljno za taloženje sedre.

Osnovna veza Trebižata sa vodotocima zavale Imotsko-Bekijskog polja ostvaruje se preko ponora Šainovac u njegovu najnižem, jugoistočnom dijelu, i tunela Petnik (Sl. 2, 2a).

Na izlazu iz tunela u Peć-Mlinima nastaje rijeka **Tihaljina** (Slika 3), koja mijenja ime na ulazu u Ljubuško-Vitinsko polje (Kavazbašin most) i dio do

mosta u Humcu se zove **Mlade**, da bi je, nakon Humca do ušća u Neretvu u Strugama, zvali **Trebižat**.

U stručnim krugovima za riječni sustav Tihaljina - Mlade - Trebižat, kaže se da čine vodotok "TMT" koji u svom izvorišnom dijelu protječe kroz općinu Grude, zatim najvećim dijelom kroz općinu Ljubuški i manjim dijelom kroz općinu Čapljina.

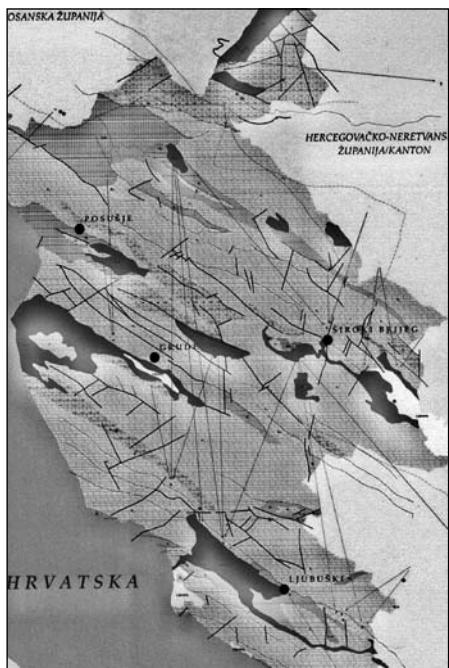
Kada ovom riječnom sustavu pridodamo i rijeku Vrljiku od samog izvorišta Opačac, dužina vodotoka do ušća u Neretvu iznosi oko 70 km. Orografska slijevna površina, ovog izduženog slijeva, do ušća u Neretvu iznosi, oko 1200 km² (gotovo kao i cijela površina Zapadnohercegovačke Županije). Tekućica tijekom podzemnog tečenja prenosi veliku količinu otopljenog kalcij karbonata kojeg precipitira u pojedinim dijelovima površinskog toka.

Na svom putu kroz Hercegovinu u dužini od oko 50 km vodotok gradi niz različitih sedrenih tvorevina počevši od **sedrenih podvodnih pragova** preko **sedrenih barijerica** do **sedrenih slapova**. Turbulencija vode tijekom tečenja pospješuje daljnje taloženje sedre. Svakako, najpoznatiji su sedreni slapovi Kočuša i Kravica (Slika 6.). **Vodopad Kravica** sedrotvorna je barijera visine i do 30 m. **Vodopad Kočuša**, visine do 10, a širine između 20 i 30 m. Rijeka Trebižat u svom sjevernom i sjeveroistočnom zaleđu (dijelu hidrogeološkog slijeva) ima velike podzemne akumulacije, o čemu svjedoče izdašna vrela u dolini ovog vodotoka kao što su Klokun, Vrioštica, Studenci, Modro oko, Grabovo vrelo i brojna druga, manja vrela.

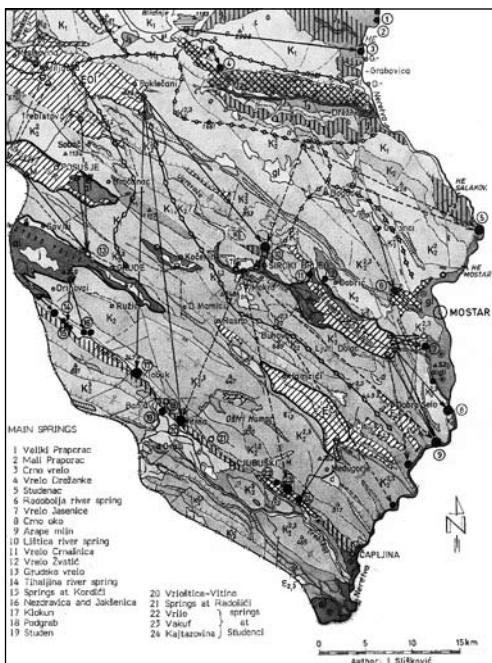
Za stvaranje vodopada Kravica najznačajniji je **bigar, sedra ili travertin**. Radi se o kemijski pretaloženoj karbonatnoj stijeni koja se stalno ili povremeno samoizgrađuje i podiže različite sedrene oblike i barijere stvarajući tako slapišta i slapove. Vodopad Kravica predstavlja prirodan fenomen krša i pod zaštitom

Hidrogeološka uloga	Hidrogeološki elementi	Hidrogeološki objekti
Vodonosnici međuzrnske poroznosti Dobro propusne stijene	 os antiklinale	 bunar
Vodonosnici međuzrnske poroznosti Vodopropusne stijene	 os sinklinale	 bušeni bunar
Hidrogeološki kompleksi mješovite poroznosti Propusne stijene	 podzemna vododjelnica	 grupa bunara
Vodonosnici pukotinske poroznosti Slabo propusne do propusne stijene	 površinska vododjelnica	 izvor
Vodonosnici pukotinsko - kavernoze poroznosti Dobro propusne stijene	 smjer kretanja podzemne vode	 izvor pozname izdašnosti
Izrazito okršeni teren Stijene velike propusnosti	 pretpostavljeni smjer kretanja podzemne vode	 izvor od 100 - 1000 l/s
Hidrogeološki kompleksi bez vodonosnika Nepropusne stijene	 dokazana podzemna veza	 zahvaćeni izvor
Nevodonosne stijene - nepropusne	 rasjed	 ponor

Legenda uz sliku 2 i 2a

Slika 2. Hidrogeološke značajke Županije Zapadnohercegovačke.

Slika 2a. Hidrogeološke značajke Županije Zapadnohercegovačke.

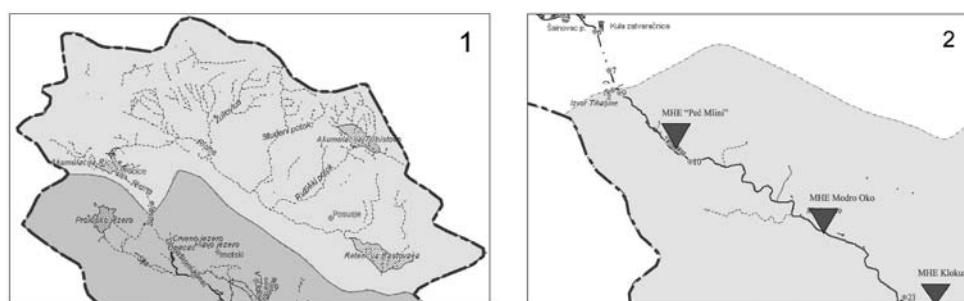
je države kao prirodna rijetkost. Visina vodopada je od 26 – 28 m s rubnim vodenim amfiteatrom, promjera 120 m. Preko sedronosnog sloja od dna prema vrhu izrasla je hidrofilna trava, mahovina i lišajevi (općenito sedronosna vegetacija). Preko sedrenog slapa spuštaju se pleteničasto izduljena busenja trava povijuša i tako raspršuju glavni tok na vodopadu u nizove manjih mlazova što pojačava estetski doživljaj vodopada.

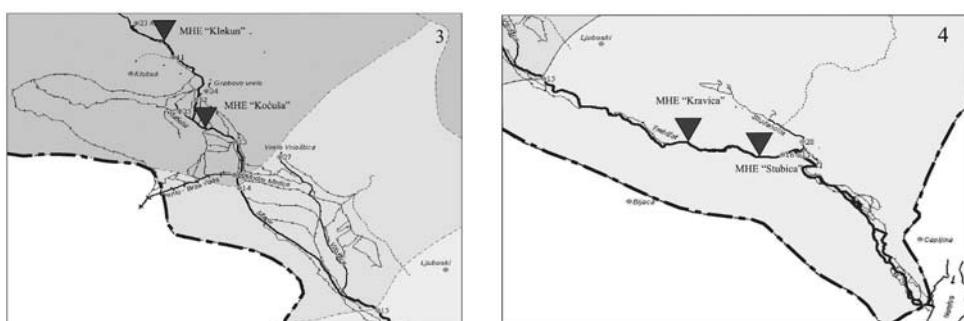
Slika 3. Peć Mlini, izvor Tihaljine

Turbulentno kretanje vode i veličina protoka u tekućici (Tablica 1.), utječe na pojačano prozračivanje vode i brže taloženje sedre. Od biljnih vrsta koje se nalaze u ovom biotopu, na samom slapu, na njegovu rubu, u mirnim dijelovima i na sedrenim pragovima, osim viših vrsta biljaka zabilježeno je i istraženo 48 vrsta nižih biljaka; 25 vrsta algi, 17 vrsta mahovina i 6 vrsta dijatomea.

Na slavovima i brzacima krških rijeka vladaju posebni ekološki uvjeti, koji se bitno razlikuju od onih koji su znakoviti za ostale vode na kopnu. Zbog tih specifičnosti nastale su na krškim rijeckama sedrene tvorevine, na kojima su se naselile samo određene biljne i životinjske vrste među kojima ima mnogo tzv. *sedrotvoraca*, koji svojom nazočnošću omogućavaju zadržavanje čestica kalcij karbonata i tako sudjeluju u stvaranju sedrenih naslaga različitog oblika.

Slika 4. Vode SZ dijela slijeva riječnog sustava „TMT“, 1 - hidrografija slijeva Rijine, Suvaje, Sije i Vrljike, 2 – Tok rijeke Tihaljine. (Prilagođeno i dopunjeno prema izvorniku: „Vodoprivredni uvjeti za izgradnju MHE, Mostar, rujan 2008 – ožujak 2009., Bukmir, F. 2008.“).

Slika 5. Vode JI dijela slijeva riječnog sustava TMT. 3 – rijeka Mladi dužine toka oko 14 km, 4 - rijeka Trebižat dužine toka oko 24 km. (Prilagođeno prema izvorniku: Vodoprivredni uvjeti za izgradnju MHE, Mostar, siječanj 2007. i Bukmir, F. 2008)

Abiotički faktori koji mogu utjecati na dinamiku sedrotvornog procesa su temperatura, brzina strujanja vode, alkalitet, količina ugljičnog dioksida i količina otopljenog kisika. Niska temperatura vode, ne samo zimi nego i ljeti, smanjuje intenzitet taloženja sedre, dok tvrdoća vode, prema mjerenjima, nema bitniji utjecaj na sedrogenezu.

Povijesno razdoblje rada hidroloških stanica/postaja režim tečenja od 1950 godine						
R/b	Vodomjer	Vodotok	Razdoblje obrade	Qmin. (m ³ /s)	Qsr. (m ³ /s)	Qmaks (m ³ /s)
1	Peć Mlini uzv	Tihaljina	1975-1991	0,102	1,88	28,3
2	Peć Mlini nizv	Tihaljina	1967-2001	0,119	11,1	69,9
3	Tihaljina	Tihaljina	1963-1989	0,119	16,5	128
4	Klobuk	Mlade	1965-2001	2,26	25,4	214
5	Grabovo vrelo	Mlade	1968-1987	0,781	28,2	218
6	Kočuša Veljaci	Mlade	1971-1985	2,18	33,7	174
7	Grab	Mlade	1967-1980	0,87	31,4	196
8	Humac	Trebižat	1951-2001	0,935	31,4	210
9	Stubica	Trebižat	2000-2001	0,811	-	179
10	Studenci	Trebižat	1968-1980	1,13	42	221
11	Poljana	Vrelo Klokun	1967-1987	2,18	6,54	25,7

Tablica 1. Protoci Tihaljine, Mlade i Trebižata na hidrološkim postajama u mјerenom razdoblju.

Slika 6. Vodopadi Kočuša i Kravica - prirodni fenomen krša Zapadnohercegovačke Županije nastao je kombiniranim procesima formiranja sedre, krške korozije i ponovne sedimentacije (precipitacije), biogenih procesa i tektonike.

Izdvajaju se tri morfološko – vremenske faze stvaranja sedrenih naslaga (Slika 7.). U početnoj fazi razvoja stvaraju se **plitki sedreni pragovi**, koji su ispod površine vode. Na njima se hvata sedrotvorna hidrofilna vegetacija koja pospješuje precipitaciju sedrenih naslaga i nastaju **barijerice** visine do 0,5 m iznad površine vode. Na površini barijerice, zadržavaju se razni sedotvorci; alge, mahovine, trzaljci, tulari, rakušci, ličinke kukaca iz skupina Diptera, vodeni kornjaši i niz drugih. Biotički čimbenici (organizmi) zadržavaju čestice kalcij karbonata i pri tom pridonose da barijerica raste u okomitom smjeru.

Iz barijerice rastom napokon nastaje prava **sedrena barijera**, na kojoj se mogu zapaziti različiti oblici; sedrene brade, sedreni zastori, sedrene poluspilje, sedrene spilje i niz drugih (poput spiljskog nakita, može se oblikovati veliki broj raznovrsnih sedrenih oblika koji će se i geografski razlikovati ovisno o mikro i mezo ekološkim uvjetima tekućice).

Male hidroelektrane na riječnom sustavu Tihaljina - Mlade - Trebižat.

Male **protočne hidroelektrane** s minimalnim štetnim utjecajem na okoliš u pravilu je projekt protočnih hidroelektrana “run of river”, snage do 10 MW. Projektiraju se i koriste najčešće u ruralnim područjima i područjima

Slika 7. Stupnjeviti razvoj sedrenih barijera na rijeci Trebižat

Slika 8. Slapovi Kravice pri različitim protocima Trebižata

gdje postoji deficit energije, a ulaganja u druge izvore energije su preskupa za lokalnu zajednicu. Projektiraju se i uspješno rade i na područjima skromnije vodne izdašnosti, ili u područjima velikih sezonskih kolebanja izdašnosti izvora i protoka tekućica. Prilikom njihove izgradnje nema potrebe za većim zahvaćanjima u krajolik tako da njihova prisutnost ne isključuje mogućnosti donošenja zakonodavne regulative sa strogo postavljenim zahtjevima zaštite pojedinih fenomena prirodnog okoliša općenito.

Hidroelektrana Peć Mlini nalazi se u Zapadnohercegovačkoj županiji u općini Grude koja za svoj rad koristi vode rijeke Vrljike koja završava tok u najnižem dijelu Grudskog polja u predjelu Nuga, odakle se tunelom, dužine 1570 m i širine 5 m, kroz brdo Petnik spaja s rijekom Tihaljinom u području Mliništa (Peć Mlini). Visinska razlika između Imotsko - Grudskog polja - (akumulacijskog bazena Nuga, (Slika 9) i strojarnice u podnožju brda Petnik na lokaciji Peć Mlini iznosi 107 metara. Puštena je u pogon 2004. godine.

Jugoistočni dio Grudskog polja često je plavljen zbog velikih kolebanja protoka Vrljike, znatne prihrane vodama iz okolnih izvora između Imotskog i Gruda, te povećanja nivoa podzemnih voda za hidroloških maksimuma.

Izgradnjom protočne (ne utječe na oscilaciju vodostaja u nizvodnom dijelu Tihaljine) MHE Peć - Mlini stvoreni su uvejti za dobivanje energije iz obnovljivog izvora, i regulaciju viška voda koje su poplavljivale JI dio polja. Pred ulazom u tunel uređen je bazen za izravnavanje dotoka. Kod većih dotoka

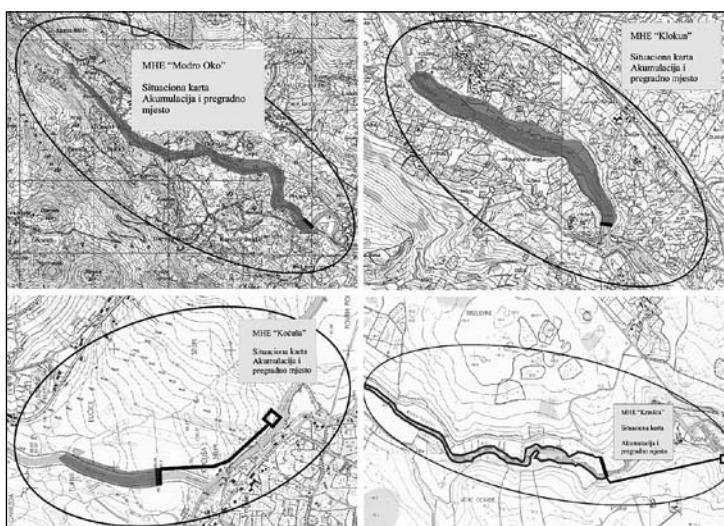
potrebni nivo održava se ili nizvodnim odvajanjem ili poplavljivanjem polja, ali na znatno manjoj površini u odnosu na površinu do sada plavljenog područja. Nepropusnost dna i bokova osigurano je postavljanjem nepropusne posteljice. S ciljem što učinkovitijeg iskorištavanja voda planira se i provodi regulacija kanalske mreže.

Slika 9. Akumulacija Nuga izgrađena je za potrebe MHE Peć Mlini u Drinovcima

R.br.	Naziv objekta	Vodotok	Osnovni podaci o objektu			
			Lokacija objekta	Tip objekta	Instalisana snaga (P _i)	Godišnja proizvodnja (E _g)
					MW	GW h
1.	MHE Modro oko	Tihaljina	Grude	protočno	3,74	12,22
2.	MHE Klokuš	Mlade	Ljubuški	derivaciono	3,256	12,00
3.	MHE Kočuša	Mlade	Ljubuški	derivaciono	4,85	18,40
4.	MHE Kravica	Trebižat	Ljubuški	derivaciono	4,996	21,81
5.	MHE Stubičica	Trebižat	Ljubuški/Capljina	derivaciono	2,946	12,75
				Ukupno silv T – M – T:	19,788	77,18
Ciljevi i očekivani efekti izgradnje / rekonstrukcije objekta			Iskoristjenje hidropotencijala i proširenje proizvodnih hidroenergetskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini, povećanje pouzdanosti snabdijevanja u regionu. Poboljšanje procenta učešća proizvodnje električne energije vodotoka te doprinos ukupnom smanjenju CO ₂ , NO _x , ...			

Tablica 2. Osnovni podaci o planiranim MHE na rijekama Tihaljini i Trebižatu na prostoru ŽZH

Slika 10. Situacione karte i veličine akumulacija za MHE slijeva Tihaljine i Trebižata

Bolje energetsko iskorištavanje povezano je s potrebom daljnje izgradnje nizvodnih akumulacija (Slike 4. i 5.) za "MHE" (Tablica 2.) riječnog sustava "TMT" što se može nepovoljno odraziti na **ravnotežu riječnog ekosustava**, a s tim i na hidromorfološke fenomene (sedrene barijere i slapove) po kojima je tok poznat.

Zato će se ukazati na značajke riječnog sedrotvornog sustava „TMT“ i na moguće **ekološke prijetnje** koje ga mogu ugroziti, ali koje se mogu učinkovito pratiti i po potrebi otkloniti. Organiziran i staljan, zakonom određen monitoring (stalno sustavno promatranje **ekosustava**, i promptno reagiranje na promjene parametara koji mogu dovesti do njegove neravnoteže i ugrožavanja), ekološki prihvatljiva projektna i tehnička rješenja, te njihovo strogo poštivanje prilikom izvedbe, mogu pomiriti zahtjeve za dobivanjem ekološki prihvatljivih, obnovljivih izvora energije i visokog stupnja očuvanja prirodnih fenomena.

Slika 11. Pregradna mjesta projektiranih akumulacija za MHE na Tihaljini i Trebižatu; 1 – Kočuša 2 – Dubrava 3 – Kravica 4 – Stubica 5 – Modro oko 6 – Klokun.

Morfogeneza sedrenih barijera i slapišta

Sedra, bigar, travertin, voden kamen, voden mačak, tufa različiti su nazivi za kemijski vrlo slične hidroprecipitate (precipitat ili talog netopljiiva je čvrsta tvar nastala reakcijom u otopini). Iako su kemijski slični ili isti, morfološki (teksturno) se mogu međusobno dosta razlikovati što ovisi o fizičkim i kemijskim uvjetima taložnog okoliša. Sedra je uglavnom sediment čiji se taložni okoliš povezuje sa slapovima u okolišima krških rijeka.

Turbulentno kretanje vode u tekućici utječe na pojačano prozračivanje vode i brže taloženje sedre. Od sedrotvornih biljnih vrsta koje nalazimo na ovom biotopu u slapu, na rubu slapa, u mirnim dijelovima i na sedrenim pragovima, osim viših vrsta biljaka pronađeno je 48 vrsta nižih, i to: 25 vrsta algi, 17 vrsta mahovine i 6 vrsta dijatomea.

Na slapovima i brzacima krških rijeka vladaju posebni ekološki uvjeti, koji se bitno razlikuju od ostalih voda na kopnu. Zbog tih specifičnosti nastale su na krškim rijekama sedrene tvorevine, na kojima su se naselile samo određene biljne i životinjske vrste među kojima ima mnogo tzv. sedrotvoraca, koji svojom nazočnošću omogućavaju zadržavanje čestica kalcij karbonata i tako sudjeluju u stvaranju sedrenih naslaga različitog oblika.

Glavni čimbenici koji utječu na nastanak sedre su: litološki sastav, prirodna neuravnoteženost uzdužnog profila, turbulencija u protjecanju, rasprskavanje vode, promjene vodostaja, širina korita, dubina vode, prozračnost, učešće kemijski topivih elemenata, kiselost, plinovi u vodi i antropogeni utjecaj. Značajnu ulogu u stvaranju sedrenih tvorevina ima temperatura. Proces taloženja sedre ne može se odvijati u vodi čija je temperatura niža od 10°C. Kalcit i dolomit (minerale krških stijena) voda otapa sa većom količinom CO_2 .

Glavni uvjeti nastanka sedre su:

- oslobađanje CO_2 i istovremena prezasićenost vode s CaCO_3 (indeks > 3)
- kiselost (ph je veći od 8)
- otopljeni organski materijal ispod 10 mg/l; organski ugljik onemogućava taloženje
- biljni svijet, temperatura, klima i ostali mjesni uvjeti ekosustava

Pojednostavljeni proces nastanka sedre prolazi kroz slijedeće faze:

- padalinske vode brzo prodiru kroz krš
- prolazeći kroz humus otapaju CO_2 nastao uslijed rasta bilja i radom mikroorganizama

- voda u poniranju otapa vapnence i dolomite i stvara topljive soli (Ca_2^+ , Mg_2^+ , HCO_3^-)
- voda izvire i dolazi u dodir sa atmosferom u kojoj je parcijalni tlak CO_2 manji nego u vodi
- voda naglo gubi CO_2 , dolazi do narušavanja kemijske ravnoteže, raspadaju se bikarbonati i taloži se karbonat (sedra). $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2 = \text{CaCO}_3 + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}$

Sedrene barijere mogu biti stare i nekoliko stotina tisuća godina. Novije tvorevine na riječnom sustavu Tihaljina – Mlade - Trebižat nastale su u zadnjih 6000 - 7000 godina. Starost sedre pouzdano se određuje C^{14} metodom

Tri su osnovna tipa sedrenih nasлага na riječnom sustavu Tihaljina - Mlade - Trebižat.

U početnoj fazi razvoja stvaraju se **sedreni pragovi**, koji su ispod površine vode. Nakupljanjem sedrenih nasлага nastaju **barijerice** visine do 0,5 m iznad površine vode. Na površini barijerice zadržavaju se razni sedotvorci; alge, mahovine, trzaljci, tulari, rakušci, ličinke kukaca iz skupina Diptera, vodenih kornjaši i niz drugih. Biotički čimbenici (organizmi) zadržavaju čestice kalcij karbonata i pri tom pridonose da barijerica raste u okomitom smjeru. Iz barijerice rastom napokon nastaje prava **sedrena barijera**, na kojoj se mogu zapaziti različiti oblici; sedrene brade, sedreni zastori, sedrene polusplilje, sedrene spilje i niz drugih (poput spiljskog nakita, može se oblikovati veliki broj raznovrsnih sedrenih oblika koji će se i geografski razlikovati ovisno o mikroekološkim uvjetima tekućice).

Status zaštite riječnog sustava Tihaljina - Mlade - Trebižat

Prema Zakonu o zaštiti okoliša Županije Zapadnohercegovačke, zaštićeni okolišni objekti rijeke Trebižat su:

- sedreni oblici oko vodopada Kravice, koji predstavlja spomenik prirode;
- geomorfološki spomenici: izvor Tihaljine u Peć Mlinima, vrelo Vrioštice u Vitini , i vodopadi Kočuša, Kravice i Bučine.

Kritični parametri očuvanja riječnog ekosustava kojeg ne smije narušiti daljnja izgradnja minihidroelektrana su:

- Varijabilnost protoka – mora omogućiti procese kao što su ispiranje sedimenta, alga i krša
- Minimalni protok vode – identifikacija različitih komponenti režima protoka koje su važne za strukturu i funkciju rijeke, te obalnog ekosistema

(minimalni protok, srednji minimalni protok, srednji godišnji protok, visoki protok – poplave).

- Kvaliteta vode - nizak protok se događa za vrijeme ljeta, a kao posljedica su povećane vrijednosti sulfata nizvodno od pritoke Kloku. Vrlo je važno ocijeniti što se događa s fizikalno-kemijskim parametrima za vrijeme niskog protoka (odnosi se na hranjive tvari, organske tvari, otrovna zagađenja, temperatura, itd).
- Pogodnost habitata za floru i faunu,
- Općeniti hidraulički habitati: ribe; makrofiti (prosječna brzina vode: minimalno 0,3 m/s, prosječna dubina vode: minimalno 0,2m), dubina vode (kritične vrijednosti za ciljane vrste), brzina vode (kritične vrijednosti za ciljane vrste)
- Sedrotvorne riječne zajednice: temperatura vode veća od 14 °C (temperaturna granica taloženja), brzina vode u rasponu 0,5 – 3,5 m/s (najoptimalnija je brzina od 1 – 2 m/s, kod koje se zadržava najveći broj sedrotvornih organizama), pH vode iznad 8, smanjena koncentracija otopljene organske tvari i osigurati dovoljan stalni protok čiste vode.
- Makrofiti: Vodena biljna vrsta Nuphar luteum: Javlja se u mezo do eutrofnim vodama, bogatim nutrijentima i karbonatima. Dolazi na promjenjivim dubinama (do 2 m), a optimalna dubina je 1,2 m. Osjetljiva je na velike i dinamične promjene nivoa vode. U umjereno brzim vodotocima gdje je dno od pjeska i mulja odgovara joj brzina od 0,3 – 0,15 m/s. Naseljava i spore vodotoke brzine 0,2 – 0,05 m/s.

Kritični parametri za ljude:

- pejzažna vrijednost – vodopadi, vidljivi sa prometnica
- mogućnost rekreacije i kupanja u rijeci

Areal bukove šume Bosiljna

Šumski prostori predstavljaju područja iznimne biološke raznolikosti brojnih biljnih i životinjskih vrsta. Uloga šuma kao prirodnog izvora proizvodnje energije i potrošnog materijala, mijenjala se tijekom vremena.

Pravilno gospodarenje šumama, njihova zaštita i očuvanje kao i očuvanje njihove **biološke raznolikosti** omogućio bi njihov opstanak koji je nužan za razvoj turizma i rekreacije kao i drugih gospodarskih grana Županije.

Šume predstavljaju i značajan prirodni resurs za svako područje, ali treba naglasiti da je to resurs koji se može potrošiti, zato valja poticati očuvanje vrijednih šumskih površina. Od posebne je važnosti gospodarstvena uloga

šuma i gospodarska dobit (prerada drveta i eksploracija šuma). U novije vrijeme u svijetu pa tako i na istraživanom prostoru posvećuje se sve veća pažnja **ekološkoj funkciji šuma**, koja je iznimno bitna za opstanak na zemlji. Probuđena je svijest o značaju šuma zato što se šumske površine smanjuju, a onečišćenje okoliša je iz godine u godinu sve intenzivnije. Zato je sve prisutniji pojam **održivi razvoj** koji predlaže gospodarenje i zaštitu šumskih dobara kako bi ih mogle koristiti buduće generacije.

Sa sociološkog stajališta šumske površine su dostupne za ljude u svrhu šetnje, rekreacije i uživanja u prirodi, ali to predstavlja moguću opasnost za okoliš.

Da bi se uspostavila prirodna ravnoteža sve ugrožene i vrijedne površine treba zakonski zaštiti i izgubljene hektare vrijednog šumskog dobra primjerenoim načinom gospodarenja i pošumljavanjem nadoknaditi.

Šuma utječe na čitav niz prirodnih procesa i funkcija koje mogu biti mjerilo očuvanosti prirodnog fizičkog okoliša.

U proizvodne funkcije šume svrstava se sveukupno djelovanje šume u kojem nastaje organska tvar biljnog ili životinjskog porijekla, pri čemu se uporabom tih tvari zadovoljavaju određene potrebe čovjeka.

Osim neposredne koristi koju daje u obliku drvne mase (tehničko drvo, celulozno i ogrjevno drvo), ova šumska zajednica ima i drugu, puno važniju ulogu koja se prepoznaje kao općekorisna uloga šume koja se očituje u **obogaćivanju zraka kisikom, pročišćavanju zraka, zaštiti tla od erozije, filtriranju i očuvanju površinskih voda, ublažavanju buke, utjecaju na mikroklimatske značajke, i konačno ne manje važno, šuma je ambijentalno – pejsažna cjelina, visokih estetskih vrijednosti, pogodna za lovstvo, turizam, rekreaciju i edukaciju – obrazovanje.**

Površinom najveća neprekinuta šumska zajednica planinske bukve, na području Županije Zapadnohercegovačke, nalazi se na teritoriju općine Posušje, u **Bosiljni** iznad Rakitna, koja je vrlo kvalitetna i pogodna za industrijsko iskoriščavanje. Od ukupno 849 100 m³ zaliha drvne mase kojom raspolaže općina Posušje, na areal bukove šume Bosiljna otpada 401 200 m³, odnosno 47 %.

Prema **ekološko - biogeografskoj razonizaciji**, područje areala bukove šume Bosiljna, nalazi se na granici **Alpske** (eurosibirske – sjevernoameričke) i **Mediteranske** (submediteransko – planinsko listopadne) **fitogeografske regije**. Predstavlja homogenu **fitogeografsko – klimatsku** zonu sličnih geomorfoloških i orografskih prilika, zastupljenu s fitocenozom /(Fitocenoza-biljna zajednica, je tipična kombinacija različitih vrsta biljaka koje imaju slične ili iste potrebe u staništu)/, gorske bukove šume vapnenačko – dolomitnih jugozapadno eksponiranih padina gorskog hrpta Bosiljna, s naglašenim karakterom klimazonalnosti.

Klimazonalnu vegetaciju u ovom slučaju čini šumska zajednica čije je rasprostranjenje uvjetovano makroklimatskim prilikama israživanog prostora.

Klimaregionalne zajednice nastaju kao posljedica promjena geografske širine (ϕ) i sukladno s tim klimatskih parametara koji se dodatno mijenjaju s porastom nadmorske visine.

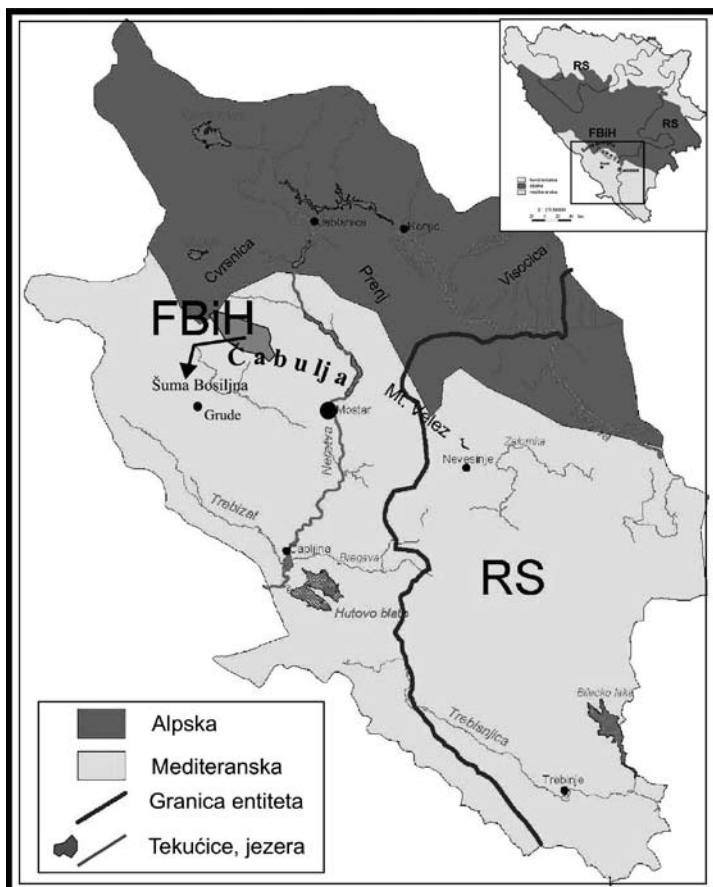
Realna (aktualna) vegetacija nekog područja rezultat je, uz niz ostalih faktora, i klimatskih prilika kao i utjecaja čovjeka.

Klimatska funkcija šume proizlazi iz:

1. prostorne prisutnosti šume
2. prostorne cjelovitosti šume
3. tijesne povezanosti šume sa vodnim ciklusom.

Slika 12. Areal bukove šume Bosiljna iznad naselja Sutina u Rakitskom polju

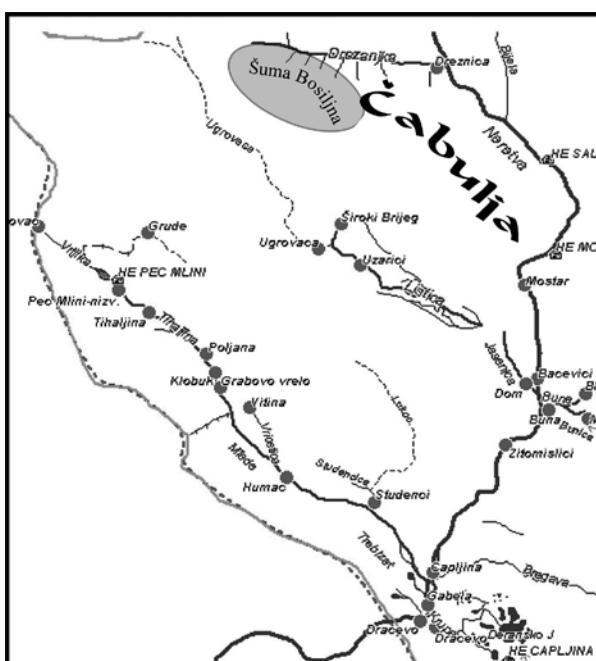

Slika 13. Areal bukove šume Bosiljna smješten je na dodiru alpske i mediteranske biogeografske regije

Šuma utječe na intenzitet **evapotranspiracije** (odstranjivanje vlažnosti), a time i **vodnu bilancu** hidrološkog ciklusa. Učinak **albeda** (moć odbijanja svjetla), se značajno smanjuje, i u šumi iznosi od 10-20%. Šuma je „konvertor“ (pretvarač) temperature (zrak se u šumi zagrijava) što može povoljno utjecati na određene biljne i životinske zajednice, posebice u planinskim područjima obilježenim niskim zimskim temperaturama. Šuma utječe na zaštitu i unapređenje čovjekova okoliša, pročišćivač je zraka, sprječava pojavu naglih hladnih zračnih prodora, pozitivno utječe do 60 km od šume. Što je šumska površina veća utjecaj je izraženiji. Ne od manje važnosti, šuma štiti i udaljenije poljoprivredne površine i usjeve od možebitno štetnih meteoroloških prilika. Proizvodi kisik i do 20 tona po hektaru godišnje.

Hidrološka funkcija šume ogleda se u:

1. usporavaju brzo topljenje snijega;
2. poboljšavaju infiltraciju;
3. izravnavaju otjecanja;
4. pomažu u filtraciji kod poplava;
5. poboljšavaju kvalitetu vode (u usporedbi sa drugim ekosustavima);
6. čuvaju kvalitetu vode.
7. utječu na vodni režim, pročišćavanje površinskih i podzemnih voda
8. zaštita tla od erozije, stvara više tla nego ga gubi erozijom
9. umanjuje nepovoljne učinke dugotrajnih kiša i ljetnih proloma

Slika 14 . Položaj areala bukove šume Bosiljna u okviru hidrografske mreže prostora ŽZH

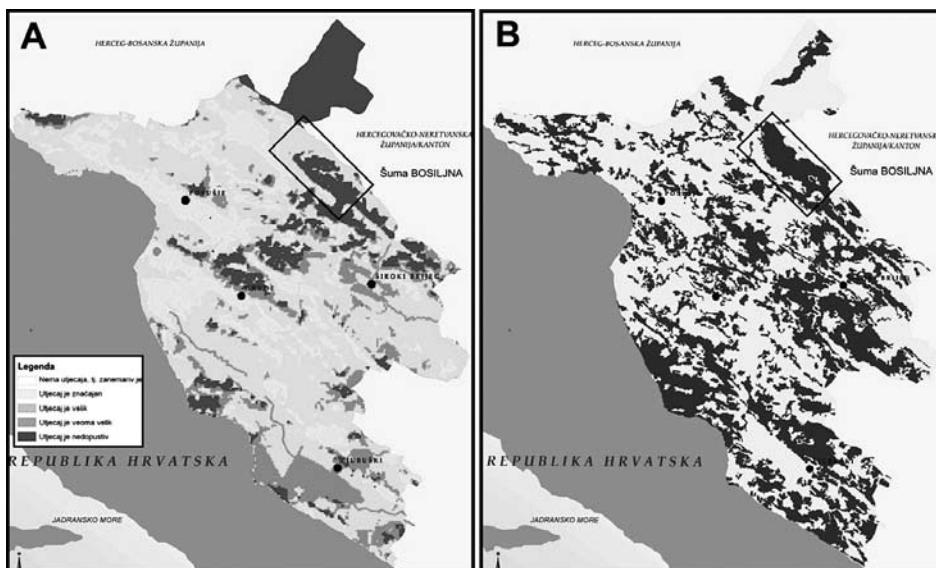
U proizvodne funkcije šume svrstava se sveukupno djelovanje šume u kojem nastaje **organska tvar** biljnog ili životinjskog porijekla, pri čemu se uporabom tih tvari zadovoljavaju određene potrebe čovjeka.

Ranjivost šumskih područja kao dijela okoliša uslijed primarnih djelatnosti (ratarstva, stočarstva, prekomjerne sječe) je opredijeljena kvalitetom prirodnih elemenata, koje izgradnja objekata i uređenje i djelovanje određenih djelatnosti mogu uništiti ili oštetiti. Kvaliteta određenih sastojaka prirode se izražava kroz mjerila, koja su utvrđena na području očuvanja prirode: tipičnost, rijetkost, posebnost. Najranjivija su područja, koja se uvrštavaju među prirodne vrijednosti, područja s velikom raznolikosti te zaštićene šume.

Stupanj ranjivosti raste s kvalitetom reljefnih oblika. Ugroženiji – ranjiviji su rijetki i posebni prirodni elementi u okolišu, prvenstveno oni, koji se izvođenjem primarnih djelatnosti mogu uništiti ili trajno oštetiti.

Klimatske značajke

Na području bukove šumske zajednice Bosiljna zamjetan je utjecaj **izmijenjenog (visinom modificiranog) tipa mediteranske klime**. U vegetacijskom periodu izluči se 33% padalina. **Vodna bilanca** je nepovoljna i iznosi 0,86 što znači da u vegetacijskom periodu ispari veća količina vode nego što se padalinama prikupi. Utjecaj **temperaturnog režima** naglo slabi s porastom visine. Utjecaj **padalinskog režima** maritimnog je karaktera, tako

Slika 15. A – Karta ranjivosti krajobraza s aspekta njegove prepoznatljivosti na utjecaje primarnih djelatnosti u ŽZH (Izvor: *Studija ranjivosti prostora FBiH, 2008.*), B – Karta potencijala prostora za šumarstvo u ŽZH (Izvor: *Studija ranjivosti prostora FBiH, 2008.*)

da se najveća količina padalina izluči u zimskoj polovici godine. Temperature znatno kolebaju na što utječe udaljenost od mora i nadmorska visina.

Meteorološka stanica	Nadmor. visina	Geogr. širina	Temp. zraka		Sred.relat. vлага		Sr. sum. padal.	
			God.	IV - IX	God.	IV - XI	God.	IV - XI
Tomislavgrad	903	43 42	9,2	14,8	74	69	1182	451
Rakitno	915	43 34	9,4	14,8	80	77	1983	624
Konjic	280	43 39	11,1	16,9	73	70	1404	496
Široki Brijeg	320	43 23	13,2	19,0	71	65	1755	517
Livno	724	43 50	9,0	14,8	72	67	1181	457
Čapljina	5	43 05	15,0	20,7	72	67	1156	365
Mostar	99	43 21	14,8	20,7	62	57	1539	506

Tablica 3. Godišnje vrijednosti temperature zraka, srednje relativne vlage i srednj sume padalina, u vegetacijskom periodu za meteorološke postaje u širem okruženju JZ padina Čabulje, odnosno areala bukove šume Bosiljna

Meteorološka stanica	N/S Kvocjent		Indeks suše	Veget. period	Pot. Evptransp. u mm IV-IX	Indeks klime
	God.	IV - XI				
Tomislavgrad	525	130	18,1	180	537	3
Rakitno	1127	255	25,1	173	568	23
Konjic	552	127	18,4	205	701	-2
Široki Brijeg	537	109	17,8	225	631	-4
Livno	494	119	18,4	171	533	3
Čapljina	240	69	11,9	255	668	-21
Mostar	324	75	16,5	247	673	-6

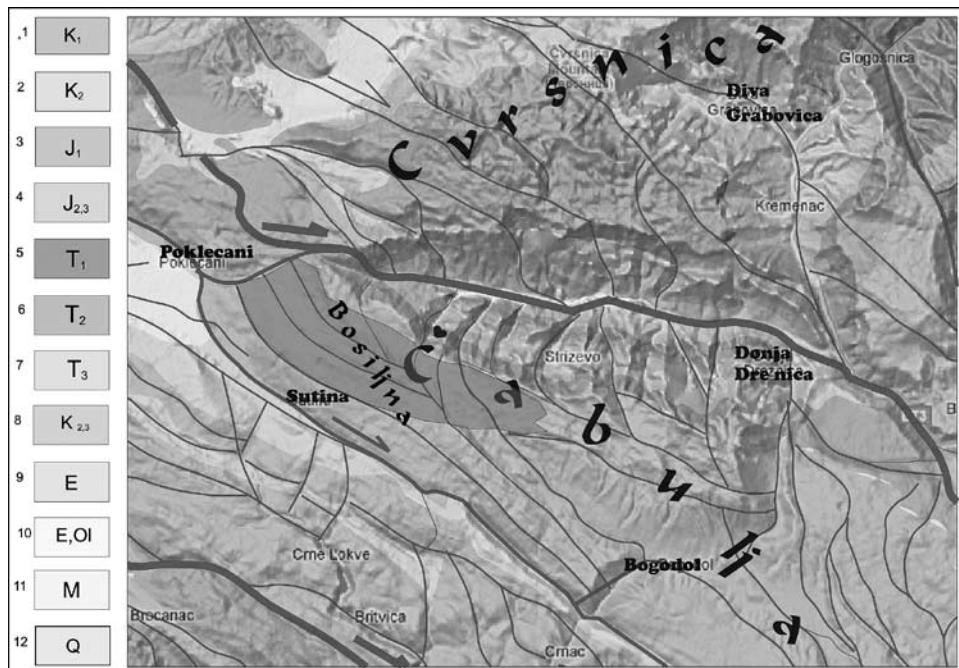
Tablica 4. N/S kvocijent (godišnji i u vegetacijskom periodu), indeks suše, duljina trajanja vegetacijskog perioda, potencijalna evapotranspiracija (u vegetacijskom periodu) te indeks klime za meteorološke postaje u širem okruženju JZ padina Čabulje odnosno areala bukove šume Bosiljna

Geološka osnova oblikovanja tala areala bukove šume Bosiljna

Pedološki supstrat na kojem raste šumska zajednica bukve Bosiljna razvijen je na vapnenačkim stijenama cenonske starosti (gornja kreda). Što više, cjelokupna jugozapadna padina gorskog hrpta Čabulje oblikovana je na tim naslagama, a tek u podgorju Čabulje ove su naslage u tektonskom dodiru s naslagama paleogenog (latori fliš, vapnenačke breče), duž rasjeda Sutina – Bogodol koji

pokazuje kosi pomak (kombinacija reversnog i desnog horizontalnog pomaka). Cjelokupna vapnenačka masa na kojoj je oblikovana jugozapadna padina hrpta Čabulje odrubljena je s dva granična horizontalna (kosa) rasjeda: spomenuti Sutinsko – Bogodolski na JZ i Doljanski na sjeveroistoku. Unutar ta dva granična rasjeda, oblikovan je sustav pratećih, ešaloniranih, desnih – graničnih pojedinim blokovima stijena. Takva situacija dovila je do raspucalosti stijena i njihove prožetosti sustavima odgovarajućih pukotina.

Litološki, naslage vapnenaca jednolično su razvijene. U donjem dijelu vapnenačkih naslaga prevladavaju chondrodonte, a u gornjoj rudisti. Ove naslage čine podinu na kojoj su oblikovane najkvalitetnija ležišta boksita ovog područja. U najvišim dijelovima stupa javljaju se kristalinski vapnenci s rudistima i keramosferinama. Udio CaCO_3 u ovim vapnencima prelazi 95%. Navedene činjenice okvir su pedogeneze šumskih tala na kojima raste šumska zajednica planinske bukve Bosiljna.

Slika 16. Prikaz geoloških značajki JZ dijela Čabulje na području areala bukove šume Bosiljna.

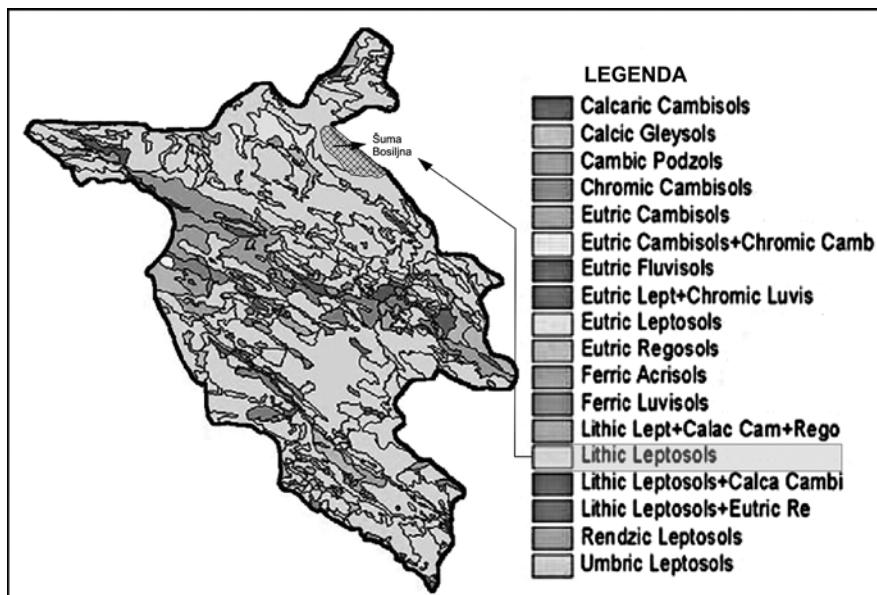
1. vapnenci cenomana, 2. turonski masivni vapnenci i dolomiti, 3. vapnenci i dolomiti rijasa, 4. vapnenci i dolomiti dogera i malma, 5. lapori, pješčenjaci i pjeskoviti vapnenci donje krede, 6. brečasti vapnenci i dolomiti vulkanogenotaložne skupine ladinika, 7. sivi dolomiti i vapnenci, 8. vapnenci cenona, 9. foraminiferski vapnenci u podini i fliš, 10. brečasta, dijelom konglomeratična smjesa laporanog, glina i pješčenjaka mjestimice s ugljenom i promina naslage, 11. gline i bijeli lapor, 12. kvartarne naslage fluvioglacijalnog, glaciofluvijalnog, derazijskog, proluvijalnog, aluvijalnog, gravitacijskog i riječnog podrijetla.

Tla

Na području bukove šume Bosiljna zastupljene su tri osnovne kategorije tala:

Nerazvijena tla – (litosoli), javljaju se na čvrstim stijenama u planinskom području, ili na rastresitim supstratima nastalim mehaničkim trošenjem čvrstih (temeljnih) stijena kao što su koluvij i deluvij. Nastaje mehaničkim raspadanjem temeljne stijene „in situ“ to su mlada nerazvijena tla. Oskudna vegetacija akumulira male količine organskih ostataka, koji se lako ispiru kroz kamenu trošinu, pa je nakupljanje humusa vrlo slabo. Zbog nerazvijenosti, bliska su fizikalno – kemijskim svojstvima matične stijene. U okolini Bosiljne javljaju se na vapnencima i dolomitima.

Vapneničko – dolomitna crnica (kalkomelanosol), iako spadaju u kategoriju „razvijenih“ tala evolucijski su mlada (>10 000 godina). Zato se mineralni dio ne razlikuje puno od matičnog supstrata. To su tla s izraženim **litogenijem** karakterom. Nastaju u klimatskim zonama gdje je umanjen intenzitet procesa transformacije organske i mineralne tvari. Ova tla nastaju samo na tvrdim vapnencima i dolomitima. Predstavljaju prvi stadij u genezi tala na vapnencima i dolomitima. Javlju se u rasponu od vrlo plitkih do zrele faze dubljih tala, posebice u šumama poput Bosiljne. U zreloj fazi bogate su glinom, koje su s **regolitom** slijepljene u mrvičaste aggregate. Suha su i topla tla, porozna, dobro prozračena, vodopropusna i mogu stradavati od suše. Tlo je neutralno do kiselo, a kisela se reakcija pojačava s porastom nadmorske visine. Bogata

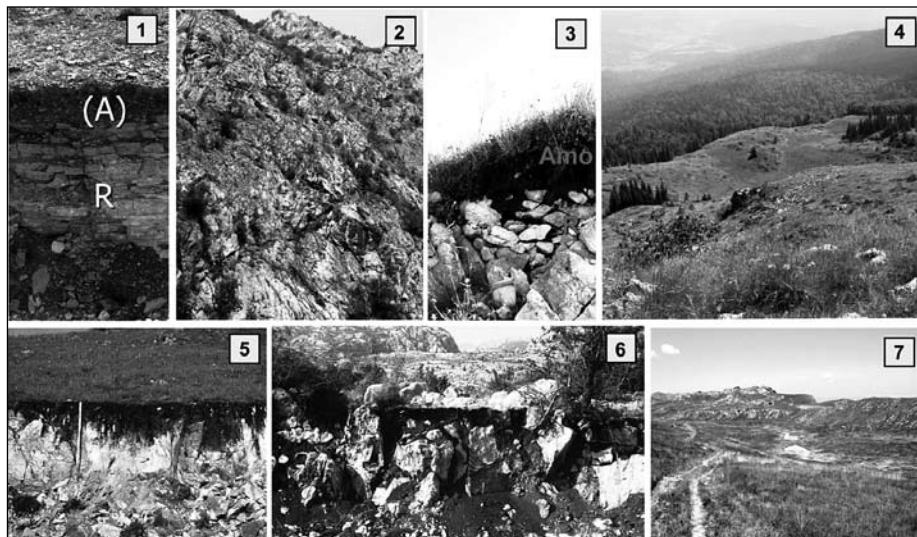

Slika 17. Vrste tala u Županiji Zapadnohercegovačkoj s posebnim osvrtom na tla u okviru arela bukove šume Bosiljna

su humusom, kojeg u organogeno – mineralnoj mješavini, kakva se susreće na Bosiljni, iznosi do 25%. Siromašna su dušikom i fosforom, ali razmjerno bogatija kalijem. Nisu podložna eroziji, posebice kad tvore šumsko tlo.

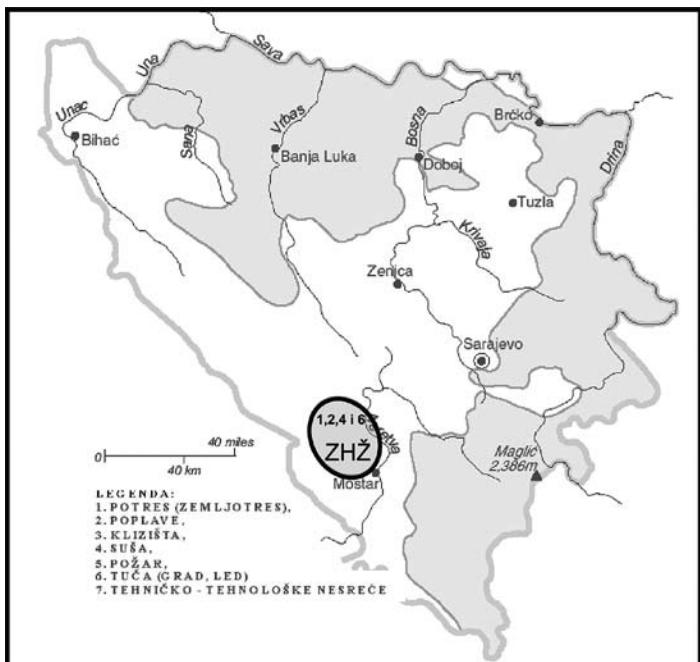
Smeđe tlo na vapnencima i dolomitima (kalkokambisol), nastaje na čistim vapnencima i dolomitima, najčešće okršenima. Javlja se u planinskom području (do 1700 m.n.v.) gdje se može izmjenjivati s crvenicom i kalkomelanosolom.

Prigodna vegetacija je **listopadna ili mješana** šuma. A – horizont je tamnosmeđe, B žuto – smeđe do crvenkasto – smeđe boje, mjestimice s primjesama skeleta. Granica prema temeljnoj stijeni je neravnomjerna s pukotinama, džepovima i klinovima. Tlo je propusno, dobre prirodne odvodnje, dobre prozračenosti i dobrih termičkih svojstava. Sadržaj humusa u ovim tlima pod šumom je povećan i iznosi 8 – 10%. Siromašno je fosforom a pH vrijednost je 5,5 – 6,6.

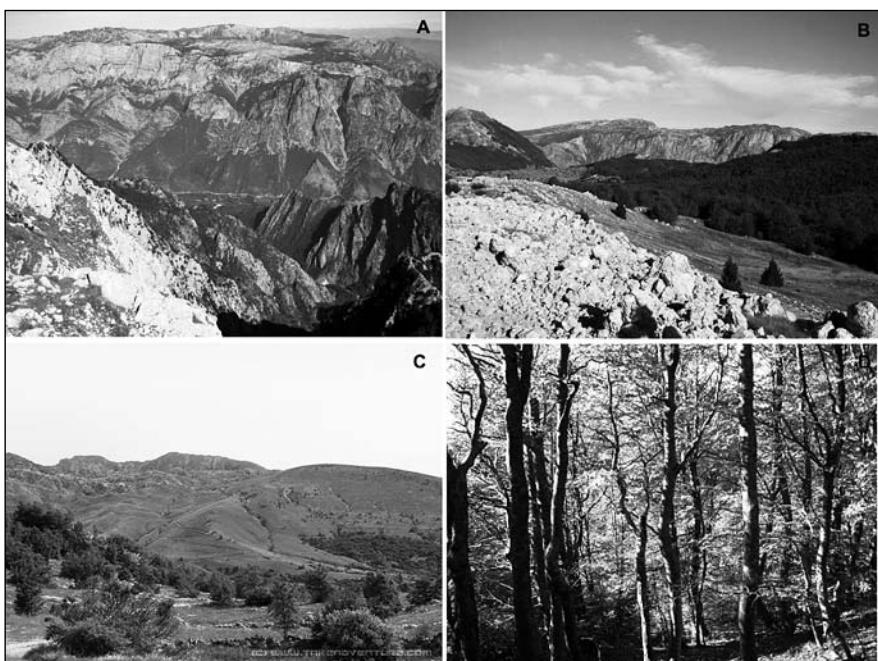

Slika 18. Najzastupljenije vrste tala na području areala bukove šume Bosiljna i njenoj neposrednoj okolici.

1 i 2 – litosoli, 3 – planinske crnice, 4 – tipični reljef na kojem se oblikuju planinske crnice, 5 i 6 – smeđe tlo na vapnencima i dolomitima, 7 – tipičan reljef na kojem se oblikuju smeđa tla (Rosne poljane JI dio).

Slika 19. Mogući izvori ugrožavanja područja Županije Zapadnohercegovačke

Slika 20. Područje areala bukove šume Bosiljna: a – pogled na dolinu Drežanke, b – sjeverozapadni početak kontinuiranog šumskog areala Bosiljna, c – reljefni odraz litologije terena JZ padina Čabulje. U podnožju dolomitični vaspnenci obilježeni su zaobljenim reljefnim oblicima, dok se čisti vaspnenci pri vrhu odlikuju oštrim formama reljefa, d – dio areala bukove šume Bosiljna

Zaključak

Slijev "TMT" ima površinu 1.268 km² i dužinu od oko 120 km, mjereno po duljoj osi slijeva vodotoka. Faktori koji utječu na hidrološke prilike riječnog sustava "TMT" su **faktor krša, antropogeni faktor i klimatski faktor**.

Osnovna veza Trebižata sa vodotocima zavale Imotsko-Bekijskog polja ostvaruje se preko ponora Šainovac i tunela Petnik. Na izlazu iz tunela u Peć Mlinima nastaje rijeka **Tihaljina**, koja mijenja ime na ulazu u Ljubuško-Vitinsko polje (Kavazbašin most) i dio do mosta u Humcu se zove **Mlade**, da bi, nakon Humca do ušća u Neretvu u Strugama, nosila ime **Trebižat**. Vodotok gradi niz različitih **sedrenih** tvorevina počevši od **sedrenih podvodnih pragova** preko **sedrenih barijerica** do **sedrenih slapova**.

Vodopad Kravica predstavlja prirodan fenomen krša i pod zaštitom je države kao prirodna rijetkost. Visina vodopada je od 26 – 28 m s rubnim vodenim amfiteatrom ispod vodopada promjera 120 m.

Tri su morfološka tipa sedrenih naslaga. U početnoj fazi razvoja stvaraju se **sedreni pragovi**, koji su ispod površine vode. Nakupljanjem sedrenih naslaga nastaju **barijerice** visine do 0,5 m iznad površine vode. Na površini barijerice zadržavaju se razni sedotvorci; alge, mahovine, trzaljci, tulari, rakušci, ličinke kukaca iz skupina Diptera, vodeni kornjaši i niz drugih. Biotički čimbenici (organizmi) zadržavaju čestice kalcij karbonata i pri tom pridonose da barijerica raste u okomitom smjeru. Iz barijerice rastom napokon nastaje prava **sedrena barijera**, na kojoj se mogu zapaziti različiti oblici; sedrene brade, sedreni zastori, sedrene poluspilje, sedrene spilje i niz drugih sličnih. Pojednostavljeni proces nastanka sedre prolazi kroz slijedeće faze: Padalinske vode brzo prodiru kroz krš. Prolazeći kroz humus otapaju CO₂ nastao uslijed rasta bilja i radom mikroorganizama. Voda u poniranju otapa vavnence i dolomite i stvara topljive soli (Ca₂⁺, Mg₂⁺, HCO₃⁻). Voda izvire i dolazi u dodir sa atmosferom u kojoj je parcijalni tlak CO₂ manji nego u vodi. Voda naglo gubi CO₂, dolazi do narušavanja kemijske ravnoteže, raspadaju se bikarbonati i taloži se karbonat (sedra). Ca(HCO₃)₂ - CaCO₃ + CO₂ + H₂O.

Male **protočne hidroelektrane** s minimalnim štetnim utjecajem na okoliš u pravilu je projekt protočnih hidroelektrana "run of river", snage do 10 MW.

Prema Zakonu o zaštiti okoliša Županije Zapadnohercegovačke, **zaštićeni okolišni objekti** rijeke Trebižat su sedreni oblici oko vodopada Kravice, koji predstavlja **spomenik prirode i geomorfološki spomenici** kao što su izvor Tihaljine u Peć Mlinima, vrelo Vrioštice u Vitini i vodopadi Kočuša, Kravice i Bučine.

Kritični parametri očuvanja riječnog ekosustava kojeg ne smije narušiti daljnja izgradnja MHE su: **varijabilnost protoka, minimalni protok vode, pogodnost habitata za floru i faunu i kritični parametri pejzažne vrijednosti za ljude.**

Šumski prostori predstavljaju područja iznimne **biološke raznolikosti** brojnih biljnih i životinjskih vrsta.

Pravilno gospodarenje šumama, njihova zaštita i očuvanje kao i očuvanje njihove **biološke raznolikosti** omogućio bi njihov opstanak.

Zato je sve prisutniji pojam **održivi razvoj** koji predlaže gospodarenje i zaštitu šumskih dobara kako bi ih mogle koristiti buduće generacije.

Šuma utječe na čitav niz prirodnih procesa i funkcija koje mogu biti mjerilo očuvanosti prirodnog fizičkog okoliša.

Površinom najveća neprekinuta šumska zajednica planinske bukve, na području Županije Zapadnohercegovačke, nalazi se na teritoriju općine Posušje, u **Bosiljni** iznad Rakitna, koja je vrlo kvalitetna i pogodna za industrijsko iskorištanje.

Prema **ekološko - biogeografskoj** rajonizaciji, područje areala bukove šume Bosiljna, nalazi se na granici **Alpske** (eurosibirske – sjevernoameričke) i **Mediteranske** (submediteransko – planinsko listopadne) **fitogeografske regije.**

Klimazonalnu vegetaciju u ovom slučaju čini šumska zajednica čije je rasprostranjenje uvjetovano makroklimatskim prilikama israživanog prostora.

Ranjivost šumskih područja kao dijela okoliša uslijed primarnih djelatnosti (ratarstva, stočarstva, prekomjerne sječe) je opredijeljena kvalitetom prirodnih elemenata, koje izgradnja objekata i uređenje i djelovanje određenih djelatnosti mogu uništiti ili oštetiti. **Stupanj ranjivosti** raste s kvalitetom reljefnih oblika.

Zamjetan je utjecaj **izmijenjenog** (visinom modificiranog) **tipa mediteranske klime.**

Vjekoslav Šimunović

Summary

River basin “TMT” (Tihaljina - Mlade - Trebižat) catchment has a surface area of 1268 km² and a length of about 120 km, as measured by the longer axis of the basin. Factors affecting hydrological conditions of the river system, “THT” are factor of rocks type, anthropogenic factors and climate factors.

Basic connections of Trebižat river with basin water bodies Imotsko-Bekijsko poljes is achieved through the tunnel “Petnik” and the sink hole “Šainovac”. At the exit from the tunnel into the Peć Mlini area, originate Tihaljina River which changed its name at the entrance to Ljubuški - Vitina poljes (at Kavazbašin bridge), so that part to the bridge in Humac called “Mlade” (Croatin - young), and it’s part after bridge of Humac to the mouth of the Neretva river, near village Struga, called Trebižat. River system “TMT” builds a variety of travertine formations ranging from underwater step (riffles, bars) over travertine shallow bars to waterfalls. Waterfalls is a natural phenomenon of karst and under the protection of the state as a natural rarity.

The height of the waterfall is 26-28 m and it is of the amphitheater shape, 120 m in diameter. There are three morphological types of travertine deposits. In the initial phase of development creates travertine step(riffles, bars), which are below the surface vode. During travertine deposition, low barriers is created, up to 0.5 m above water surface On the surface of low barriers retain various algae, moss, crabs, insect larvae from a group of Diptera, aquatic beetles, and many others. Biotic factors (organisms) keep calcium carbonate particles together, thereby contributing to low steps growth in the vertical direction. From the progressively low steps (bars) growth finally occurs main travertine barriers, where they can observe different morphological forms like travertine “chin”, travertine “curtains”, travertine half-cave, travertine caves and many other similar. Simplified process of the creating travertine barriers through the following stages: Precipitation of water quickly infiltrated the carst underground. Percolating through humus layer, dissolved CO₂ arising from the growth of plants and microorganisms work. The sinking water dissolves limestone and dolomite and generates soluble salts (Ca²⁺, Mg²⁺, HCO³⁻). The water rises at surface and comes into contact with the atmosphere in which the partial pressure of CO₂ is less than in water. The water rapidly loses CO₂ that leads to lose of the chemical equilibrium, bicarbonate decays and carbonate (travertine) creates. Ca (HCO₃)² = CaCO₃ + CO₂ + H₂O.

Small hydroelectric power plants, with minimum adverse impact on the environment generally is a project of hydroelectric “run of river” power plants powered to 10 MW.

According to the Environmental Law of Westherzegovina county, environmental protection facilities Trebižat River are travertine forms around

the waterfalls, which is a natural monument and geomorphological monuments: the springhead of the Tihaljina at Peć Mlini, springhead of Vrioštice at Vitina, and Falls: Kočuša, Kravice and Bućine.

The critical parameters of the conservation of river ecosystems that should not impair by the further construction of powerplants include: variability of flow, minimum flow, suitability of habitats for flora and fauna and landscape values of critical parameters for humans.

Forest areas represent areas of exceptional biological diversity of many plant and animal species. Proper management of forests, their protection and preservation also conservation of biological diversity would ensure their survival.

Therefore, it is increasingly common notion of sustainable development, which suggests the management and protection of forest resources so that the next generation could use them.

Forest affects the whole range of natural processes and functions that can be a measure of conservation of the natural physical environment. The largest area continuous mountain beech forest community, the West County area, located on the territory of the municipality Posušje in Bosiljna above Rakitno, which is very good and suitable for industrial use. According to ecological – biogeographical zoning, area range Bosiljna beech forest, located on the border of Alpine (eurosibirian - North) and Mediterranean (sub-Mediterranean - mountainous deciduous) phytogeographic region.

Climatozonal vegetation, in this case, makes forest communities whose distribution is dictated by macroclimatological occasions of the area..

The vulnerability of forest areas as part of the environment due to primary activities (farming, livestock, excessive felling) is committed to quality natural elements, that construction of facilities and planning and operation of certain activities can destroy or damage it. The degree of vulnerability rises with the quality of landforms.

A noticeable impact modified (modified height) Mediterranean-type climate. The soil substrate on which grows Bosiljna beech forest community developed on the limestone cliffs of cenon age (Upper Cretaceous).

The whole mass of limestone on which was formed southwestern slopes of the ridge Čabulja beheaded with two border horizontal (forward) fault.

There is developed three main categories of soils: undeveloped land (litosoli), limestone-dolomite humus (kalkomelanosol) and brown soil on limestone and dolomite (kalkokambisol).

Almost the whole range is represented with a growing community of deciduous beech.

Literatura i izvori:

BOGNAR A., ŠIMUNOVIĆ V., 2006: Geomorphological evolution of Dinarides. Excursion guide, HUN-GEO, Budapest 2006.

BOGNAR A. B., BOGNAR H. I., 2010: Geoekološko vrednovanje reljefa Republike Hrvatske. Međunarodni simpozijum Geoekologija XXI vijek, Teorijski i aplikativni zadaci, Zbornik radova, 21-24. rujan 2010. Žabljak-Nikšić, Crna Gora.

BUKMIR F., 2008: „Hidrološke značajke prostora općine Ljubaški“, Diplomski rad. Mostar.

GRUPA AUTORA, 2002: „Studija utjecaja na okoliš HE Peć Mlini“, Elektroprojekt, Zagreb.

GRUPA AUTORA, 2003: „Znanstveno – stručni simpozij s međunarodnim sudjelovanjem; Voda u kršu slivova Cetine, Neretve i Trebišnjice“. Zbornik radova. Neum, 25. – 27. rujna 2003.

GRUPA AUTORA, 2007: „Vodoprivredni uvjeti za izgradnju malih hidroelektrana. Podloge. Geodetske, hidrološke i energetske podloge o vodotoku, lokacijama i mogućim rješenjima malih hidroelektrana“. Mostar.

GRUPA AUTORA, 2008: „Turistička zajednica Zapadno-hercegovačke županije“, Široki Brijeg.

GRUPA AUTORA, 2009: „Studija ranjivosti prostora Županije Zapadno-hercegovačke“, „IGH – Mostar“ d.o.o., rujan 2009.

LJEŠEVIĆ A. M., 2010: Geodiverzitet, geonasljeđe i geoekološki faktori održivog razvoja. Međunarodni simpozijum Geoekologija – XXI vijek, teorijski i aplikativni zadaci, Zbornik radova, 21-24. rujan 2010. Žabljak-Nikšić, Crna Gora.

Procjena održivog razvoja u BIH (Izvještaj BIH za Svjetski Samit o održivom razvoju (WSSD)), Sarajevo, Banja luka juni 2002.

ROGLIĆ J., 1938: Imotsko polje, fizičko-geografske osobine. Posebna izdanja Geografskog društva, sv. 21, Beograd.

ROGLIĆ J., 1968: Odnos riječne erozije i krškog procesa. Cvijićev zbornik, SANU, Beograd. SALETTA-JANKOVIĆ M. (1994): The role of geomorphological research in geoecology. Acta geographica Croatica, vol.29, Zagreb.

SALETTA-JANKOVIĆ M., (1994): The landscape ecological evaluation of the NP «Paklenica». Zbornik radova IGU Conference 1994.: Environment and Quatity of Life in Central Europe, Prag.

SALETTA-JANKOVIĆ M., (1995): Geomorfološke značajke reljefa NP «Paklenica» i njegovo geoekološko vrednovanje. Magistarski rad, Biblioteka Geografskog odsjeka PMF-a, Zagreb.

SALETTA-JANKOVIĆ M., (1997): Geoekološke osobine NP «Paklenica». Doktorska disertacija, Biblioteka Geografskog odsjeka PMF-a, Zagreb.

ŠIMUNOVIĆ V., RIĐANOVIĆ J., 1995: „Geografski aspekt poplave s primjerima iz hrvatske i Hercegovine“ 1. Hrvatska konferencija o vodama. Zbornik radova, knjiga 2. Dubrovnik, 441-448.

ŠIMUNOVIĆ V., 1998: „Hijerarhija centralnih naselja Županije Zapadnohercegovačke“. Acta geographica Croatica, vol. 32. Zagreb, 125-144.

ŠIMUNOVIĆ V., 2008: „Park of nature Hutovo Blato – characteristics of geographic structure“. I. International scientific geographical colloquium, Karaotok, Čapljina, 10-14.

ŠIMUNOVIĆ V., RIĐANOVIĆ J., 2003: River Cetina representative example Dinaric karst. XI. Croatian-Hungarian geographical colloquium. Split, 22 – 26.

ŠIMUNOVIĆ V.,(2010): Prirodni fenomeni i potencijali Županije Zapadnohercegovačke i njihova geoekološka optimalizacija. Geoekologija - XXI vijek, Teoretski i praktički značaj, Međunarodni simpozijum, Žabljak - Nikšić, 21 - 24. 09. 2010.

ŠIMUNOVIĆ V., BOGNAR A., 2005: Geomorfološke značajke Parka prirode Blidinje. I. Međunarodni znanstveni simpozij „Blidinje 2005“. Zbornik radova simpozija, Blidinje, 16-17. rujan 2005. 25-41.

ŠIMUNOVIĆ V., 2006: Glaciation traces on Čvrsnica mountain. XII. Hungarian-Croatian geographical colloquium, Nagykoru, 19-22. May 2006.

Zakon o zaštiti okoliša. Narodne novine ŽZH br. 5/2000.

Zakon o šumama Federacije BIH, Sl. novine F BIH, broj 20/02, 37/04

Zakona o zaštiti okoliša Federacije BIH, Sl. Novine F. BIH broj 33/03

KRETANJE STANOVNÍSTVA U TIHALJINI

Put i obveza vode me od posljednjeg zadržavanja u Drinovcima do Tihaljine.¹ To je mjesto u kome se nalazi sjedište župe koja je obnovljena 1889. godine. I odlučio sam se tu zaustaviti, otvoriti dobru knjigu *Župa Tihaljina*, koju su s ljubavlju napisali povjesničar dr. Andelko Mijatović i pravnik Zvonko Kordić. Knjigu je objavio župnik fra Jozo Zovko s porukom: *Težimo kao i svi doći do svoga početka. Ova bogata povijest obvezuje, nadahnjuje da dostojanstveno i odgovorno čuvamo svoju baštinu. U knjizi će susresti imena svojih pređa, vaše korijene Izračunajte, hoće li nam Tihaljina ostati pusta! Odužite se svojoj Crkvi, svom hrvatskom narodu i franjevačkoj Provinciji novim zvanjima. Neka ova povijest bude učiteljica budućim generacijama!*²

Zapisanim podatcima želim pridodati još neke kako bih upoznao čitatelje *Susreta* s pojedinostima ovog blagog, pitomog, vodonatopljenog, kamenitog, ali dragog podneblja. Duga je povijest Tihaljine, ispisana mnoštvom života. Na sljedećim stranicama izdvajam na jednom mjestu barem one važnije povijesne trenutke u životu ove franjevačke i Gospine župe i posebno spomenuti ulogu koju je imala u nastanku, rastu i mijenama kršćanske religioznosti i hrvatske kulture.

Tihaljina je od davnina naseljeno mjesto – župa na granici zapadne Hercegovine s južnom Hrvatskom. Za hodočasnike ona je svetište s prepoznatljivim Gospinim kipom.

Tihaljina, uz susjedna sela, sinonim je za sunce i užareni kamen, ljetnu vrelinu i cvrčke. Njezin dio Rike sinonim je za izvorne vode i zelenila, vrtove i njive povrća i žitarica, vinograda i obradive zemlje.

Tihaljina s Ravlića pećinom odvodi nas u daleku prošlost koju prepuštamo arheolozima.

Tihaljina je i kamenita. To je ono su čim se danas susrećemo. Ovdje je kamen gdje se god okrenete ni kamo god krenete. Kamen na ovaj ili onaj način

¹ ANDRIJA NIKIĆ, *Kretanje pučanstva u Drinovcima, Susreti – Godišnjak*, Izd. Matica hrvatska , Grude 2009., sv. 3., str. 23.-55.

² *Župa Tihaljina – u povodu 100. obljetnice obnove župe*, Duvno, 1989., str. 7.-8.

čini i ovaj kraj čvrstim i tvrdim. A njegova energija je razvila i čvrstu volju u namjerama ovdašnjih ljudi „naslijedivati, stjecati, povećavati, raditi, imati i predati u naslijede“. Njihove žuljave ruke o tome bi imale puno toga ispričati, ali njihova priča je uglavnom završavala na prekriženim prsima.

S druge strane, izvori pitke vode čine oprečnost suhoći tvrdog nam brda i upravo ona, ta životna, svjetlucava i čista tekućina, umiruje i ublažava žeđ ispucale zemlje, opet s kamenom u njoj i oko nje. To je pomirba oprečnosti, nadopunjavanje, sklad koji ovo mjesto nudi. Imati i jedno i drugo, jednako vrijedno prepoznaće naš prepoznatljivi čovjek.

Ako želite pratiti Riku od Peć Mlina do Klobuka, onda ćete vidjeti Božju prirodu u svojoj snazi, ljepotu koja nas ostavlja iznenadenima i spokoj koji s ritmom toka, daje rijeka. Dolina ove rike bilježi plodnu zemlju, floru i faunu, područje gdje se otkriva srž postojanja darovane prirode u njezinom iskonskom obliku. Na početku su mlinice i stupe, ali i električna centrala. Mlinice i stupe su, uglavnom, umuknule i prepustene zubu vremena sravnjene sa zemljom. Centrala krade vodi snagu, prkosnim stupovima prenosi je i raskošno dijeli diljem Hercegovine. Ona rasvjetjava domove, pokreće strojeve i pruža raznovrsnu pomoć ljudima današnjice.

Tihaljina je poznata i po mističnim stećcima. Ti monolitni kameni glasnogovornici stoljećima govore, ali rijetki su saslušali cjelovitu njihovu poruku. Bez ikakve sumnje naši predci čije ostatke čuvaju stećci zavređuju dragocjeno mjesto u Hercegovini. To su pokušaji današnjih pređa da još u srednjem vijeku urbaniziraju ovo seosko područje. Što nisu mogli za života to su nastavili činili umirući i lijegajući, odnosno ostajući „na svom plemenitom“. Njih ćemo prepoznati i na stranicama ove studije, rjeđe poimenično, a češće pod brojevima.

Vraćajte se ponovno u Tihaljinu. Stanovnici ovog ubavog sela i prolaznici su arhivirali osjećaj veličanstva Božje prirode. Tihaljina je ponosna na ovaj dio prirode koji se nalazi u njezinih grudima.

U prvom dijelu ove studije iznose se važniji povjesni podaci, a u drugom popisi stanovništva i Tihaljski rodovi.

Ako volite prošlost onda, uz niže izdvojene podatke, prelistavajte davne zapise, prigodne studije, a posebice monografiju vrijednih povjesničara i pisaca *Župa Tihaljina – u povodu 100. obljetnice obnove župe*, 1989. godine. Ne zaboravite češće otvoriti i umrežene poruke svojih sumještana.³ Kako ljudi i na našim područjima sve više zanimaju vlastiti korijeni, upozoravam na

³ *Župa Tihaljina – u povodu 100. obljetnice obnove župe*, Duvno, 1989. i <http://www.tihaljina.com/>. Koristio sam posuvremenjene podatke, ponedjeljak 5. siječnja 2009.: http://www.tihaljina.com/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=74.

popise stanovništva objavljene na stranicama spomenute monografije *Župa Tihaljina*.⁴

I. Hod kroz povijest

Uvod

„Iako Tihaljina, prostorno maleno područje i zaokružena zemljopisna cjelina neznatne površine, napisali su dr. Andelko Mijatović i Zvonko Kordić, nije u prošlosti utjecala na neke osobite promjene zbivanja u gospodarskom, vojnom, političkom ili u bilo kojem obliku društvenoga života uže ili šire zajednice, niti se je formirala kao jedno urbano jezgro, i prema tome, nije ni mogla biti predmet većega interesa nijednoga od navedenih činilaca, ipak, što nije bilo za očekivati, o njoj su bilježili kroničari, izvještavali vizitatori i pisali istraživači. Tome je, prije svega, pridonio zemljopisni smještaj Tihaljine na tradicionalnim prometnicama od Neretve prema Imotskoj krajini i od istoka prema Zabiokovlju i Makarskom primorju. Dolina Tihaljine, iako izraziti kraški predjel, bogata vodom i pogodnim površinama za obradivanje, oduvijek je bila pogodna za život, pa je tu čovjek živio još u prapovijesti, a tu se je održao i u ovim krajevima kroz česta pustošenja i razarajuća ratna vremena. Upravo, ostaci kulture čovjeka na tom prostoru u većini su uzrok interesiranja istraživača za ovaj kraj.“⁵

Od prvog poznatog i najstarijeg pisanog podatka u vezi s Tihaljinom u poznatoj srednjovjekovnoj kopiji antičkih rimske itinerera, možda iz III. stoljeća, nazvana *Tabula Peutingeriana*, u kojoj je ucrtana i rimska cesta Salona-Narona, sa svim postajama, među kojima je i *Ad Fusciana*, za koju svi istraživači drže da se je nalazila na području Tihaljine, do crkvenih izvora XV. i XVI. stoljeća, više od jedno tisućljeće nije nam poznat nijedan podatak u vezi sa samom Tihaljinom.⁶

Prve vijesti o dolasku franjevaca u Humsku zemlju donosi fra Petar Bakula u svojoj knjizi *I martirii... Patnje u hercegovačkoj franjevačkoj misiji...*⁷ „Hercegovačka misija, piše Bakula, zauzima mjesto među prvim misijama u Franjevačkom redu.⁸ Nastala je u prvih dvadeset godina poslije osnutka ovoga

⁴ *Župa Tihaljina...*, (str. 163.-170. i 279.-310.), FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU, **Spisi Provincije**, sv. 35., ff. 266.-269.; sv. 36., f. 259.-271
i ANDRIJA NIKIĆ, *Drevna prezimena u Tihaljini, Bekija.*

⁵ Opširnije: *Župa Tihaljina – u povodu 100. obljetnice obnove župe*, Duvno, 1989., str. 15.-49.

⁶ Turske porezne knjige iz 1475.-1477., 1570.-1580., 1585., 1599. s odgovarajućim podatcima imaju svoju vrijednost..

⁷ P. BAKULA, *I martirii...*, Roma, 1862., str. 9.-38. - Poglavlje I. *Dolazak franjevaca u Hercegovinu, turska okupacija i mučeništvo.*

⁸ Fra Andeo Kraljević u svom Šematizmu piše da su franjevcu u ove krajeve pristigli odmah po osnutku Reda. **Čerigajski Andeo**, Mostar, 2007.

slavnoga Reda po misionarskim pothvatima.⁹ Osim s poganstvom, franjevci su se u Hercegovini morali probijati i boriti s hereticima: patarenima¹⁰, koji su u ono vrijeme bili jako jaki u čitavom Iliriku.¹¹ Svetlo, koje su u ono doba donijeli franjevci svojim propovijedanjima¹², rasvjetlilo je zamračene pameti toga naroda koji, videći u tim novim apostolima novog Ćirila i Metodija¹³, poniznost, blagost, ljubav i savršeni sklad svih krepести, spontano otvorili svoje srce plodnosti nebeskoj rosi koja je jako ugodno padala posredstvom Božje riječi. Uistinu, polja koja su obradivali serafski radnici, pokrivaše hercegovačko tlo bujnom vegetacijom, mirisnim cvijećem i obilnim plodovima.¹⁴ Klicali su od veselja Gospodinovi ratnici osvojivši plijen, a skupa s njima pjevali su i himnu slavlja i zahvalnosti i oni koji su oslobođeni od poroka bezboštva, hereze i smrti, privedeni krepostima pobožnosti i štovanja Boga, jedinoga darovatelja vječnoga života. Vatra Raspetoga, koja je upaljena u srcima Hercegovaca, nije mogla zadugo ostati sakrivena, a da se ne proširi u požar i prema vani. Zahvalni Bogu i svojim duhovnim ocima, daju se na podizanje spomenika katoličke pobožnosti. Kršćanski žar je tako obuzeo dobri svijet, da se za kratko vrijeme Hercegovina okitila na svom katoličkom čelu s pet franjevačkih samostana,¹⁵ mnogobrojnim crkvama i kapelama, već prema potrebama i koristima naroda.¹⁶ I kako je iz dana u dan rasla pobožnost naroda, tako su se podizale i nove crkve i one postojeće proširivale i uljepšavale.¹⁷ Moćniji i odličniji ljudi te provincije jednako su prednjačili u pobožnosti podižući spomenike vjere, smatrujući kao najveću čast ako Bogu daruju kao žrtvu najveći dio svoga imanja, koje im je Božja dobrota dala.¹⁸ „I tako su franjevci, nastavlja Bakula, boreći se za

⁹ Toj problematici posvetio je Mandić uvodno poglavje. *Hrvatska franjevačka provincija osnovana je 1226. godine*. Usp. DOMINK MANDIĆ, **Franjevačka Bosna**, Rim 1967.

¹⁰ Fra Petar Bakula preuzima ondašnje mišljenje o vjerskom stanju srednjovjekovnog pučanstva u Humskoj zemlji i Bosni. Na temelju novijih istraživanja i suvremenih dokumenata to su bili *bosanskohumski krstjani*.

¹¹ Rimska pokrajina.

¹² Zaslugu o učvršćenju vjere u Humskoj zemlji i fra Andeo Kraljević pripisuje franjevcima, sve dok nije zaslugom braće Reda sv. Franje, koji su u ove krajeve pristigli odmah po osnutku Reda, vraćena u krilo Katoličke crkve i na latinski obred. Hercegovačke je misija potom doživjela velik napredak, kad ju je 1339. posjetio general Reda sv. Franje Gerard d'Odón. General Geraldus Othonis u starijoj literaturi Gerard Odonis, a novijoj Gerard Ot. Pariški profesor Gérard d'Odón 1339. je izabran za osamnaestog generala Franjevačkog reda.

¹³ Sveta braća, slavenski prosvjetitelji Ćiril i Metod.

¹⁴ Usp. RUDO MIKULIĆ, *Iseljeničko pitanje ljubuškog kotara, Šelo i grad, almanah 1930*. 2. godište.

¹⁵ Bakula misli na samostane u Mostaru, Konjicu, Ljubiškom, Duvnu i Čerunu. Usp. **Schematismus...** 1867.

¹⁶ Na temelju arheoloških istraživanja i rijetkih dokumenata na području zapadne Hercegovine postojalo je prije turske okupacije i rušilačkog divljanja preko 150 crkava.

¹⁷ Tu su se posebno isticali dubrovački trgovci koji su obilno darivali pojedine franjevačke samostane i svetišta. To svjedoče i najstariji danas poznati spomeni pojedinih mjesta Ljubiški, Novi, Bišće, Zahum.....

¹⁸ Tako se danas, na temelju arheoloških nalaza, tradicije, zapisa fra Petra Bakule i sačuvanih dokumenata zna da su franjevački samostani postojali u Novom kod Čapljine, na Bišću, u Mostaru, Konjicu, Ljubiškom, Duvnu, Čerunu, Policama (Ružići), Imotskom – na Prološkom jezeru, a od XV. stoljeća u Zaostrogu, malo kasnije i u Živogošču. Uz to postojali su i franjevački samostani u istočnoj Hercegovini: *Nevesinju, Stocu, Ljubinju*, i, uz benediktinski u Polju na trebinjskom području. Usp. FRANJEVAČKI ARHIV U LJUBLJANI, MAVRO FAIDIGA, **Bosna seraphica**. U ljubiškom kraju postojalo je 39 crkava, u mostarskom 15, u Brotnju deset, u širokobriješkom deset, u konjičkom kraju 48 i duvanjskom kraju 33. A na području istočne Hercegovine poznato je 45 drevnih crkava. Ukupno 152 u zapadnoj i 45 u istočnoj što zbrojeno čini podatkom od 197 crkvenih zdanja. Međutim, osim regionalnih franjevačkih poglavara – provincijala u Dubrovniku, vikara u Bosni i biskupa franjevaca – imena drugih fratarata sve do početka

svoga Gospodina sa zastavom križa u ruci, s velikom ustrajnošću predvodili nove čete vojnika. A one su vjerno i neumorno slijedile hrabre i svatko se je smatrao najsretnijim koji je mogao biti prvi. Toliku čast, ugled i poštovanje franjevci su stekli ispočetka. To je potvrđeno i činjenicom što su kroz dugi period svoga boravka u Hercegovini franjevci u tako velikom broju kao nigdje u Europi. I ne smije se reći da je samo narod volio svoje misionare, jer se vidi iz povijesnih fragmenata onoga vremena, da su ih poštivali knezovi, plemići i visoka gospoda. I ne samo da su ih poštivali, nego su franjevci utjecali mnogo na njih kao duhovni obnovitelji. Iz tako svetoga jedinstva, što je karakteristika samo ovakvih časnih i pametnih ljudi, rodio se napredak, koji se je sve više usavršavao do visokog stupnja. Tako su iz sjemena kršćanskoga morala, koje su franjevci sijali na bogato hercegovačko tlo, nicali religiozni i civilni ogranci, koji su rasli kao u proljeće i napraviše od Hercegovine zemaljski raj, čije su ljepote i slasti uživali samo ljubitelji božanskoga Jaganjca koji se iz ljubavi žrtvovao na drvetu križa. Dva stoljeća su Hercegovci uživali vjerski i građanski mir koji je jedino blaženstvo na zemlji smrtnoga čovjeka. I, evo, Hercegovina gleda svoje sinove vesele i pune duševnoga zadovoljstva, pune života i veselja, gdje stoje kao nepomične stijene, ali problijedjele od smrtnoga straha. Gleda ih žive, ali životom malo manjim od smrti. Tako, eto, crno nebo pokriva se crnim i gustim oblacima, koji uskoro zastiru zrake prve životvorne zvijezde. Ugleda, kako se diže bijes vjetrova i njihov strahoviti sukob, spremajući strašnu olju, grmljavinu i ubitačne gromove nad glavama Hercegovaca.¹⁹

Podatke iz crkvenih pismohrana ponudili su javnosti fra Pave Šilobadović, fra Andrija Kačić Miošić, fra Stipan Vrljić (1677.-1742.), makarski biskup don Stjepan Blašković, apostolski vikari fra Pave Dragičević, fra Marijan Bogdanović, fra Marko Dobretić, a posebice fra Petar Bakula²⁰. Na temelju župnih izvješća o Tihaljini su nam nudili podatke: fra Martin Mikulić, fra Dominik Mandić, fra Ivo Bagarić i još neki. Trebamo biti zahvalni zapisima putopisaca (J. Alačević, Otto Blau, Nikola Barišić, Philipp Ballif, Vjekoslav Klaić, Ćiro Truhelka i dr. te učitelj Nikola Barišić²¹). Te svoje zabilješke o

16. stoljeća gotovo nam nisu poznata. Uza svu nepoznatost brojni fratri su ugradili sebe u povijest Katoličke crkve i navedena zdanja na ovim širokim prostranstvima. Usp. A. Nikić, **Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918. godine**, Mostar, 2002., str. 128.-164., **Katolici u Sarajevu do 1918.**, Mostar, 2001. s popisom vikara i provincijala i **Događajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918.**, Mostar, 2003.

¹⁹ U zamolbi za gradnju samostana u Hercegovini fra Nikole Kordića, fra Ilijie Vidoševića i fra Paške Kvesića, Posušje, 8. prosinca 1843. stoji: U našoj domovini Hercegovini trenutno nema nijedne crkve i nijednoga samostana. Grad Kreševu u Bosni, kojem smo podložni mi, hercegovački franjevci i puk, ima jedva preko 200 katoličkih kuća, a ipak predstavlja pola redovničke zajednice kreševskoga samostana. Hercegovina, u kojoj ima preko 4.000 kuća i gotovo 30.000 katoličkih duša, i to samo u onom dijelu što je podloženo kreševskomu samostanu, ne ubrajući dio koji je podložen samostanima u Fojnici i Sutjesci i trebinjskom biskupu, jedva da sačinjava ostatak kreševske redovničke zajednice. Usp. **Čerigajski Andeo.....-**

²⁰ PETRUS BAKULA, **Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina**, Split, 1867.

²¹ NIKOLA BARIŠIĆ, *Tihaljina i njezine znamenitosti*, **Glasnik Zemaljskog muzeja**, Sarajevo, 1893., te "Bošnjaku" (1893., br. 12,1; 45, 2), "Sarajevskom listu" (1893., 123, 2) te na njemačkom jeziku *Tihaljina in der Hercegovina*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus der Bosnien und der Herzegovina, 1895., 577-578.

Tihaljini, njezinim znamenitostima i narodnim vjerovanjima Barišić je objavio i u U XX. stoljeću za poznavanje prošlosti Tihaljine posebno su značajni istraživalački radovi: Marka Vege o prapovijesnim gomilama, ostacima rimske civilizacije i stećima (1964.), Ive Bojanovskog o trasi rimske ceste Salona-Narona (1977.), Petra Oreča o Mukošgradu i Gradini na obroncima Malića (1978) te Brunislava Marijanovića o prapovijesnom nalazištu u Ravlića pećini i o Gradini na obroncima Ljubeća (1981. i 1988.).²²

1. Ime Tihaljina

„Mjesno je ime Tihaljina, piše Daniel Alerić, jednoznačno na cijelom južnoslavenskom području. Njime se općenito označuje samo jedno naselje u zapadnoj Hercegovini, ono koje je i puk u tome naselju i njegovoj okolici nekad zvao Tihaljina a danas zove Tijaljina ili Tijaljna (pridjev: tijaljski, stanovnik: Tijaljčanin, stanovnica: Tijaljkuša ili Tijaljkulja). To se naselje prvi put spominje g. 1475-1477, u arapskom tekstu, u obliku Tihaljina, i to kao jedno od naselja koja su “od davnina... bila baština... vojvode Dadoja”. U hrvatskom tekstu spominje se ono prvi put g. 1599, u pluralnom obliku Tialjine, i to kao jedno od naselja u veljačkoj župi.

Rijeka koja teče kroz to naselje danas je u svojoj okolici poznata kao Rika ili Tijaljska rika (= rijeka koja pripada selu Tihaljini). U prošlosti se, međutim, i ona spominje pod istim imenom pod kojim i naselje. Njezino se ime javlja g. 1774., na karti priloženoj Fortisovu djelu „*Viaggio in Dalmazia*”, i to u obliku Tijaljina, izvorno Tiaglina.²³

²² Prvi poznati i najstariji pisani podatak u vezi s Tihaljinom je u poznatoj srednjovjekovnoj kopiji antičkih rimske itinerara, možda iz III. stoljeća, nazvana *Tabula Peutingeriana* po njemačkom humanistu Konradu Peutingeru, u kojoj je ucrtana i rimska cesta Salona-Narona, sa svim postajama, među kojima je i *Ad Fuscianam*, za koju svi istraživači drže da se je nalazila na području Tihaljine. Više od jedno tisuće je nije nam poznat nijedan podatak u vezi sa samom Tihaljinom. Podaci iz turskih i crkvenih izvora XV. i XVI. stoljeća za nas su posebno dragocjeni (1475.-1477., 1570.-1580., 1585., 1599.). U XVII. je stoljeću više podataka o Tihaljini zapisao bosanicom fra Pave Šilobadović u „Libretinu“ o četovanju u Primorju i Hercegovini 1662-1686. U XVIII. stoljeću je više podataka zapisao fra Andrija Kačić Miošić i objavio 1759. godine, zatim dragocjene podatke o Tihaljini ostavili su nam fra Stipan Vrlić (1677.-1742.), makarski biskup don Stjepan Blašković, te apostolski vikari fra Pave Dragičević (1743), fra Marijan Bogdanović (1768.), fra Marko Dobretić (1777.). U XIX. stoljeću više je istraživača skupljalo podatke o Tihaljini, a neki od njih su i priputovali kroz Tihaljinu: J. Alačević, fra Petar Bakula, Otto Blau, Nikola Barišić, Philipp Ballif, Vjekoslav Klačić, Čiro Truhelka, fra Martin Mikulić i dr. istražujući prvenstveno rimsku prometnicu Salona-Narona ali i druge starine. Nešto više podataka o Tihaljini objavili su fra Petar Bakula, **Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Herzegovina**, Split, 1867) i Nikola Barišić (Tihaljina i njezine znamenitosti, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1893.). Te svoje zabilješke o Tihaljini, njezinim znamenitostima i narodnim vjerovanjima Barišić je objavio i u „Bošnjaku“ (1893., br. 12,1; 45, 2), „Sarajevskom listu“ (1893., 123, 2) te na njemačkom jeziku „Tihaljina in der Hercegovina, Wissenschaftliche Mittheilungen aus der Bosnien und der Herzegovina, 1895., 577-578.). U XX. stoljeću za poznavanje prošlosti Tihaljine posebno su značajni istraživalački radovi: Marka Vege o prapovijesnim gomilama, ostacima rimske civilizacije i stećima (1964.), Ive Bojanovskog o trasi rimske ceste Salona-Narona (1977.), Petra Oreča o Mukošgradu i Gradini na obroncima Malića (1978) te Brunislava Marijanovića o prapovijesnom nalazištu u Ravlića pećini i o Gradini na obroncima Ljubeća (1981. i 1988.).http://www.tihaljina.com/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=74 - **Ažurirano Ponедjeljak, 05 Siječanj 2009**

²³ Usp. Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1880-1976, ili Skokov *Etimologiski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971-1974.

Kako je, dakle, došlo do toga mjesnoga imena?

Odgovor nudi Daniel Alerić: „Imajući na umu da današnji pridjev tijaljski i imenice Tijaljčanin, Tijaljkuša i Tijaljkulja upućuju na osnovu Tijalj-, koja je u starije doba glasila Tihalj-, zaključujem da se tu radi o mjesnom imenu koje je nastalo poimeničavanjem ženskoga posvojnoga pridjeva Tihaljina (lok. u Tihaljinoj) bez pomoći nastavka. Jasnije rečeno, mora da je puni oblik toga mjesnoga imena u starije doba glasio Tihaljina Vas (= Tihaljino Selo), odnosno Tihaljina rika, tako da se je govorilo npr. kuća u Tihaljinoj Vasi ili mlinice na Tihaljinoj rici. Težnja za pojednostavljinjanjem dovela je do pojave jednostavnijega, pridjevskoga oblika Tihaljina (kuća u Tihaljinoj, mlinice na Tihaljino...). Slično kao što je prvotni pridjev Miljacka, uz koji je nekad stajala imenica rijeka, zamijenio imeničkom (nom. Miljacka, gen. Miljacke, dat. Miljacki...), tako je i taj nekadašnji pridjev Tihaljina zadobio na kraju oblik prave imenice (kuća u Tihaljini, mlinice na Tihaljini...).

„Rekonstruirani prvotni oblici Tihaljina Vas i Tihaljina rika upućuju na zaključak da je tim mjesnim imenom prvotno označivano selo ili rijeka, ili, bolje, i selo i rijeka u vlasništvu nekoga Tihalje, tj. u vlasništvu nekoga velikaša koji je u puku bio poznat pod imenom Tihalja. (...) A moglo je nastati ili od imena Tihomil, ili od imena Tihomir, ili od imena Tihoslav.“

„Imena Tihomil, Tihomir i Tihoslav, zaključuje Alerić, koja su na tome području morala biti uobičajena bar do Tridentskoga koncila u XVI. st., nekad od mila, bez sumnje, bila upotrebljavana u oblicima Tiha i Tiho (...). Dakako, i imena Tiha i Tiho mogla su biti proširena. Ima potvrda da su u starije doba živjela u oblicima Tihan, Tihoc i Tihoe“, kao i u obliku Tihota. „A upravo po mjesnom imenu Tihaljina smije se zaključivati da je živjelo i u obliku Tihalja. Istina, nastavak je -alja u tvorbi muških imena dosta rijedak. Da je, međutim, bio dosta uobičajen upravo u okolici današnje Tihaljine, svjedoči ne samo mjesno ime Tihaljina nego i mjesno ime Vitaljina kojim se označuje zaselak sela Rašljana jugoistočno od Ljubuškoga. Ono je, nema sumnje, nastalo od starijega, punoga oblika Vitaljina Vas, pri čemu je ime Vitalja izvedeno od imena Vito koje je, opet, izvedeno od imena Vitomir, tako da mjesno ime Vitaljina znači, zapravo, isto što i Vitomirovo Selo (...). Budući da se mjesno ime Tihaljina, kako sam iznio u početku, prvi put spominje g. 1475.-1477., dolazi, razumije se, u obzir samo onaj velikaš toga imena koji je živio prije tih godina. Znam samo za jednoga takva velikaša. To je humski župan Tihomil koji je, po jednom rodoslovu, živio u X. st. i sagradio crkvu sv. Stjepana u Drijevima, tj. u današnjoj Staroj Gabeli, nešto južnije od ušća Tijaljske rike, koja se tamo zove Trebižat. Taj je, dakle, Tihomil mogao u puku biti poznat kao Tihalja i istodobno biti vlasnik mlinica u Peći, a i samoga sela na tome području. Njegov daleki potomak mogao bi biti onaj vojvoda Dadoje kojemu

se g. 1475-1477. pripisuju i Tihaljina i mnoga druga sela zapadno od donje Neretve kao njegova baština ‘od davnina’”.²⁴

2. Položaj Tihaljine

Tihaljina se nalazi u zapadnom dijelu Hercegovine, uz istoimenu rijeku. Najbliža naselja: Grude, imotski, Ljubuški, Široki Brijeg, Vrgorac, ona je povezana kroz razne oblike društvenoga i privrednoga života. Biokovo, duljine 36 km, širine 9,5 km i s najvišim vrhom (Sv. Jure) 1.672 m, dijeli i udaljuje Tihaljinu od Makarskog primorja. Nekadašnje povijesno-društvene okolnosti i stalna nesigurnost po život, uz ostalo, uvjetovale su razvoj naselja u Tihaljini, pa su si zaseoci nastali daleko i zaklonjeni od glavne tihaljske prometnice Klobuk-Pisak-Nezdravica-Doci-Drinovci.²⁵

2.1. Značajniji povijesni nadnevci do 1450. godine

„Očito je, po ostacima raznih kulturnih slojeva, piše Andđelko Mijatović, da je čovjekovo življenje u dolini Tihaljine dosta staro i suslijedno već od prapovijesti; njegove tragove u prapovijesti i u antikno doba potvrđuju brojna nalazišta, još uvijek neistražena i nepredviđena, a o tijeku Srednjega vijeka svjedoče stećci posuti diljem Tihaljine. Brojni podaci i o življenu u ovom prostoru od XV. stoljeća do naših dana nisu neznatni ni beznačajni nego, naprotiv, svjedoče o jednom dosta mukotrpnom i burnom življenu. Tu su se smjenjivale države, narodi i civilizacije; tragovi čovjeka su ostajali kao svjedoci vremena kojem su pripadali.“

„Današnje stanovništvo u Tihaljini, nastavlja Andđelko, pripada hrvatskoj naciji, a vjernici katoličkoj vjeri. Da je tako bilo i u prošlosti, sve od ranoga Srednjeg vijeka, o tome svjedoče brojni podaci, uglavnom, navedeni i u ovoj knjizi. O životu i stradanjima stanovništva u Tihaljini u prošlosti, također se dosta govori na stranicama ove knjige, od najstarijih vremena pa do naših dana. Iz pristupačnih nam podataka može se zaključiti da se je na ovom prostoru uvijek borilo, stradalo, zarobljavalo, odgonilo, progonilo i selilo. Zarobljeni su odvođeni u Carigrad ili Italiju, bježalo se je prema moru, a kruh se je tražio u Neretvanskoj dolini i u Bosni, a možda i drugdje.²⁶

²⁴ Ažurirano, ponедјелjak, 12. сiječња 2009.

²⁵ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 26.

²⁶ **Župa Tihaljina**, str. 59.-60.

O nazočnosti kršćanstvu u Tihaljini svjedoči i velik broj otkrivenih ostataka crkava za koje se tvrdi da su sagrađene u V. ili VI. stoljeću,²⁷ a za neke lokalitete predaja tvrdi još uvijek da su tu bile crkve. Za tri mesta u Tihaljini se tvrdi da su tu bile crkve, a ti lokaliteti nazivaju se Crkvinama. Za ostatke crkve u *Bašnjim Njivama* postoji podatak još iz prve polovine XVIII. stoljeća u dnevniku makarskoga biskupa don Stjepana Blaškovića koji je 1735. pohodio hercegovačke krajeve. Na putu kroz Tihaljinu prema Klobuku 26. kolovoza 1735. naišli su kraj nekoga brda na »jedno staro kršćansko groblje s velikim kamenim pokrovima, od kojih su neki imali gore križ. I na suprot vidješe na jednom bržuljku staru crkvu sv. Nikole, čije zidine postoje bez pokrova, a to je mjesto na teritoriju ljubaške tvrđave«.²⁸ Očito radi se o stećcima na Kordića greblju uz obronke Ljubeća, a oko jedan kilometar odatle, u smjeru Klobuka,

na Bašnjim Njivama, i danas su vidljive neke zidine za koje se priča da su ostaci crkve. I fra Petar Bakula 1867. navodi da je u Bašnjim Njivama bila »crkva posvećena sv. Nikoli, kod koje se vide mnogi veličanstveni nadgrobni spomenici velikaša«. Ćiro Truhelka je 1893. objavio kako je, obilazeći i Tihaljinu, u Bašnjoj Njivi pronašao »ruševine jedne veće i jedne manje građevine; leže jedna do druge. U obadvije vire zidovi iznad 1 m, a zapadni ugao one manje građevine uzdiže se dapače još 2,5 m«. Marko Vego je tu video »ostatke crkvenih zidina i okolo mnogo rimske cigle i grupu stećaka«. Smatrao je da je ta crkva s okruglom apsidom, vjerojatno sagrađena u V. ili VI. stoljeću, kad i slične otkrivene kršćanske bazilike u Župnici u Klobuku, u Borasima i Docima kod Vitine. I danas su vidljivi oni zidovi koje je 1893. Truhelka opisao kao »ostatke manje građevine«. Nalaze se u predjelu koji se zove Crkvina i vlasništvo je potomaka pok. Ivana Mlinarevića. Zapadni vidljivi zid ugla te građevine dugačak je oko

²⁷ Marko Vego, *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo, 1964, 50-52; Đuro Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972; Opći šematisam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb, 1975, povjesni izvještaji; Dr. Andrija Nikić, *Starokršćanske crkve u Hercegovini od IV. do VII. stoljeća*, Kršni zavičaj, 1976, br. 9, 7-16; *Šematisam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar, 1977, 139.

²⁸ A. Nikić, *Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine* (pretisak iz zbornika »Tisuću:godina Trebinjske biskupije«, Sarajevo, 1988), Mostar, 1988, 44.

2 metra, a južni oko 3,5 metra. Visina toga ostatka je najviša oko 2,5 metra. Istočno od te građevine nalazi se jedno udubljenje, dimenzija 2 x 3 metra, za koje se tvrdi da je bila čatrnja i da je u nju ubaćeno zvono. Južno od te zidine nalaze se ostaci jedne manje građevine za koju se tvrdi da je bila kapelica. Za razliku od crkve u Bašnjim Njivama, koje su ostaci i sada vidljivi, o crkvi sv. Ilike u Tihaljini Bakula nije točno naveo gdje se nalazi, iako su se njezini zidovi još onda vidjeli. Da se radi o ostacima crkve na Jakšenici (Fusciana?), može se zaključiti iz predaje što ju je 1893. Barišić objavio, navodeći da se ondje nalaze dvije njive koje narod naziva »Crkvine« i da je kraj tamošnjih stećaka »bila crkva; a ispod crkve, gdje su sada njive i tihaljinsko vrelo, varoš«. I u šematizmu o franjevačkoj hercegovačkoj provinciji, objavljenom 1977., navodi se da se »između potoka Jakšenice i Nezdravice« nalaze ostaci rimskoga naselja i da su se na istom mjestu dugo »vidjele ruševine crkve sv. Ilike«. Pričalo se je kako je na Dugim niivama, između Kose i ceste Jakšenica-Nezdravica, postojala crkva sv. Petra i da je do nje vodila cesta. O svim tim ostacima ranokršćanske civilizacije u Tihaljini moći će se nešto više reći tek nakon poduzimanja arheoloških istraživanja na lokalitetima vezanim uz njihovo ubiciranje.²⁹

U srednjem vijeku, prema pisanju Konstantina Porfirogeneta u djelu *De administrando imperio – O upravljanju carstvom*, Tihaljina je pripadala župi Imota. Uz ostalo, prema ostacima crkve u Runovićima, nalazu starohrvatskog pletera u Prološcu, postojanju benediktinske opatije na izvoru Vrljike u Imotskom, ostacima crkvenih zdanja u Gorici, crkve sv. Petra u Zavali, nailazi se na lepezu podataka o kršćanstvu na širem području.

Od 1102, kad je Hrvatska stupila u državnu zajednicu s Ugarskom, tim krajevima vladaju hrvatsko-ugarski vladari sve do kraja XV. stoljeća, s manjim ili većim prekidima. Ostale crkvene prilike onoga vremena u tim krajevima mogu se dočarati osnutkom oko godine 1300. franjevačkoga samostana u Imotskom, a u Tihaljini je, vjerojatno, još uvijek služila svojoj namjeni crkva sv. Nikole u Bašnjim Njivama, s obzirom na to da su se očuvale njezine zidine sve do danas.

Godine 1378. u Imotskom zapovijeda Ugrin Embrich te imotski knez i zahumski vojvoda Stjepan Pribilović, kao podložnici hrvatskoga bana. U ono vrijeme Imotski je bio osim upravnoga i važno vojničko središte, s više od tisuću vojnika. Nakon smrti kralja Ludovika godine 1382. u Hrvatskoj je došlo do 25-godišnjega hrvatskog ustanka (1385.- 1408.) pod vodstvom braće Horvata i Ivana Paližne protiv kraljice Marije i njezine majke Jelisavete. Ustanike je pomagao bosanski kralj Stjepan Tvrtko (1377.-1391.). Iz toga vremena postoji i jedan podatak, ne baš potpuno vjerodostojan, u kojem se

²⁹ Župa Tihaljina, str. 90.-92.

spominje i Tihaljina. Naime, poznati hrvatski pjesnik fra Andrija Kačić Miošić u pjesmi »*Pisma od Vukotina Vladimirovića ...*«, objavljenoj u drugom izdanju »*Razgovora ugodnoga*« godine 1759. govoreći o neretvanskim knezovima Vladimirovićima, za kneza Radoša Vladimira naveo je da je od bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka za vjernost kao nagradu dobio neke posjede; među njima se spominje i Tihaljina:

»Svitla kruna Tvrtković Stipane,
kralj od Bosne slavne vazda zvane,
puno fali Vladimira Radoša,
veće nego Kobilić Miloša,

jer je njemu u pomoći bio
i ungarsku vojsku pridobio,
prid kojomno Kleševiću biše
Pava bane, tako se zoviše.

Zato kralju pomilova njega
veće nego bana ijednoga,
raširi mu staru banovinu
i potvrди lipu didovinu.

Darova mu selo Tialjinu,
još Veljake, Klobuk a i Plinu,
sve Zviriće, Struge i Borovce,
izvan toga darova mu novce,
ravno Broćno sve do Ljubuškoga,
i Ljubuški čak do Imotskoga,
da banuje iz grada Sladinca
Radoševa slavna porodica.«

U tekstu *Govorenje kratko od kuće Vladimirovića* fra Andrija Kačić je taj događaj vremenski stavio u godinu 1387., dakle u vrijeme vladanja bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka. Nakon Tvrtkove smrti 1391., u Bosanskom Kraljevstvu je došla do izražaja moć pojedinih velikaša; među njima se posebno ističe Hrvoje Vukčić Hrvatinić (+ 1416.), vojvoda »rusaga bosanskoga³⁰, gospodar Donjih

³⁰ Naziv odgovara: „sav rusag bosanski“ – „kruna kraljevstva bosanskoga“, „Sveta kruna bosanska“, „Corona regni“ misli se na „Corona Regni Bosnae“, poput suvremenih naziva: „Corona Regni Bohemiae“ (1329.), „Corona Regni Poloniae“ zapo.inje s Kazimirom III. (1333.-1370.) – označavajući tako sve teritorije. Kralj umire, kruna ne umire – rekao bi Joachim Bielski Tadašnja, je država u pravnom smislu bila kompatibilna s europskim političkim prostorom. Usp. DUBRAVKO LOVRENČIĆ, *Kruna kraljevstva*,

krajeva na Vrbasu, splitski herceg i od 1403. generalni namjesnik u Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni pretedenta na hrvatsko-ugarski prijesto Ladislava Napuljskoga. Nakon Hrvojeve smrti 1416., tim je krajevima zavladao njegov šura Ivan Nelipčić koji je nakon 1420. zavladao čitavom Hrvatskom.³¹

„Nastanak Hercegovine, nastavlja Mijatović, u vezi je s velikaškom obitelji Kosača, koje je rodočelnik veliki bosanski vojvoda Vlatko Vuković (? - oko 1392.), osobito poznat po borbama s Turcima kraj Bileće 1388. i na Kosovu polju godine 1389. Vukovića je, zbog izuzetnih ratničkih zasluga, kralj Tvrtko nagradio i obdario velikim posjedima u novoosvojenim područjima. Naslijedio ga je njegov sinovac Sandalj Hranić Kosača (1392.-1435.), koji je, sa svojom braćom Vukcam i Vukom, zavladao područjem od Prijepolja, Pljevlja i Nikšića do Cetine, od Završja i Rame do Boke kotorske, podloživši sve ostale velikaše na tom području.“

„Nakon smrti dvojice moćnih bosanskih velikaša, kneza Pavla Radinovića (1415.) i vojvode Hrvoja Vukčića (1416.), Sandalj je Hranić najmoćniji čovjek u ondašnjoj bosanskoj državi. Sandala je naslijedio njegov sinovac Stjepan Vukčić Kosača (1435.-1466.), koji je kao turski vazal naslijedene posjede još više proširio: prema zapadu, godine 1440. osvojio je Omiš i Poljica; prema sjeverozapadu do gornjeg Vrbasa; na sjeveru prema izvoru rijeke Bosne i prema planini Jahorini; na sjeveroistoku i istoku njegov je posjed dopirao do rijeke Prače i Lima, do iza Prijepolja i Nikšića, a odatle prema Boki kotorskoj gdje su mu pripadali gradovi Risan i Novi. Osim dubrovačkog područja od Novoga do iza Stona, čitava jadranska obala od Risna do iza Omiša pripadala je Vukčićevu posjedu. Turci nakon oružane okupacije Srbije napadaju i Hercegovinu 1459. i 1460. pljačkajući je i pustošeći. I u prigodi osvojenja Bosne u lipnju 1463. Turci su provalili u Hercegovinu i osvojili je do crte Gacko-Nevesinje-Ljubuški. Već u početku srpnja Herceg je sa svojim sinovima stupio u protuofenzivu. Oko sredine srpnja Vlatko je Turcima preoteo Ključ pokraj Gacka, a Vladislav Ljubuški. Zatim su se nizale pobjeda za pobjom. U početku listopada u akciju je stupio i hrvatsko-ugarski kralj Matijaš, što je pozitivno utjecalo i na Hercegovu ratnu djelatnost i na djelatnost njegovih sinova, koji su se u studenom iste godine pridružili kralju Matijašu. Dok su hrvatsko-ugarsko čete potiskivale turske osvajače iz doline Vrbasa i sa sjevera, hercegov stariji sin Vladislav Turcima je oteo Ramu, Uskopije i Livno. U početku prosinca kralj Matijaš ga je primio u red hrvatsko-ugarskih velikaša i obdario ga gradovima koje je osvojio. Dok je Vladislav ratovao na zapadu, hercegov srednji sin Vlatko provalio je u istočnu

Svijetlo riječi, listopad 2010., str. 56-57.

³¹ Djela Andrije Kačića Miošića, *Stari pisci hrvatski*, knj. 27, Zagreb, 1942, 95, 393-397; Napretkova povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1942; Pejo Čošković, *Bosanska Kraljevina u projelomnim godinama 1443-1446*, Banjaluka, 1988. i Župa Tihaljina, str. 96.-99.

Bosnu i stigao sve do Srebrenice. Nakon toga ratovanja, Turci su se zadržali u središnjoj i istočnoj Bosni. U ratovanju 1464. izgubljeno je sve što je Vlatko osvojio, stradalo je Hercegovo područje u Podrinju, a Vlatko, ranjen u tim borbama, sklonio se je na dubrovačko područje. Turci su napali Hercegovinu i 1465. i osvojili njezin veći dio, područje između Neretve i istočne granice. Istodobno, po nekom prijašnjem dogovoru s hercegom, Mlečani su zaposjeli područje između Cetine i Neretve (Krajinu), a kralj Matijaš je na Hercegov poziv poslao slavonskog bana Jana Vitovca s 5.000 vojnika u dolinu Neretve koji je u Počitelju uspostavio hrvatsko-ugarsku bazu. U takvim okolnostima i velikaši Vlatkovići u zapadnoj Hercegovini, sa sjedištem u Vrataru, pristali su uz kralja Matijaša. Nakon Hercegove smrti 1466. njegovi su sinovi podijelili ostatke očeve baštine. Vladislavu je pripao sjeverni dio s Imotskim, a Vlatku južni dio s Hercegnovim. Iste godine Turci su zauzeli Blagaj, a 1468. Ključ. I godine 1471. Turci su provalili u Hercegovinu i zauzeli Počitelj. Godinu dana Hercegov sin Vladislav napustio je Hercegovinu i preselio se je u Slavoniju, gdje mu je kralj Matijaš darovao Veliki i Mali Kalnik. Pokušaj Vlatka Hercegovića da 1476. i 1481. istjera Turke iz Bosne ostao je bez uspjeha. Uz pomoć kralja Matijaša, napuljskoga kralja i Venecije (do 1479.), održao se je do prosinca 1481. u Herceg Novom, kad se je predao Turcima.³² Zadnje utvrđenje u Hercegnovom, koje su branili Hrvati i Ugri predalo se je Turcima krajem siječnja 1482. godine.³³ Uz rijeku Tihaljinu postoji i veći komad obradivoga zemljишta koje se naziva Sandaljica, nalazi se s desne strane rijeke, više mosta. Očito je da je taj toponimski naziv u vezi s nekim čovjekom imenom Sandalj; on je bio, vjerojatno, vlasnik te s obzirom na plodnost dosta važne zemljишne cjeline; to je, svakako, bio neki velikaš, možda upravo Sandalj Hranić kojemu je, kako je prije navedeno, pripadalo područje od današnje Crne Gore do rijeke Cetine.³⁴

2.2. *Tihaljski zaseoci*

Nije nam poznato koliko je zaseoka postojalo u Tihaljini. Grupiranje stećaka uz spomen crkava pomaže nam rekonstruirati naseljenost župe kroz stoljeća.

Sačuvane nekropole – taj pokušaj urbaniziranja zaseoka sa sačuvanim stećcima svjedoči nam o višestoljetnim naseljima i na našem području. Brojnost sačuvanih stećaka – obiteljskih i zajedničkih domova preminulih bjelodano

³² Vjerojatno se je Vlatko predao Turcima po nagovoru svoga polubrata Ahmet-bega Hercegovića, koji je prešavši Turcima kao mladić 1474. primio islam i u Turском Carstvu više od 30 godina zauzimao visoke položaje. Poslije predaje, Vlatko je posjetio brata u Carigradu, zatim je kao turski štićenik živio u Hercegovini do 1486. godine. A onda je prešao pod mletačku zaštitu i s obitelji preselio na otok Rab gdje je živio do godine 1489.

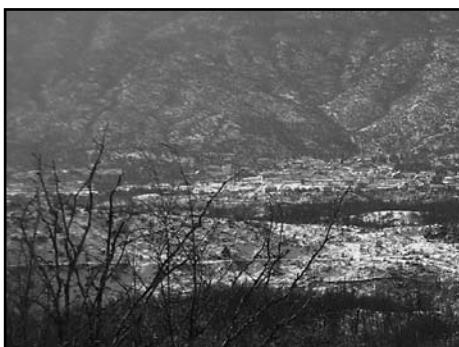
³³ **Župa Tihaljina**, str. 100.-102.

³⁴ **Župa Tihaljina**, str. 103.

svjedoči napućenost dотičnih krajeva. A crkve, nažalost, sačuvane u temeljima, duhovna su središta brojnih pokoljenja.

Stećci, zapravo stopećci i ležećci su autohtonii srednjevjekovni nadgrobni spomenici u Humu, Zahumlju, Humskoj zemlji i Hercegovini.

Stećci su povijest, vjera, kultura i svjetonazor bogatog kršćanskog svijeta od IX. stoljeća do turske okupacije upisana u kamen. Oni obilježavaju razvoj kulture europskog srednjeg vijeka počevši od vremena seobe naroda pa dalje kroz stoljeća koja su slijedila. Stećci su rađeni od kamena cijelca pod utjecajem romaničkog stila koji je u Europi vladao od IX. do XIII. stoljeća i pod utjecajem gotskog stila (XII.-XV. stoljeće). Neki su maleni i po obradbi vrlo jednostavni, a neki su veliki i bogato obrađeni. Ukrasne motive na stećcima možemo podijeliti na vjerske: razni oblici križa, simboli uskrsnuća i vječnoga života, palme, vinova loza, drvo života, sunce i mjesec, i svjetovne motive: ples

u kolu, lov na medvjede, jelene, srne i veprove, lov na konju ili pješice, u pratnji psa ili sokola, viteške turnirske igre, plemički grbovi, narodne šare i ukrasi itd.

I kada nisu obilježeni nadgrobnim kamenom, grobovi se nižu u pravilno usmjerenim redovima, a stećci su došli samo kao daljnji stupanj prijenosa i bogaćenja tradicije. Tako graditeljski, klesarski, stvaralački i dekorativni zanos što je oduvijek bio moćan i živ među generacijama hrvatskog pučanstva u Hercegovini i na širem području, utjelovio je, tijekom stoljeća, jedinstvenu kulturu i civilizaciju rijetke ljepote, sjajne raznolikosti i neizmernog bogatstva. Djela koja su stvorena i sačuvana stoje i danas kao veličanstven spomenik ponosa, vizije hrabrosti i nade kako pojedinaca, znanih i neznanih, tako i cijelog hrvatskog etnosa: kao snažna, nepokolebljiva protuteža mračnom licu povijesti što ga je, također, ovo podneblje upoznalo u dugim razdobljima razaranja, patnji i robovanja. Umjetnički rezor stećaka rađen na našem području i nastao iz stvaralačke samosvijesti domaćeg naroda, u povijesnom kontinuitetu izrastanja kulture iz Hercegove zemlje ostao je za poruku budućim naraštajima. Oni su ukrašeni plastičnim prizorima iz života, lova, viteških turnira i natpisima bosanicom, domaćom varijantom čiriličnog pisma. Stećci su spomenici i čuvari

tajne jednog danas zagonetnog i nerasvijetljenog vremena humsko-bosanske povijesti. Čuvari tajne, ali i ključevi za njeno otkrivanje, za dešifriranje i onog davnog i ovog današnjeg humsko-bosanskog čovjeka.

Stećci su nadgrobni spomenici i obiteljske grobnice podizani u srednjem vijeku, a na području Hercegovine sačuvalo se preko 37.000. Oni se, po vremenu nastanka, kao nadgrobni spomenici javljaju između X. i XV. stoljeća. U Hercegovini i danas su u uporabi groblja na kojima se nalaze stećci, ali i crkve što govore o njihovoj starosti i naseljenosti ovog kraja. Na velikom broju lokaliteta u Hercegovini nalazi se značajan broj stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika. Dosta ih je bogato ukrašeno, a na nekoliko ih se nalaze i natpis. Pod stećcima su pokopani naši preci, na nekim lokalitetima i danas su aktivna groblja, pa se nadamo da će sve nekropole biti uređene i dostupne i u turističke svrhe. Zastupljeni su svi poznati oblici, sljemenjak, sanduk i ploča. Među stećcima često se susreće i križ. Nažalost, velik broj stećaka je u prošlosti uništen-korišteni su kao materijal za zidanje zidova. Ipak, dostatno ih je da se vidi kako je i u srednjem vijeku Hercegovina bila gusto naseljena. Koliko nekropola, toliko naselja, a na nekim područjima, toliko crkava. Stećaka ima i na području Hrvatske, Bosne, Crne Gore i Srbije, ali relativno, u daleko manjem broju. Ipak, oni su gotovo isključivo vezani za humsko-bosanski srednjovjekovni prostor predstavljajući »najizravniju emanaciju narodnoga stvaralačkog duha i najviši domet estetske kreacije u bosanskoj kulturi srednjega vijeka.« U narodnoj tradiciji nije ostalo pohranjeno sjećanje na djelovanje Crkve bosanske, koje je trajalo preko dva i po stoljeća. No, s područja djelovanja Crkve bosanske postoji veoma veliki broj kamenih nadgrobnih spomenika - stećaka, čija ih je originalna umjetnička izvedba svrstala u prvorazrednu kulturnu baštinu naše zemlje.

U vezi s ukrašavanjem stećaka, fra Dominik Mandić zaključuje: »Uresi na b. h. stećcima, pa i oni s likovnim prizorima, nijesu na jedamput nastali, bez prethodnih radova i veza s okolnim hrvatskim zemljama. Ti su uresi jedan dio hrvatske narodne umjetnosti, koju su Hrvati od svoga dolaska na Jug razvijali u drvetu i kamenu; u crkvama, plemičkim dvorovima i nadgrobnim spomenicima; u dodiru i pod utjecajem kulturnoga Zapada. Odatle jaki tragovi romanskoga i gotskoga sloga na uresima b. h. stećaka.«

Stećci u Tihaljini spominju se u dnevniku makarskoga biskupa don Stjepana Blaškovića iz 1735. koji je te godine posjetio svoje vjernike na području pod turskom vlašću.³⁵ U devetnaestom stoljeću o stećcima u Tihaljini pisali su Bakula, Milinović i Barišić, a u dvadesetom stoljeću Vego i Bešlagić. Broj stećaka

³⁵ ANDRIJA NIKIĆ, *Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine. pretisak iz zbornika, Tisuću godina Trebinjske biskupije*, (Sarajevo, 1988), Mostar, 1988., str. 44.

u Tihaljini bio je veći. Tijek vremena, nepovoljne prirodne i druge okolnosti i ljudski nemar pridonijeli su da su mnogi stećci nestali razbijeni radi stvaranja obradivog zemljišta, gradnje putova, podizanja zidova i slično. U Tihaljini se stećci nalaze na sljedećim lokalitetima:

1. BAŠNJE NJIVE. Fra Petar Bakula je još 1867. objavio da se tu »vide mnogi veličanstveni nadgrobni spomenici velikaša«, a 1964. Vego je naveo da se tu nalazi 14 stećaka. U ovom kataloško-topografskom pregledu Bešlagić te stećke uopće ne spominje. Tu su se stećci nalazili zapadno i sjeverozapadno od ostataka građevine za koju se tvrdi da je bila crkva i to u dosta velikom broju. U prošlosti su, radi potrebe za većom obradivom površinom, svi maknuti sa svoga ležišta, mnogi razbijeni, složeni u gomilu ili uzidani u zid. Još uvijek može se nabrojiti 56 stećaka. Izgleda da su svi stećci bili u obliku crkvice-saduka ili ploče, neki su ukrašen i ali se točan broj ukrašenih ne može utvrditi jer su nepregledni.³⁶

2. GREBLJIC (brijeg na lijevoj obali Meljave, nasuprot Bašnjim Njivama). Na te stećke vjerojatno se odnosi Vegin podatak da se »na jednom brijegu s lijeve strane Tihaljine« nalazi skupina od 6 nadgrobnih ploča. Ti stećci, zapravo, leže na lijevoj obali rijeke Meljave. Ni ti stećci nisu ubilježeni u Bešlagićevu pregledu.

3. KORDIĆA GREBLJE (pod Ljubećem, uz cestu koja iz Tihaljine vodi prema Puteševici). To groblje spominje makarski biskup don Stjepan Blašković u svom dnevniku 1735. kao »jedno staro kršćansko groblje s velikim kamenim pokrovima od kojih su neki imali gore križ.« I Bakula 1867. navodi da u tom groblju »ima više plemičkih nadgrobnih spomenika s obiljem križeva«. Budući da je najnovijim uređivanjem Kordića greblja došlo do promjene tamošnjega stanja i okoliša, dobro će nam doći Vegin opis toga groblja iz 1964.: »U katoličkom groblju Kordića ima 8 grobnih ploča, 5 sanduka i 1 sljemenjak. Na jednoj ploči je izrađen križ u obliku ljudskog lika. Na nekim sanducima se vidi ukras motiva sidra. Na jednoj ploči se ističu simboli od 6 plastično izrađenih križeva: jedni na gornjoj a drugi na bočnim stranama. Izvan katoličkog groblja se nastavlja srednjovjekovno groblje na kome leži 7 grobnih ploča i 1 sljemenjak, a na njemu plastičan križ. Na jednoj od ploča je izrađen plastičan križ. Na ovom dijelu groblja ispod velike ploče je izidana grobnica kamenom i malterom, dok se uz nju opaža izvjestan broj grobova ograđenih kamenovima.« Ukupno, u groblju su sačuvano 14, a izvan 10 stećaka, ali ima i stećaka uzidanih u zid obližnjeg vrta (jugoistočno).

4. JELINAČKO POLJE (u središtu Tihaljine). Tu je najveća skupina stećaka u Tihaljini. Spominje ih Bakula 1867. godine. Milinovićev spominjanje

³⁶ Župa Tihaljina, str. 109.

1879. stećaka u Tihaljini svakako se je odnosilo na taj lokalitet. S obzirom na to da cesta vodi kroz sredinu nekropole, svakako je pri gradnji ceste oštećen i uništen znatan broj stećaka. Još uvijek tu se nalazi 91 stećak - sanduci, ploče i sljemenjaci; neki sljemenjaci su prevrnuti sa svog ležišta. Na vrh brijege nalazi se jedan uspravljeni stećak za koji se tvrdi da je služio mjesto oltara kada se tu nekada misa prikazivala.

5. BAROVIŠTE-GLADIŠKE (jugoistočno od Jakšenice). Na tom lokalitetu Barišić je 1893. uočio 12 stećaka. Bešlagić navodi 8 stećaka u toj nekropoli. Poredani su u nizovima z-i. Bez ukrasa su. Danas se prepoznaće također 8 stećaka, dok se za jedan kamen ne može utvrditi je li stećak ili prirodni kamen u zemlji.

6. PROVALINA (Mlinarevića Doci). Tu se nalazi 14 stećaka. Poredani su u nizovima z-i. Tri su stećka ukrašena motivima: križ, polumjesec, 2 rozete od osam krakova na jednom stećku, i konj pod sedlom, bez jahača.

7. MLINAREVIĆA OGRADA. Ispod ograda Marka Mlinarevića Jagića i s lijeve strane ceste koja od Jelinačkog polja vodi u zaselak Lukende, nalaze se dva stećka, jedan uspravljen, visine oko 2 metar i jedan položen, ploča, dosta oštećen. Pošto se ti stećci nalaze u jednoj udolici, priča se kako se je tu, dok se je krilo od Turaka, misa govorila i to na uspravljenom stećku, da je tu jedan fratar pokopan i da se tu nekada čuje zvuk zvonca.

8. MLINIČNA (u Kanicama). Na tom lokalitetu nalazi se jedan stećak, samac. Priča se da je to nadgrobni spomenik mlinara, vlasnika mlinice koja se je tu nalazila, po čemu se to mjesto, uz naziv Stipinov vir, naziva i Mliničinom.³⁷

Tih osam „urbaniziranih“ naselje uz crkve koje su postojale svjedoči o brojnoj naseljenosti i bogatom životu naših pređa prvih pet stotina godina drugog tisućljeća.

To je, po svoj prilici, osam prepoznatljivih naselja srednjovjekovne Tihaljine.

2.3. Kršćanstvo pod turском okupacijom

Kada su Turci okupirali i započeli zulumčariti Tihaljinu, ne može se točno reći. Ali iz poznatih podataka može se približno utvrditi. Budući da se Tihaljina spominje u poreznoj knjizi *Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina*, sastavljenom od 1475. do 1477. može se zaključiti da se je to dogodilo svakako do njegova završetka. Od tada pa sve do godine 1878. Tihaljina je ostala u sastavu Turskoga Carstva, dakle, puna četiri stoljeća.

³⁷ **Župa Tihaljina**, str. 109.-112.

Srednjovjekovne župe okupatori su preimenovali u nahije. One su se u našim krajevima poklapale s područjem starohrvatskih župa. Hercegovački sandžak osnovan je u početku godine 1470. sa sjedištem u Foči. Tihaljina je pripadala župi Imota koja je prvo pripadala Fočanskom kadiluku, pa Mostarskom kadiluku i od šezdesetih godina XVI. stoljeća Imotskom kadiluku koji su tvorile župe-nahije: Imota, Duvno, Buško blato, Ljubuški, Posušje, Gorska župa (sa sjedištem u Vrgorcu), Fragustin (Gornje primorje) i Primorje (Donje primorje sa sjedištem u Makarskoj). Turci su imali još dvije ustanove: vojnu - vojvodalu s vojvodom na čelu i knežiju, na čelu s knezom, za područja s kršćanskim stanovništvom.³⁸

„Turski popis iz 1585. godine, stoji u monografiji, sadrži više podataka o Tihaljini i ondašnjim njezinim stanovnicima. Selar (?), sin Tomin, iz Tihaljine, plaćao je vlaški porez u iznosu od 140 akči, obrađivao je vinograde i zemlju u selu Brdu, vjerojatno današnji zaselak Brdo, i bio je dužan davati desetinu vlasniku timara. U Tihaljini se spominju još dvije vlaške baštine koje su pripadale Mustafi Mehmedovu, posadniku tvrđave Vrgorac. Baštinu Dragičevu držao je Ivan Nikolin i plaćao filuriju u iznosu od 163 akče. Spominje se i baština Ivana, sina Vuksanova, za koju je plaćao filuriju, također u iznosu od 163 akče. U tom popisu spominju se i mlinovi na izvoru rijeke Tihaljine, koja se po prirodnom staništu pčela u stijenama na Izvorima onda nazivala Čelinja, a pripadali su Veliji, timarniku sela Dračevice. Dva mлина i jedna stupa pripadali su Vukosavu i Bošku i Radivoju Andrijinu, za koje su plaćali ukupno poreza 75 akči. Spominje se na istom mjestu još jedanaest mlinova koji su pripadali stanovnicima - raji sela Gornji Podsel, vjerojatno danas jedan od zaselaka u zapadnom dijelu Tihaljine; i na njih se je plaćalo 330 akči poreza.“ Godine 1599. selo Tihaljina spominje se u sastavu veljačke župe.³⁹

2.3.1. Žed za slobodom i četovanja

Godine 1620. radi se na dizanju ustanka za oslobođenje Hercegovine, Bosne, Crne Gore, Albanije i Srbije. Među urotnicima je i fra Petar Tomaš od Vrgorca. Od više hajduka onoga vremena osobito je poznat Mijat Tomić, rodom od Duvna, koji djeluje i na području zapadne Hercegovine. Tihaljina se spominje 1623. godine, kao središte istoimene župe. Nešto prije 1636. osnovana je Imotska kapetanija u koju su, osim Imotskoga, spadali još tvrđave Zadvarje, Proložac i Ljubuški, pa i Tihaljina. Godine 1661. fra Luka Smoljan podigao je ustanak u zapadnoj Hercegovini, ali se je morao povući u Primorje,

³⁸ Župa Tihaljina, str. 113.

³⁹ DOMINIK MANDIĆ, *Acta francescana Hercegovinae*, Monumenta Franciscana Jugoslavica, Mostar, 1927., str. 45.

gdje je utvrdio Gradac.⁴⁰ U Makarskom primorju okupili su se mnogi izbjeglice iza Biokova, a brojni od njih istaknuli su se kao četovođe u tom ratovanju. I Tihaljinu, onda na važnoj prometnici Makarsko primorje - Hercegovina, nije mimošao rat. O tome svjedoče podaci iz »Libretina« fra Pavla Šilobadovića, u kojem su zabilježeni događaji i četovanja na navedenom prostoru u razdoblju od 1662. do 1686. godine.

»1663., miseca travnja na 21. haram baša Juriša Lekić, samo 40 junaka, uze kulu u Sovići Hasan bega Vlahovića i u kuli robja 27, a Turci ubiše našega jednoga, a drugoga raniše.

1663., miseca travnja na 26. harambaše primorske zatekoše Aliju Bojčića s bratom i još ji 8 š njime li Vrulji u špilji i jedva jи izvadiše. Aliju pogubiše i još jи š njime 5, a 4 živa dovedoše. Turci naša 3 ubiše (Kačić navodi: »Posiće Aliju i brata mu Ibraima Juriša Lekić ... «).

1663., gospošćaka na 20. harambaša Juriša Lekić, samo 50 junaka, dogna iz Dumna 6 stotina male živine koza i ovaca, goveda 18, konja 3. Tako se robi

i dobiva po turskoj zemlji, i dodoše svi zdravo, fala B. Amen.

1664., miseca marča na 9. harambaša Juriša Lekić i Mati Kojkalo, samo 90 junaka, dognaše iz Rakitna 70 goveda i 20 konja i 14 turske čeljadi, a 3 posikoše, a kršćanske petero i svi zdravo fala Bogu.

1664., miseca marča na 22. harambaša Pavle Vukelić i Juriša Lekić, samo 230 junaka, podoše pod Ljubuški i zasidoše Turkom u polju, štogod i izade na uteče, ubiše jи 7 a živi dovedoše 8, a naša 2 raniše a ostali zdravo dodoše f. B.

1664., miseca ilinšćaka na 14. harambaša Juriša Lekić, samo 20 junaka, dovede tri bulje iz Raške gore ...

⁴⁰ A. Nikić, *Hercegovačka crkva u sedamnaestom stoljeću, Kršni zavičaj*, 1987., br. 20., str. 17-32.

1664., miseca listopada na 5. harambaša Juriša Lekić samo 25 junaka dogna iz Dumna konja 18 i dva čovika za sužnje ...

1664., miseca studenoga na 12. harambaša Juriša Lekić dovede 3 Turčina i bulu i 8 konja a bilo š njime junaka 20 na Posušju a Turci Imoćani ...

1664., miseca studenoga na 19. Jure Slipac pobi se s Turci u Tihaljini i Turci mu ubiše druga a 2 raniše, koje su plino Turci bili oteli u Čorbini, a da Jure ne dođe, baš bi i njih Turci bili pohitali svekolike što ih je bilo 120 a Turaka je bilo 60. Ljubušani a s Jurom je bilo 30 hajduka ...

1665., miseca veljače na 7. harambaša Juriša Lekić, samo 14 junaka, dogna male životine 80, a goveda 18 od Mostara ...

1665., miseca marča na 15. harambaša Juriša Lekić, samo 15 junaka, dogna iz Imote, iz Lukovca goveda 6, a male živine 40. Istoga puta od Mostara dogna 6 goveda, i svi zdravo f. B

1665., miseca maja na 8. harambaša Juriša Lekić, samo 25 junaka, dovede 3 Turčina iz Imockoga i ubi Antuna Grančića na mistu; i dovede 1 konja i 3 vola, 30 male živine, i još uskočiše 2 tri Bistovljanina i ovi Turke izdadoše ...

1665., miseca srpnja na 26. harambaša Juriša Lekić, samo 45 druga, uhiti u Posušju 3 bandura i barjak, a bilo je bandura 35, a ostali utekli, tako se biži ko more uteći; istoga puta dogna 10 goveda iz Blata Ispod Mostara, naši svi zdravi ...

1665., miseca gospošćaka na 13. otiđe naša četa, 12 ljudi, zarobiše u Vlašići malo goveda i pobigoše put Tihaljine, ali ji dočekaše Turci u Tihaljini i ubiše Marka Vodanovića na mistu, a drugom oteše kabanicu, a ostali Turci i ne vidiše tako plino i prognaše ...

1665., miseca gospošćaka na 25. harambaša Juriša Lekić, samo 25 druga, dogna s Bile od Mostara male živine 300, a goveda 30. i ovo učini na svoju viru svomu sužnju, za to nikada u hajduku ne drži vire ...

1665., miseca rujna na 21. harambaša Juriša Lekić, samo 40 druga, dovede od Čerina male životi ne 700, goveda 30. I ovo je učinio na svojoj viri, jer jim je viru da, da ji neće robiti, pak ji je porobijo, toliko je uzdanje u hajduku ...

1665., miseca listopada na 18. Juriša Lekić, samo 12 druga, dovede jednoga Turčina i 2 kršćanina, i šestero konja iz Doljana, prvo toga posla 6 konja i 2 čovika iz Imote na svojoj viri hajdučkoj...

1666., miseca travnja na 6, harambaša Juriša Lekić, samo 50 druga, dovede Turčina i bulu, još dite iz Duvna iz Crljenica, a naš jedan pogibe ondi na mistu...

1666., miseca ilinšćaka na 14. primorske harambaše, samo 300 druga, otiđoše i porobiše Donju Drežnicu i uhitiše čeljadi turske 18, a posikoše 4, zajaše male živine 1500, goveda 70, konja 20; naš 1 onda pogibe. Ali ji dočeka

Halajbeg kod Krenice, samo 70 konjika i 300 pišaca, onde se dobro pobiše i ubiše 2 spajie a raniše ji 5, pak drugi put pobiše se u Tihaljini, ubiše 3 Turčina a 4 uhitiše, ali Turci ubiše harambašu Jurišu Lekića, i tako se vojuje aliti bije«⁴¹ (Kačić navodi: »Pobiše se drugi put u Tihaljinu i ubiše tri Turčina, a četiri ufatiše živa. Ali Turci ubiše iz puške velikog viteza i junaka silnoga arambašu Jurišu Lekića: di se rodi, onde i pogibe, puno je vojeva i dosta turski glava odsikao. robja priveo u Primorje i turske zemlje porobio. Trideset glava turski svojom desnicom odsiče. Pokojna mu duša!«⁴²

O odvođenju kršćanskog stanovništva u ropstvo⁴³ govori i podatak da je fra Marijan Lišnjić (1609.-1686.), makarski biskup (1664.-1686.), poznat po svojim pastirskim pohodima katolika u zapadnoj Hercegovini 1665. godine podnio Sv. Stolici tužbu protiv mletačkih vojnika zbog toga što su »zarobili i prodali kao robe« više od 7.000 kršćana iz njegove biskupije. Vjerljivo je Lišnjić i Tihaljinu posjetio obilazeći svoje vjernike. I kad je 1670. Lišnjić u Mostaru od turskih vlasti bio zatvoren i zlostavljan, za njega se uz još neke katolike, zauzima i Pavo Tihaljac tj. iz Tihaljine. I kad je 1670. Lišnjić u Mostaru od turskih vlasti bio zatvoren i zlostavljan, za njega se je uz još neke katolike, zauzima i Pavo Tihaljac tj. iz Tihaljine. I oni koji su se zauzimali za biskupa bili su zlostavljeni - batinani i morali su platiti kazne po tri škude.

Šilobadovićevom kronikom za ona zbivanja služio se i fra Andrija Kačić Miošić (1704.-1760.); neke je podatke nadopunio ili skratio te ih uvrstio u *Razgovor ugodni* godine 1756. Primjerice, za Jurišu Lekića Kačić tri puta navodi da je rodom iz Tihaljine.⁴⁴

2.3.2. Franjevačka pastorizacija

Tijekom osamnaestoga stoljeća Tihaljina je, prema zapisu fra Stipana Vrlića, pripadala drinovačkoj župi i prološkom samostanu. Neke spoznaje o Tihaljini pružaju nam podaci iz »Dnevnika« vizitacije makarskoga biskupa

⁴¹ STIPAN ZLATOVIĆ, *Kronika o Pavlu Silobadoviću o četovanju u Primorju (1662-86)*, **Starine**, knjiga XXI., Zagreb, 1889., str. 86.-115.

⁴² Kačić o Lekiću pjeva (n. dj., 545):

Na glasu je silni arambaša,

po imenu Lekiću Juriša,

krajinu je tursku porobio

i trideset glava osikao.

Ne bijaše žešćega junaka

od uskoka Lekića Juriša,

od njega su pisme i popivke

i u kolu lipe podskočnice.

⁴³ Dubrovački franjevac Donat Jelić (1600-1676), potaknut zarobljavanjem 1656. velikog broja stanovništva iz svojega rodnog Spiča, među kojima je bilo i 18 članova njegove obitelji, našao se je u Italiji i nastojanju da osloboди zarobljene kršćane, gdje je ostao punih četrnaest godina, tražeći i otkupljujući te nevoljnike. Među pronađenim zarobljenicima spominju se i Ivan (Jure) Grubišić i neki Martin iz Drinovaca.

⁴⁴ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 117.-122.

don Stjepana Blaškovića (1731.-1779.), objavljene u Hercegovini 1735. U Tihaljini se je biskup zadržao od 24. do 26. kolovoza i boravio je u kući Grge Milasa. Iz Drinovaca se je biskup, u društvu s drinovačkim župnikom fra Franjom Milasom i drugim pratiteljima, uputio 24. kolovoza poslije objeda u smjeru Tihaljine. Prelazeći brda i šume »vrlo opasne«, zalutali su i sreli su svećenika Antu Budimira koji je bio pao s konjem u jedan jarak i ozlijedio nogu. U Tihaljini su došli do kuće Grge Milasa, gdje su zanoćili. Sutradan je biskup dugo razgovarao s domaćinom i dao mu zapise za njega i njegove ukućane. Nakon toga biskup je podučavao u katekizmu sat i pol, zatim je ispovijedao, prikazao misu i podijelio krizmu velikom broju djece i odraslih osoba, protumačio smisao krizme i obvezu kumova, svečano blagoslovio puk, polja i životinje. Zatim je podijelio zapise i druge molitve svakome tko ih je želio. Tog je dana iz Ljubuškoga biskupu došao »jedan turčin zvani Kadraga«. Kad je završio razgovor s biskupom, ušao je u kuću, nadajući se da će objedovati, i kad je vidi da se za objed peče svinjče, srdit je uzjahao na konja i uputio se u Ljubuški. Nakon objeda biskup je blagoslovio mnoge drvene križeve koje su seljani donijeli sa sobom i molio Boga nad oboljelima od raznih bolesti. Pošto je izmolio časoslov i večerao, otiašao je spavati. I 26. kolovoza ujutro biskup je poučavao vjernike, prikazao sv. misu i podijelio krizmu velikom broju djece i odraslih. Potom se je biskup uputio sa župnikom Milasom u Orahovlje. Idući prema Klobuku, kraj jednoga brda, naišli su pokraj nekoga starog kršćanskog groblja s velikim nadgrobnim spomenicima, neki s križem. Nasuprot toga groblja vidjeli su staru crkvu sv. Nikole, čije su zidine stršile bez krova.⁴⁵

O brojnosti stanovništva u Tihaljini nešto više govori izvješće apostolskog vikara fra Pave Dragičevića, koji je između 1741. i 1743. posjetio sve župe svoga vikarijata i o njihovu stanju 1744. izvijestio Kongregaciju u Rimu. Onda je Tihaljina imala 26 obitelji sa 157 odraslih članova i 89 djece.

U izvješću biskupa fra Marijana Bogdanovića iz 1768. ima dragocjenih podataka i o Tihaljini. Dne 3. lipnja 1768, poslije podne, iz Ružića je biskup Bogdanović otiašao »u treće selo ove župe, udaljeno dva sata, zvano Tihaljina, gdje ga je primio Filip Rašić, katolik, u svoju kolibu i tu je prenoćio«. Sutradan je ispovjedio »više pokornika«, a potom je u polju na podignutom oltaru prikazao sv. misu. U propovijedi je naglasio potrebu kršćanskoga življenja, mnoge je pričestio, a neke je i krizmao. Na kraju je puku i cijeloj župi podijelio pastirski

⁴⁵ O toj vizitaciji, prema svjedočanstvu dr. don Slavka Kovačića, postoje dva dnevnika koji se razlikuju sadržajno i u nadnevnicima. Vjerojatno su ih pisali biskupovi pratitelji svećenici Dujam Maslarda i Ante Antulović. Kopije tih izvješća - Vatikanski arhiv, S. Congregatio Concilii, Relationes 476 Macharensis, prilog izvješću iz g. 1736, list 10-11v i Nadbiskupski splitski arhiv, M. 82 fol 220-221 v. U vezi s tim pohodom pogledati: A. NIKIĆ, **Hercegovački katolici između 1683-1735. godine**, Zavičajna knjižnica "Život i svjedočanstvo", sv. XII, Mostar, 1988., str. 44.

blagoslov. Nakon objeda otišao je u župu Veljake.⁴⁶ Tada je Tihaljina imala 41 obitelj, 202 odrasla i sa 122 djece.⁴⁷

Podaci u vezi s Tihaljinom nalaze se i u izvješću biskupa fra Marka Dobretića o drugom pohodu apostolskoga vikarijata u Bosni u lipnju 1777. Biskup Dobretić se je poslije vizitacije u župi Veljaci uputio u župu Ružiće 14. lipnja i poslije pola noći, ujutro rano 15. lipnja, stigao u Tihaljinu i sklonio se u neku jadnu i prljavu pojatu blizu kućice Bernardina (Brne) Ančića; tu je proveo noć, vrlo neugodnu zbog prljavosti prostorije, neugodnih mirisa i prokišnjavanja. S obzirom na to da su se u ono vrijeme Ančića kuće nalazile u tihaljskom zaseoku Selo, onda je i biskupovo prenoćište bilo u tom zaseoku.⁴⁸

Godine 1800. na svom drugom kanonskom pohodu, 8. svibnja, u Ružićima je zlostavljan fra Grgo Varešanin, apostolski vikar (1798.-1813.). Da bi izmamio novac od njega, optuživao ga je ljubuški kadija da bez službenog pisma hoda po njegovu kadiluku. Kad se je oslobođio kadije, napadao ga je Ahmet-beg Beširević, »stari ubojica i pijanica«; oslobođio ga se je tek velikom svotom novca. Nakon toga Varešanina je zlostavljaо neki Turčin iz Mostara, pijanica; oslobođio ga se je zaprijetivši mu se sudom.⁴⁹

Reforme u Turskom Carstvu, koje je započeo još sultan Selim III. (1789.-1807.) a nastavio njegov naslijednik Mahmud III. (1808.-1839.), izazvale su u Bosanskom pašaluku otpor povlaštenih slojeva koji su nastojali, predvođeni Husein-begom Gradaščevićem, izboriti što veću samostalnost pašaluka. Iako je u oružanom sukobu 1831. i 1832. Gradaščević više puta porazio sultanovu vojsku, zahvaljujući neslaganju među vođama autonomaša i taj je pokret doživio neuspjeh. U tom sukobu hercegovački prvaci Ali-aga Rizvanbegović, Smail-aga Čengić, Bašaga Redžepašić i ljubuški kapetan Sulejman-beg ostali su vjerni sultani i središnjoj turskoj vlasti u Carigradu. Nakon što je bosanski vezir Ali Namik-paša sa sultanovom vojskom 26. ožujka 1831. bio poražen i zarobljen, Ali-aga Rizvanbegović je imenovan zamjenikom bosansko-hercegovačkog vezira. U tom svojstvu Rizvanbegović je 24. kolovoza 1831. uputio župnicima i kapelanim, dvanaestorici knezova »i svoj pravoj carskoj raji« u Bekiji i Nahiji, svoju »zapovid« kojom im je naložio da priznaju svojim kapetanom i zapovjednikom Sulejman-bega i da »kao i ostali svijet, ne slušajući one nevaljalce koji carsku i virnu raju na zlo nameću (bune protiv cara), neka raja pazi na svoje poslove i neka ukaže virnost čestitom caru ... «⁵⁰

⁴⁶ A. NIKIĆ, **Događajnica....**, str. MARIJAN BOGDANOVIC, **Ljetopis kreševskog samostana (1765-1817)** - Izvješće o pohodu bosanskog vikarijata 1768, Sarajevo, 1984., str. 224.

⁴⁷ ANDRIJA NIKIĆ, **Povijesna zraca**, Mostar, 2000.

⁴⁸ DOMINIK MANDIĆ, **Acta...**, Mostar. 1927., str. 199.

⁴⁹ SREĆKO M. DŽAJA, Katolici u Bosni i Zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18 u 19. stoljeće, Zagreb, 1971., str. 116-117.

⁵⁰ M. VEGO, **Bekija**, n. dj.

Poslije pobjeda nad carskom vojskom i pošto je od svojih pristaša bio proglašen bosansko-hercegovačkim vezirom, Gradaščević je u proljeće 1832. odlučio obračunati sa svojim protivnicima u Hercegovini. Ljubuškim upraviteljem (muselimom) imenovao je Azijata Osman-bega Manova. Krajem svibnja 1832. Manov je s 2.000 konjanika i pješaka zauzeo ljubušku tvrđavu i porobio Ljubuški, a nakon toga je, 31. svibnja 1832, napao Vitinu, sjedište ljubuškoga kapetana Sulejman-bega. Nastupajući prema Utvici, 2 km zapadnije od Vitine, gdje je Sulejman-beg bio zauzeo položaj sa svojom vojskom u kojoj je bilo 200 dobro naoružanih vojnika i oko 350 katolika-kmetova. Nakon ljutoga puškaranja i napadnutia s leđa, vojska Sulejman-bega razbjezala se je a i on sam pobjegao je na konju uz Tihaljinu prema Dalmaciji. U tom okršaju poginulo je 12 kmetova, 30 ih ranjeno i 32 zarobljena, i jedan oficir Osman-bega Manova. Poginulim kmetovima pobjednici su odsjekli glave i slavodobitno ih donijeli u Vitinu do Sulejman-begova dvora, i nabili ih na koce, zapalili dvorac i povukli se u Ljubuški. I Manov je ubrzo morao napustiti Ljubuški.

Po pričanju kmeta Ivana Jurčića iz Ružića, 23-godišnjega sudionika u »utvičkom boju«, »utvičkom ratu« ili »bježaniji« (zbog bježanja stanovništva u Dalmaciju), kako se sve naziva taj kratkotrajni bojni sukob, za koji dan poslije bitke »piginulih naših pošle žene na mezovo), jer muškarci nisu smjeli, po čarapama ih poznavale, tužno oplakale, u ječermama pržine donosile (jer nisu mogle kopati grobove) i svaka svoga vojna na mjestu lijepo ukopala«. Zatim su skinule glave s kolaca i pokopale ih.⁵¹ Poslije je u Vitini, na mjestu gdje su pokopane glave piginulih, Sulejman-begov unuk Mehmed-beg Kapetanović podignuo spomenik s natpisom iz kojeg je vidljivo tko su poginuli u utvičkom boju. Natpis glasi: »Ovdje počivaju odsječene glave vjernih i hrabrih naših zemljaka koji pogibоše za svog dobrog poglavicu ljubuškog kapetana na Utvici 31. svibnja 1832. godine boreći se protiv zloglasnog Azijata Osman-bega Manova. Iz ljubavi prema svojim milim zemljacima a i za historički spomen, podiže ovaj mali spomenik unuk i potomak narečenog poglavice Mehmed-beg Kapetanović, načelnik gl. grada Sarajeva, u svom rođenom mjestu plemenitoj Vitini u maju 1894.g.« Ispod toga natpisa su podaci o poginulima: »Franjo Bešlić iz Rastovače, Jako Kordić iz Tihaljine, Marko Leko iz Tihaljine, Marko Šimić iz Ružića, Marko Šimić-Petrilj iz Ružića, Makso Jurčić iz Ružića, Marko Širić iz Broćanica, Nikola Širić iz Graca Posuškog, Nikola Pandžić iz Drinovaca, Petar Bošnjak iz Posušja, Petar Bošnjak iz Gorice, Petar Ravljić iz Drinovaca. Lahka im zemlja!« Kako je vidljivo, među poginulima su dvojica iz Tihaljine - Jako Kordić i Marko Leko. Godine 1833. Tihaljina je imala 79 obitelji, 261 odraslog stanovnika i 198 djece.

⁵¹ MARTIN MIKULIĆ, **Pustinjakove pripovijetke**, Duvno, 1972., str. 40.-41.

Iako je hatišerifom od Gülhane 1839. ukinut stari turski feudalni sustav i proglašena jednakost svih građana pred zakonom, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, sigurnost života, imovine i vjerskog života, stanje kršćanskoga stanovništva u Turskom Carstvu nije se bitno promijenilo. Osobito je bilo teško razdoblje vezirovanja u Hercegovini Ali-paše Rizvanbegovića (1832.-1851.). U jesen 1840. sve katoličke obitelji bile su protjerane iz Mostara. Godine 1869. fra Petar Bakula je popisao turske zulume od 1850. do 1869. u posebnom *Memorandumu*, koji je potpisalo 26 narodnih knezova, i osobno ga odnio u Carigrad.⁵²

Za vrijeme Hercegovačkog ustanka 1875. katolici su se u Tihaljini digli protih muslimanskih zulumčara. Uoči 26. veljače 1976. ustanici su iz Makarske pisali glavaru Tihaljine da pripremi večeru za 1200 ustanika. Ustanak u Hercegovini još je 1875., zahvaljujući fra Paškalu Buconjiću koji je opisao uzroke ustanka u knjižici na talijanskom jeziku i dostavio konzulima velikih sila, postao međunarodno pitanje. Na Berlinskom kongresu od 13. lipnja. - 13. srpnja 1878. na prijedlog engleskog poslanika, Austro-ugarskoj je prepušteno da može preuzeti upravu te zavesti mir i red u Bosni i Hercegovini. Zaposjednuće Bosne i Hercegovine austro-ugarska vojska izvela je između 29. srpnja i 10. listopada 1878. Na pohodu u Hercegovinu polazne baze vojnim jedinicama bile su u Imotskom i Vrgorcu, a glavni zapovjednik te vojne sile bio je general Stjepan Jovanović. Vojska je prešla granicu 31. srpnja pokraj Vrgorca, a pokraj Imotskog 1. kolovoza 1878. Na putu prema Ljubuškom jedan njezin odjel prošao je i kroz Tihaljinu.⁵³ Ljubuški je zauzet 2. kolovoza 1878. i time je izvršna turska vlast, nakon puna četiri stoljeća, prestala djelovati u ovim krajevima.⁵⁴

Turski okupatori su odmah nakon okupacije oko 1470. prešli na islamizaciju katoličkog pučanstva. Na sve moguće načine pokušavalo se katolike poturčiti. Međutim, franjevačka dosjetljivost, uz brojne osobne žrtve, suprotstavljala se njihovim planovima, tako da su prestanak turskog zulumčarenja u Tihaljini nadživjeli katolici sa svojim franjevcima.

⁵² A. Nikić, *Karitativna djelatnost franjevaca u Hercegovini u XIX. stoljeću*, n. dj.

⁵³ Dr. Andelko Mijatović piše: Po pričanju godine 1973. Šime Mlinarević r. Leko. r. 1872. na prolazu kroz Tihaljinu, austro-ugarska vojska se je odmarala na Jakšenici i po Polju. Radujući se njezinu dolasku, pojedini Tihaljčani nosili su mlijeko vojski i častili je." Župa, str. 134.

⁵⁴ MIHOVIL MANDIĆ, **Okupacija Bosne i Hercegovine 1878**, Zagreb, 1910; **Memoari sa Balkana 1858-1878**. napisao Martin Đurđević. Sarajevo, 1910; NIKOLA BUCONJIĆ, **Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca**. Mostar, 1911; MARKO VEGO, **Don Ivan Mušić i Hrvati u hercegovačkom ustanku 1875-1878. godine**, Sarajevo, 1953; BAZILJE PANDŽIĆ, *Biskup Andeo Kraljević i hercegovački ustanak 1875-1878, Kršni zavičaj*, 1977., br. 10., str. 36.-38.; A. Nikić, *Hercegovački ustanak, Kršni zavičaj*. 1977, br. 10., str. 28.-35.; A. Nikić, *Ulagak austro-ugarske vojske u Hercegovinu prema zapisu fra Filipa Sivrića, Kršni zavičaj*. 1878, br. 11, str. 17.-22.; A. Nikić, *Fra Bono Drežnjak, Kršni zavičaj*, 1980, br. 13, 30-33. A. Nikić, *Hercegovački ustanak*, Mostar, 1995.

2.4. Političke smjene minulih stotinjak godina

„Premda se je hrvatski narod, piše dr. Andelko Mijatović, radovao austro-ugarskom zaposjednuću Bosne i Hercegovine, nadajući se da će biti oslobođen svih onih nedaća koje je trpio stoljećima pod turskom vlašću, njegova nada nije se ispunila i našao se je u istom položaju kao i oni koji su se protivili tom zaposjednuću. Poglavito je nastojala uspostaviti nadzor nad vjerskim zajednicama i pridobiti ih za svoju politiku: godine 1880. zaključen je sporazum s Carigradskom patrijaršijom, 1881. potpisana je ugovor (konkordat) o uvođenju hijerarhije katoličkih biskupa, a 1882. uspostavljena je posebna islamska vjerska hijerarhija u Bosni i Hercegovini. Godine 1881. uvedena je vojna obveza za sve stanovnike, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, što je izazvalo 1882. ustank u istočnoj Hercegovini.“ Nova vlast je osobito nastojala pridobiti katoličko svećenstvo, što im je uspjelo samo djelomice. Čak su neke posvećene osobe i proganjene: bosanski biskup fra Paškal Vujičić bio je smijenjen; ukinute su neke povlastice koje su franjevci uživali pod turskom vlašću. I dolaskom nove vlasti, franjevci za svoje škole nisu dobili nikakvu veću potporu. Neke škole, koje su osnovali i vodili franjevci, bile su zatvorene, premetani župni uredi i samostani na Humcu i Širokom Brijegu zbog tobože skrivenoga seljačkog duhana, bio je zatvoren drinovački župnik fra Filip Čutura, zbog toga što je u Ljubuškom nešto rekao protiv vlasti u obranu regrutiranih katolika itd. Godine 1885-1887. ustrojene su zemljische knjige, začetak modernog katastra, iz kojih se vidi tko su bili vlasnici pojedinih kmetskih selišta u Tihaljini, odnosno njihovi nasljednici. Uglavnom, vlasnici kmetskih selišta u Tihaljini bile su neke begovske obitelji iz Ljubuškoga, Vitine i Mostara.⁵⁵

Nešto više podataka o Tihaljini postoji iz razdoblja Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.). Odmah po izbijanju rata, godine 1914. u Zagrebu je osnovana »Liga za zaštitu djece« i »Središnji zemaljski odbor za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih - u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«. Oni su se poslije ujedinili i svoju djelatnost razvili po Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini. Godine 1916. hercegovački provincijal fra David Nevistić, po samostanima i župama u Hercegovini, osnovao je »Kruh sv. Ante« da pomogne ublažiti ratne posljedice i pomoći ratom ugrozenima. Iste je godine Zemaljska vlada u Sarajevu dopustila Hrvatskoj narodnoj zajednici skupljanje milodara za ugrozenе. U tom karitativnom radu posebno se je istakao fra Didak Buntić, profesor i direktor franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, ali i drugi franjevci, svećenici i pojedinci, koji su, zauzimajući se kod vlasti, poglavara, pa i samoga cara Karla I, nabavlјali i dijelili živežne namirnice stanovništву. Osim

⁵⁵ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 135.-143.

rata, nedostatka radne snage, oduzimanja žita i mesa, poskupljenja živežnih namirnica i nedostatka novca, gladi u Hercegovini pomogla je i suša godine 1917. Osim nabavke živežnih namirnica i njihove raspodjele stanovništvu, te organizacije kuhinja po samostanima i župama,⁵⁶ franjevci, predvođeni fra Didakom Buntićem, organizirali su i preseljavanje djece iz Hercegovine u rujnu i listopadu 1917. u prekosavske žitorodne krajeve, kako bi se spasila od gladi.⁵⁷ Posljedice gladi osjetile su se i u Tihaljini. Da bi spasili djecu iz Tihaljine su djeca išla na prehranu u Slavoniju u jesen godine 1917. Gotovo pred kraj rata, u jesen 1918., u Tihaljini se je, kao u i drugim krajevima diljem Europe, pojavila bolest, nazivana raznim imenima: »španjolska bolest«, »epidemična bolest«, »nova bolest«, »upala u crivima«. Od 8. studenoga 1918. do 23. ožujka 1920. od te bolesti u Tihaljini su umrle 53 osobe.⁵⁸

„I u novoj administraciji Kraljevine SHS, piše dr. Mijatović, Tihaljina je pripadala Ijubuškom kotaru, općina je bila u Drinovcima, a žandarmerijska postaja u Tihaljini pokrivala je dobar dio drinovačke općine. Godine 1937. u Tihaljini djeluje i odbor Hrvatskoga kulturnog društva »Napredak« u sastavu: predsjednik fra Lovro Babić, župnik; potpredsjednik Nikola Milas, tajnik Rudo Milas, blagajnik Jure Primorac; odbornici: Stanko Milas, Andrija Lukenda i Filip Perić; zamjenici: Ivan Mlinarević i Mijo Perić; nadzorni odbor: Ivan Leko i Jakov Tolić. Između dva rata Tihaljina je bila privredno i trgovačko središte za čitavu Donju Bekiju i za jedan dio Zabiokovlja koje nagnje prema Tihaljini. Tome su, uz velik broj mlinica i stupa za valjalo, pridonosile i ustaljene prometnice od juga prema sjeverozapadu i od istoka prema zapadu, prema Zabiokoviju i u Makarsko primorje.“⁵⁹

U ratu 1941-1945. našla se i Tihaljina. U tom strašnom vihoru, po provjerjenim podacima, živote je izgubilo 237 Tihaljčana.⁶⁰ I materijalne štete nisu male ni zanemarive.

Do 1952. Tihaljina je bila u sastavu općine Drinovci. Od 1952. do 1955. Tihaljina je sačinjavala s Jabukom i Puteševicom jednu općinu sa sjedištem u Tihaljini. Od 1. rujna 1955. Tihaljina je u sastavu općine Grude.⁶¹

⁵⁶ Po pričanju fra Kamila Milasa brigu o zajedničkoj kuhinji u Tihaljini vodio je Martin Primorac (1859.-1920.).

⁵⁷ ANDRIJA NIKIĆ, **Godine gladi, povjesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919)**, Duvno, 1974.

⁵⁸ ARHIV ŽUPNOG UREDA U TIHALJINI, **Protocol umrlih župe Tihaljina**, str. 47.

⁵⁹ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 144.-148.

⁶⁰ Ljubo Leko je na području Tihaljine prikupio podatke za 209, u Jabuci 5 i Puteševici 23= 237 žrtava Drugog svjetskog rata i porača.

⁶¹ Za razdoblje od 1918. do 1955. usp. **Župa Tihaljina**, str. 144.-151.

2.5. Stambeni uvjeti

Svjedok kulture stanovanja krajem turskog i početkom austrougarskog razdoblje opisao je tadašnji ružički župnik fra Martin Mikulić. »Jednom listopadskih dana kad se vino odlijelo, piše fra Martin Mikulić, žesta ispekla, glavati kupus dozreo i bravljе se meso uhijalo, pozove me na noćište neki Marijanina R. Na dva sata daleko od župskog boravišta. Kad se pozivu odazvah, napade me neki duhovni pomoćnik, te ja jamim i njega sa sobom da bude sjajnije i veselije. Dođem onamo i zahvalimo u sjedatijoj kući, druge prazne nije imao, prišapnu mi netko odmah s večera kako je u toj kući nedavno harala neka otrovna bolestina. Uzeo me je strah ali mi ne bi lijeka pod tvrdi mrak pa što bilo da bilo.

Marijanina je bio crnomanjasta debela ljudina od kojih 40 godina, neoženjen. Imao je staru mater i nevjestu udovicu sa šestoro nejake siročadi. Čovjek joj se je prije godinu dana udušio u bunaru dobavljući špruljom iz njega opanak. Te večeri bio mu je i zet, za kim mu bila sestra, neki Tolj, omašan čovjek, crvene glave kao da mu je devet dana u rujevim triskama i broću bojena.

Stojna kućetina dosta prostrana, polovica somića zjala joj, baglame na vratima bile od lozovine, iza uzbrdnih vratnika mogli su kozlići unutra. Po večeri i oduljem razgovoru polegnemo: ja s jedne strane silne vatre, a drug mi s druge; povrh nas po prezidi domaćin i zet mu; udno kuće udovica s djecom pod jednim ogrnjačem: podno nje svekrva joj u staroj crnoj jačermini. Moj drug veći junak od mene, brzo usne kao i svi drugi; meni se nikako ne dalo. A kako bi se zaspali dalo? Marijanina i zetina mu umah su strašno počeli hrkati kao dva na pola priklata vola; iza prvoga sna stade pomaganje djece oko matere, jedno viče »otrnula mi nogu«, drugo »boli me glava«, treće »jadan ti sam, pomete me, pokrij me« i druga drugo. Vikala im mater ušutkavajući, tjeseći ih a koje i zapleskujući. Kad se smiriše djeca, navali na vrata ranjenik krmak hrocajući i grunuvši u nje surлом, izvali ih na kuću. Skoči se stara ušikajući i vražekajući, te mu odveza po skiku i niz povor nekoliko oplavaka; onda nagrnu iz hrpe u preglijinu želuda i izasu preda nj na dvoru. Dok je krmčina pred kućom hrskala i žvakala želude, probudi se domaćin i poče iz svega glasa dozivati zeta, udarajući ga nogom u tabane:

- Zete, o zete, nemoj tako hrkati, tuđi ljudi spavaju. Zetina smumlja, haknu i nemilo počešavši se po trbuhi zahrka jače nego prije; složi s njim i Marijanina. U svanuće spade ovaj k vatri, prelomi preko koljena jasenovu bilju koja puče malo bolje nego jaje smrdljivo, poče prokresavati glavnje, zijejavaći i protežući se. Iz cerovih glavanja ne samo su upaljivale varnice uvis sukljale, nego i ugljenje kolik orašci odskakivalo kojekud po kući. Unjerim se potom kad na meni zasmrdi kabanica, skočiv se na noge, rekoh mu prijazno:

- Ne kreši više, prijatelju, već polako puši, pa da bi se nikad već ugorjela, popržit će nas žive!«⁶²

Sve do 1878. godine u Tihaljini nije bila kuća zidanih krečom, osim turskih kula koje su bile pokrivene pločama kopanim obično u Plocima. S vapnom i zemljom crvenicom u Tihaljini su se počele zidati kuće u većem boju tek nakon austro-ugarskog zaposjednuća Bosne i Hercegovine. Starije žbukom zidane kuće, većim dijelom sagrađene između Prvog i Drugog svjetskog rata.

3. Župa u Tihaljini

Turski osvajački prođor u XV. stoljeću i krvava okupacija uništili su crkvene ustanove i zgrade i u ovim krajevima. U nedostatku pisanih dokumenata, navedeni ostaci sakralnih objekata, nekropole stećaka-stojećaka, grobovi, zbjegovi i pribježišta te mnoge potvrđene priče o stradanjima kršćana onodobna su svjedočanstva o postojanju kršćanske organizacije.

Nakon propasti franjevačkih samostana u Mostaru i Ljubuškom oko 1563, franjevci iz Zaostroga su pastorizirali katolike u Primorju, u Neretvanskoj i Vrgorskoj krajini i većem dijelu Hercegovine. Zapadni dio Hercegovine pastorizirali su franjevci iz samostana u Prološcu. U popisu župa samostana u Zaostrogu, datiranom 2. travnja 1599., spominje se i selo Tihaljina u stavu župe Veljaci. Godine 1623. Tihaljina se spominje kao jedna od četiri župe imotskoga samostana u Prološcu. Svakako, ime te župe odnosilo se je na područje koje je, osim Tihaljine, obuhvaćalo još sela Drinovce i Ružiće.

Sjedište župe u Tihaljini vjerojatno je bilo u zaseoku Brdo, gdje je sačuvana uspomena da su tu nekada fratri boravili. Naime, u dijelu toga zaseoka Oblogu nalazi se jedna zidina, unutarnje veličine 6 x 4 metra, za koju se tvrdi da su u njoj u »tursko doba« fratri stanovali. Na jednom kamenu gornjega zida uklesan je jedan križ veličine vodoravno oko 10 cm, okomito 12 cm. Oko stotinjak metara od tih ostataka nalaze se ostaci zidine jedne kućice unutarnjih dimenzija 3,5 x 2,5 metara, koja je, po predaji, bila kapelica-oltar. U tim je zidinama u devetnaestom stoljeću Jozip Mijatović pronašao crkveno zvonce. Pedesetak metara od te zidine nalaze se ostaci jednoga bunara. Zidovi kuća i bunara bili su zidani vapnom i zemljom crvenicom. O boravku fratara u zaseoku Brdo i danas pričaju tamošnji stanovnici. Tu je predaju još 1867. objavio fra Petar Bakula: »Stara je predaja da su franjevci imali mali samostan u Tihaljini pokraj mjesta pod Maličem gdje sad stanuju Primorci, i da se stoga i zove Fratarski dolac (Fratarska dolina).«²

⁶² MARIN MIKULIĆ, *Drveni strojevi*, Dobri Pastir, Sarajevo, 1973., str. 125.-126.

Župa se 1626. naziva Drinovci. U sastavu imotskoga samostana ta je župa ostala sve do razgraničenja nakon oslobođenja Imotskoga ispod turske okupacione vlasti 1717. godine. Od tada, pa sve do 1844., kad su hercegovački franjevci napustili Kreševo u Bosni i uputili se u Hercegovinu, pastoralnu brigu o župama u Bekiji vode franjevci iz Kreševa.

Od godine 1836. pa do 1889. Tihaljina je u sastavu župe Ružići. Polovicom svibnja 1889. godine ružički župnik fra Martin Mikulić je pozdravio ideju odcjepljenje Tihaljine od Ružića i stvaranje nove župe.⁶³

Godine 1889. u Tihaljini je uspostavljena, odnosno obnovljena župa. U njezin sastav, sa sjedištem u središtu Tihaljine na brijegu Denjuši, ušlo je područje četiriju sela i dviju župa. Kuću, uz pomoć puka i biskupa fra Paškala Buconjića (1882.-1910.), sagradili su ružički župnik fra Jako Vasilij i drinovački župnik fra Filip Čutura. Iz dopisa koji je čuvodržavnik fra Nikola Šimović uputio biskupu Buconjiću 19. svibnja 1889. sa Širokog Brijega, vidljivo je da još nisu bile određene granice novoosnovane župe Tihaljine. U biskupskom dekretu, izdanom u Mostaru istog dana 19. svibnja 1889., područja koja ulaze u sastav župe Tihaljine su: Tihaljina (s klobučkim zaseokom Vlakama) iz sastava ružičke župe te iz sastava drinovačke župe tihaljski zaseoci Kanice, Kordići i Zaside, sela Jabuka i Puteševica.⁶⁴

Fra Andrija Knezović, prvi tihaljski župnik (1889.-1904.), izradio je kuću, izgradio kapelicu, posadio vinograd i »sve druge potrebe župske i to većim dielom svojim vlastitim troškom«.⁶⁵ Priča se da su fratri, dok su gradili župnu kuću i izradivali je, stanovali u Primoraca na Ržištu⁶⁶ i u Martina Primoraca (1859.-1920.) u Nezdravici.⁶⁷

Kapelica sv. Ilike, koju je izgradio fra Andrija Knezović, je »otar« (oltar) koji je sve do 1968. služio kao jedina bogomolja u tihaljskom župnom središtu, danas obnovljena kapelica jugoistočno od crkve. Fra Križan Galić je župnikovam u Tihaljini godinu dana (1904.-1905.). Njega je naslijedio fra Ivo Slišković, svećenik koga su partizani ubili na Širokim Brijegu 7. veljače 1945. godine.⁶⁸ Župnik fra Andrije Glavaša (1909.-1916.) nastavio je djelovati u Tihaljini. Nakon Prvog svjetskog župa se lagano oporavlja. Župnik fra Sebastijan Lesko (1919.-1922.) počeo je 1921. zidati crkvu u Tihaljini, otprilike na istočnomu

⁶³ KARLO JURIŠIĆ, **Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine**, Zagreb, 1972., str. 138.-140; A. NIKIĆ, *Nazivi i veličine župe u Donjoj Bekiji (XVII.-XIX. stoljeće)*, Kršni zavičaj, 1971., str. 10-12; BAZILJE PANDŽIĆ, *Prošlost drinovačke župe*, n. dj., str. 7.-10. i A. NIKIĆ, *Kretanje pučanstva u Drinovcima*, Susreti – Godišnjak, sv. 3., str. 23.-55.

⁶⁴ FRANJEVAČKI ARHIV, **Spisi Kustodije**, sv. 17., f. 55.

⁶⁵ Biskup fra Paškal Buconjiće 19. svibnja 1889. proglašio Tihaljinu punopravnom župom. (*lat.*) 19.5.1889. FRANJEVAČKI ARHIV, **Spisi Kustodije**, sv. 16., f. 315.

⁶⁶ Izjava fra Andrije Knezovića, župnika u Tihaljini, 19.4.98. FRANJEVAČKI ARHIV, **Spisi Provincije**, sv. 12., f. 255.

⁶⁷ Po kazivanju Dominika Primorca (r. 1922).

⁶⁸ Po kazivanju Martina Primorca (r. 1919).

dijelu prostora današnje crkve.⁶⁹ Kako bi što prije sazidao započetu crkvu fra Sebastijan Lesko je planirao poći u Ameriku i zatražio pomoć od hrvatskih iseljenika. Za vrijeme svog izbivanja iz župe fra Sebastijan je 31. rujna 1922. zatražio od provincijala da mu pošalju zamjenika. Predložio je fra Šelu (Silvestra Vasilja) "... jerbo on dobro pozna bekijskog seljaka, godina je slaba, a on nije džepa prazna..." .⁷⁰ Kako je župnikovo planirano putovanja u Ameriku zahtjevalo dugoročnije izbivanje, provincijal je 4. listopada 1922. predložio Biskupskom ordinarijatu fra Silvestra Vasilja za župnika u Tihaljini umjesto fra Sebastijana Leske koji odlazi u Ameriku.⁷¹ Prijedlog je usvojen i fra Sisvestar je župnikovao u Tihaljini slijedeće tri godine.⁷²

Župnik fra Jakov Jukić (1925.-1931.) je nabavio crkveno zvono. Podigli su privremeni zvonik, koji se održao više od četvrt stoljeća.

Nedostatak župne crkve pokušao je riješiti 1938. župnik fra Darinko Brkić i zajedno sa župljanimi započeo je gradnju crkve. Crkva Bl. Dj. Marije u Tihaljini započeta je po nacrtu arhitekte Lavoslava Horvata iz Zagreba. Po tom nacrtu, trobrodna crkva u romanskom stilu, trebala je imati duljinu, bez svetišta, 32 metra i širinu 17 metara. Duljina svetišta - oltara 8 metara, a tolika je i širina, 8 metara. Visina pokrajnjih lađa trebala je iznositi 8,50 metara, a visina srednje lađe 17 metara. Visina zvonika trebala je iznositi 30 metara.⁷³

Do srpnja 1942. ozidano je pročelje nove crkve, i to u visini od 6 metara, i pobočne lađe do prozora. Drugi svjetski rat 1941.-1945. je omeo njezin dovršetak. Svoj napon u ljudstvu župa je doživjela pred rat, godine 1940., kad je u 549 obitelji živjelo 3506 stanovnika. Tada se je, osim sela Tihaljine, Puteševice i Jabuke, u sastavu tihaljske župe nalazio i klobučki zaselak Vlake, sve do 1943. kad je sjedište klobučke župe iz Kapelmâle preseljeno na Pržine - mjesto gdje se i danas nalazi, u središte sela, i taj je zaselak pripojen klobučkoj župi.

Veliki gubitak stanovništva u ratu 1941-1945. u župi, više od 230 osoba, mladih i sposobnih za privređivanje, velike seobe te opći društveni razvoj, utjecao je i na razvitak župe. Uz to i kapela je bila provaljena, i opljačkana, a kip sv. Ilije bio je srušen s oltara i oštećen. Nakon rata, kad se pristupilo gradnji »Doma« na Brodini, gotovo sav pripremljeni klesani kamen i ostala građa upotrijebljena je za gradnju te zgrade. K tome župa je bila više od pola godine, 15. VIII. 1949 - 3. III. 1950, bez župnika. U takvim prilikama vjernici

⁶⁹ Fra Ivo je slao godišnjicu izvješća Provincijalatu u Mostar. FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU, **Spisi Provincije**, sv. 26., ff. 19r i 221.; sv. 28. f. 236.; sv. 29. f. 289.

⁷⁰ FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU, **Spisi Provincije**, sv. 55., f. 183.

⁷¹ FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU, **Spisi Provincije**, sv. 59., f. 19.

⁷² FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU, **Spisi Provincije**, sv. 59., f. 90.

⁷³ FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU, **Spisi Provincije**, sv. 59., f. 94.

iz Tihaljine k misi su išli u susjedne župe i u vjerničkim potrebama obraćali su se okolnim župnicima.

Dolaskom za župnika u Tihaljinu fra Krste Ravlića u početku ožujka 1950., ponovno je počeo život župe u Tihaljini: kapela je obnovljena, nabavljena je crkvena odjeća i suđe itd. Dok je kapela obnavljana i župni stan osposobljavan za stanovanje, župnik fra Krsto Ravlić stanovao je u Jurića. U sobi, u kojoj je stanovao, običnim je danom i misu slavio, a nedjeljom je misu slavio na Denjuši uz jugoistočni zid oltara današnje crkve.

I u vrijeme župnikovanja fra Bogdana Ćubele (1953.-1958.) nije se moglo pristupiti nekim većim građevinskim radovima u župi, pa ni gradnji crkve. Samo je drveni zvonik, podignut 1931., zamijenjen željeznim 1957. godine.

„Nakon ratnih godina zastoja, Tihaljina je u vjerničkom životu živnula dolaskom za župnika u Tihaljinu fra Jakova Lovrića u jesen 1958. Osim na pastorinom području, fra Jakov je ubrzo po dolasku u Tihaljinu počeo raditi i na gradnji crkve; i to, po sačuvanoj dokumentaciji, još 1959. i dovršio ju 1974. Fra Jakov je radio i na drugim graditeljskim pothvatima u župi.⁷⁴ Fra Jakov je za svoga boravka u Tihaljini, punih 16 godina, sa svakim Tihaljčaninom uspostavio jedan ljudski odnos. Brojna svjedočanstva govore o njegovu čovjekoljublju. Nemoguće je procijeniti što su sve fra Jakov i njegova sestra Vida učinili za Tihaljinu, a i Tihaljčani ih ne zaboravljaju.⁷⁵

Novi tihaljski župnik fra Nedjeljko Martinović (1974.-1982.) radio je na uređenju župne kuće. U vrijeme župnika fra Klementa Galića (1982.-1985.) sagrađen je crkveni zvonik i srušena je župna kuća, sagrađena prije osnutka župe u Tihaljini godine 1889.

Gradnjom crkve u Tihaljini počela se je preporadati i župa, a pomalo i puniti novosagrađena prostrana crkva.

Mogućnost zaposlenja u Grudama i drugim okolnim mjestima, asfaltiranje cesta, a i druge povoljne okolnosti, utjecale su na smanjenje iseljavanja Tihaljčana. Stasali su i novi naraštaji.

Svese je blagotvorno održavalo i u životu župe. Okupljanje mladih nastavljeno je i u vrijeme župnika fra Nedjeljka Martinovića i njegovih kapelana.⁷⁶

Duhovna zbivanja u vezi s Gospinim ukazanjima u Međugorju od 1981. povoljno su djelovala i na vjernički život u Tihaljini. Župa je otada živnula u vjersko-duhovnom pogledu, a vjernička ravnodušnost u mnogih je nestala. Dolaskom župnika fra Joze Zovke 1985., Tihaljina je postala hodočasnička

⁷⁴ **Kršćanska obitelj**, Mostar, 1939, b. 2. Fratri su mi pričali da je fra Darinko u Tihaljini želio sagraditi crkvu na Lovreću.

⁷⁵ Godine 1970. Pod vodstvom župnika fra Jakova Lovrića jedna skupina Tihaljčana išla je u Rim na proglašenje svetim blaženoga Nikole Tavelića.

⁷⁶ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 202

u Međugorje, danas jedno od najposjećenijih marijanskih svetišta u svijetu. Osim pastoralnoga rada sa župljanima fra Jozo je u Tihaljini započeo i razvio svakodnevni višestruki rad i s hodočasnicima. Tu su uz ostalo brojni vjernici pod duhovnim vodstvom fra Jose Zovke obavljali duhovnu obnovu i nalazili duševno smirenje. Neki hodočasnici su u Tihaljini provodili i po više dana.

Godine 1987. fra Jozo je uz pomoć župljana i hodočasnika crkvu pokrio bakrom i postavio četvora hrastova vrata na crkvu, sagrađena je nova župna kuća; obzidan je zid oko crkveno-župnog dvorišta, k župnoj kući dovedena je voda s Nezdravice, asfaltirano dvorište i parkiralište te o Božiću iste godine uređena dvorišna rasvjeta. Godine 1988. popločano je dvorište i postavljene su podzide; zasađen je donji voćnjak, a 1989. proširena je dolazna cesta iz Nezdravice; uređeno je istočno parkiralište (izvan crkveno-župnog dvorišta), a uređena je i kapela koja je više desetljeća bila glavna bogomolja u Tihaljini. Župni ured Tihaljine 1988. sudjelovao je u financiranju uređenja crkve na Mijacima, a 1989. sudjelovao je i u financiranju gradnje crkve na Puteševici itd. Većina ovdje izvedenih radova financirana je dobrovoljnim prilozima hodočasnika. Uz župni ured u Tihaljini djelovao je i župni Karitas. Tu svi koji su oskudni mogu dobiti razne odjevne predmete i obuću. To su također darovi velikodušnih hodačasnika.⁷⁷

3.1. Selo Putaševica

Zapadno od Tihaljine i sjeverozapadno od brda Ljubeća nalazi se selo Puteševica. Nastalo je u prošlom stoljeću i smješteno je u dolini između brežuljaka Glavice i Otarišta, kose Volarice i brežuljka Karauzovice, uz stari put koji je iz Hercegovine vodio prema Zabiokovlju i u Makarsko primorje, po čemu je to selo i ime dobilo. Tektonsko izdignuće s brdom Otarištem (479 m) presjeklo je tihaljinsku dolinu i postalo prirodna brana prema Tihaljini. Puteševica je na oko 300 metara višoj nadmorskoj visini od Tihaljine. S obzirom na raspoređenost stanovništva, Puteševicu tvore četiri zaseoka: Ivandići, Vranješi, Seline i Kapina. I četiri su prezimena u Puteševici: Ivandić, Opačak, Vekić, Vranješ. Iz popisa katolika u ovim krajevima 1743. i 1768. vidljivo je da je Puteševica bila nenaseljena. Godine 1853. u Puteševici je bilo 11 obitelji.⁷⁸ Prvi poznati popis pučanstva u Putaševici je od 16. lipnja 1879. Od 126 stanovnika Puteševice, 63 su bili muškarci, a 63 bile su ženske.⁷⁹ Od 159 stanovnika Puteševice 1895. 75 su bili muškarci, a 84 ženske. Slobodnih

⁷⁷ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 194.-202.

⁷⁸ Usp. **Župa Tihaljina**, str. 208.

⁷⁹ FRANJEVAČKI ARHIV (Mostar), Spisi Provincije, sv. 3., f 78.

seljaka bilo je 40 u 5 obitelji, kmetova je bilo 18 u 4 obitelji, a slobodnih seljaka i kmetova bilo je 90 u 13 obitelji.⁸⁰

U crkvenoj upravi od 1889. Puteševica je u sastavu župe Tihaljine.⁸¹ Budući da nisu imali crkvu, Puteševčani su išli k misi, krstili djecu, vjenčavali se i obavljali druge vjerničke obveze i potrebe u Poljicama, odnosno Kozici, u Drinovcima, i u Tihaljini. U novije vrijeme na Otarištu, u grobnoj kapeli, obavlja se služba Božja svake druge nedjelje. Naizmjenice, svake druge nedjelje slavi se misa i na susjednom Drinovačkom Brdu, pa vjernici s Puteševice obično te nedjelje idu tamo k misi. U proljeće 1989. Puteševčani su počeli graditi crkvu u svom selu. Dne 2. travnja, na Bijelu nedjelju, na zemljištu koje su darovali Kamilo Vranješ i Krešo Vranješ, postavljeni su i blagoslovljeni temelji.

Pregled popisa stanovništva Puteševice

Godina	Broj obitelji	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1879.	20	63	63	126
1888.	21	93	43	136
1893.	14	86	55	131
1895.	22	-	-	159
1921.	-	-	-	293

(Od 1902. do 1940. osim 1921. godine, stanovništvo Puteševice iskazano je sa stanovništvom Tihaljine, a od 1948. do 1981. sa stanovništvom sela Jabuke).

1948.	73	387		
1953.	73	396		
1961.	71	374		
1971.	65	332		
1981.	58	276		
1989.	29	112	18	130

3.2. Selo Jabuka

„Selo Jabuka, piše Andelko Mijatović, nalazi se jugozapadno od Tihaljine i južno od sela Puteševice, uz asfaltну cestu Poljica-Mijaca-Greda-Dole-Vitina. S istoka selo štiti brdo Ljubeć, a s juga brdo Dobriševica. Na zapadu Jabuka

⁸⁰ Statistika mesta i pučanstva Bosne i Hercegovine za 1879, Sarajevo, 1880, 119.

⁸¹ Usp. Župa Tihaljina, str. 152.-157.

graniči sa selom Mijacima. Selo tvore zaseoci Kupinjak i Jabuka. U selu su svi stanovnici jednoga prezimena - Roso. Priča se da su podrijetlom Maršići »iza Pogane Vlake« - možda iz Rasna. Po toj predaji, bilo je devet braće Maršića, imali su sestru Mariju, a otac im je bio puškar. Neki je Alija Hamzić iz Hamzića birao i na silu uzimao po svojoj volji kršćanske djevojke, o čemu se je pjevala i pjesma:

»Sve obljubi Hamziću Alija,
samo osta Maršića Marija.«

Godine 1853. u Jabuci su bile svega četiri obitelji.⁸²

Selo Jabuka spominje se i u dokumentima o hercegovačkom ustanku 1874-1878. U Jabuku su se povukli ustanici predvođeni Musićem i Ljubibratićem, nakon što su 5. ožujka 1876. kod Kašča odbili turski napad. Odatle su ustanici krenuli dalje niz Tihaljinu prema Ružićima i kroz Drinovce prema Gorici i Posušju.⁸³ Dok su ustanici boravili u Jabuci, logorovali su kraj turske karaule.

Po prvom popisu stanovništva 1879, Jabuka je od 52 stanovnika imala 27 muških i 25 ženskih,⁸⁴ a po popisu 1895. od 80 stanovnika 17 ih su bili kmetovi, a ostali su bili slobodni seljaci i kmetovi.⁸⁵

U crkvenoj administraciji selo Jabuka pripadalo je župi Zavojanima, čini se, do 1847.⁸⁶ Godine 1887. selo Jabuka u sastavu je klobučke župe.⁸⁷ Međutim, dvije godine poslije, godine 1889. Jabuka je u sastavu župe Drinovaca. Od 1889. u sastavu je župe Tihaljine.⁸⁸ Iako Jabučani pripadaju tihaljskoj župi, zbog daljine župne crkve, k službi Božjoj obično idu u Mijaca u crkvu Velike Gospe, koja je, navodno, sagrađena na hercegovačkom području, a i Jabučani su sudjelovali u njezinoj izgradnji. I većinu drugih vjerničkih potreba i obveza obavljaju u župi Poljica, u koju spada selo Mijace. Nekada su svoje mrtve Jabučani pokapali u Zavojanima, pokojnike su nosili po četiri sata, a sada svoje mrtve pokapaju u zajedničkom groblju u Mijacima, oko crkve. Župni ured Tihaljina financijski je 1988. godine sudjelovao u obnovi unutarnjosti crkve Velike Gospe na Mijacima, a i novčanim prilogom za uređenje zvonika.

⁸² Usp. **Župa Tihaljina**, str. 152.-157.

⁸³ Franjevački arhiv. (Mostar), SP, sv. 3, f75, 79.

⁸⁴ Marko Vego, Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine, Čitluk, 1981,281, 31I.

⁸⁵ Štatistika mesta i pučanstva Bosne i Hercegovine za 1879, Sarajevo, 1880, 119.

⁸⁶ Popis pučanstva 22. travnja 1895. Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895, Sarajevo, 1896, 542-543.

⁸⁷ Vrčić, n.dj.

⁸⁸ Franjevački arhiv (Mostar), SP, br. 2/1887.

Pregled popisa stanovništva sela Jabuke

Godina	Broj obitelji	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1879.	8	-	-	52
1887.	13	30	25	55
1893.	13	61	36	97
1895.	12	-	-	80
1989.	24	76	12	81

(Od 1902. do 1940. stanovništvo Jabuke iskazivano je zajedno sa stanovništvom sela Tihaljine, a od 1948. do 1981. stanovništvo sela Jabuke iskazivano je zajedno sa stanovništvom sela Puteševice).⁸⁹

4. Stanovništvo i poznati rodovi

Najstarije podatke o brojnosti pučanstva na području Tihaljine sugeriraju nam sačuvane nekropole i crkve. Nekropole – ti trajni pokušaji urbaniziranja župa, sela i zaselaka – sa zajedničkim i pojedinačnim grobnicama, svjedoče o životnom smjenjivanju brojnih obitelji i puka na području današnje Tihaljine. Crkve su podizali vjernici za vjernike. Brojnost zaselaka, sela i naselja utemeljen je u “gradovima i naseljima mrtvih”. Jednih i drugih na području Tihaljine ima toliko da potiču na razmišljanje, otkrivanje, rekonstrukciju i rekognoscenciju nekadašnje stvarnosti.

Prisjetimo se nekropolu: 1. Bašnje njive sa 56 stojećaka-grobnica, 2. Grebljić sa 6 nadgrobnih ploča, 3. Kordića grebline sa 24 stećka (14+10), ali ima i stećaka uzidanih u zid obližnjeg vrta, 4. Jelinačko polje s 91 stećkom, 5. Barovište-Gladiške prije 12, danas 8 stećaka, 6. Provalina sa 14 stećaka, 7. Mlinarevića ograda s 2 stećka⁹⁰ i 8. Mliničina s 1 stećkom. Ukupno, prema monografiji Župe Tihaljina, 1989. godine na području Tihaljine je postojalo najmanje 206 stećaka.⁹¹ naselja do kojih smo došli na temelju sačuvanih stećaka upotpunjena

⁸⁹ Franjevački arhiv (Mostar), SP. 323/1893.

⁹⁰ Pošto se ti stećci nalaze u jednoj udolici, priča se kako se je tu, dok se je krilo od turaka, misa govorila i to na uspravljenom stećku, da je tu jedan fratar pokopan i da se tu nekada čuje zvuk zvonca.

⁹¹ ŠEFIK BEŠLAGIĆ, **Stećci – kataloško – topografski pregled**, Sarajevo 1871., str. 304. navodi samo četiri nekropole (Doci -14, Kordići 22, Nezdravica 66+8 = 110 stećaka) na području današnje Tihaljine. Na taj način, moguće i hotimično, umanjio je krščansko kulturno nasljeđe samo na području Tihaljine. Odizost se posebno susreće u njegovu pogrdnom nazivu za križ – krstača(?). Ne samo da je Šefik Bešlagić umanjivao krščanske nekropole, nego, svi su izgledi, uništavao križeve. Prof. dr. Milan Bodiroga iz istočne Hercegovine pričao mi je o nestanku križa s Glavice kod Fatnice. Za postojanje jedinstvenog križa češće puta mi je prof. Bodiroga svjedočio. Njegovo svjedočanstvo sam zapisao 30. lipnja 2004. godine. Prof. Bodiroga tvrdi da je svojim očima video i čitao napis na jednom križu koji je otjeran s groblja Glavice kod Fatnice u Sarajevo. Naime, kroz preko pet stoljeća postojao je nadgrobni spomenik u selu Fatnici, na lokalitetu Glavica u blizini Bodirogine rođne kuće na tamošnjoj nekropoli. Na križu je bio natpis koji spominje Hasana sina Pere. To je materijalni dokaz za islamiziranog sina. U prvim zapisiima poturica u Hercegovini već 1468. u turskim dokumentima nalaze se zapisi poturica. Primjerice zapisano je: **Mustafa sin Stipanom**. To je, koliko je meni do danas poznato najstariji zapis islamiziranog kršćanina ili poturice u

porušenim crkvama u Bašnim Njivama sv. Nikole, na Jakšenici crkva sv. Ilike, na Dugim Njivama crkva sv. Petra, te fratarska čatrna na Maliču svjedoči o velikoj brojnosti katoličkog puka na području Tihaljine. Sve je to turska krvava okupacija omela s lista zemlje. Međutim, iz starih panjeva su iznikle nove mladice koje se granaju. Sačuvane statistike iz posljednjih 350 godina nude sljedeću sliku:

4. 1. Popisi stanovništva i statistike

Jedna od oznaka franjevačke pastorizacije povezana je uz konkretnе osobe s kojima su radili, crkvena zdanja u kojima su se susretali i urbabnizirana područja groblja koja su ukrašavali. O svem utome franjevci su ostavljali i zapisane izvore. Neprijateljstvo prema Katoličkoj crkvi, koja se izmjenjivala tijekom stoljeća, brojne dokumente je uništavalo, natpisе razbijalo, ljudе poubijalo. Crkva je, ipak, u svom srcu sačuvala podatke od kojih upozoravamo na sljedeća:

Godina	Broj domaćinstava	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1742.	26	157	89	246
1768.	41	202	122	324
1813.	67	236	169	405
1833.	79	261	189	459
1844.	94	345	206	551

Hercegovini. Dokument je preveo i objavio turkolog A.S. Aličić. Na Gorici je, prema svjedočanstvu dr. Bodiroge, postojao *kameni križ* srednje veličine s natpisom: + **Ase leži Asan sin Pere**. Prof. Bodiroga je stečkologu Šefiku Bešlagiću pokazao taj križ sa spomenutim natpisom. Bešlagić je vido križ, pročitao natpis i odmah odlučio da će drevni križ s natpisom *da tu počiva Asan sin Pere*, iz oko sedamdesetih-osamdesetih godina petnaestoga stoljeća potjerati sa sobom u Sarajevo. Križ su izvadili sa stoljetnog ležišta, stavili u automobil i otjerali – navodno u sarajevski muzej. Već godinam tražim taj križ. Još ga nisam uspio pronaći. Ali ja sada pitam stečkologe – posebice djelatnike u Zemaljskom muzeju u Sarajevu i pojedinačno svakoga koji bilo što zna o tome spomenutom križu koji je bio postavljen na grobu Asana Perina gdje je spomenuti križ s navedenim natpisom završio? Kasnije je isti Bešlagić objavio kataloški popis stećaka s natpisima, ali nije spomenuo ni spomenuti križ ni njegov natpis. Kako je moguće da »znanstvenik« Šefik Bešlagić objavi *Kataloški popis stećaka* na širem području s popisom i opisom stećaka i križeva – on uvodi i rabi za kršćane pogrdni naziv *krstača* -, a ne navodi ni spomenuti križ ni njegov natpis (sic!). Pitam se koliko je križeva sa sličnim natpisom neprijateljska ruka islamiziranih Hrvata stoljećima razbila?! Nadalje, isti Bešlagić je, prema i mojoj provjeri njegovih popisa stećaka i lokaliteta, uvelike oštetio područje zapadne Hercegovine ne upisujući više lokaliteta s preko tisuću stećaka, posebice među kojima se nalaze križevi. A njegove su knjige plaćane novcem što ga je Država prikupljala i od kršćanskog, odnosno katoličkog pučanstva u Bosni i Hercegovini. Konačno, neka mi jave svi koji su svjedoci ili znaju da su križevi s lokaliteta na kojima su stoljećima držali stražu i svjedočili, kršćansko podrijetlo ismlista, a odneseni su u »muzeje Šefika Bešlagića«. Da skratim pitanja koja se pojavljuju uz navedeni postupak – ostavljam ih čitateljima da ih formuliraju i potraže na njih odgovore – konačno gdje se nalazi i je li dostupan javnosti *Muzej Šefika Bešlagića* i zapisnici njegovih terenskih »istraživačkih« hodanja, odnosno dopisi njegovih suradnika. Očekujem da bi se iz tih i sličnih zapisova više saznao o rabotu koja je uništavala u kamenu ukljesane podatke katoličkih otpadnika i početke islamskih pripadnika u Bosni i Hercegovini. *Sapienti sat!* (Sic!!!) Ja se ne mogu oteti dojmu da su postojali i stariji Bešlagići koji su razbijali križeve sa sličnim natpisima da im se posve zatre trag. Postavljam pitanje kako i gdje su završili hrvatski i kršćanski srednjovjekovni spomenici koji su *sa svog plemenitog* otjerani u Sarajevo ili drugdje – sa Žovnica u Mostar. Usp. ANDRIJA NIKIĆ, **Kočerinska ploča**. Mostar. Podakan o umanjivanju broja stećaka u Tihaljini upućuje da je potrebno revidirati Bešlagićev Catalog stećaka. On je to učinio, bez ikakvesumnej da umanji kršćansku kulturnu baštinu iz razdoblja pred turske okupacije i uništavanja naše civilizacije.

1867.	120			910
1873	115	508	344	852
1889.	223			1385
1892	247			1522
1902.	256			1871
1917.				2.980
1926.	456			2.983
1932.	455			3002
1937.				3125
1938.				3200
1940.				3.506
1948.	459			2747
1953.	450			2670
1961.	475			2613
, 1964	514			2.876
1973.				3.365
1976.	501			2.465
1981.	454			2239
1989.	415			1638
1991.				1938
2001.	332			1718
2009.	365			1.277

Na pitanja tko se krije iza navedenih brojeva, odnosno koja su prezimena bila nosioci navedenih statistitka odgovara prilog o prezimenima u Tihaljini posljednjih stoljeća.

4.2. Tihaljska prezimena

U popisu katoličkih obitelji s brojem djece i odraslih, te u popisu krizmanika i njihovih kumova u prostranoj drinovačkoj župi, tajnik biskupa fra Pave Dragićevića⁹², u Tihaljini 19. i 20. rujna 1742. upisao je: "Pastoralni rad sada

⁹² Biskup fra Pavao Dragićević započeo je biskupski pohod svim župama u Apostolskom vikarijatu 15. listopada 1741. u Livnu, a završio 16. lipnja 1743. vizitirajući Kreševo. Iz sigurnosnih razloga nije se usudio ići u Sarajevo i župu Vodičevu na austrijskoj granici pa je tamo poslao svoje izaslanike fra Bonu Benića, odnosno fra Petra iz Jajca. Podatke prikupljene pri pohodu sredio je biskupov tajnik fra Mato Marčinkušić (ili Martinčević) i pretočio ih u izvješće koje je biskup pregledao, ispravio i 29. veljače

obavlja Poštovani Otac Ante Pandžić, pripadnik samostana u Kreševu; on za svoje uredno obavljanje posla nema ni kuće niti mjesta, nego, neprestano idući od zaseoka do zaseoka i od kuće jednoga kršćanina do kuće drugoga kršćanina, vrlo siromašno živi. Njegovoј pastoralnoј skrbi pripadaju zaseoka 4, kršćanskih domaćinstava 125, pričešćenih vjernika 666, djece 390.”⁹³

Rodoslovija i prezimena uopće, pa prema tome i tihaljska, narodnosni su i jezični spomenici sa zavičajnim jezičnim značajkama. Ona su po naravi selilački spomenici, dragocjeni izvori u poručavanju čestih i zamršenih hrvatskih seljakanja sa svojih hercegovačkih strana, i to od njihove pojavnosti do danas. Prezime smo dobili rođenjem i nosimo ga do smrti, a nismo svjesni da su to spomenici neprocjenjive vrijednosti! Prezimena su prepoznatljivi i rodbinski nazivi, spomenici naše opstojnosti, naše pamćenje, naši plemenski, narodni i vjerski spomenici, koji su nastajali od XII. stoljeća. Ona sama ispisuju narodnosnu, demografsku, vjersku i jezičnu povijest. On je međaš naše autohtonosti i branik od globalizacije. Po prezimenu se prepoznaće migracijsko kretanje prema prošlosti i prema budućnosti. Po prezimenu te tvom poznajem! – rekao ih s radošću.

Nadalje, prezime kao društveni čin, nastalo je iz društvene potrebe kad se obitelj i porodica organizirala kao krvna i proizvodna jedinica. Njime se izražava krvno srodstvo (takva su prezimena najviše nastala po imenu oca ili majke), označuju se osobe s kakvim znakovitim obilježjem (uglavnom prezimena koja nastaju po nekom nadimku), prepoznaju se osobe po nacionalnoj pripadnosti i po mjestu nekadanjeg življenja ili označuju zanimanje osobe. Utvrđivanju prezimena pridonijele su odluke Tridentskog sabora (1545-1563) o obveznom vodenju matičnih knjiga rodenih, vjenčanih i umrlih, kako bi se bolje mogao voditi nadzor i pregled nad vjernicima zbog krivoženstva, rodoskrvruća i nepriličnih brakova. To je i razdoblje utvrđivanja prezimena ovisno o društveno-političkim prilikama.⁹⁴

Autori *Župe Tihaljina*, Duvno 1989. navode 38 prezimena u Tihaljini (str. 236.-251.). Provjeravajući izvore kojima su se autori služili, došao sam do novih prezimena. Taj broj sam, na temelju podataka iz sačuvanih ružičkih

1744. potpisao. Nakon toga dostavio ga je nadbiskupu Vicku Zmajeviću koji ga je 24. travnja s popratnim pismom proslijedio u Rim. U Tihaljini je biskup sa svojom pratinjom boravio 19. i 20. rujna 1742. godine. Prikupljeni podaci odnose se na to razdoblje.

⁹³ ARHIV PROPAGANDE U RIMU, *Scritture Originali nelle Congregazioni Generali* de 22 giugno e 3 agosto 1744, vol. 720 nalazi se 580 listova, a samo Dragičevićevu izvješće obuhvaća stranice 110r – 363v. Popis iz 1768. godine čuva se: *Scritture Originali nelle Congregazioni Generali...* vol. 824, ff. 388r.-455r.

⁹⁴ Za upoznavanje hrvatskih prezimena osobito su važne knjige: *Enciklopedija hrvatskih prezimena*, Zagreb, 2008., FRANO MALETIĆ I PETAR ŠIMUNOVIC, *Hrvatski prezimenik – pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća*, Zagreb, 2008., „Grafotisk“; *Leksik prezimena SR Hrvatske*, Zagreb, 1976, s predgovorom dr. Valentina Putanca i knjiga *Naša prezimena, porijeklo-značenje-raspšrotranjenost* dr. Petra Šimunovića, Zagreb, 1985. Dosta važnih podataka u vezi s pojedinim prezimenima u Tihaljini, uz ritirane izvore, nalazi se u radovima fra VJEKE VRČIĆA, *Vrgorska krajina*, Vrgorac, 1972. i *Župe Imotske krajine*, sv. I-II, Imotski, 1978.

matičnih knjiga, i rimskih izvora povećao za nova 26 prezimena. To smatram posebno vrijednim doprinosom ovog poglavlja. Uz pomoć tih popisa i matičnih knjiga rođenih, odnosno krštenih, vjenčanih i umrlih ružićke župe i tihaljske župe, razvoj pojedinih obitelji i prezimena u Tihaljini može se pratiti iz prve polovice XVIII. stoljeća. I praznina između 1768. i 1797. može se pokriti s upisima roditelja od kojih su uglavnom rođeni oko 1780. godine. Na jednom mjestu prikupljena n prezimena Tihalčana otkrivaju bogatstvo lokalne antroponomastike. Ona se u ovom obliku po prvi put predstavlja i želi biti vjeran svjedok lokalne povijesti, vjere i kulture. Ovaj popis učvršćuje svijest nositelja i današnjih prezimena o samima sebi i njihovom identitetu. Jer prezimena su najuvjerljiviji jezični spomenici, prava slika našeg zavičaja, naroda, vjere i tradicije. Prezimena su autentična povijest jer ih je stvarao sam puk. Ona svjedoče o vezama i prožimanju s drugim susjedima, kuluturama i narodima s kojima smo dijelili tlo i sudbinu. Slijedeće stranice su nezaobilazno gradivo istraživačima demografskih, migracijskih, kulturnih i socio-ekonomskih kretanja te zaimljivoštivo brojnim čitateljima kojima je do lokalne i župne, ali hrvatske kulture i povijesti.

Analizu tihaljskih prezimena započinjem s imenom franjevca, svećenika i mučenika - fra Marka iz Tihaljine.

Bezprezimeni

Rodočelnik Tihalčana, povijesnom uvjetovanošću i simbolično, je franjevac, svećenik i mučenik *fra Marko iz Tihaljine* ili *Tihalčanin*. Nema prezimena, ali je stvarnost katoličkog pučanstva u Tihaljini u njemu pohranjena. Fra Marko upozorava da je ovo zemlja mučenika i samosvjesnih osoba. Fra Marku se ne zna godina rođenja, ni rod, ni prezime, ali je svoj život prepoznatlojiv u franjevcu i svećeniku zapečatio mučeništvom. Jedino točan datum iz fra Markova života jest datum prijelaza iz vremenitosti u vječnost. To je datum rođenja za nebo. Naime, dana 21. travnja 1557. pohlepni turski hajduci napali su samostan u Rami, pobili fratre, a samostan opljačkali. Među šestoricom ubijenih franjevaca bio je i fra Marko iz Tihaljine, kako ga naziva ljetopisac. Njihova je smrt zabilježena u Knjizi mrtvih pokojne braće samostana u Kraljevoj Sutjesci, a franjevački red ih slavi 21. travnja kao mučenike. Poznati hercegovački pjesnik Nikola Kordić ovjekovječio ih je u poemi »Ramski mučenici« i objavio je u Mostaru 1939. u istoimenoj zbirci.⁹⁵

⁹⁵ *Uspomena o Rami i franjevačkom samostanu*, pobilježio fra Jeronim Vladić, franjevac bosanski, Zagreb, 1882, 33-36; Ramski mučenici, Kršni zavičaj, br. 20, 1987, 33-40.

Evo sada poznatih drevnih prezimena u Tihaljini:

1. AKMADŽIĆ

Akmadžići su, kao i ostali ovdje opisani rodočelnici, Hrvati. Oni su najvećim dijelom podrijetlom iz Hercegovine. Brojni njihovi potomci su se, iz više razloga i u raznim vremenskim okolnostima, iselili i raselili i po hrvatskim područjima.⁹⁶

Prezime Akmadžić nastalo je od turske riječi atmadža, akmadža - vrst sokola uvježbanog za lov na ptice. Prije su se prezivali Dragičevići. U Tihaljinu su Akmadžići došli s Brda Drinovačkog, i to Marko Akmadžić. U maticama župe ružićke potomci Marka Akmadžića spominju se u Brdu, Tihaljini i Drinovcima. Oko 1825. u obitelji Marka Akmadžića i Jurke r. Arambašić rodio se sin Šimun.⁹⁷ Njegov brat Jakov oženio je 1853. Matiju kći Jozе Kordića.⁹⁸ U Tihaljinu se 1826. spominje Toma sin Marka Akmadžića i Jurke Arambašić.⁹⁹ Slijedeća imena su: Jozе kći Markova (oko 1828.), Ivan (1855.), Mate (1858.), Doma (1858.), Blaž (1861.), Petar (1862.), Luca (1863.), Ivan (1854.), Jozo Jakovljev (1865.), Jozo Ilijin 1867.). Budući se u Tihaljinu ne spominju godine 1853. u popisu turskih poreskih obveznika, svakako tu nisu bili stalno naseljeni. Ranije su se Akmadžići naselili u Podgradini ženidbom Jakova Akmadžića, sina Markova, Matijom kćerkom Jozе Kordića godine 1853. kojima se godine 1858. rodio sin Mate.

Trenutno Akmadžića nema u selu Tihaljini. U Kanicama, gdje su imali zemlju, dvadesetih godina XX. stoljeća Mate Akmadžić iz Peći je izgradio kuću i u njoj držao kavanu. Danas akmadžića ima u Peći gdje su se naselili poslije 1882. To prezime u narodu se izgovara ‘Kmadžić’. Na Humcu, kamo su odselili iz ovih krajeva u početku XIX. stoljeća, nazivaju se Okmadže, u Kozici i Poljicama su Okmažići. Selili su Bačku, Ameriku, Ljubuški, Mostar, Konjic i Rijeku. U Hrvastkoj¹⁰⁰ danas ima oko 150 Akmadžića u preko 55

⁹⁶ Svako od ovdje upisanog prezimena je navedena u Enciklopediji kao poznato hrvatsko prezime. U enciklopediji je navedena njihova rasprostranjenost na području županija, gradove i naselja u Hrvatskoj. Naveden je izdvojeni popis poznatijih predstavnika pojedinog prezimena. Ja sam, uz neke izdvojene pojedinosti, upozorio na kojoj se stranici prezime spominje i po koji podatak s namjerom da se slična Enciklopedija sastavi i za Hercegposnu. **Enciklopedija hrvatskih prezimena**, Zagreb, 2008., str. 31.

⁹⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, br. 34. U starim matičnim knjigama broj počinje na početku i nastavlja se sve do biskupova pohoda. Nakon što je biskup provjerio vjerodostojnost upisa, on je to potvrdio posebnim tekstom, pečatom i vlastoručnim potpisom. Poslije službenog pohoda započinju novi redni brojevi koji se nastavljaju do sljedećeg biskupova pohoda. To treba imati na umu pri pretraživanju ovdje naznačenih podataka iz pojedinih matičnih knjiga. Godine 1850. Šimun je oženio Jozu kći Mate Vrdoljaka. Podatak je pronašao neumorni prezimenolog gosp. Nikola Mandić. Izražavam mu zahvalnost na podacima iz brojnih izvora koje i ovdje koristim.

⁹⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 7.

⁹⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica umrlih**, 164.

¹⁰⁰ Političke i ine prilike uvelike su uvjetovale iseljavanje hercegovačkih katolika na područje Južne Hrvatske, ali i ostale. Prema većini prezimena može se reći da je Dubrovačko i Makarsko primorje iseljeno Hercegovina. Stoga sam uz pojedina prezimena upozorio i na rasprostranjenost istog prezimena na području Hrvatske na početkom prvog desetljeća dvadeset i prvo stoljeća. O tome opširnije usporedi: FRANJO MALETIĆ I PETAR ŠIMUNOVIĆ, **Hrvatski prezimenik – pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća**, Tisak, „Grafotisak“ Grude; Zagreb, 2008. i **Enciklopedija hrvatskih prezimena**, Zagreb, 2008.

domaćinstava. Akmadžići su prisutni u deset hrvatskih županija; u ukupno 23 općine I 28 naselja, najviše u Zagrebu (30), Makarskoj (15). Vrgorcu (10) i u Osijeku (9). Poznatiji su Mile Akmadžić dužnosnik (1939.), časna sestra Gracija, milosrdnica, Slobodan (1962.).¹⁰¹

2. ANČIĆ

Ančići su najčeće Hrvati iz Hercegovine i duvanjskog kraja, a raselili su se i po hrvatskih predjelima. Prezime je nastalo od osobnog imena Ana. Zanimljivo je, kako se priča (Drina Milas r. Ančić, r. 1915. i Mate Milas, r. 1912) da su Ančići i Milasi u Tihaljini potomci dviju sestara Anice i Mile, što je i moguće. Nekada su stanovali u zaseoku Selo, gdje i sada imaju zemlju, a donedavno su neki imali i kuće.

Prvi podatak o tome prezimenu u Tihaljini je zapisan u izvješću biskupa fra Pave Dragičevića, koji je boravio u Tihaljini 19. rujna 1742. godine.¹⁰² Tada su u Tihaljini bila dva domaćinstva¹⁰³ Ančića - Grge Ančića s 11 članova i Ante Ančića s 8 članova.¹⁰⁴ Godine 1768. po izvješću biskupa fra Marijana Bogdanovićeva 1768. godine, u Tihaljini su tri obitelji Ančića - Ivana Ančića s 11 članova, Bernarda Ančića s 5 članova i Joze Ančića s 4 člana.¹⁰⁵ Bernarda Ančića spominje biskup fra Marko Dobretić u svom izvješću godine 1777. Godine 1765. u selu Kulini pokraj Plehana spominje se Kata Ančić iz Tihaljine. Osim u Tihaljini, godine 1742. spominju se još u selu Lipa pokraj Duvna i u Osmanlijama na Kupresu.¹⁰⁶ U Imotskoj krajini Ančići se spominju u selu Dobranju 1725., u Grabovcu 1764. i u Imotskom 1786.¹⁰⁷ Za te Ančiće tvrdi se da su doselili iz Hercegovine. To prezime, već odavno, nalazi se i na području Vrgorske krajine.

¹⁰¹ *Enciklopedija...*, 2008., str. 31.

¹⁰² Navedeno prezime, kao i ostala iz 1742. upisana su istog 19. rujna navedene 1742. godine.

¹⁰³ U ona vremena katolici su živjeli u domaćinstvima. Turci nisu dozvoljavali katolicima da grade prostranije kuće za obitavanje. Tako su kuće za stanovanje bile skromne i skučene. Više braće sa svojim obiteljima živjeli su skupa. Pohoditelj fra Ivan de Vietri je zapazio i zapisao: „Među ovim dobrim kršćanima nema dioba, jer je otac sa sinovima i oženjenim unucima. I svi su složni i žive zajedno u istoj kući, koju vodi najstariji od ljudi i najstarija od žena koje podložni slušaju više nego redovnički.“ ANDRIJA NIKIĆ, *Događajnica*.... str. Stoga mi se čini točnjim nazivati prvotne kućne zajednice domaćinstvima nego obiteljima.

¹⁰⁴ ANDRIJA NIKIĆ, *Povjesna zrnca*, Izd. Zavičajna knjižnica, Život i svjedočanstva, sv. 56., Povjesni icječci, sv. 6., Mostar, 2000., str. 116.

¹⁰⁵ A. NIKIĆ, *Povjesna zrnca*, str. 158.

¹⁰⁶ Iz Lipe potječe fra Ivan Ančić. Rođen 11. veljače 1624. godine a preminuo u Italiji, vjerovatno u Anconi, 24. VII 1685. Potječe iz drevne obitelji Ančić. U Italiji je postigao naslov profesora teologije, „štilac“. U franjevačkom redu vršio je dužnost profesora, propovjednika i župnika u Velikoj, Našicama, Brodu, Beogradu i Duvnu. Zbog potrebe velike franjevačke provincije Bosne Srebrenе provincialj fra Franjo Ogramić poslao ga je 1662. u Rim s obvezom da prikupi i objavi *Povlastice vlastite Provincie*. Ančić je to ispunio objavivši djelo *Thesavrus perpetvus*. Potom se vratio u domovinu. Na provincialnom kapitulu 1669. izabran je za gvardijana u Rami. Dvije godine kasnije župnik je u Duvnu. Nije poznato gdje je djelovao sljedećih nekoliko godina. Prije godine 1678. stigao je u Ankunu i tu tiskao djela *Vrata nebeska* (1678.) i *Svitlost karstianska* (1679.). U isto vrijeme Ančić je napisao svoj životopis i prepisao 14 dokumenata u kojima se hvale njegove zasluge i poslao ih Propagandi u Rim s preporukom da ga se imenuje biskupom ispravažnjene Duvanjske biskupije. A. NIKIĆ: *Tristota obljetnica prvih knjiga na hrvatskom jeziku* fra Ivana Ančića, *Kršni zavičaj*, 1979, 12, 13-17., A. NIKIĆ: *Fra Ivan Ančić. Život i pisana djela*, *Mir i dobro*, 1984, 4, 208-210. I. KOVACIĆ, SLAVKO ANTO, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrenе. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture*. Sarajevo 1991., str. 30-32.

¹⁰⁷ VJEKO VRĆIĆ, *Župe Imotske krajine*, sv. I, str. 172; sv. II, str. 165. i 204.

U matici krštenih ružičke župe rod Ančića može se pratiti od 1799. do 1870., a u Matici krštenih i u Stanju duša tihaljske župe od 1889. U braku Ivana Ančića i Luce r. Čuljak iz Klobuka rođeni su: Matija (1799.), Ivan (1802.) i Ruža (1807.).¹⁰⁸ Potom se spominju rođena Ančića: Šime (1822.), Jozef (1823.), Agata (1826.), Andrije (1834.), Ivana (1836.), Luce (1863.) Ivana (1864.), Ivana (1870.), Nikole (1879). I tako redom.

Godine 1853. u Tihaljini se spominje obitelj Ivana Ančića.

Godine 1948. u SR Hrvatskoj Ančića je bilo u 56 mjesta od Dubrovnika, Korčule i Hvara, do Gline, Zagreba i Borova. Ančići iz Tihaljine selili su u Osijek, Baćku i Argentinu. U Hrvatskoj danas živi oko 680 Ančića u preko 250 domaćinstava (997 prezime prema brojnosti). U Hrvatskoj razmjerno najviše Ančića rođeno je u Grabovcu kraj Makarske. Poznatiji su fra Ivan Ančić, teolog (1624.), Dragutin A., slikar i likovni pedagog (1906.) i dr.¹⁰⁹

3.ARAMBAŠIĆ

Arambašići su najčešće Hrvati, dobrim dijelom iz Hercegovine.

Prezime nastalo od arapsko-turske imenice harambaša - hajdučki poglavica, odmetnički vođa. Podrijetlom su iz susjednih – vrgorskih Poljica kao i, vjerojatno, Arambashići na Brdu. Godine 1812. u obitelji Silvestra Arambashića i Jurke r. Vekić rođio se sin Jozo.¹¹⁰ Prvi Arambashići - nastanjeni u Puteševici, koji se spominju u knjizi Stanje duša tihaljske župe, su Ante r. 1827. i Jakov r. 1834. Godine 1948. Arambashića je bilo u SR Hrvatskoj u 46 mjesta, od Poljica i Dubrovnika do Slavonije. Iz Puteševice Arambashići su selili u Ameriku, Osijek i na Pelješac.

U Hrvatskoj danas živi oko 840 Arambashića u preko 350 domaćinstava (750 prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 540, pa se njihov broj do danas gotovo udvostručio. Prisutni su u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 71 općini i 103 naselja. Poznati su Lidija A. znanstvenica (1957.), Jadranka A., liječnica (1963.) i dr.¹¹¹

¹⁰⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 107. i 114. Za vrijeme pisanja Šematisma iz 1867. fra Petar Bakula donosi podatak da ružička župa nema starijih matičnih knjiga od 1778. Usp. **Schematismus...** Spalati, 1867., str. 163. Godine 1947. partizani su na Širokom Brijegu uz ostala zapalili drevne matične knjige pa su među njima izgorjeli i prvi svešti ružičkih matica. Nikola Mandić je bio sretan, pa je imao u ruci prvi svezak Matice krštenih ružičke župe od 1797. pa je iz nje ispisao podatke o krštenjima. Prema toj knjizi mogu se pretpostaviti da su roditelji tada krštene djece imala oko 25 godina. Na taj način se može praviti „most“ između popisa iz 1742., odnosno 1768. i 1797. ili blize godine, uz pomoć roditelja. Ovaj način se može primijeniti na ovdje predstavljena starija prezimena tihaljske župe.

¹⁰⁹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 35.

¹¹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 24.

¹¹¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 42.

4. ARAŠEVIĆ

Arašević Marija u Tihaljini spominje se u popisu od 19. rujna 1742. kao kuma krizmanice Ane Bilonjić. Ana je krizmana u 4. godini.¹¹²

5. BAGO

To je prezime u Tihaljinu došlo iz posuškog Čitluka 1950. ženidbom Stipe Bage i Kate Mlinarević. Po kazivanju Joze Sutona iz Posušja to je prezime nastalo po nadimku čovjeka koji je na jednoj nozi imao izraslinu - bagu. Nekada su se prezivali Knezovići i stanovali su u Broćancu. U Hrvatskoj danas živi oko 350 Baga u preko 110 domaćinstava. Poznat je Slavo Bago Antin, pisac i profesor.¹¹³

6. BANDIĆ

Prezime nastalo od riječi francuskog podrijetla banda, svakako značenja vojne skupine pod jednom zastavom. To je prezime u Tihaljinu došlo godine 1955. uvjenčanjem Ivana Bandića iz Cerova Doca za Dragicu Mlinarević u zaseoku Bunarina. Bandići iz Tihaljine selili su u Split. Bandići su, inače, nastanjeni u župi Ružići, a ima ih i u Drinovcima.

U Hrvatskoj danas živi oko 600 Bandića u preko 200 domaćinstava Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 220, pa se njihov broj do danas gotovo utrostručio. Bandići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 69 općina i 85 naselja. Poznati su: fra Ante Bandić, kulturni djelatnik (1679.), Milan B. saborski zastupnik I grasdonačelnik Zagreba (1955.), Danijela B. lijelница (1970.) I drugi.¹¹⁴

7 BIAŠIĆ¹¹⁵

Biašić se spominje u Tihaljini među krizmanicima 1768. godine. Tada je krizman Tomo Biašić. Po svoj prilici on je imao roditelje u Tihaljini koji su se tako prezivali.

8. BILONJIĆ

Bilonjić se spominje u Tihaljini među krizmanicama 19. rujna 1742. godine. Tada je krizmana Ana Bilonjić od četiri godine, a njezina kuma je bila Marija Arašević. Tom prigodom su krizmani još Marijan, Ruža, Ana i Gašpar Bilonjić.¹¹⁶ Ti podatci, bez sumnje sugeriraju da je u Tihaljini postojalo više obitelji s prezimenom Bilonjić.

¹¹² SERAFIN HRKAC, *Popisi obitelji iz XVIII. stoljeća*, Godišnjak Matice hrvatske Grude, (Grude, 2007.,), sv. 1., str. 67. - dalje: Godišnjak , sv. 1., str. 67.

¹¹³ Enciklopedija..., 2008., str. 52.

¹¹⁴ Enciklopedija..., 2008., str. 62.

¹¹⁵ Moguće da se radi o lapsus calami – pogreškom u upisivanju prezimena Biašić i Biošić

¹¹⁶ Godišnjak , sv. 1., str. 67.

9. BIOŠIĆ

U popisu biskupa fra Pave Dragičevića iz 1742. spominje se obitelj Toma Biošića sa 11 članova.¹¹⁷ Među kumama koje su kumovale 19. rujna iste 1742. godine uspisan je kuma Luca Biošić, koja je kumovala Ani Bilonjić koja je imala 5 godina. A sutradan 20. rujna upisn je Mate Biošić od 30 godina kome je bio kum Bariša Mlinarević.¹¹⁸ U izvještaju biskupa Bogdanovića iz 1768. spominje se obitelj Stipana Biošića sa 11 članova.¹¹⁹ U ružičkim matičnim knjigama spominje se obitelj Mije Biošića iz Tihaljine i Mate r. Ančić koja je 1801. dobila kći Matiju¹²⁰, a 1895. sina Stipana.¹²¹

10. BRKIĆ

To prezime na Ančića Staje u Tihaljini došlo je iz susjednoga klobučkog zaseoka Vlake. Godine 1860. Ante Brkić, iliti (alias) Božić sin Križanov iz Klobuka oženio je Jelu kći Križana Vukojevića – Madunovića.¹²² Ta obitelj 1865. dobila je sina Matu. Mate je upisao kao sin Ante Brkića Križanova iz Tihaljine i Jele Maduna – Vukojević¹²³ stvarenjem bračne zajednice Mate (Matiše) Brkića i Ive (Ivuke) Ančić godine 1932. Brkići su se nekada prezivali Božići, a sadašnje prezime dobili su svakako po nekome od svoga roda sa znakovitim brkom. U maticama ružičke župe spominju se od 1838, a prezime Brkić, drukčije Božić, spominje se zadnji put 1860. Muški izravni potomci pok. Matiše Brkića danas žive u Zagrebu, a ženske u Kanadi, Mostaru i Sarajevu. Prezime Brkić vrlo je rašireno, bez obzira na područje, nacionalnu ili vjersku pripadnost. U Hrvatskoj danas živi oko 5800 Brkića u preko 2 000 domaćinstava (39 prezime po brojnosti) Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 3 100, pa se njihov broj do danas gotovo udvostručio. Brkići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 294 općine i 538 naselja.¹²⁴

11. BUKIĆ

Po mišljenju Milana Nosića, to je prezime nastalo od imena Bukmir. U Tihaljini se godine 1742. spominje obitelj Ivana Bukića s 15 članova obitelji.¹²⁵ Godine 1768. spominju se u Tihaljini 3 obitelji Bukića - Nikole Bukića s 5 članova, Mate Bukića s 4 člana i Jure Bukića s 3 člana.¹²⁶ U matičnim knjigama

¹¹⁷ NIKIĆ, **Povjesna zrnca**, str. 115.

¹¹⁸ GODIŠNjak, sv. 1., str. 67.-68.

¹¹⁹ NIKIĆ, **Povjesna zrnca**, str. 158.

¹²⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 73.

¹²¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 36.

¹²² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 196.

¹²³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 734.

¹²⁴ Enciklopedija..., 2008., str. 143.

¹²⁵ A. NIKIĆ, **Povjesna zrnca**, str. 115.

¹²⁶ A. NIKIĆ, **Povjesna zrnca**, str. 158.

ružičke župe Bukići se mogu pratiti od 1798. do 1859. godine, a od te godine u matičnim knjigama tihaljske župe. Godine 1798. spominje se bračna zajednica Cvitana Bukića i Ande r. Vranješ, a 1800. bračna zajednica Jakova Bukića i Ande r. Kordić. Obitelj Cvitana Bukića i Ande r. Vranješ dobila je brojnu djecu: Katu (1800.), Jozu (1803.), Ružu (1805.), Ivana (1808.) drugog sina Ivana (1822.).¹²⁷ Cvitan je preminuo 1850. u 78. godini života. Godine 1853. u Tihaljini su dvije obitelji Bukića - Ivana i Jakova. Po predaji, jedan je Bukić prešao na islam i nastanio se je u Ljubuškom. Njegovi su potomci tamošnji Bukovci. Bukići su selili, uglavnom, u Slavoniju - Osijek. Godine 1948. u SR Hrvatskoj nalazili su se u 13 mjesta, najviše u Lozovcu pokraj Šibenika - 77 u 14 obitelji. U Hrvatskoj danas živi oko 220 Bukića u preko 90 domaćinstava Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 120, pa se njihov broj do danas gotovo udvostručio. Brkići su prisutni u ukupno 13 općina i 17 naselja.¹²⁸

12. BUKLIOŠIĆ

U Tihaljini se među krizmanicima spominje Jozo Bukliošić 1768. godine.¹²⁹

13. BUNOZA, alias Matić, ili Bunozić

Po mišljenju Milana Nosića, to je prezime nastalo od latinske riječi bonus - dobar. U Tihaljini se prezime spominje 1768., i to obitelj Stipe Bunozića koja je imala 6 članova¹³⁰ Među krizmanicima se spominje Stipan Bunozić.¹³¹

Godine 1742. u Drinovcima se spominju obitelji Frane Bunoza sa 6 članova i Mate Bunoza sa 5 članova. Potom se, vjerojatno, netko njihov uvjerenčao u Tihaljinu.

U matičnim knjigama ružičke župe prezime Bunoza, drukčije Matić, spominju se od 1797. do 1810. Naime, 1797. krštena je Matija kći Jakova Bunoze iz Tihaljine i Luce r. Lukendić¹³² Godine 1797. u obitelji Ilike Bunoza i Matije r. Lukendić rođen je sin Nikola.¹³³ Od 1800. do 1810. u Tihaljini se spominju obitelji Bunoza: Joze i Luce r. Lekić, Jakova i Luce r. Lukendić, Ilike Matić I Matije r. Lukendić, Jure i Vide r. Bukić, Joze I Kriste Čepić, Jure I Vide r. Vekić, Jure i Božice r. Bukić.¹³⁴

U matičnim knjigama tihaljske župe to prezime može se pratiti od godine 1843. Godine 1853. u Tihaljini je bila jedna obitelj Bunoza. Odavde su selili

¹²⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 35., 210., 322., 80., 57.

¹²⁸ **Enciklopedija...**, 2008., str. 157.

¹²⁹ **Godišnjak**, sv. 1., str. 74.

¹³⁰ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

¹³¹ **Godišnjak**, sv. 1., str. 75.

¹³² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 36.

¹³³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 97.

¹³⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, od 31 do 416.

u Australiju, Vrgorac, Metković i Zenicu. Bunoza u Hercegovini još ima u Ružićima i Radišićima, kamo su doselili iz Tihaljine. Godine 1948. to se prezime nalazilo u SR Hrvatskoj u Osijeku, kraj Dubrovnika i Đakova. U Hrvatskoj danas živi oko 160 Bunoza u preko 70 domaćinstava. Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 10, pa se njihov broj do danas višestruko povećao. Bunoze su prisutni u ukupno 26 općina i 35 naselja.¹³⁵

14. ČAPIĆ

Prezime Čapić spominje se među krizmanicima 19. rujna 1742. godine. Tada su krizmani Luca Čapić od 5 godina, a 20. rujna krizman je Vid Čapić od 6 godine. Po svoj prilici on je imao roditelje u Tihaljinu koji su se tako prezivali.¹³⁶

15. ČEPO ili Čepić

Po mišljenju Milana Nosića, prezime je nastalo od nadimka Čepalo, ubičajenog za čovjeka koji hodajući ostavlja trag, čepa.

Čepo ili Čepić se starinom prezivao Nimičić. Živjeli su starinom u Zavojanima, pa odatle doselili u Tihaljinu.¹³⁷

Godine 1742. u Tihaljinu se spominje obitelj Ivana Čepe s 4 člana¹³⁸, a 1768. također se spominje obitelj Ivana Čepe, odnosno Čepića, s 10 članova.¹³⁹ Oko 1780. spominje se Mate sin Vidana Čepe i Ane Bilonjić. Oko 1795. spominje se Mijo sin Marijana Čepe i Luce r. Primorac. Oko 1796. spominje se Andrija sin Bože iz Tihaljine i Cvite Rašić. Godine 1797. kršten je Šimun sin Marijana Čepića i Luce Primorac.¹⁴⁰ Ista obitelj dobila je i djecu: Stipana (1800.), Jelu (1801.), Ivan (1804.), Grgo (1807.).¹⁴¹ Formulacija se izmjenjuje: Čepo – Čepić – Čepo i može ih se pratiti iz godine u godinu - ovdje do 1880.¹⁴²

Godine 1790. u selu Gradini kraj Plehana spominje se Vida Čepić, rodom iz Tihaljirje. To prezime, osim oblika Čepo, spominje se i u obliku Čepić i u matičnim knjigama ružićke župe od 1783. do 1870. U tim maticama oko 1800. uočavaju se četiri bračne zajednice, svakako potomci Ivana Čepe, i to: Vidan Čepo i Ana r. Bilonjić, Mate Čepo i Anda r. Opačak, Božo i Cvita r. Rašić, Marijan i Luca r. Primorac. Godine 1853. u Tihaljinu se spominju 3

¹³⁵ Enciklopedija..., 2008., str. 161.

¹³⁶ Godišnjak, sv. 1., str. 67.-68. Vjerojatno se radi o pogreški u upisu pa je naziv Čapić točnije Čepić ili Čepo.

¹³⁷ Usp. OTOKAR LAHMAN, Prilog proučavanju strukture stanovništva Makarske, str. 570 piše: Nimičić – Čepić, Čakavská ríč, br. 1-2. Iz prošlosti Podgorje, Nevenka Bezić-Božanić, str. 42 piše: „Godine 1772. Nimičić zv. Čepo Mijo oženio se u Podgoviru Perom Pivac.“

¹³⁸ A. NIKIĆ, Povijesna zrnca, str. 115.

¹³⁹ A. NIKIĆ, Povijesna zrnca, str. 158.

¹⁴⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 29.

¹⁴¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 150., 95., 258., 454.

¹⁴² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 515.

obitelji Čepa. U matičnim knjigama tihaljske župe rodoslovje Čepa može se pratiti od godine 1847. U XIX. stoljeću Čepe su ispod Ljubeća prešli na lijevu stranu rijeke Tihaljine i sve donedavno, osim Čepa-Petrovušića svoje mrtve pokapali su u Lekino greblje, a nedavno su na Jakšenici za sebe sagradili novo groblje. Godine 1948. Čepe su živjele u Zavojanima, Kominu, Orebici u Slavoniji. Čepe iz Tihaljine selili su u Dretelj, Mostar, Sarajevo, Zagreb, Osijek, Čepin, Vodince, Sl. Brod, Otok, Andrijevce i druga mjesta Slavonije te u USA, Argentiriju, Kanadu, Njemačku i drugdje. U Hrvatskoj danas živi oko 240 Čepa u preko 85 općina i 31 naselju, najviše u Zagrebu (45).¹⁴³

16. ČOVIĆ

Dana 20. rujna 1742. u Tihaljini je među kumovima upisana Jerko Čović. On je kumovao Grgi Periću koji je imao 12 godina. Kasnije 1768., upisan je krizmanik Mate Čović koji je imao tek dvije godine.¹⁴⁴

17. ČUVALO

Među krizmanicima u Tihaljini 1742. godine upisan je i Grgo Čuvalo od šest godina.¹⁴⁵

18. ĆORLUKA

To prezime, nastalo od turske riječi korluk-prkosan, tvrdoglav (Nosić), u Grudama se spominje 1768. I to domaćinstvo Lovre Ćorlukića s 20 članova. U Tihaljinu je došao Marijan Ćorluka (r. 1863.) uvjenčanjem 1887. za Matiju Lukendu i od te godine Ćorluke se mogu pratiti u matičnim knjigama tihaljske župe. Selili su u Osijek, Tuzlu i drugdje.

U Hrvatskoj danas živi oko 850 Ćorluka u preko 350 domaćinstava (726. prezime prema brojnosti). Ćorluke su prisutni u većini hrvatskih županija, u ukupno 67 općina i 91 naselju, najviše u Zagrebu (250).¹⁴⁶

19. ELPEZA alias Čaljkušić¹⁴⁷ starinom Knezović

Po mišljenju Milana Nosića, prezime je nastalo od turske riječi yelpaze, lepeza. U Tihaljinu su došli s Medvidovića u početku druge polovice XIX. stoljeća. I to nakon godine 1852, kad su se vjenčali Jure Elpeza, sin Jurin iz Medvidovića i Cvite r. Knezović i Pera kći Ivana Ančića iz Tihaljine i Mande r. Vukoje, iz Tihaljine. Godine 1863. krštena je Marta kći Jure Elpeze iz Tihaljine

¹⁴³ **Enciklopedija...**, 2008., str. 202.

¹⁴⁴ **Godišnjak**, sv. 1., str. 74.

¹⁴⁵ **Godišnjak**, sv. 1., str. 72.

¹⁴⁶ **Enciklopedija...**, 2008., str. 222.

¹⁴⁷ Čaljkušići žive u Opancima kraj Imotskoga. U Hrvatskoj danas živi oko 380 Čaljkušića u preko 100 domaćinstava Čaljkušići su prisutni u ukupno devet hrvatskih županija, u ukupno 26 općina i 35 naselja, najviše u Splitu (180). **Enciklopedija...**, 2008., str. 194.

I Pere r. Ančić.¹⁴⁸ Tri godine poslije (1866.) istoj obitelji Jure Elpeza iz Vlake – Tihaljine I Pere Ančić krštene je kćи Jela.¹⁴⁹

Po Juri (Juki), Elpeze u Tihaljini imaju i nadimak Jukići: U matičnim knjigama tihaljske župe mogu se pratiti od 1863. godine. Elpeze iz Tihaljine selili su u Ameriku, Osijek, Mostar, Ljubuški i Split.

20. ERCEG alias Primorac - Mijatović alias Primorac - Mijatović alias Erceg - Vrbac – Mijatović

U ružičkoj matici krštenih 1799. upisano je krštenje Duje sina Marka Ercega iz Tihaljine I Kate r. Jurčić iz Ružića. Ovaj Marko sin Ivana Ercega i Ive r. Milas sklopio je brak 1798. rođen je oko 1770. godine.. Njegova braća Ivan rođen je oko 1775. i Ante rođen oko 1773. godine. Potonji se 1800. oženio Cvitom Čuljak. Ivan je upisao i kao Erceg i kao Mijatović. Naime, uz ostalu djecu 1822. Ivanu Mijatoviću I Matiji Jurčić rođen je sin Nikola.¹⁵⁰

U Hrvatskoj Ercega danas živi oko 2 600 u preko 2 600 domaćinstava (124 prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 1 600, pa se njihov broj do danas gotovo udvostručio. Ercezi su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 137 općina i 207 naselja, najviše u Splitu (350). U Velikom Prologu kraj Vrgorca ima 140 Ercega.¹⁵¹

21. EREŠ

Među krizmanicima iz 1742. upisan je Mate Ereš (Matthaeus Eressa) od pet godina.¹⁵²

22. FRANJIĆ alias Primorac

Godine 1836. rođen je i kršten Ante sin Ivana Franjića iz Tihaljine i Ande r. Boban.¹⁵³ Slijedeće 1837. godien istoj obitelji Ivana Primorca I Ande r. Boban rođeni su I kršteni bliznaci: Ivan I Jozo.¹⁵⁴ Potom 1838. godine rođena je i krštena Marta kćи Ivasn Franjića i Ande r. Boban.¹⁵⁵

U Hrvatskoj Franjića danas živi oko 1 800 u preko 650 domaćinstava (249 prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 850, pa se njihov broj do danas udvostručio. Franjići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 144 općine i 222 naselja, najviše u Zagrebu

¹⁴⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 393.

¹⁴⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 826.

¹⁵⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 85.

¹⁵¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 291.

¹⁵² **Godišnjak**, sv. 1., str. 72.

¹⁵³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 143.

¹⁵⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 247.

¹⁵⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 294.

(300). Poznat je fra Dominik Franjić provincijal i ljetopisac (1761.), Jozo F., znanstvenik (1966.) i drugi.¹⁵⁶

23. GABRIĆ

Gabrići u Tihaljini su potomci Gabre Mlinarevića, rođenog oko godine 1760. Njegovu sinu Mati, koji je bio oženjen Cvitom Kordić, rodio se 1805. sin Jure, a sinu Martinu, koji je bio oženjen Katom, r. Kordić 1810. rodio se sin Ivan. U matičnim knjigama ružičke župe upisivani su pod dvojakim prezimenom Gabrić, drukčije Mlinarević, a u matičnim knjigama tihaljske župe od 1873. samo pod prezimenom Gabrić. Kad je 1814-1815. ovim krajevima harala kuga, iz Gabrića je kuće dvoje umrlo i pokopani su na Jakšenici-Gabrića grob. Godine 1853. u Tihaljini su bile dvije obitelji Gabrića. Gabrići iz Tihaljine odselili su u Zagreb. Inače, prezime Gabrić je dosta često u Hrvata.

U Hrvatskoj Gabrića danas živi oko 1 000 u preko 350 domaćinstava (572 prezime prema brojnosti). Gabrići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 82 općine i 118 naselja, najviše u Zagrebu (180). Poznati su: fra Grgo Gabrić, provincijal (sredine 17. st.), Stipe G. Jambo, političar i gospodarstvenik (1958.) i drugi.¹⁵⁷

24. GLASOVIĆ

Dana 19. rujna 1742. među krizmainicma je upisana Iva Glasović (Joanna Glassouich). Iva je imala 20 godina. Njezina kuma je bila Iva Pandžić.¹⁵⁸

25. GLAVAŠ

To je prezime u Tihaljinu došlo iz Drinovaca vjenčanjem Zore Primorac i Berislava Glavaša iz Drinovaca godine 1978. Danas su dvije obitelj Glavaš u Tihaljini, u Nezdravici. Glavaš je dosta staro prezime. U Drinovcima su se 1742. nalazile dvije obitelji Glavaša - Antina sa sedam članova i Martinova sa 17 članova.

U Hrvatskoj danas živi oko 2 100 Glavaša u preko 800 domaćinstava (186 prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 960, pa se njihov broj do danas udvostručio. Glavaši su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 180 općine i 275 naselja, najviše u Zagrebu (350). Ponzati su: fra Radoslav Glavaš, stariji, povjesničar (1867.) i fra Radoslav Glavaš Mlađi, književni povjesničar i kritičar (1909..), Branimir G., saborski zastupnik, pravnik i župan (1956.) i drugi.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Enciklopedija..., 2008., str. 315.

¹⁵⁷ Enciklopedija..., 2008., str. 324.

¹⁵⁸ Godišnjak , sv. 1., str. 67.

¹⁵⁹ Enciklopedija..., 2008., str. 339.

26. GLEDIĆ

U popisu krizmanika 1768. upisan je Nikola Gledić (Nicolaus Gledich)¹⁶⁰

27. GOLEMAC

Golemci potječu iz Raške Gore, odnosno mostarske općine. Dolaskom 1960. Andrije Golemca iz Bijelog Polja za nastavnika u Tihaljinu i vjenčanjem s Milenom Vranješ, to se prezime nastanilo u Tihaljini. Godine 1742. prezime Golemac nalazilo se u Dobrkovićima i Jarama.

U Hrvatskoj danas živi oko 130 Golemaca u preko 50 domaćinstava. Golemci su prisutni u većini hrvatskih županija, u ukupno 26 općine i 34 naselja, najviše u Metkoviću (25).¹⁶¹

28. GRBAVAC - Garbauaz alias Garbavčević - Grbavčević

Dan 20. rujna 1742. upisana je krizma Marka Grbavčevića koji je imao četiri godine, a među kumovima je upisan Jozo Garbavac (Joseph Garbauaz). Godine 1768. upisana je Marga Garbavčević (Margarita Garbavčevich).¹⁶²

29. GRUBIŠIĆ

To je prezime došlo u Tihaljinu iz Drinovaca vjenčanjem Matije Kordić i Mate Grubišića iz Drinovuca 1948. godine. Grubišići u Drinovcima spominju se u XVII. stoljeću. U Tihaljini, u Bliznicama, živi jedna obitelj Grubišić.

U Hrvatskoj danas živi oko 3 200 Grubišića u preko 1 100 domaćinstava (87. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 1 900, pa se njihov broj do danas gotovo udvostručio. Grubišići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 158 općina i 240 naselja, najviše u Zagrebu (550), Splitu (500). Poznati su: fra Silvije G., bibličar, pisac i predvoditelj (1910.), Vinko G.. jezikoslovac i pisac (1943..) i drugi.¹⁶³

30. IVANDIĆ

Prezime nastalo od muškoga imena Ivanda. Na Puteševicu su doselili iz Poljica. Prezime Ivandić nalazi se oko Sinja, Splita, Makarske i drugdje. Ivandići s Puteševice selili su u Ameriku, Zagreb, Kaštela, Trogir, Osijek.

U Hrvatskoj danas živi oko 920 Ivandića u preko 300 domaćinstava (651. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 310, pa se njihov broj do danas gotovo utrostručio. Ivandići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 83 općine i 110 naselja, najviše u Zagrebu (150).¹⁶⁴

¹⁶⁰ **Godišnjak**, sv. 1., str. 75.

¹⁶¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 346.

¹⁶² **Godišnjak**, sv. 1., str. 68.

¹⁶³ **Enciklopedija...**, 2008., str. 368.

¹⁶⁴ **Enciklopedija...**, 2008., str. 422.

31. JURČIĆ

Jurčići su u Tihaljinu došli iz Ružića.

Godine 1839. rođen je i kršten Mate sin Joze Jurčića iz Tihaljine i Ruže r. Martinović iz Mamića.¹⁶⁵ Ista obitelj je 1842. dobila sina Petra, koji je vjerojatno kao dijetešce preminuo¹⁶⁶, pa su slijedećem sinu koji je rođen 1843. nadjenuli ime Petar.¹⁶⁷ Godine 1851. rodila im se i kći koja je na krštenju dobila ime Monika.¹⁶⁸

U Hrvatskoj danas živi oko 1 700 Jurčića u preko 550 domaćinstava (264. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 1 300, pa se njihov broj od tada povećao za trećinu. Jurčići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 109 općina i 182 naselja, najviše u Zagrebu (300), Rijeci (130). Poznati su: Ljubo J., ekonomist, ministar (1954.), Vid J., gospodarstvenik (1973..) i drugi.¹⁶⁹

32. KELAVA - Kelavić alias Tomas

Godine 1802. u obitelji Tome Kelavića iz Tihaljine i Jake r. Rašić iz Tihaljine rodio se sin kome su na krštenju dlai ime Toma.¹⁷⁰

U Hrvatskoj danas živi oko 1 400 Grubišića u preko 450 domaćinstava (340. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 240, pa se njihov broj do danas višestruko. Kelave su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 117 općina i 164 naselja, najviše u Zagrebu (250), Sinju (80). Poznati su: fra Metod K., misionar (1913.), Tomislav K., lijačnik (1969...) i drugi.¹⁷¹

33. KOLAK ili Kolaković

To je prezime u vezi s turskim riječima kola (ruka) i čolak (onaj koji je bez jedne ruke). Po zapisanoj predaji podrijetlom su ispod Ljubuškog. Godine 1742. u Tihaljini su bile dvije obitelji - Ivanova s 8 članova i Andrijina s 3 člana¹⁷², a 1768. u Tihaljini se nalaze 3 obitelji Kolaka, odnosno Kolakovića - Gašparova s 5 članova, Grgina sa 7 članova i Pavlova s 3 člana.¹⁷³ Prezime je bilo brojno što potvrđuje broj krizmanika.¹⁷⁴

¹⁶⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 368.

¹⁶⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 157.

¹⁶⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 282.

¹⁶⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 151.

¹⁶⁹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 465.

¹⁷⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 149.

¹⁷¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 497.

¹⁷² A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115.

¹⁷³ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

¹⁷⁴ Kolaković 1742. i Kolak 1768. **Godišnjak**, sv. 1., str. 68.- 74.

U XVIII. stoljeću, osim u Tihaljini, prezime Kolak nalazilo se još i u Rastovači, ali i drugdje. U maticama ružičke župe spominju se od 1799. do 1870. Godine 1799. rođena je i krštena Ružica kći Šimuna Kolaka iz Tihaljine i Ive Vranješ.¹⁷⁵ Godine 1800. rođen je i kršten Andrija sin Ante sin Gašpara Kolaka i Ruže r. Lukendić Jozine.¹⁷⁶ Godine 1805. rođen je i kršten Ivan sin Ante i Ruže r. Lukenda.¹⁷⁷ Godine 1846. rođen je Andrija sin Grge Kolaka i Marte Primorac – Vrebac.¹⁷⁸ Godine 1857. u obitelji Nikole i Mare r. Rašić rođena su i krštena bliznad Mate i Matija Kolak.¹⁷⁹ Sljedeće 1858. godine u obitelji Nikole i Mare r. Rašić ponovno su rođena i krštena bliznad Vicde i Ana Kolak.¹⁸⁰ Četiri godine kasnije u istoj obitelji Nikole i Mare r. Rašić rođen je i kršten sin Paško Kolak.¹⁸¹ Slijedeće 1863. u istoj obitelji Nikole i Mare r. Rašić rođen je i kršten sin Luka Kolak.¹⁸² Četiri godine kasnije 1867. u istoj obitelji Nikole i Mare r. Rašić rođen je i kršten sin Jure Kolak.¹⁸³ Tako se kršćanske obitelji Nikole i mare r. Rašić nisu bojale djece. Na taj način su doprinosili sačuvanju plemena, prezimena, Crkva i župe. Njih sam izdvojio da se to bjelodano vidi.

U maticama tihaljske župe prezime Kolak može se pratiti od godine 1834. Godine 1853. u Tihaljini je bilo 3 obitelji Kolaka.

Godine 1948. u SR Hrvatskoj to se prezime nalazilo u 50 mjesta. Kolaci u Stiljima vjerojatno su iz Tihaljine iselili oko godine 1692. Potomci Kolaka iz Tihaljine bili su i Katurdžije u Mostaru koji sada žive u Zagrebu. Kolaci iz Tihaljine žive u Mostaru, Splitu, Zagrebu, Osijeku, Argentini, USA, Njemačkoj i drugdje. U Sarajevu su, prema obavijesti od 7. travnja 2006. živjele dvije obitelji Kolaka koji su podrijetlom iz Tihaljine. Radi se o Kolacima - Vranićima (Franićima). (Izvor: Mladen Kolak)

U Hrvatskoj danas živi oko 1 200 Kolaka u preko 450 domaćinstava (433. prezime prema brojnosti). A podjednako ih je bilo i sredinom prošlog stoljeća. Kolaci su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 86 općina i 136 naselja, najviše u Zagrebu (250), Ludbregu (70). Poznati su: fra Kasijan K. (1906.), Tomislav, gospodarstvenik (1980..) i drugi.¹⁸⁴

¹⁷⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 103.

¹⁷⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 169.

¹⁷⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 335.

¹⁷⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 214.

¹⁷⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 320.

¹⁸⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 190.

¹⁸¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 279.

¹⁸² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 430.

¹⁸³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 64.

¹⁸⁴ Enciklopedija..., 2008., str. 521.

34. KORDIĆ

Po mišljenju Danijela Alerića, nastanak toga prezimena u vezi je sa svetom Kordulom, mučenicom koju kršćanstvo štuje još od X. stoljeća. Na Biokovu u kapeli sv. Jure, sagrađenoj u XII. stoljeću, godine 1671. u oltar su ugradene moći i sv. Kordule. Kordić je vrlo staro prezime u južnim hrvatskim krajevima. Spominje se još u XV. stoljeću. A u Tihaljini je svakako jedno od najstarijih prezimena i danas je najbrojnije tihaljsko prezime. Godine 1681. u Makarskoj se spominje Jure Korda (Kordić), koji je dao izraditi sliku sv. Mihovila za samostansku crkvu u Makarskoj. U XVIII. stoljeću Kordići se spominju i u Dubrovniku; osobito je poznat Petar Kordić, moreplovac. U Tihaljini su Kordići stanovali prvo oko Kordića greblja u Podgradini, a u XVIII. stoljeću, oko 1770. Jure Kordić je preselio u zaselak Ispod Strane i nastanio se je u jednoj spilji koja i sada postoji. Danas Kordići stanuju u više tihaljskih zaselaka.

Godine 1742. u Tihaljini se spominje obitelj Ivana Kordića s 18 članova obitelji¹⁸⁵, a 1768. spominju se u Tihaljini dvojica imenom Mate Kordić s obiteljima: jedna obitelj imala je 4 člana, a druga 9 čanova; obitelj Andrije Kordića s 5 članova i obitelj Jure Kordića, s 8 čanova. Godine 1797. rođen je i kršten Mijo sin Ivana Kordića iz Tihaljine i Matije Mlinarević.¹⁸⁶ Uz ostalo 1798. rođen je i kršten Jakov sin Ilijе Kordić i Luce r. Rosić iz Mijaca.¹⁸⁷ Iste 1798. godine rođen je i kršten Ante sin Tome Kordića i Matije r. Ančić.¹⁸⁸

Godine 1853. u Tihaljini se spominje 13 obitelji Kordića. U maticama ružičke župe Kordići se mogu pratiti od 1797. do 1870, a u maticama tihaljske župe od 1837. godine. Ov dje sam ispisao samo nekoliko značajnijih podataka.

Godine 1805. rođena je Manda kći Ilike Kordića i Luce r. Rosić. Luca je preminula 1849. u oko 88. godini života.¹⁸⁹ Godine 1815. rođen je i kršten Luka sin Mate sina Mate i Matije Čepić, te Marte r. Gabrić – Mlinarević.¹⁹⁰ Godine 1824. rođen je i kršten Petar sin Joze sina Ilijе Kordić i Luce Rosić, te Ande Nikić Jakovljeve.¹⁹¹ Ista obitelj je 1826. dobila i drugoga sina kome su najdenuli ime Ivan.¹⁹² Godine 1837. rođen je i kršten Toam sin Bernarda

¹⁸⁵ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115. Ivan je bio sin Tome i Ruže r. Roso. Podatak je pronašao i upisao kao primjer dugovječna života u onim vremenima, neumorni prezimenolog gosp. Nikola Mandić. Na podatcima mu zahvaljujem

¹⁸⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 21.

¹⁸⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 58.

¹⁸⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 117. Ante je preminuo 1883. godine.

¹⁸⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 338.

¹⁹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 200.

¹⁹¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 167.

¹⁹² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 154.

Nordica Filipova iz Tihaljine i Jurke Jozić iz Zavojna.¹⁹³ Godine 1839. rođen je i kršten Jozo sin Ante Kordića iz Tihaljine i Mande Kurtović iz Kozice.¹⁹⁴

Kordići u Kozičkim Poljicima vjerovatno su podrijetlom iz Tihaljine. Kordići u Sritnicama u Brotnju, po svjedočenju fra Nikole Kordića (1791-1868) iz Sritnica, također potječu iz Tihaljine a možda i oni u Blizancima. Kordić je vrlo rašireno prezime u Hrvata, ali i u drugih naroda. Godine 1948. u SR Hrvatskoj prezime Kordić nalazilo se u 136 mjesta. Kordići iz Tihaljine imaju dosta i nadimaka: Ašturovci, Abidžići, Asanovci, Ivaćevci, Delkići, Petrovci, Jurinovci, Brkići itd. Iz Tihaljine su u novije vrijeme selili: u Grude, Ljubuški, Mostar, Imotski, St. Kanižu, Osijek, Ploče, Borovo, Vukovar, Vinkovce, Prozor, S1. Brod, Sarajevo, Split, Ivankovo, Lipik, Dubrovnik, Zagreb, Bizovac, Vođince, Valpovo, u USA, Argentinu, Francusku, Kanadu, Švedsku i drugdje. U Hercegovini ih danas ima i u: Grljevićima, Bijelom Polju, Gorici, Klobuku, Gabeli, Mostarskim vratima.

U Hrvatskoj danas živi oko 2 000 Kordića u preko 750 domaćinstava (207.. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 1 300, pa se njihov broj gotovo udvostručio. Kordići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 145 općina i 229 naselja, najviše u Zagrebu (400), Osijeku I Splitu po 110. Poznati su: fra Petar K., fra Lucijan K., pjesnik i književnik (1914.), Zdenko K., rector Sveučilišta u Mostaru (1949.+2004.), Zvonko K., pravnik., Zdravko K., pjesnik (1955.) i drugi.¹⁹⁵

35. KURILJ

Nositelji prezimena Kurilj došli su iz Zavojana.

Godine 1829. rođena je i krštena Cvita kći Mate Kurilja iz Tihaljine i Jurke r. Bukić.¹⁹⁶ Ista odiblj je dobial i krstila i djecu: Antu (1832.), kći Agata (1834.), Jure (1836.), Nikola (1838.) i Kata (1840.).¹⁹⁷ Druga obitelj, Ivana Kurilja i Ande r. Primorac dobila je i krstila 1853. godine sina Nikolu.¹⁹⁸

U Hrvatskoj danas živi oko 140 Kurilja u preko 35 domaćinstava. Kurilji su prisutni u deset hrvatskih županija, u ukupno 19 općina i 25 naselja, najviše u Makarskoj (35), Orebici (35), Osijeku (20) i drugdje.¹⁹⁹

¹⁹³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 369. Bernad je preminuo 1868. u 90. godini života.

¹⁹⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 396.

¹⁹⁵ **Enciklopedija...**, 2008., str. 533.

¹⁹⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 101.

¹⁹⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 418.

¹⁹⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 10.

¹⁹⁹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 465.

36. KURTOVIĆ alias Opačak, MEDAK alias Opačak – Akmadžić

Prezime Kurtović alias Opačak je starinom od Dragičevića iz Dragičine (danasm župa Čerin) u Brotnju. U Tihaljini su Kurtovići došli iz Kozice uvjenčavanjem.

Godine 1860. Grgo Kurtović sin Adama iz Kozice oženio je Ružu Jakova Bukića iz Tihaljine.²⁰⁰ Koncem iste 1850. godine navedena obitelj Grge Kurtovića iz Tihaljine i Ruže Bukića iz Zasida dobila je i krstila sina Ivana.²⁰¹ Dvije godine kasnije (1862. ista obitelj je dobila i krstila sina Gabru.²⁰²

U Hrvatskoj danas živi oko 1 200 Jurčića u preko 400 domaćinstava (434. prezime prema brojnosti), a podjednako ih je bilo i sredinom prošlog stoljeća. Kurtovići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 94 općine i 137 naselja, najviše u Splitu (170), Zgarebu (120). Poznati su: Mate K., pjesnik (1804.), fra Ante K., župnik i drugi.²⁰³

37. LEKO, Lekić, Lekušić

Prezime nastalo od starogrčkog imena Aleksandar (Alexios), koje je prihvatilo i kršćanstvo. U Tihaljini se susreće u oblicima Lekić i Leko. Još u XVII. stoljeću u Tihaljini se spominje prezime Lekić, a poslije (od XIX. stoljeća) prevladava oblik Leko. Jedino je don Vid Lekić (1866.-1912.) uzeo taj oblik prezimena. Oblici Leko i Lekić spominju se u XVII. stoljeću u ljetopisu fra Pavla Šilobadovića o četovanju u Makarskom primorju od 1662. do 1686. i u Kačićevu Razgovoru ugodnom iz godine 1759. Osim vojvode Ivana Leke, Tire (?) Lekića i Vida Lekića, za koje se ne navodi otkuda su podrijetlom, Šilobadović i Kačić spominju više puta harambašu Jurišu Lekića, za koga Kačić tri puta izrijekom navodi da je "iz Tialjine" (izd. 1964, str. 33, 75, 83). Po predaji, Leke su prvo stanovali u brdu, u predjelu Kućetine, gdje se i sada vide zidine kuća. Navodno, bilo je i devet braće Leka koji su imali veliki ugled. Priča se kako jedan Leko nije htio dati sestru Turčinu, pa je morao bježati s obitelji i nastanio se više Puteševice. Kad mu se troje djece utopilo u bunaru, vratio se u Tihaljinu i nastanio tamo gdje stanuju sadašnje Leke. Priča se da su Leke stanovali i u Smrduljama pod Samogradom, vlasništvo Primoraca Žuljušića s Brda, gdje se i sada vide zidine kuća.

Godine 1742. u Tihaljini se spominje domaćinstvo Lovre Lekušić s 9 članova i domaćinstvo Jure Leko s 9 članova²⁰⁴. Prezime Lekušić dobiveno je po nadimku neke žene koja je bila rodom od Leka. Po redoslijedu popisa moglo

²⁰⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 1.

²⁰¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**.

²⁰² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 328.

²⁰³ **Enciklopedija...**, 2008., str. 579.

²⁰⁴ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnsca**, str. 115.

bi se zaključiti da je Lekušić i stanovao u Tihaljini, ne pod Maličem gdje sada Leke stanuju, nego negdje na prostoru od Zasida do Podzelenikovca. Dan 20. rujna 1742. Jure Lekić je kumovao Miji Pandžiću.²⁰⁵ To prezime spominje se i u popisu iz 1768., i to domaćinstvo Mate Lekušića s 5 članova: U tom popisu spominje se i domaćinstvo Nikole Lekića s 8 članova.²⁰⁶ Godine 1802. rođen je ii kršten Nikola sin Mate Lekića iz Tihaljine i Dome Šimić iz Dragičene.²⁰⁷ A 1812. rođena je i krštena Kata kći Petra Leke i Jose Knezović iz Dužica.²⁰⁸ Potonja obitelj je i 1814. dobila kći Ivu,²⁰⁹ te 1819. sina Marijana, 1827. sina Andriju.²¹⁰

Godine 1742., osim u Tihaljini, i u Medvidovićima (Medovićima) nalaze se dvije obitelji Leka i jedna u selu Lekići u kreševskoj župi. Godine 1773. prezime Leko spominje se u Prološcu, a 1793. prezime Lekić spominje se u Ričicama²¹¹ Godine 1853. u Tihaljini se spominje jedna obitelj Leko. Već odavno, osim u Tihaljini, žive u Vojnićima, Ledincu, Borajini, Buni, Cerovu Docu i Posuškom Gracu. Predaja je kako svi oni potječu iz Tihaljine. Leke iz Tihaljine selile su u USA, Kanadu, Njemačku, u Osijek, Vinkovce, Zagreb, Srijemsku Kamenicu, Novi Sad, Split, Sloveniju, Mostar, Ljubuški i drugdje. U matičnim knjigama ružičke župe spominju se od 1802. do 1870, a u maticama tihaljske župe od godine 1861.

U Hrvatskoj ih danas živi oko 1 400 u preko 500 domaćinstava (347. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 210, pa se njihov broj od tada višestruko povećao Leke su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 104 općine i 134 naselja, najviše u Zagrebu (450), Osijeku (130) i drugdje. Poznati su: don Vid Lekić (Leko) (1866.), fra Mile L., prvi preminuli bogoslov Franjevačke bogoslovije u Mostaru (1973.+ 29. siječnja 1896.), Fra Mile L., provincijal (1897.-+1957.), fra Teofil L., dušobrižnik (1915.- 1990.), Vlado L., ekonomist (1950.) i drugi.²¹²

38. LUKENDA

Prezime nastalo od muškoga imena Luka. Priča se da su Lukende potomci Luke Milićevića, koji je imao šest sinova. U Grlića Ćemeru, vlasništvu Ikeše Lukende Rudeškića, nalazi se još uvijek dobro očuvana kuća u zemlji, zidana kamenom i žbukom od vapna i crvenice, počemerena (posvođena) po čemu se

²⁰⁵ **Godišnjak**, sv. 1., str. 68.

²⁰⁶ A. NIKIĆ, **Povijesna zraca**, str. 158.

²⁰⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 132.

²⁰⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 10.

²⁰⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 82.

²¹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 64 i 242.

²¹¹ V. VRČIĆ, **Prezimena**, I dio, 250; II. dio 12.

²¹² **Enciklopedija**..., 2008., str. 598.

taj predjel i naziva Ćemer, odnosno po vlasnicima potomcima Grge zv. Grle Lukende, Grlića Ćemer. Duljina je kuće oko 10 metara, a širina oko 6 metara. Vrata kuće bila su s istočne strane. Kuća je imala dva prozora, okrenuta koso prema gore - jedan prema istoku i jedan prema zapadu. Kuća je bila pregrađena na manji ulazni dio i veći glavni dio, zidom širine 60 cm. U blizini te kuće nalazila se čatrnjka (nakapnica) u koju su zbačene stvari u prigodi bježanja pred nekom opasnošću. Nešto zapadnije od te zidine nalazi se još jedna zidina u kojoj je Ikeša Lukenda pronašao ognjište i kameni prag s uklesanim križem.

Godine 1742. u Tihaljini se nalazila domaćinstvo Luke Lukende s 14 članova.²¹³ U slijedećem popisu, iz 1768. nalaze prezime je pisano kao Lukendić. Tada su se nalazila trri doma s istim prezimenom. I to Jure Lukendića sa 7 članova, Mate Lukendića s 8 članova i Franje Lukendića sa 7 članova.²¹⁴

To prezime u obliku Lukenda ili Lukendić spominje se u maticama ružičke župe od 1800. do 1870. pedesetak puta. Evo nekoliko ispisa. Godine 1800. rođen je i kršten Stipan sin Šimuna Lukednića iz Tihaljine i Ruže r. Krnjić iz Gorice.²¹⁵ Godine 1812. rođena je i krštena Matija kćи Mate Lukende i Ruže r. Macan.²¹⁶ Godine 1824. rođen i kršten sin Jozo u obitelji Mate Lukende i Ruže r. Macan.²¹⁷ Godine 1813. rođen i kršten Ivan sin Luke Lukende iz Tihaljine i Mile r. Kordić Filipove.²¹⁸ Godine 1828. rođen i kršten Jure sin Luke Lukende iz Tihaljine i Mile r. Kordić.²¹⁹ A godine 1831. rođen i kršten Mate sin Luke Lukende iz Tihaljine i Mile r. Kordić Filipove.²²⁰ I tako redom Lukende su bile brojno prezime.

U maticama tihaljske župe u obliku Lukenda prezime se može pratiti od godine 1837. To prezime u Hercegovini nije se susretalo nigdje drugdje. Jedino se već otprije i odavno to prezime nalazi u Barlovcima sjeverozapadno od Banje Luke. Po podacima dobivenim od o. Filipa Lukende, župnika u Presnačama, koji je i sam rodom iz Barlovaca, u tom mjestu danas živi 25 obitelji Lukenda, a u Banjoj Luci i okolnim mjestima nalaze se 23 obitelji Lukenda, podrijetlom iz Barlovaca. Obostrana je predaja da su Lukende u Barlovce dosele iz Tihaljine. Lukende su bogati nadimcima: Bilkići, Kikići, Adžići, Alići, Pasolići itd. U ovom stoljeću i u novije vrijeme Lukende iz Tihaljine selili su u Argentinu,

²¹³ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115.

²¹⁴ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

²¹⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 23.

²¹⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 28.

²¹⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 187. Jozo je preminuo 1866. godine.

²¹⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 31.

²¹⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 335.

²²⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 393. Luka je preminuo 1866. u oko 88. godini života, a Mila je preminula 1879. godine u 110. godini života. Podatke je pronašao Nikola Mandić. Na čemu mu izražavam zahvalnost.

USA, Kanadu, Sarajevo, Zagreb, Slavkovce, Borovo, Vodince, Sl. Brod, Osijek, Mostar, Čitluk, Ljubaški i drugdje.

U Hrvatskoj danas živi oko 460 Lukenda u preko 170 domaćinstava. Lukende su prisutni u većini hrvatskih županija, u ukupno 64 općine i 83 naselja, najviše u Zagrebu (120), Rijeci (25) I drugdje. Poznati su: Davorin L., liječnik (1950.), Josip L., liječnik (1964.) i drugi.²²¹

39. MATIĆ alias Bunoza

Godine 1825. u ružičkoj matičnoj knjizi je upisano krštenje Stipana sina Jozе Matića Ilojina iz Tihaljine I Ande r. Ivandić iz Poljica.²²² Bez ikakve sumnje Matiči su u Tihaljini živjeli koncem ako ne I od polovice 18. stoljeća. Druga pobitelj je 1834. dobila sina Šimuna. To je obitelj Jure Matića Jurina i Dome r. Rašić Vidanove.²²³ Ista obitelj 1839. dobila je I sin a Ivana. Tu piše da je Jure iz Tihaljine.²²⁴ O podrijetlu Matića stoji podatak u zapisu krštenja Martina sina Jozе Matića iz Ružića i Ande r. Kutrrilj. Martij je kršten 1838. godine.²²⁵ Četvrta obitelj s prezimenom Matić bila je ona Ivana Matića iz Tihaljine I Matije r. Kordić koja je 1844. dobila sina Jozu.²²⁶

U Hrvatskoj danas živi oko 10 100 Matića u preko 3 000 domaćinstava (12. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 4 700, pa se njihov broj od tada udvostručio. Matiči su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 341 općini i 717 naselju, najviše u Zagrebu (1 900), Rijeci (130). Poznati su: Antun Požežanin M., skradinski biskup i administrator (17. st.), fra Ambroz M., književnik (1795.), Tomo M., književnici i kulturni povjesničar (1874.), Eugen M., pripovjedač (1889.) i drugi.²²⁷

40. MEDAK alias Opačak – Kurtović - Akmadžić

Godine 1813. Toma Opačak sin Marka Opačka i Kate r. Herceg iz Poljica oženio je Božicu Musa Antinu iz Rasna.²²⁸ Kasnije, 1825 upisano je krštenje Frane sina Tome Medaka iz Polkjica župe Kozica I Božice r. Musa iz Dužica.²²⁹ To sv jedoći da je obitelj Tome Opačka dobila prezime Medak. Ili malo kasnije Medaković. Naime, 1859. upisano je krštenje Jure sina Jakova Medakovića iz Tihaljine I Matije r. Kondža.²³⁰ Još jedna podatak pomaže nam rasvjetliti

²²¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 621.

²²² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 25.

²²³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 28.

²²⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 395.

²²⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 347.

²²⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 371.

²²⁷ **Enciklopedija...**, 2008., str. 668.

²²⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 11.

²²⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 40.

²³⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 295.

podatak podrijetla novog prezimena. Naime, godine 1865. upisano je rođenje, odnosno krštenje Pere kćeri Jakova Medaka Andrijića iz Drinovaca I Matije r. kondža Ilijine iz Ružića.²³¹ Ovi podatci potvrđuju kako su se u prošlosti mladići ženili, odnsono djevojke udavale iz susjednih župa u druge. Godine 1866. upisano je rođenje i krštenje Stipana sina Ante Medaka iz Tihaljine I Šime Opačak alias Kurtović.²³² Ista obitelj 1867. dobila je i sina Ivana čiji su roditelji upisani kao Ante Medak iz Drinovaca I Šima Opačak.²³³

U Hrvatskoj danas živi oko 610 Medaka u preko 200 domaćinstava. Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 500.. Medaci su prisutni u ukupno 49 općina i 65 naselja, najviše u Kominu kraj Ploča (200), Metkoviću (80) i drugdje. Poznati su: Stjepan M., povjesničar (1596.), Darko M., odvjetnik (1959.), Karla M., liječnica (1975.) i drugi.²³⁴

41. MIJATOVIĆ alias Erceg – Primorac – Vrebac

Po predaji, Mijatovići u Tihaljini podrijetlom su iz Dalmacije i nastanili su se na Brdu, gdje se i sada pokazuje na zidinu njihove prve kuće. U matičnim knjigama ružićke župe od 1798. do 1831. vode se pod prezimenom Erceg, drukčije Primorac - Mijatović ili Mijatović, drukčije Erceg-Primorac. Prvi Ercezi-Mijatovići, odnosno Mijatovići-Ercezi u matičnim knjigama ružićke župe su Marko, Ante (Antota) i Ivan, sinovi Ivana i Ive r. Milas. Marko se oženio 1798. Katom Jurčić iz Ružića, Ante 1800. Cvitom Čuljak iz Klobuka i Ivan 1802. Matijom Jurčić iz Ružića. Marko je ostao na Brdu, a Ante i Ivan preselili su u Bliznice. Ivanovi su potomci Mijatovići Zidinama i Mijatovići Tadići. Dujam je rođen 1799. u obitelji Marka Ercega iz Tihaljine I Kate Jurčić iz Ružića.²³⁵ On je preselio pod Ljubeć. U popisu vjenčanih upisna je Marko Mijatović kao kum.²³⁶ Godine 1834. rođen je i kršten Mate sin Dujma Mijatovića I Jurke r. Čulina.²³⁷ Kasnije su dobili još sina Šimuna (1835.) i kćи Ivu 1839., te sina Matu 1845. godine.²³⁸ Kasnije 1854. je upisao rođenje, odnosno krštenje File kćeri Andrije Mijatovića alias Erceg i Luce Kolak.²³⁹ Godine 1865. upisano je rođenje, odnosno krštenje Joze sina Nikole Mijatovića iz Tihaljine i Kate

²³¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 780.

²³² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 784.

²³³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 167.

²³⁴ **Enciklopedija...**, 2008., str. 677.

²³⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 140. Dujam je preminuo 1886. godine.

²³⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 22.

²³⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 71.

²³⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 117., 378. i 55.

²³⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 45.

r. Pandžić.²⁴⁰ Godine 1876. rođen je i kršten Ivan sin Ante Mijatovića i Ive r. Čolak.²⁴¹

Mijatovića starosjedilaca u Hercegovini ima u Krehinu Gracu, oko Čapljine i Stoca. Prezime Mijatović, od imena Mijo (Mijat), dosta je staro i rašireno. Godine 1948. u SR Hrvatskoj nalazilo se je u 127 mesta. Iz Tihaljine Mijatovići su selili u Argentinu, Kanadu, Australiju, Njemačku, Borovo, Vinkovce, Otok kraj Vinkovaca, Osijek, Apatin, Sombor, Beograd, Ljubuški, Jablanicu, Zagreb, Brčko, Dubrovnik i drugdje. U početku XVII. stoljeća među senjskim uskocima spominje se vojvoda Niko Mijatović, a u drugoj polovici XVIII. stoljeća spominje se bosanski franjevac Gabrijel Mijatović i dr.

U Hrvatskoj danas živi oko 2 700 Mijatovića u preko 1 000 domaćinstava (121. prezime prema brojnosti). Mijatovići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 209 općina i 362 naselja, najviše u Zagrebu (400), Osijeku i Splitu (po 90) i drugdje. Poznati su: Andelko M., povjesničar (1939.), Matija M., ekonomistica, Nikola M., pravnik i znanstveniki (1974..), Nikola M., professor latinskog i drugi.²⁴²

42. MIKULIĆ

Prezime nastalo od imena Mikula (Nikola). U Tihaljini se spominju od 1829. kad se Mate Mikulić, drukčije Nimičić, sin Antine i Jele r. Tomas iz Ružića, oženio Jelom Primorac, kćerkom Ivanovom iz Tihaljine. Godine 1831. rođen je i kršten Stipan sin Mate Mikulića iz Tihaljine i Jele r. Primorac Ivanove.²⁴³ Godine 1833. rođen je i kršten Jakov sin Mate Mikulića i Jele r. Primorac.²⁴⁴ Treći njihov sin Mate rođen je i kršten 1837. godine.²⁴⁵ Godine 1853. spominje se obitelj Mate Mikulića i njegova brata Jakova, koji se 1832. oženio Androm Alerić i nastanio se u Tihaljini. Godine 1876. rođen je i kršten Jozo sin Frane Mikulića iz Selina i Kate r. Žulj.²⁴⁶ A godine 1877. rođen je i kršten Jure sin Mate Mikulića iz Tihaljine i Cvite r. Kordić.²⁴⁷

To hrvatsko prezime dosta je rašireno. Osim u Ružićima, gdje su doselili iz Prološca (V. Vrčić, n. dj., I. dio, 251) i gdje im je matica za ovaj kraj, nalaze se još u Borajni, Kočerinu, Grudama, Sovićima, Širokom Brijegu, Ljubuškom i drugdje. Godine 1948. u SR Hrvatskoj nalazili su se u oko 140 mesta. Iz Tihaljine su selili u Ameriku, Njemačku, Osijek, Grude i Omiš.

²⁴⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 642.

²⁴¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 78.

²⁴² **Enciklopedija...**, 2008., str. 692.

²⁴³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 340.

²⁴⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 492.

²⁴⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 271.

²⁴⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 157.

²⁴⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 213.

U Hrvatskoj danas živi oko 4 000 Mikulić u preko 1 400 domaćinstava (61. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 1 900, pa se njihov broj od tada udvostručio. Mikulići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 233 općine i 381 naselju, najviše u Zagrebu (800), Splitu (250) I drugdje Poznati su: fra Martin Mikulić, književnik (+1912.), fra Rudo M., graditelj (+1942.), fra Vinko M., slikar, Marinko M., gospodarstvenik i pravnik (1956..), Ivan M., pjevač (1968.) i drugi.²⁴⁸

43. MILAS, vjerljiv Milasević, Milosavić (?)

Po predaji, Milasi su potomci Mile, (a od njezine sestre Ane su Ančići, što je i moguće). Godine 1735. u Tihaljini se nalazio Grgo Milas sa svojom obitelji, a 1742. spominje se domaćinstvo Nikole Milasa koje je imalo deset članova.²⁴⁹ Dana 19. rujna 1742. krizmana je Iva Milosavić od pet godina.²⁵⁰ Godine 1768. spominje se također obitelj Nikole Milasovića s 9 članova.²⁵¹

U matičnim knjigama ružićke župe oko 1780. uočavaju se obitelji Grge Milasa i Ive r. Šimić, Ivana i Matije r. Kordić, Nikole i Marte r. Petrović te Jure i Ive r. Šimić.

Evo nekoliko pojedinosti. Godine 1801. rođena je i krštena Kata kći Ivana Milasa iz Tihaljine i Matije r. Koridć.²⁵² Godine 1806. kršten je Ivan sin Petra Milasa Grgina I Matije r. Maduna.²⁵³ Godine 1810. kršten je Stipan sin Petra Milasa i Matije Tomić iz Ružića.²⁵⁴ Godine 1820. kršten je Ivan sin Petra Milasa i Matije r. Maduna iz Ružića.²⁵⁵ Godine 1825. kršten je Ivan sin Marka Milasa i Marte r. Petrović.²⁵⁶

Godine 1853. postoji pet obitelji Milas u Tihaljini. Godine 1743. u Čitluku kraj Posušja nalazi se domaćinstvo Filipa Milasa s 18 članova. Po predaji koju je zabilježio i objavio fra Vjeko Vrčić (n. dj., I dio, 1978, 96, 148, 217), Milasi iz Tihaljine doselili su u Donje Vinjane, a odatle su preselili u Podbablje, gdje se spominju godine 1725. Iz Podboblja su preselili u Zmijavce. Na Humac su Milasi doselili iz Tihaljine 1833. godine. U ovom stoljeću Milasi su selili u Argentinu, USA, Australiju, Mostar, Ljubaški, Donje Andrijevce, Borovo, Osijek, Topolje, Zagreb, Sarajevo, Split, Dubrovnik, Karlovac, Stubičke Toplice, Rijeku itd. Predaju o Milasima u Tihaljini bilježili su Filip Milas Ilić

²⁴⁸ Enciklopedija..., 2008., str. 698.

²⁴⁹ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115.

²⁵⁰ Moguće da se radi o pogrešnom upisu umjesto Milasović upisano Milosavić. **Godišnjak**, sv. 1., str. 67.

²⁵¹ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

²⁵² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 82.

²⁵³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 428.

²⁵⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 218.

²⁵⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 160.

²⁵⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 64. Marko je preminuo 1871. u 80. godini života.

(1907-1987) i Ante Milas (r. 1911). Godine 1948. u SR Hrvatskoj Milasa je bilo u dvadesetak mjesta, a najviše u Zmijavcima, 41 obitelj s 245 članova.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 100 Milasa u preko 350 domaćinstava (491. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 370, pa se njihov broj od tada utrostručio. Milasi su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 79 općina i 105 naselja, najviše u Zagrebu (250), Zmijavcima (190), na Kamenmostu (35) i drugdje.. Poznati su: fra Kamiloo M., dušobrižnik (1912.), s. Regina M., mučenica (1915.- +1945.), Mario M., liječnik (1916.), Ante M., pravnik (1937.) i drugi.²⁵⁷

44. MLINAREVIĆ

Mlinarfevići su gotovo u potpunosti Hrvati. Razmjerno najviše ih je u proteklih tristotine godina rođeno je u Hercegovini (Tihaljini). Prezime nastalo od zanimanja ili nadimka mlinar. Po predaji, neki je Leko u Liskovicama u Drinovcima našao dvojicu mladića Kozina i nastanio ih na svome imanju (Mlinarevića Draga). Pošto su se oženili njegovim dvjema kćerima dao im je i pola imanja, a pola je ostavio sinu. S obzirom na to da su radili u mlinici, dobili su i nadimak Mlinari. Godine 1742. u Tihaljini se spominje Ante Mlinarević s domaćinstvom koje je imalo 12 članova.²⁵⁸ Godine 1768. spominju se dva domaćinstva Mlinarević - Blaževo sa 7 članova i Ivanovo s 13 članova.²⁵⁹ Pleme je bilo brojno pa su imali više krizmanika 1742. i 1768. godine.²⁶⁰ Evo nekoliko ispisa iz ružičke matice krštenih. Godine 1797. rođen je i kršten Petar sin Stipana Mlinarevića i Pomice r. Vujević.²⁶¹ Iste 1797. rođen je i kršten i Nikola sin Marka Mlinarevića o Kate r. Erceg.²⁶² Treća obitelj Grge Mlinarevića i Apolonije r. Nuić dobla je 1799. kći Andu.²⁶³ Četvrta obitelj Mate Mlinarevića i Kate r. Šimić dobila je 1800. kći Božicu.²⁶⁴ Tako se oko 1800. u matičnim knjigama ružičke župe prepoznaju obitelji Mlinarevića: Stipana i Tomice r. Vujević, Marka (sina Ivanova r. 1768) i Kate r. Erceg, Ante i Mare r. Pezer, Mate i Kate r. Šimić, Marka i Kate r. Primorac, Grge i Apolonije r. Nuić te Mate i Cvite r. Kordić itd. Godine 1805. rođen je i kršten Jure sin Mate Gabrića akias Mlinarevića i Cvite r. Kordić.²⁶⁵ Godine 1809. rođena je i krštena Jurka kći Mate Gabrića i Cvite r. Kordić.²⁶⁶ Sljedeće godine je rođen

²⁵⁷ **Enciklopedija...,** 2008., str. 699.-700..

²⁵⁸ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115.

²⁵⁹ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

²⁶⁰ **Godišnjak**, sv. 1., str. 67.-75.

²⁶¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 15.

²⁶² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 20.

²⁶³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 168.

²⁶⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 174.

²⁶⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 320.

²⁶⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 132.

i kršten Ivan sin Martina Gabrića sikan Gabrina i Kate r. Kordić.²⁶⁷ Tako se prepoznaje nastanak novih prezimena po očevu imenu. Godine 1852. rođen je i kršten Lovre sin Nikole Mlinarevića – Gabrića i Ruže r. Majić.²⁶⁸

Godine 1853., u Tihaljini je bilo šest obitelji Mlinarevića. Godine 1854. upisano je rođene, odnosno krštenje Mande kćeri Bariše Mlinarevića iz Humca i Matite r. Šimić – Žulj iz Ružića.²⁶⁹ Još jedna zanimljivost: 1859. rođen je i kršten Nikola sin Ilije – Bile Mlinarević i Pomice r. Kordić.²⁷⁰ Godine 1872. rođen je Andrija sin Martina sina Martinova Mlinarević i Jozе r. Jurčić iz Vlaka.²⁷¹

Danas Mlinarevića ima gotovo u svim dijelovima sela. Mlinareviće iz Priorca u drugoj polovici prošloga stoljeća potjerao je aga i oni su se naselili u Mokrom Docu (Gašić), Popratinjaku i Šejinu Docu. Iz Tihaljine Mlinarevići su selili na Humac (1825. godine), u Trebižat, Mostar, Ljubuški, Osijek, Đakovo, Novi Sad, Babinu Gredu, Slavonski Brod, Jastrebarsko, Konjic, Split, Karlovac, Sisak, Zagreb, Osijek, Rijeku, Ploče, Dubrovnik, Ljubljani, te u Ameriku, Njemačku i drugdje. U Hrvatskoj oko 2008., živi oko 370 Mlinarevića u preko 150 domaćinstava. Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 80. Mlinarevići su prisutni u većini hrvatskih županija, u ukupno 47 općina i 51 naselju, najviše u Zagreb (110 obitelji), Osijeku (110), Vinkovcima (20), Kninu (10) i u Splitu (8). Poznati su Mladen Mlinarević, ekonomist i gospodarstvenik (1954.), Vesnica M. znanstvenica (1959.), Ivica M gospodarstvenik (1968.), Dražen M. gospodarstvenik (1873.) i drugi.²⁷²

Raširena su prezimena Mlinar i Mlinarić.

U Hrvatskoj danas živi oko 370 Mlinarevića u preko 150 domaćinstava. Mlinarevići su prisutni u većini hrvatskih županija, u ukupno 47 općina i 51 naselju, najviše u Zagrebu (110), Osijeku (110), Vinkovcima (30) i drugdje.²⁷³

45. MUCIĆ alias Rašić

Koncem 18. stoljeća u Tihaljini su postojala dva domaćinstava prezimenom Mucić, alias Rašić. Naime, godine 1801. kršten je Jozo sin Jure Rašića iz Tihaljine i Ane r. Tomić.²⁷⁴ Malo kasnije 1804. u istoj obitelji rođena je i krštena

²⁶⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 175.

²⁶⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 251.

²⁶⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 48.

²⁷⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 395.

²⁷¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 229.

²⁷² **Enciklopedija hrvatskih prezimena**, Zagreb, 2008., str. 716.

²⁷³ **Enciklopedija...**, 2008., str. 465.

²⁷⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 51.

kći Manda. Ime roditelja je upisano: Jure Mucić i Ana r. Tomić iz Kočerina.²⁷⁵ Njihovo treće dijete rođeno je 1809., a na krštenju dobilo ime Stipan.²⁷⁶ U obitelji Ivana Mucića iz Tihaljine i Mande r. Jurčić iz Ružića 1803. rođena je kći Vida, a 1807. sin Petar.²⁷⁷

U Hrvatskoj danas živi oko 290 Mucića u preko 110 domaćinstava Mucići su prisutni u 34 općine i 43 naselja, najviše u Zagrebu (60), po 30 u Makarskoj i Zagvozdu, i drugdje. Poznati su: Stanislav M., gospodarstvenik (1967.), Jadrankla M., ekonomistica (1967.) i drugi.²⁷⁸

46. NUIĆ

Nuići su starinom iz Drinovaca, ali su imali svoje prebivalište i posjede u Tihaljini. Tako se oko 1795. spominje rođenje Ante sina Ivana Nuića iz Tihaljine i Mare r. Vujević. U ružičkim matičnim knjigama krštenja sovje djece upisivana su između 1797. i 1827. godien. Tako 1797. godine upisano je krštenje Luce kćeri istih roditelja Ivana Nuića iz Tihaljine i Mare r. Vujević.²⁷⁹ Drugoj obitelji, Martina i Božice r. Mlinarević rođen je i kršten sin Frano 1798. godine.²⁸⁰ Godine 1801. krštena je Jaka kći Ivana i matije r. Vujević. Treća obitelj Ante Nuić i Cecilije r. Šimić dobila je 1824. sina Ivan.²⁸¹ Njihovo sljedeće dijete rođeno je 1827. i dobilo ime Mate sin Ante Nuića i Cecilije r. Šimić.²⁸² Tako neka današnji drinovački Nuići saznaju da su imali rođake svojih predaka i u Tihaljini.

U Hrvatskoj danas živi oko 320 Nuića u preko 120 domaćinstava. Nuići su prisutni u 43 općine i 53 naselja, najviše u Zagrebu (80), Splitu (50), Makarskoj (20) i drugdje. Poznati su: fra Andeo N., arheolog, fra Arhandeo N., mučenik., fra Pio Nuić arhitekt, Vlado N., znanstvenik (1944.) i drugi.²⁸³

47. OPAČAK alias Kurtović - Medak

Po predaji, Opačci su potomci nekoga Dragičevića iz Čitluka koji je pobjegao u Poljica, a po naopakoj bradvi koju je donio sa sobom (za ljevoruke) dobio je nadimak Opačak (kazivala Mila Rudež r. Opačak, r. 1912). U najstarijoj ružičkoj matičnoj knjizi spominju se majke s prezimenom Opačak. Godine 1948. u SR Hrvatskoj to se prezime nalazilo, osim u Poljicima (18 obitelji) i Mijacima (2), još u Osijeku (5) i u Zagrebu (2). Opačci su s Puteševice selili

²⁷⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 251.

²⁷⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 135.

²⁷⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 27.

²⁷⁸ **Enciklopedija...**, 2008., str. 726.

²⁷⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 25.

²⁸⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 76.

²⁸¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 154.

²⁸² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 240.

²⁸³ **Enciklopedija...**, 2008., str. 748.

u Ameriku, Njemačku, Makarsku, Omiš, Trogir, Klobuk, Tuzlu, Borovo, Sl. Brod, Čepin, Slankamen.

U Hrvatskoj ih danas živi oko 1 300 u preko 450 domaćinstava (413. prezime prema brojnosti). Opačci su prisutni u 98 općina i 130 naselja, najviše u Slavonskom Brodu (500), Zagrebu (140), Rijeci (130), Makarskoj (35) I drugdje. Poznati su: Andelko O., inženjer, gospodarstvenik I znanstvenik (1961.), Goran O., ekonomist (1962.) i drugi.²⁸⁴

48. PANDŽIĆ

Dana 20. rujna 1742. u Tihaljini je krizman Mijo Pandžić (Michael Pančich). On je imao 18 godina, a kum mu je bio Jure Lekić.²⁸⁵

49. PENAVA

Dolaskom za nastavnika u Tihaljinu Jerke Penave s Batina prije više godina to se prezime nastanilo u Tihaljini. Inače, ne spominje se u popisima 1742. i 1768. godine.

U Hrvatskoj danas živi oko 710 Penava u preko 250 domaćinstava (958. prezime prema brojnosti). Penave su prisutni u 82 općine i 114 naselja, najviše u Zagrebu (190). Poznati su: fra Jerko P., slikar, Ivanka P., gospodarstvenica (1953..) i drugi.²⁸⁶

50. PERIĆ

Prezime Perić nastalo je od ženskoga imena Pera. Perići u Prološcu i na Kamen Mostu podrijetlom su iz Tihaljine. I, navodno, nekada su se prezivali Šimići (V. Vrčić, n. dj., I. dio, 96, 252).

Godine 1742. u Tihaljini se nalazilo domaćinstvo Josipa Perića s 8 članova i domaćinstvo Tome Perića sa 5 članova.²⁸⁷

Godine 1768. spominje se obitelj Grge Perića s 25 članova i domaćinstvo Tome Perića sa 6 članova.²⁸⁸ Upada u oči da se u popisu iz 1742. i 1768. u Tihaljini susreće isti kućedomaćin - obitelj Tome Perića (1742. sa 5, a 1768. sa 6 članova).²⁸⁹ Po predaji, ovi su stanovali u Zasidama, gdje i sada postoji kamenica za vodu - Perića kamenica. Zbog nekoga sukoba s Bukićima, odselili su na Humac, i Dedići na Humcu njihovi su potomci.

²⁸⁴ Enciklopedija..., 2008., str. 757.

²⁸⁵ Godišnjak, sv. 1., str. 68.

²⁸⁶ Enciklopedija..., 2008., str. 796.

²⁸⁷ A. NIKIĆ, Povijesna zrnca, str. 115.

²⁸⁸ A. NIKIĆ, Povijesna zrnca, str. 158.

²⁸⁹ Za ovu obitelj u monografici Župa Tihaljina autori pišu da je prezime nastalo od imena Pero.

Godine 1798. krštena je Manda kći Mate Perića iz Tihaljine i Ande r. Primorac.²⁹⁰ Iste godine kršten je i Jure sin Joze Perića i Šime Vukojević iz Šipovače.²⁹¹

U matičnim knjigama ružičke župe od 1798. do 1816. uočavaju se bračne zajednice: Mate Perića i Ande r. Primorac, Jozu i Šime r. Vukojević, Martina i Luce r. Glavaš, Jure i Mare r. Petrović te Paške i Matije r. Mlinarević.

Godine 1826. kršten je Marko sin Grge Perića Matina I Kate r. Vrcan Antine.²⁹²

Godine 1834. kršten je Petar sin Grge Perića I Tomice r. Vukojević iz Medvidovića.²⁹³ 1868. kršten je Nikola sin Šimuna Perića I Matije r. Rudež.²⁹⁴ Godine 1869. kršten je Nikoal sin Tome Perića I Matije Tomas alias Kelavić.²⁹⁵ Dana 22. siječnja 1872. kršten je Marijan sin Šimuna Perića iz Tihaljine i Matije Rudež.²⁹⁶ Godien 1877. kršten je Nikola sin Ivana Perića i Barbare r. Šimić.²⁹⁷ Tri godine kasnije – 1880. kršten je i drugi njihov sin koji je na krštenju dobio ime Marko.²⁹⁸

Godine 1853. u Tihaljini su 4 obitelji Perić. Perići iz Tihaljine selili su u Argentinu, USA, Njemačku, Klobuk, Ružiće, Ljubuški, Mostar, Osijek, Klisu, Vođince, Sarajevo i drugdje.

U Hrvatskoj danas živi oko 7 700 Perića u preko 2 000 domaćinstava (20. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 3 600, pa se njihov broj od tada udvostručio. Perići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 303 općine i 582 naselja, najviše u Zagrebu (1 100), Splitu (550), Zadru (350), Osijeku (300) i u Rijeci (250). Poznati su: Antun P., teolog (1725.), Josip Vergilije P., poltičar i književnik (1845.), don Marko P., biskup (1926.), fra Mariofil P., dušobrižnik (1929.), don Ratko P., biskup (1944.), Sanja P., liječnica (1965..) i drugi.²⁹⁹

51. PETRILJ - PETRILJEVIĆ alias Šimić iz Ružića.

Godine 1850. rođen je i kršten Iva sin Ivana Petrilevića iz Tihaljine i Luce r. Milas.³⁰⁰

²⁹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 43.

²⁹¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 60.

²⁹² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 184.

²⁹³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 53.

²⁹⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 315.

²⁹⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 52.

²⁹⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 155.

²⁹⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 274.

²⁹⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 511.

²⁹⁹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 801.

³⁰⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 59.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 700 Jurčića u preko 550 domaćinstava (264. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 1 300, pa se njihov broj od tada povećao za trećinu. Jurčići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 109 općina i 182 naselja, najviše u Zagrebu (300), Rijeci (130). Poznati su: Ljubo J., ekonomist, ministar (1954.), Vid J., gospodarstvenik (1973..) i drugi.³⁰¹

52. PRIMORAC, Primorčević alias Erceg – Vrebac - Mijatović

Po predaji, neki je dječak na Brdu bio u najmu u nekoga Raiča. I kad je taj Raič, u svađi oko diobe žita na guvnu, ubio agu i pobegao u Gorance, naslijedio ga je na imetku taj dječak. S obzirom na to da je dječak bio iz Primorja, prozvali su ga Primorac (kazivao Ivan Ikeša Primorac, r. 1905.). Prvotna Primorčeva kuća bila je tamo gdje su sada Ravlići.

Prvi Primorci u Tihaljini spominju se 1742. godine. To su bila domaćinstva Stipe Primorac sa 16 članova i Marka Primorca s domaćinstvom koje je imalo 11 članova.³⁰²

Godine 1768. spominju se obitelji Nikole Primorčević (Nicolaus Primorčevich) s 11 članova, Lovre Primorčević (Laurentius Primorčevich) sa 7 članova i Bože Primorčevića (Natalis Primorčevich) sa 8 članova.³⁰³

U matičnim knjigama ružičke župe od 1797. do 1815. uočavaju se slijedeće bračne zajednice Primoraca: Joze i Ruže r. Tomas, Ivana i Ande r. Ančić, Ante i Mande r. Kurtović, Ivana i Matije r. Jurčić, Marka i Dome r. Čuljak, Ante i Mande r. Opačak, Pavla i Eve r. Mlinarević, Ivana i Kate r. Leko.

Primjerice, evo nekoliko izdvojenih pojedinosti. Godine 1797. rođena je Šima kći Joze Primorca iz Tihaljine i Ruže r. Tomas.³⁰⁴ Godine 1802. rođen je Grgo sin Ante Primorca i Mande r. Kurtović Grgine.³⁰⁵ Godine 1802. krštena je Luca kći Marka Primorca (Mijatovića) i Kate Jurčić.³⁰⁶ Iste godine krštena je i Jela kći Ivana Primorca (Mijatovića) i Matije r. Jurčić.³⁰⁷ Godine 1804. kršten je Ilija sin Marka Primorca Božina i Dine r. Čuljak Jurine. Kum je bio Jozo Kordić iz Sritnica.³⁰⁸ Godine 1804. krštena je Andrijana kći Stzipana Primorca Frani na i Pere r. Nikić Markove.³⁰⁹ Ista obitelj je 1806. dobila sina Petra.³¹⁰

³⁰¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 465.

³⁰² A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 116.

³⁰³ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

³⁰⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 30.

³⁰⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 127.

³⁰⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 133.

³⁰⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 187.

³⁰⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 270.

³⁰⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 295.

³¹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 432.

Godine 1805. krštena je Iva kći Ante Primorca i Mande r. Opačak – Kurtović.³¹¹ Iste godine kršten je Mate sin Nikole Vrebca alias Primorca i Mare r. Vištica.³¹² Godine 1809. kršten je Frano sin Jozе Primorca franina i Ive r. Kondža iz Ružića i majke Ane r. Nikić iz Ružića Markove.³¹³ Godine 1810. kršten je Jakov sin Ante Primorca i Mande r. Kurt Iz Kozice.³¹⁴ Iste godine kršten je i Petar sin Marka Mijatovića Ivanova i Kate r. Jurčić.³¹⁵ Godine 1812. kršten je Jozo sin Marka Primorca - Mijatovića i Kate r. Jurčić.³¹⁶ Jozo je preminuo 1887. godine. Godine 1817. kršten je Ante sin Pavla Primorca "Bile" i Eve r. Mlinarević.³¹⁷ Godine 1818. kršten je Ivan sin Marka Primoca i Matite r. Mlinarević. Ivan je odselio u Bijelo Polje.³¹⁸ Godine 1821. kršten je Toma sin Grge Primorca i Ive r. Jurčić.³¹⁹ Godine 1833. kršten je Ambroža sin Jure Primorca Ivanova i Franjke Brzica (Perić) Jurine.³²⁰ Godine 1841. kršten je Mate sin Jure Primorca i Luce r. Milac i majke Luce Petrilj alias Šimić, Jozine.³²¹ Godine 1843 u istoj obiteljiali s nekiim dodatciam rođen je i kršten sin Jozo Jure Primoca (Andrić) i Luce Petriljević – Šimić.³²² Godine 1845 rodio im se sin Jakov – a roditelji su pisani kao Jure Andrić i Luca r. Šimić.³²³ Evo još jedne njihove inačice: 1848. kršten je Mate sin Jure Andrića alias Primorca i Luce Šimić – Petrilju kći Jozina.³²⁴ Godine 1852. rođen je i krešten Frane Primorac alias Vrebac. Kum je bio Ilija Kordić.³²⁵ Godine 1856. kršten je Mate sin Petra Primorca i Ande r. Nikić.³²⁶ U međuvremenu je, svi su izgledi, umrla prva Petrova žena, a vjerojatno i sinčić, potom se Petar oženio i s drugom ženom dobio sina kome je nadjenuo ime preminulog djetešca. Nsaimre, slijedeće godine kršten je Mate sin Petra Primorca i Dome r. Perić – Brzica.³²⁷ Godine 1859. kršten je Stipan sin Petra Primorca Pavlova i Eve r. Mlinarević i majke Dome Perić alias Brzica Ivanove.³²⁸ Ista obitelj dobila je 1861. sina Jozu. Tu je Domino prezime pisano

³¹¹ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 334. Manda je preminula 1862. godine u 90. godini života.

³¹² ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 359.

³¹³ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 128.

³¹⁴ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 176.

³¹⁵ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 190.

³¹⁶ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 273.

³¹⁷ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 283.

³¹⁸ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 307.

³¹⁹ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 19. Grgo je umro 1867. u 90. godini, a Iva iste 1867. u 87 godini života. Ove podatke je pronašao Nikola Mandić, na čemu mu zahvaljujem.

³²⁰ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 36.

³²¹ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 89.

³²² ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 298.

³²³ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 135.

³²⁴ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 375.

³²⁵ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 246.

³²⁶ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 285.

³²⁷ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 60.

³²⁸ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 255.

Brzica.³²⁹ Godine 1867. kršten je Andrija sin Bariše Primorac sina Grge i Andre r. Alilović, te majke Božice Maduna – Tomić.³³⁰

Vratimo se i zaustavimo na 1853. godini. Naime, godine 1853. spominje se pet obitelji Primoraca u Tihaljini.

Primorci u Stiljima, Kašču, Radišićima, Humcu, na Čitluku, u Krućevićima i Uzarićima podrijetlom su iz Tihaljine. Primorci iz Tihaljine selili su u Argentinu, USA, Kanadu, Ljubuški, Mostar, Široki Brijeg, Zagreb, Varaždin, Osijek, Đakovo, Klisu, Babinu Gredu, Tovarnik, Tuzlu, Split i drugdje. Mario Petrić smatra da su Primorci u Uzarićima i Jarama podrijetlom iz Tihaljine, kamo su se doselili prije 170 godina.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 200 Primoraca u preko 450 domaćinstava (445. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 200, pa se njihov broj od tada višestruko povećao. Primorci su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 100 općina i 132 naselja, najviše u Zagrebu (350), Metkoviću (100), Makarskoj (60) I drugdje. Poznati su: fra Andeo P., dušobrižnik (1808.), fra Franjo P., dušobrižnik (1826.), fra Vilim Primorac, professor na širokobriješkoj gimnaziji i misionar u Americi, Slobodan P., pravnik (1921.), Dragan P., minister znanosti (1965.), Mario P., gospodarstvenik (1969.) i drugi.³³¹

53. RAŠIĆ alias Mucić

Po mišljenju dr. Petra Šimunovića, to je prezime nastalo od umanjenice Rašo/Raša, nastalom pokraćivanjem imena Radovan, Radoslav, Radomil. Godine 1692. spominje se hrambaša Ivan Rašić, svakako rodom iz Tihaljine.

Godine 1742. u Tihaljini se spominju domaćinstva Jozе Rašića, s 12 članova i Mate Rašića s 14 članova.³³² Godine 1768. upisana su domaćinstva Filipa Rašića s 25 članova, Nikole Rašića s 12 članova i Ante Rašića sa 7 članova.³³³

Godine 1798. rođena je i krštena Matija kći Jakova Rašića iz Tihaljine i Mande Čuljak.³³⁴

Godine 1798.-1800. spominju se bračne zajednice Rašića: Jakova i Mande Čuljak iz Klobuka, Filipa i Kate r. Ančić, Jure i Ane Tomić s Pogane Vlake, Ivana i Ruže Biošić, Vidana i Ruže r. Ančić, Jure i Mare Grbavac iz Šipovače.

³²⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 153.

³³⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 157.

³³¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 852.

³³² A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115.

³³³ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

³³⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 44.

Evo nekoliko ispisa. Godine 1801. kršten je Bože si Filipa Rašića iz Tihaljine i Kate r. Ančić iz Tihaljine.³³⁵ Godine 1892. krštena je Doma kći Vidana Rašića i Cecilije r. Ančić.³³⁶ Godine 1807. kršten je Ilija sin Petra Rašića i Veronike r. Petrović.³³⁷ Ista obitelj dobila je kći Mandu koja je krštena 1821. godine.³³⁸ Godine 1813. kršten je Ivan sin Nikole Rašića i Jurke r. Petrović.³³⁹ Godine 1826. kršten je Ivan sin Mate Rašić I Pere r. Zovko – Bandić Matine.³⁴⁰ Godine 1831. kršten je Tadija sin Nikole Rašića iz Tihaljine i Ive r. Šimić iz Ružića.³⁴¹ Godine 1835. rođeni su i kršteni blizanci Vale i Apolonije dječica obitelji Nikole Rašića i Ive r. Iličić.³⁴² Pet godina poslije rođen je u istoj obitelji i sin Jure.³⁴³ Godine 1857. kršten je Filip sin Ivana Rašića i Marte r. Erceg iz Šipovače.³⁴⁴ Godine 1860. rođen je i kršten Ivan sin Tadije sina Nikole i Ive r. Šimić i majke Kate r. Vrdoljak kći Mate iz Drionovaca.³⁴⁵ Godine 1868. kršten je Mate sin Tadije Rašića i Kate r. Vrdoljak.³⁴⁶ Godine 1868. kršten je Mate sin Stipana Rašića i Kate r. Mikulić iz Zasida.³⁴⁷ U istoj obitelji je 18709. rođen sin Jozo, a 1874. sin Ivan.³⁴⁸

Rašići su u početku živjeli u Podzelenikovcu, a poslije su se raširili po Tihaljini i odselili u susjedna sela Klobuk, Vojniće i Dole. Godine 1853. u Tihaljini je bilo 5 obitelji Rašića. Iz Tihaljine Rašići su selili u Ameriku, Njemačku, Švicarsku, Osijek, Varaždin, Zagreb, Imotski, Metković, Sarajevo, Split, Čapljinu, Kloštar Ivanić, Prozor, Pelješac, Split, Beograd, Trogir i drugdje. Mucići na Humcu podrijetlom su iz Tihaljine i ranije su se prezivali Rašić.

U Hrvatskoj danas živi oko 2 500 Rašića u preko 850 domaćinstava (137. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 420, pa se njihov broj od tada višestruko povećao. Rašića ima u svim hrvatskim županijama, u ukupno 156 općina i 265 naselja, najviše u Zagrebu (550), Slavonskom Brodu (300) i drugdje. Poznati su: Marko R., gospodarstvenik (1965.), Tomislav R., gospodarstvenik (1974.) i drugi.³⁴⁹

³³⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 105.

³³⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 185.

³³⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 58.

³³⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 276.

³³⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 37.

³⁴⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 99.

³⁴¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 368.

³⁴² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 95.

³⁴³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 57.

³⁴⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 352.

³⁴⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 50.

³⁴⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 260.

³⁴⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 267.

³⁴⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 7. i 371.

³⁴⁹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 885.

54. RAVLIĆ

Po mišljenju Danijela Alerića, to je prezime nastalo od nepotvrđenoga hrvatskog turcizma raflij - onaj koji pravi rafe, police tj. stolar. Ravlići su u Tihaljinu doselili oko 1882. godine iz Ploca u Drinovcima. To je poznato prezime iz Vrgorske krajine. Povezivali su ga s kraljevskim rodom, a i Kačić je opjevao Ravliće u Vrgorskoj krajini kao junake. Ima ih u Kozici, Poljicima, Makarskoj, Slivnu i drugdje. Iz Tihaljine su selili u Kanadu.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 400 Ravlića u preko 500 domaćinstava (358. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 330, pa se njihov broj od tada učetverostručio. Ravlići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 98 općina i 134 naselja, najviše u Zagrebu (350), Makarskoj (180). Poznati su: Jakša R., povjesničar književnosti (1896.), fra Krsto R., glazbenik, uznik i dušobrižnik, Zlatko R., obrtnik (1953.), Martina R., ekonomistica (1982.) i drugi.³⁵⁰

55. ROSO, Rosić

Dana 20. rujna 1742. kao kum Cvitana Biošića upisan je Ante Rosić. Istog dana je krizmana Magdalena Rosić u 23. godini života. Njezina kuma je bila Iva Kolaković.³⁵¹

U novije vrijeme stanovnici Jabuke i jedna obitelj u Tihaljini nose prezime Roso. Po predaji (kazivao Andelko Roso iz Jabuke, r. 1924) preci Rosa prezivali su se nekada Maršići. Sadašnje prezime dobila su šestorica braće po nadimku Rosa svoje sestre Marije kojoj su obranili djevojačku čast. Prezime postoji u Mijacima, Poljicima, Kozici, Zavojanima, Prapratnici, Kuni na Pelješcu, Milni i Supetru na Braču, oko Metkovića i Imotskoga itd. Rose iz Jabuke selili su i žive u Americi, Australiji, Njemačkoj, Orebici, Osijeku, Kaštelimu, Kuni, Trpnju, Osijeku, Čepinu, Beogradu.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 200 Rosa u preko 350 domaćinstava (479. prezime prema brojnosti). Rose su prisutni u ukupno 55 općina i 92 naselja, najviše u Makarskoj (200), Osijeku (90). Poznati su: Ante R., ratnik i poduzetnik (1952.), Ivan R., pravnik (1959..) i drugi.³⁵²

56. RUDEŽ, starinom Dumandžić iz Rakitna

Rudežima ima u Vinjanima, Poljicima i Kozici.

Po mišljenju Milana Nosića, to je prezime nastalo od riječi rud (crven). Po predaji došli su iz Zubače u Zavojanima. Prvi u Tihaljini spominje se 1828. Ante Rudež koji je bio oženjen Božicom Mlinarević. Ante je po svoj prilici

³⁵⁰ Enciklopedija..., 2008., str. 887.

³⁵¹ Godišnjak, sv. 1., str. 68.

³⁵² Enciklopedija..., 2008., str. 903.

rođen oko 1800. godine, jer im se 1828. rodila i krstila kći Matija.³⁵³ Njihova su djeca: spomenuta Matija (r. 1828.), te Petar (1830.)³⁵⁴, Mate (1833.)³⁵⁵, Marta (1835.)³⁵⁶ i Mate (1845.).³⁵⁷

Godine 1853. bila je samo jedna obitelj Rudež u Tihaljini. Petar, sin Antin, oženio se Agatom Perić, alias Milas i 1858. su doblili i krstili sina Stanislava.³⁵⁸ Isto obitelj dobila je 1863. sina Stipana³⁵⁹, 1869. Ivana³⁶⁰ i 1872. Petra.³⁶¹ Godine 1863. kršten aje Iva kći Mate Rudeža Antina te Ive r. Pezer Antine s Pogane Vlake.³⁶² Godine 1874. rođena je i krštena Antina kći Joza. Njezina kuma je bila Joza Mijatović.³⁶³ Godine 1874. kršten je Ante sin Mate Rudeša i Ive r. Pezer s Pogane Vlake.³⁶⁴ Iste godine rođena je i kršten i Petar sin Mate Rudeša i Matite r. Kordić.

To su prvi korijeni Rudeža u Tihaljini. Inače, prezime Rudež nije baš rašireno.

U većem broju 1948. bilo ih je u susjedstvu u Gracu, Kozici, Poljicima te u Vinjanima Donjim i u Dvoru na Uni. To prezime postoji i u obliku Rudeš, u manjem broju. U novije vrijeme i neki Rudeži podrijetlom iz Tihaljine preuzeli su taj oblik prezimena. Rudeži iz Tihaljine selili su u Ameriku, Njemačku, Mostar, Zagreb, Osijek, Bijeljinu, Grude, Babinu Gredu, Bjelovar, Čitluk.

U Hrvatskoj danas živi oko 310 Rudeža u preko 90 domaćinstava. Rudeži su prisutni u 38 općina i 47 naselja, najviše u Makarskoj (50), Imotskom (50). Poznati su: fra Rajmund R., pisac i političar (1844.), Jelena R., znanstvenica (1973..) i drugi.³⁶⁵

57. ŠIMIĆ

Prezime nastalo od muškog imena Šime ili ženskoga Šima. Šimići su u Tihaljinu, u zaselak Ispod Strane, došli iz Ružića, uvjenčanjem godine 1856. Joze Šimića, sina Matina i Jose r. Tolić, za Matiju Roso, kćer Matinu i Luce r. Šimić, udovice Jakova Kordića, poginulog u Utvičkom boju kraj Vitine godine 1832. godine. Godine 1863. rođena je I krštena Andra kći Jose Šimića iz

³⁵³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 303.

³⁵⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 181.

³⁵⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 497.

³⁵⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 178.

³⁵⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 64 Vjerojatno je prvi Mate preminuo, pa su drugom djetetu dali isto ime..

³⁵⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 176.

³⁵⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 423.

³⁶⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 338.

³⁶¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 356.

³⁶² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 408.

³⁶³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 352.

³⁶⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 378.

³⁶⁵ Enciklopedija..., 2008., str. 906.

Tihaljine I Matije r. Roso.³⁶⁶ Godine 1865. kršten je Marko sin istih roditelja.³⁶⁷ Treći njihov sin rođen je i na krštenju 1874. dobio ime Mate.

Od dvojice Jozinih sinova Marka (r. 1865.) i Mate (r. 1874.) današnji su Šimići u Tihaljini. Šimići iz Tihaljine selili su u Split, Njemačku, Francusku i Kanadu. Prezime Šimić je dosta rašireno po Hercegovini, Bosni i SR Hrvatskoj.

U Hrvatskoj danas živi oko 6 700 Šimića u preko 2 000 domaćinstava (30. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 3 000, pa se njihov broj od tada povećao za trećinu. Šimići su prisutni u gotovo svim hrvatskim županijama, u ukupno 288 općina i 536 naselja, najviše u Zagrebu (1 100), Splitu (350) I drugdje. Poznati su: Andrijica Šimić, hajdučki harambaša (1833.), Antun Branko Šimić, širokobriješki đak i književnik (1898.), Stanislav Š.pisac (1904.), fra Velimir Š., dušobrižnik, slikar, Žaljko Š., Ivan Š., Josip Š., nogometar (1977.) i drugi.³⁶⁸

58. TOLIĆ

Prezime je nastalo od starohrvatskoga imena Tolimir (Nosić). Tolići su živjeli u Tihaljini još u XVII. stoljeću. Oni su podrijetlom iz Drinovaca.³⁶⁹ Naime, poznat je fra Mate Tolić iz Tihaljine, r. oko godine 1691.

Godine 1742. u Tihaljini se nalazila domaćinstvo Ivana Tolića sa 7 članova.³⁷⁰ Dana 19. rujna 1742. Marijan Tolić je bio kum Marijanu Bilonjiću koji je imao četiri godine.³⁷¹ Sutradan, 20. rujna 1742. Filip Tolić je bio kum Gašparu Bilonjiću koji je imao četiri godine.³⁷²

Godine 1768. pisana su domaćinstva Filipa Tolića sa sedam članova i Gašpara Tolića sa 6 članova.³⁷³ Između 1768. i 1800. Jure Tolić je osnovao obitelj i M. Primorac. Oni su imali sina Filipa. Filip se oženio Ružom Čepo Tominom i 1805. su dobili kćer Matiju.³⁷⁴ Godine 1807. dobili su kćer Maru.³⁷⁵

Godine 1797. Krštena je Jurka kćer Ivana Tolića iz Tihaljine i Mare r. Kolaković.³⁷⁶ Godine 1798. krštena je Manda kćer Jakova Tolića i Cvite r. Kolak.³⁷⁷ U prva dva upisa majki iz navedenih obitelji majčina prezimena su

³⁶⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 474.

³⁶⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 749.

³⁶⁸ **Enciklopedija...**, 2008., str. 1007.

³⁶⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 139.

³⁷⁰ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 115.

³⁷¹ **Godišnjak**, sv. 1., str. 67.

³⁷² **Godišnjak**, sv. 1., str. 68.

³⁷³ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

³⁷⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 319.

³⁷⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 442.

³⁷⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 26.

³⁷⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 68.

nijansirana. Godine 1827. rođen je i kršten Luka sin Stipana Tolića i Matije r. Vukojević.³⁷⁸ Godine 1842. rođen je i kršten Ante sin Stipana Tolića i Matite Vukoje. Ova dvojica potonjih krštenika odselili su iz Tihaljine u Mostar.³⁷⁹

Oko 1800. postojale su bračne zajednice Tolića: Ivana i Mare r. Kolaković, Jakova i Cvite r. Kolak, Mate i Božice r. Čepo-Čepić, Šimuna i Mande r. Roso, Filipa i Ruže r. Čepo. Godine 1814. kršten je Mate sin Filipa Tolića iz Drinovaca i Ruže r. Čepo.³⁸⁰

Godine 1853. u Tihaljini su bile tri obitelji Tolića. Osim u Tihaljini, godine 1742. Tolića je bilo u Grudama, u Biletićima u Broćnu i u Sarajljima kraj Duvna. U Vrgorskoj krajini ima ih u Stiljima, vjerojatno izbjegli u XVII. stoljeću. I Tolići, koji su se oko Plehana nalazili u drugoj polovici XVIII. stoljeća, vjerojatno su iz Tihaljine. Prezime Tolić dosta je rašireno. Najviše ih ima u Banji i Kotezima kraj Metkovića, u Drumu i Prološcu kraj Imotskoga, Vrgorcu, Zagrebu, kraj Ivaneca. Iz Tihaljine Tolići su selili u Ameriku, Australiju, Njemačku, Osijek, Zagreb, Ljubuški i drugdje.

U Hrvatskoj danas živi oko 2 900 Tolića u preko 850 domaćinstava (108. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 640, pa se njihov broj od tada učetverostručio. Tolići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 144 općina i 240 naselja, najviše u Zagrebu (650), Splitu (140) i drugdje. Poznati su: fra Mate Tolić, dušobrižnik (1691.), fra Željko Tolić, provincijal, fra Zoran T, povjesničar Ivan T., gospodarstvenik (1965..) i drugi.³⁸¹

59. TOLJ

Tolji su u Tihaljinu došli iz Stilja.

Godine 1800. rođena je i krštena Andja kći Jakova Tolja iz Tihaljine i Andje r. Kolak.³⁸² Vjerojatno je Jakov došao u Tihaljinu na ženinstvo – uvjenčao se. Godien 1804. krštena je Marta kći Jakova Tolja i Cvite r. Kolak.³⁸³ Godine 1805. kršten je Marko sin Jakova Tolaj i Klare r. Kolak.³⁸⁴ Čini se da su Jakovu umirale žene, pa se on ponovno ženio i sa slijedećim ženama dobivao djecu. Druga obitelj je 1852. dobila bliznad Andriju i Lucu dječicu Ivana Tolja i Marte r. Gabrić – Mlinarević.³⁸⁵ Ima još jedna pojedinost. Oko 1860. kršten

³⁷⁸ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 278. On je odselio u Mostar.

³⁷⁹ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 198.

³⁸⁰ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 139.

³⁸¹ **Enciklopedija...**, 2008., str. 1066.

³⁸² ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 36.

³⁸³ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 250.

³⁸⁴ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 318.

³⁸⁵ ARHIV RUŽIĆKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 297.

je Šimun sin Ivana Tolja i Marte r. Mlinarević. On se oženio u Mostaru 1887. godine.³⁸⁶

U Hrvatskoj danas živi oko 900 Tolja u preko 250 domaćinstava (671. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 150, pa se njihov broj od tada višestruko povećao. Tolji su prisutni u ukupno 48 općina i 72 naselja, najviše u Vrgorcu (140), Orebici (130) i drugdje. Poznati su: Ivan T., saborski zastupnik (1954.), Ivana T., liječnica (1967.), Nikolina T., liječnica (1978.) i drugi.³⁸⁷

60. TOMAS došli iz Drinovaca. Imali su "Kelavići"

Prezime nastalo svakako od osobnoga imena Tomo ili Tomislav. Godine 1742. u Drinovcima se nalazilo pet obitelji Tomasa. U Tihaljinu su u Zaside, doselili vjerojatno uvjenčanjem u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Godine 1802. krštena je Matija kći Stipna Tomasa iz Tihaljine I Dore r. Rašić.³⁸⁸ Godine 1902. kršten je Toma sin Tome Kelavića iz Tihaljine i Jake r. Rašić.³⁸⁹ Godine 1819. krštena je Kata kći Šimuna Tomasa iz Tihaljine i Marte r. Nuić Martionove.³⁹⁰

Prema tome prije 1800. u Tihaljini se spominje bračna zajednica Tome i Agate r. Rosić, 1800. Stipana Tomasa i Dore r. Biošić, nakon 1800. Šimuna i Marte r. Nuić. Godine 1853. u Tihaljini su dvije obitelji Tomas. Godien 1871. kršten je Mate sin Stipana Tomasa iz Tihaljine I Ande r. Gabrić – Mlinarević.³⁹¹

Neki Tomasi u Tihaljini imali su i pridjevak Kelave, Kelavići. Iz Zasida se Stipan Tomas (1838.-1925.) uvjenčao u Kanice i tu su danas dvije obitelji Tomasa Stipinovaca. Tomas inače, nije osobito rašireno prezime. Iz Tihaljine Tomasi su selili u Argentinu, USA, Kanadu, Austriju, Njemačku, Ljubuški, na Crnopod, Sarajevo, Ivankovo, Osijek, Slavonski Brod, Čepin, Split, Cerno.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 400 Tomasa u preko 500 domaćinstava (359. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 380. Tomasi su prisutni u ukupno 131 općini i 180 naselja, najviše u Zagrebu (300), Osijeku (11) i drugdje. Poznati su: Tomas, glagoljski prepisivač (15. st.), Mate Tomas, službenih i memoirist, fra Vinko T., dušobrižnik (1937.), Augustin T., dušobrižnici (1939.), fra Ante Tomas, arhivist. i drugi.³⁹²

³⁸⁶ Te podatke navodi Nikola Mandić u svom zapisu. I na ovom podatku Nikoli iskreno zahvaljujem.

³⁸⁷ Enciklopedija..., 2008., str. 1066.

³⁸⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 174.

³⁸⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 149.

³⁹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 127.

³⁹¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, Matica Krštenih, 54.

³⁹² Enciklopedija..., 2008., str. 1167.

61. VEKIĆ

Prezime nastalo od muškog imena Veko, Velimir, Velislav (Nosić). Na Puteševici, kamo su doselili iz Vrgorskih Poljica, po podacima iz matičnih knjiga ružićke župe, susreću se od 1815. Naime, 1815. krštena je Jurska kći Ante Vekića iz Tihaljine sina Vidana iz Poljica I Pere r. Ančić Ivanove.³⁹³ U Peći je bila mlinica Ilije Vekića s Puteševice. Prezime Vekić dosta je rašireno. Ima ih u Poljicima, Kozici, u Drinovcima, Metkoviću, Visu, Dubrovniku, oko Knina, u Lici, Zagrebu, Mostaru i Slavoniji. Vekići s Puteševice selili su u Ameriku, Makarsku, Orebic, Dubrovnik, Grude, Split, Osijek i drugdje.

U Hrvatskoj danas živi oko 760 Vekića u preko 250 domaćinstava (857. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno 460, pa se njihov broj od tada povećao. Vekići su prisutni u 72 općina i 97 naselja, najviše u Metkoviću (110), i drugdje. . Poznati su: Ivica V. liječnik (1967.), Grgica G., gospodarstvenik (1969.) i drugi.³⁹⁴

62. VRANJEŠ – Domandžić, a daljnjom starinom iz Rakitna.

Starinom su Domandžići iz Podgore. Prezime je nastalo od imena Frane, Franje, Vranje. Ima ih u Kozicama i Poljicima. UTihaljini se nalaze u Podgradini, a na Puteševici su najbrojnije prezime. U maticama ružićke župe spominju se tek nakon godine 1823. Naime, 1823. Mate Vranješ sin Tome iz Poljica – Kozice i Ive Opačak ženi Andru Mišetić kći Antinu.³⁹⁵ Vjerljivo Matin brat Mijo sin Tome Vranješ I Ive Opačak iz Kozice ženi Jaku Jurčić Matinu iz Ružića.³⁹⁶ Godine 1826. krštena je Ana kći Mate Vranješa iz Tihaljine I Ande r. Tomas.³⁹⁷ Godine 1843. kršten je Ivan sin Mije Vranješ iz Tihaljine i Jake r. Jurčić.³⁹⁸ Godine 1860. kršten je Blaž sin Andrije Vranješa i Tomice r. Vrdoljak.³⁹⁹ Godine 1861. kršten je Mate sin Tome Vranješa Mijina i Antice Kurilju iz Mijaca.⁴⁰⁰ Godine 1874. kršten je Jozo sin Bože Vranješa i Kate r. Kordić.⁴⁰¹ Godine 1875. kršten je Andrija sin Ivana Vranješa i Vide Kordić.⁴⁰²

Godine 1853. u Tihaljini i Puteševici bilo je šest obitelji Vranješa. To je prezime dosta brojno. Ima ih po otocirna u Dalmaciji, po Hrvatskoj, Slavoniji i Baranji. Osim u Tihaljinu i Peći, Vranješi s Puteševice, a i iz Tihaljine selili su

³⁹³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 157.

³⁹⁴ **Enciklopedija....**, 2008., str. 1009.

³⁹⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 43.

³⁹⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica vjenčanih**, 21.

³⁹⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 157.

³⁹⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 285.

³⁹⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 430.

⁴⁰⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 160.

⁴⁰¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 352.

⁴⁰² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 64.

u SAD, Argentinu, Panamu, Australiju, Njemačku, Split, Kaštela, Makarsku, Poljica, Metković, Trogir, Kunu na Pelješcu.

U Hrvatskoj danas živi oko 1 200 Vranješa u 400 domaćinstava (466. prezime prema brojnosti). Vranješi su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 100 općina i 146 naselja, najviše u Splitu (140), Makarskoj (120), Osijeku (120), Zagrebu (110) i drugdje. Poznati su: Stipan Vranješ, vlasnik Grafotiska, Željko V., ekonomist i gospodarstvenik (1958..) i drugi.⁴⁰³

63. VREBAC - Vrepčevića, alias Primorac

To prezime je nastalo od naziva ptice vrabac. Drugi oblik toga prezimena je Rebac.

Godine 1742. u Tihaljini je živio Ivan Vrebac(Joannes Vrebac) s obitelji koja je imala šest članova.⁴⁰⁴ Dana 20. rujna 1742. krizmana je Matija Vrepčević (Matthaea Vrebcevich) koja je imala četiri godine.⁴⁰⁵ Godine 1768. obitelj Ivana Vrepčevića (Joannes Vrebcevich) imala je pet članova.⁴⁰⁶

Godine 1742. prezime Vrebac postojalo je u Ivanjskoj u Bosni i u Rami. Godine 1804. kršten je Jozo sin Nikole Vrebac iz Tihaljine i Andrijane r. Beus.⁴⁰⁷ Godine 1805. kršten je Mate sin Nikole Vrebac alias Primorac i Mare r. Vištica.⁴⁰⁸ Obitelj Nikole Vrebca pomlađivala se djećicom: Jozu 1807., Božica 1810., Mijo 1817., Frane 1819. i Marta 1822.⁴⁰⁹ Nikola Primorac alias Vrebac je preminuo 1850. godine u 77. godini.⁴¹⁰

Godine 1853. u Tihaljini je živjela jedna obitelj Vrebac. U maticama ružičke župe od 1804. pa do 1867. može se u Tihaljini pratiti rodoslovje Vrebac ranije Primorac. Po kazivanju Mirka Vrepca koji bilježi predaju o rodoslovju Vrebaca, šestorica braće Primoraca, zbog nekoga ubojstva morali su bježati pred Turcima, a kasnije se je jedan vratio i predstavio se prezimenom Vrebac. Vrepci iz Tihaljine selili su u Osijek, Čepin i Ljubuški. Po predaji, Repci u Trebižatu su iz Tihaljine, kamo je odselio brat Franje Vrepca koji se spominje u popisu iz 1853. godine. U Mostaru ima Rebaca katolika i muslimana.⁴¹¹ Spomenuti Frane je sa Jakom r. Mlinarević 1856. dobio kći Andu.⁴¹² Čini se da je Franina prva žena Jaka preminula, te je s Matijom r. Tolić 1867. dobio kći Jurku.⁴¹³

⁴⁰³ **Enciklopedija...**, 2008., str. 1133.

⁴⁰⁴ A. NIKIĆ, **Povijesna zraca**, str. 115.

⁴⁰⁵ **Godišnjak**, sv. 1., str. 68.

⁴⁰⁶ A. NIKIĆ, **Povijesna zraca**, str. 158.

⁴⁰⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 269.

⁴⁰⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 359.

⁴⁰⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 59., 174., 300., 115. i 43.

⁴¹⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica umrlih**, 36.

⁴¹¹ **Župa Tihaljina**, Duvno 1989., str. - 235.-251., http://www.tihaljina.com/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=62 - Ažurirano Ponedjeljak, 12 siječnja 2009. u 14:40 sati.

⁴¹² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 223.

⁴¹³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 158.

Godine 1871. kršten je Andrija sin Frane Vrebca i Matije r. Tolić.⁴¹⁴ Ista obitelj je 1875. dobila sina Nikolu.⁴¹⁵

U Hrvatskoj ih danas živi oko 190 u preko 80 domaćinstava .Vrebci su prisutni u 34 općine i 46 naselja, najviše u Zagrebu (50), Osijeku (25) i drugdje.⁴¹⁶

64. VUJEVIĆ, Vujsavić, Vuevićili Vujević

Godine 1742. u Tihaljini se spominje domaćinstvo Bože Vujevića (Natalis Vuiavich) sa 9 članova.⁴¹⁷ Dana 19. rujna 1742. krizmana je Andra Vuević (Andrea Vueuich) u šestoj godini. Kuma joj je bila Jela Lekić.⁴¹⁸ Godine 1768. spominje se domaćinstvo Joze Vujevića (Joseph Vuiavich) sa 14. članova.⁴¹⁹ Kako nemamo matičnih knjiga do konca stoljeća nije poznat razvojni tih obitelji. Tek 1798. susrećemo upis krštenja Cvitana sina Ante Vujevića iz Tihaljine i Marte r. Eljugić iz Drinovaca.⁴²⁰ Ista obitelj dobla je 1800. kći Jaku,⁴²¹ 1802. sin Jure⁴²² i 1805. kći Božica.⁴²³ Godine 1798. susreće se krštenja Tomice kćeri Marijana Vujevića i Ive r Tomas.⁴²⁴ Godine 1800. krštena je Matija kći Jure Vujevića Markova i Pere r. Biošić.⁴²⁵ Godine 1803. krštena je Luca kći Jure Vujevića i Pere r. Šegart iz Zavojana.⁴²⁶ Ista obitelj je 1814. dobla sina Marka.⁴²⁷ Godine 1807. kršten je Bože sin Ivana Vujević iz Tihaljina i Matite r. Lekić.⁴²⁸ Godine 1812. kršten je Bariša sin Ante Vujevića i Marte r. Eljuga.⁴²⁹ Poslije nema upisanih krštenja iz obitelji Vujevića

U Hrvatskoj danas živi oko 1 100 Vujevića u preko 350 domaćinstava (520. prezime prema brojnosti). Vujevići su prisutni u 80 općina i 117 naselja, najviše u Splitu (250), Zagrebu (130) i drugdje. Poznati su: Stjepan V., pjensik (1837.), Stipe V., znanstvenik (1954.) i drugi.⁴³⁰

⁴¹⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 47.

⁴¹⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 46.

⁴¹⁶ Enciklopedija..., 2008., str. 1136.

⁴¹⁷ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 116.

⁴¹⁸ **Godišnjak**, sv. 1., str. 67.

⁴¹⁹ A. NIKIĆ, **Povijesna zrnca**, str. 158.

⁴²⁰ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 51.

⁴²¹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 12.

⁴²² ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 150.

⁴²³ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 299.

⁴²⁴ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 83.

⁴²⁵ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 152.

⁴²⁶ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 225.

⁴²⁷ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 124.

⁴²⁸ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 46.

⁴²⁹ ARHIV RUŽIČKE ŽUPE, **Matica Krštenih**, 284. Čini se, da je imao i brata blizanca Jozu.

⁴³⁰ Enciklopedija..., 2008., str. 1145..

Ove godine se prisjećamo 121. obljetnice obnovljene župe u Tihaljini. Svih ovih godina župljeni su nastojali živjeti sa svojim korijenima mirno prihvatajući probleme i rješavajući ih kako su znali i umjeli. Često su bili zatočenici prošlosti, što današnji naraštaj nerijetko sprječava da se otvori budućnosti. Današnji Tihaljčani su raseljeni na sve strane svijeta. Velika većina ih je nastavila živjeti i svoje obitelji osnovali u Republici Hrvatskoj. Ma gdje bili srce im je, držim, i dalje u Tihaljini, djetinjstvo im se vraćalo kako je bilo. Svijet se ubrzano mijenja, a Tihaljčani polagano.

„Ma gdje god bili, rekao je prof. Marijanović u Gradnićima, 12. listopada 2008. godine, ma koliko god u životu uspjeli, ostali smo samo djeca Hercegovine. Jer na tom putu mudrosti, na njegovu kraju, vječito nas čeka majka i djetinjstvo, čeka nas zvono s crkvice u gaju, čeka nas mamina večernja molitva i miris kuhanog mljeka. Poučavao je hercegovačke fratre o govoru naših crkava i samostana sazdanih od kamena. Jednom riječju, dušu kamena upoznao, s njom pjevušio, hodio, svetost stijene prepoznao u svetosti rijetke sjene kamenjara svoj život sakrio, s kamenom živio da bi pod njim Stvoritelju potiho zahvaljivao. (...) Važno je napomenuti kako je ideja pučke škole u Staroj crkvi bila sastavnica izvorne ideje gradnje, dakle vezana za godinu 1855. (...) Ona je bila ali i ostala naša trajna stvarnost i naša potreba, temelj na kome podnosimo zloču povijesnih oluja a opet ostajemo tu i razvijamo se. U tom čudesnom bilu života našega čovjeka na kamenu, u samom njegovom srcu, kamena je crkvica u selu, dole škola a gore apsida s korom i prostorom za vjerni puk, večernja zvona i pozdrav Gospu uz mamine sklopljene ruke. A šipak, smokva i grožđe zriju po gajevima, u zavjetrini. To nas je održalo, to nam je bilo temeljom. Ali, tako treba i ostati!

Župa Tihaljina obnovljena je godine 1889. U njezin sastav, sa sjedištem na brijezu Denjuši, ušlo je područje četiriju sela i dviju župa. Za uspostavljenja župe pripremalo se je prije nego je donesen dekret o njezinu osnutku. Kuću, uz pomoć puka i fra Paškala Buconjića, mostarsko-duvanjskog biskupa (1882-1910, sagradili su ružički župnik fra Jako Vasilj i drinovački župnik fra Filip Čutura. Iz dopisa koji je čuvodržavnik fra Nikola Šimović uputio biskupu Buconjiću 19. svibnja 1989. sa Širokog Brijega, vidljivo je da još nisu bile određene granice novoosnovane župe Tihaljine. U biskupskom dekretu, izdanom u Mostaru istog dana, određena su područja koja ulaze u sastav Župe Tihaljine: Tihaljina (s klobučkim zaseokom Vlakama) iz sastava ružičke župe te iz sastava drinovačke župe tihaljski zaseoci Kanice, Kordići i Zaside, sela Jabuka i Puteševica.

Tko su Tihaljčani o kojima sam napisati po koji podatak? To su konkretne poimenične osobe s imenom i prezimenom – ovdje sam upozorio samo na

jedna dio njih. Upozoravam čitatelje i živuće nasljednike spomenutih prezimena da Bogu i fratrima trebaju biti do neba zahvalni da imaju po koji podatak svog rodoslovlja. Sada možemo ići do unazad oko tristotine godina. Ti nama nepoznati fratri uvelike su prikupljeni u knjizi Lučonoše.⁴³¹

Kada su došli komunistički jednoumnici, odnosili matične knjige iz župnih ureda, gdje su nastajale i gdje pripadaju šutili smo – jer nismo bili komunisti, kada su došli velikosrbi, šutjeli smo jer nismo bili njihovi, kad su došli austrougrgi šutjeli smo jer nismo bili njihovi. Kada su se na nas sručili Turci, šutjeli smo jer nisu pripadali našima. A svi su oni uništavali naše dokumente, naše svetinje i naše crkve. Komunisti su komisijski spalili matičnu knjigu umrlih iz četrdesetih godina dvadesetog stoljeća.

Kada su došli po mene više nije bilo nikog da progovori. Turski osvajači, kao I iz života njihovih nasljednika. I od ne smao jednog pogkoljenja, nego brojnih pokoljenja–formirati kroz povijest... Kada dođu po nas drugi će šutjeti – jer su oni drugo, priznaju samo vlastite i sebične interese. Zato se svi naučimo braniti članove ne samo svojih obitelji, nego i susjede, braniti, našu zemlju i ozemlje – jer nas inače neće imati tko braniti kad dođu po nas. Borimo se protiv sverga što je antikršćanski, nedemokratski i nesocijalno. Prije će deva proći kroz ušicu igle, nego će u raj ući oni koji su uništavali podatke o našim pređima i nama.

I danas su u sastavu Župe Tihaljine sela Tihaljina, Puteševica i Jabuka. Glavni objekti u samom sjedištu Župe su svakako crkva i kapelica sv. Ilike, te župni ured, mrtvačnica i župna kuća (u kojoj su smještene Školske sestre Franjevke). Na Puteševici je 1989. sagrađena crkva sv. Josipa.

S obje strane Rike i na uzbrdinama svuda okolo su raspukline u stijeni kroz koje proviruje vrijeme i poput plime, širi se okolo. I mene je Bog u taj kamen postavio i pokušavam iz njega saznati i ponuditi životni sok – sada na papiru. Prenosim vam poruku živih u našem susjedstvu: Kad se umorite od trčanja za zvijezdama, sjednite na kamen, osluhnite izvor i čut ćes kako vam vaši pređi šapću priču iz daljine.

Mogao bih ja još! Pozivam vas na suradnju. Ponekad je potrebno zavoljeti, istražiti, vidjeti i uvidjeti sam. To je pustolovina koja rađa osjećaj radosti i užitka, a to je smisao življenja i prepričanja životu ma gdje god se nađete. U kamenu svoj testament klešemo. Neka ovi podatci iz povijesti Tihaljine, o kretanju pučanstva u župi i popis prezimena budu poticaj ovom naraštaju za razmišljanje o njihovoј budućnosti.

fra Andrija Nikić

⁴³¹ Andrija Nikić, *Lučonoše naše vjere i uljudbe*, Mostar, 2004.

LEDINAC, SRCE DONJIH MAMIĆA

Donji Mamići

Mamić, srednjovjekovno pleme iz sela Medvidovići u Hercegovini ostavilo je povijesti u naslijeđe svoje ime, a svoja dobra u baštinu Alpezama, Bondžama, Čolacima, Knezovićima Palcima i Vukojama. Novi naraštaji pokrstili Medvidoviće imenom Medovići i uveli ga u kolo od sedam sela, u Mamiće.

U korijenu riječi Mamići jezikoslovci nalaze različite odgovore. Jedni vide prapočetak bezuvjetne ljubavi, izvor riječi za najdražu: mami, mama, majka, mati. Drugi nalaze ljudima jednako drag korijen izvlačeći ga od aramejskoga māmōnā ili grčke mammōnās što u prijevodu na hrvatski jezik znači bogatstvo. Ima i onih koji izvor riječ Mamići pronalaze u glagolu mamiti.¹

Od čega su stari Mamićani skovali riječ Mamić nije zapisano. Najstariji trag o pripadniku roda Mamić ostao je utisnut u Dalmaciji. Godine 1681. Franjevačkim samostanom u Živogošću upravlja gvardijan fra Ilija Mamić. U fratarske je knjige upisano da je taj fratar 1630. ušao u zemaljski život u Mamićima, a iz njega u vječni otisao 1694. godine iz istog samostana kojim je upravljao. Godinu dana prije njegove smrti pleme Mamić, i još nekoliko katoličkih obitelji iz Mamića, bježe od turskih gospodara. Pod Kamešnicu, Dinaru, Svilaju i Mosor, na obale rijeke Cetine, doveli ih harambaša Ivan Mamić iz Mamića i fratar Franjo Radnić iz Brotnja. Narod se spasio turskoga meraka, a harambaša i fratar od venecijanskih vlasti za učinjenu rabotu dobili državnu plaću i to po 10 dukata mjesečno.

Osim do Cetinske krajine Mamići su 1686. godine, sa svoje starine iz Medvidovića u Hercegovini, stigli u Lišane Ostrovičke, između Benkovca i Skradina pa u Suboticu s bunjevačkim rodovima. U Mamićima ostali najtvrdokorniji. Krili se po gori Rošuši. Prkosili i Turcima i muci. I ostalo ih za simena, kako Mamićani kažu. Njih petnaest u četiri obitelji 1741. godine fra Pavao Dragičević (1694. -1773.), biskup ubilježi u svoj Popis bosansko-hercegovačkih Hrvata katolika iz 1741./42. Tamo crno na bijelom stoji: „U

¹ Ivanković, Ante; Jure Kerum. Hrvatski rodovi općine Muć, www.ogorje.net

Mamićima, pokraj Širokog Briga četiri obitelji: Martinova s devet, Nikolina s četiri, i Ivanova s dvije duše.² Godine 2010. u Mamićima nema Mamića, ali duše njihovih duša dišu u Gornjim Mamićima. Prometnuli se u Kolobariće i Martinoviće.³

Vrijeme svijetu razdijeli stari rod Mamića. I selo im podijeli. Kao jabuku. Na dva dijela. Jedan dio s Rašića gradinom zapade gornje krajeve, a drugi dio s Višnjičkom, Ledinačkom i Bandića gradinom zapade donje krajeve. Gornje krajeve, oni iz državnih ureda, imenovaše Gornji Mamići, a donje krajeve Donji Mamići.

Sl. 1. Vrijesak u škripinama

Donji Mamići, dvije su riječi za dvije župe, župu Ledinac s crkvom svete Male Terezije⁴ i župu Raskriže s crkvom svetoga Ante⁵ Padovanskog te sedam sela, sedam bisera u kolajni zapadne Hercegovine, ugniježđenih između općina Široki Brijeg, Ljubuški i Grude.

U svojoj povijesti pripadali su Mamići župi Blato (Čerigaj), Ružići, Rasno, Kočerin, Grude i općini Drinovci, Ljubuški i Široki Brijeg. Danas pripadaju općini Grude.

² Dragičević, Pavao. Popis bosansko-hercegovačkih Hrvata katolika iz 1741./42.

³ Ivanković, Ante. Hrvatski rodovi općine Muć, www.ogorje.net

⁴ Sv. Mala Terezija (1873. - 1897.), poznata i pod imenom sv. Terezija iz Lisieuxa i sv. Terezija od Malog Djeteta Isusa i Božjeg Lica, svetica Rimokatoličke crkve podrijetlom iz Francuske, najmlađa crkvena naučiteljica, redovnica karmeličanka, zaštitnica misionara i književnica. Spomen-dan joj je trećega listopada.

⁵ Sv. Anton Padovanski (1195. - 1231.), kršćanski svetac. Spomen-dan mu je trinaestoga lipnja, a zaštitnik je djece.

Sl 2. Prapovijesna gomila na Stranjiku u Podledincu i nalaz s Višnjičke gradine

Zaći krugom po Donjim Mamićima i zastati na prvoj najjužnijoj postaji znači naći se u Borajni. To stidljivo selo skriveno u šikare hercegovačkog krša u svom imenu nosi davna vremena. Latinska riječ *borealis* odgovara hrvatskoj riječi sjeverni ili sjeverna strana neba. A Borajna se nalazi sjeverno od Bigesta, rimskog logora na lokalitetu Gračina u Humcu kraj Ljubuškog. U Borajni vrijeme staji, samo gora raste. Na Cerovu Dolcu naraslo puno kuća. Iz *cerovih*⁶ šuma u dolu buka strojeva iz Asfaltne baze s tihaljskoga brda istjerala vile pa sad na gomilama ne gore vatre za mir dušama s one strane povijesti. Pogana Vlaka izgubila svoju kamenu gradinu, a u krug sazidane velike *stribi*⁷, gomile Poganjari rasuli grobljem Pogledačom. S Pogledače puca pogled na polje Baran i brdo Zelenikovac zakićen kao Božja prijestolnica žutim *cmiljem*⁸ i zimzelenim zelenikama⁹. Podledinac uvučen u srce Mamića ima svoj džep, svoje seoce Paviće. Nekada je na pavićkim voćkama proljeće održavalo svoju modnu reviju, a pčele se gostile medom iz najraskošnijega behara. Pavićani otisli za boljim životom, voćke im pocrkale, pčele pomrle i samo rijetkima rastu uspomene.

Ima Podledinac na svojoj osobnoj karti i četiri praslike, četiri dobro očuvane ilirske¹⁰ gomile. Tu je i još prohodan konjski put za kraljevsku Bosnu. Uspinje se uz Vučkovac i Ercegov tor, brda u kojima je utemeljitelj imena Hercegovine, herceg Stjepan Vukčić Kosača (1404. - 1466.) imao i danas vidljiv golemi tor za svoje blago. Imaju Mamići na svom zapadu Višnjicu (Višnicu), selo bez ijedne višnje u prošlosti, a i danas tu je ta voćka rijetka poslastica. Ime Višnjica vjerojatno potječe od latinske riječi *vicinalis* što znači, sporedni put, obližnji ili

⁶ cer (*Quercus cerris*), bjelogorično drvo iz roda hrastova

⁷ striba je drugi naziv za gomilu

⁸ smilje (*Helichrysum arenarium*)

⁹ zelenika (*Phillyrea latifolia*), zimzelena biljka koja raste u makiji

¹⁰ Iliri, domorodačka plemena u starom vijeku koja su živjela od Panonske nizine do Jadranskoga mora. Prvi zapis o Ilirima seže iz prvog tisućljeća prije Krista. Ilir znači prema nekim lingvistima slobodan i zmija. Najpoznatiji ilirski vladari su kraljevi Bordilis, Agron i Eponul i kraljica Teuta. Rimljani su ih potpuno pokorili, a zemlju im pretvorili u svoju provinciju Ilirik.

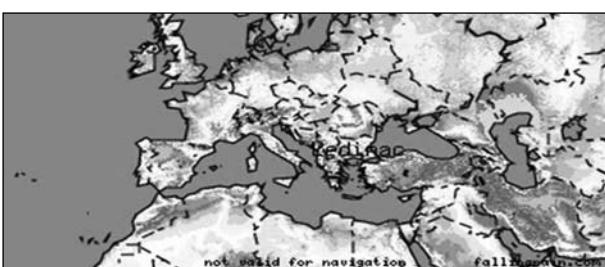
Sl. 3. Preko gomile u Stranjiku pogled na Baran polje

Sl. 4. Put preko Ercegova tora i pogled na Ledinačku gradinu

u blizini, jer Višnjica je staro naselje stasalo pored rimske ceste od Mokroga do brda Pit u Gorici te u blizini Ledinačke, Rašića i Višnjičke gradine, tri strateški vrlo važna uporišta i tri najviše točke u sedam mamičkih sela. U starini Višnjicu su krasili vinogradi puni žilavke, trnjka, zbijenice, osinjarke i drugih prastarih vrsta vinove loze. Na istočnu stranu Višnjice naslonili se Medovići starinom Medvidovići, najstarije mamičko selo. A južno, ispod Medovića i brda Gradina leži širom rastrt Ledinac. Ledinačke stribre - gomile, gradine, stećci, Ćemaluša - turska kula, crkva, škola, matični ured i pošta, stare i moderne kamene kuće krvotok su i duša Donjih Mamića,

Ledinac, duša Donjih Mamića

Sl.5. Na Ledincu točka iz svemira

Ledinac je središnje selo Donjih Mamića u državi Bosni i Hercegovini. Pripada općini Grude. Smješten je na visoravni sjeveroistočno od Gruda na magistralnom putu Grude - Široki Brijeg.

Udaljenost između mjesta Ledinac i Sarajeva, glavnoga grada Bosne i Hercegovine je 176,81, Mostara 42, a od većih mjesta u državi Hrvatskoj to jest Splita 120, Makarske 65 i Dubrovnika 140 kilometara.

Sl. 6. Ledinac i Višnjička gradina na vrh brda

Krajolik Ledinca je živopisan, zaljuljan između brežuljaka i dolova, zasut kamenjem svih veličina, išaran ledinama i vrtačama, zakićen bjelogoričnom šumom drijena, hrasta, jasena, graba i klena, prošaran ukrasnom zelenikom, ljekovitom *smrikovinom*¹¹, žutom, mirisnom i medonosnom *tilovinom*¹² te drugim niskim raslinjem krša.

Sl. 7. Drijen, drin (*Cornus mas* L.)

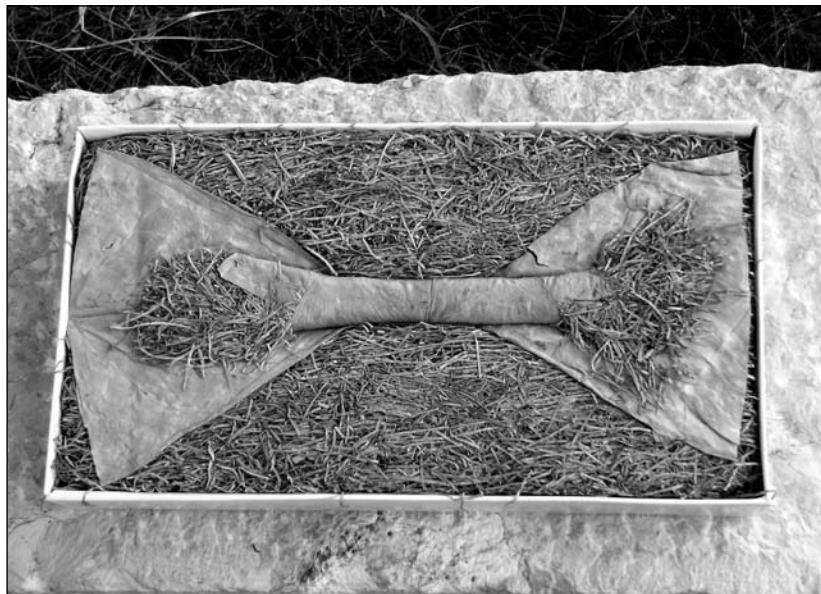

Sl.8. Tilovina, negnjil, zanovijet (*Petteria ramentacea*)

¹¹ *smrika* (*Juniperus communis*), obična borovica, kleka, venja, srednje visok grm ili nisko zimzeleno drvo

¹² *tilovina*, negnjil, zanovijet (*Petteria ramentacea*, sieber, presl. por. *papilionaceae*, *leguminosae*), (lepirnjače, mahunarke), tilovina kao endem obitava na Balkanskom poluotoku.

Blizina mora i doline Neretve daruje Ledincu blagu, mediteransku klimu, koja povremeno zadobiva obilježja kontinentalne zbog blizine visokih planina Biokova (*Bijakove*), Zavelima, Matokita, Magovnika, Veleža, Oštrca, Svinjače, Čvrsnice, Čabulje i Vrana. Stari ljudi znaju reći kako se Biokovo i Velež stalno gledaju i dozivaju pa zbog čežnje jednoga za drugim na Ledincu stalno pirkaj i popuhuju povjetarac. Zbog strujanja daha tih visokih Božjih planina težaci su i u kasno proljeće u *koparanima*¹³ kopali duboku kopu. Težaci i *tegavci*¹⁴ zaspali povjesni san samo Biokovo i Velež još uvijek Ledincom razgone omorinu.

Sl. 9. Škija

Ledinac je bio poznat po vrsnim vinogradima i kvalitetnom duhanu. U Obišenjacima, ispod Alpezinih kuća, na starim trsovima dozrijevalo grožđe slade od meda, točilo se misno vino. Uz vino meračila se i mamička *škija*¹⁵, mirisna k'o duša, žuta k'o sunce i tanka k'o svila, rezana od poznatoga *ercegovačkog duvana ravnjaka*. Mamičke zore brujale su od *pisme*, momačke *gange*¹⁶:

*Lipo ti je grožđe u svetu
Na Ledincu kod Zulpića kuće.*¹⁷

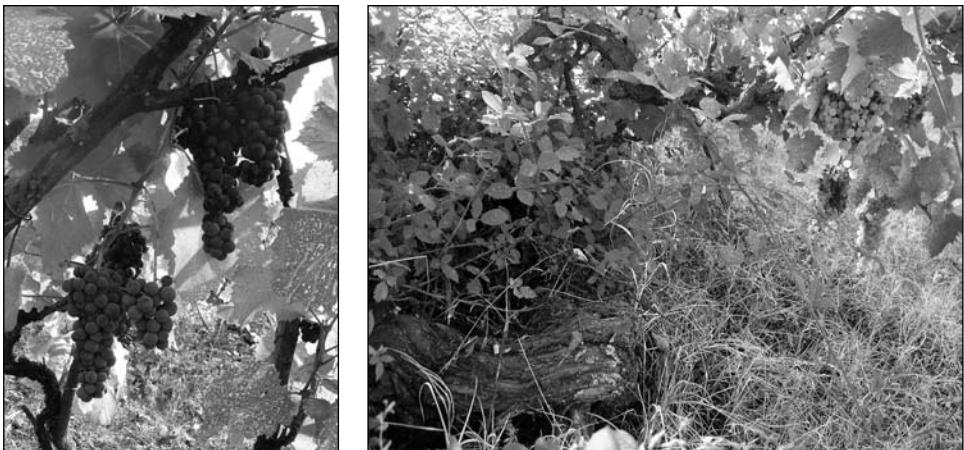
¹³ posebna vrsta kratkih kaputa

¹⁴ posebne obuća težaka, platneni nazuvci

¹⁵ škija, ručno, u tanke nitи rezan duhan

¹⁶ Ganga, pučka pjesma Hercegovine i Dalmatinske zagore

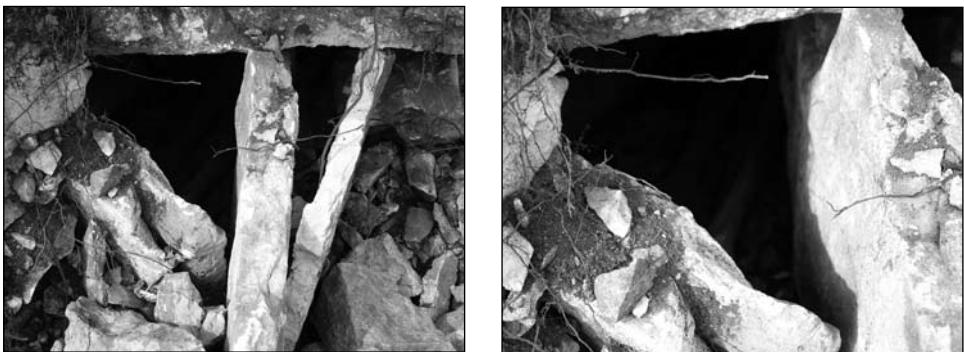
¹⁷ Mijatović, Andelko. *Ganga : pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. Tomislavgrad : Naša ognjišta, 2004., str. 78

Sl. 10. Trnjak i zaboravljeni starac bili trs

Utihle pisme, zamrle gange, a duvanjaci u kupine zarasli. Potpunom zaboravu opiru se jedino vinogradi. Zapanjeni podsjećaju na muku težačkoga kruha i raseljenost svijetom, a obrađeni svjedoče život.

Otišli Mamićani - Ledinčani za putom, za rađom, za školom. Rijetki se vratili na svoje, na baštinu, na plemenito¹⁸. Samo poneki, kad im se duša prepuni uspomenama, dolaze bar u proljeće orezati lozu, otrsiti draču, posvjedočiti da još jesu i tu i tamo iza sedam, iza osam, iza devet visokih planina.

Sl. 11. Prapovijesna ukopna gomila kod Bandića gomile

A tragovi pretpovijesnoga života na prostorima Ledinca ostali su utisnuti u kamenim gomilama, gradinama i nekropolama. Tri velike ukopne gomile te jedna obrambena gradina, ili vojna utvrda, spomenak su smrti i života ilirskih

¹⁸ Nakon raspada staroga rođovsko-plemenskog društva u Bosni i Humu se razvija ranofeudalno društvo. Do kraja 9. stoljeća razvili su sve feudalne karakteristike. Bosansko-humski feudalni sustav zasniva se na plemenitoj baštini koja je ubičajena u zapadnoeuropskim zemljama. Ona predstavlja trajnu svojinu s vazalnim odnosima zasnovanim na sustavu vjerne službe i vjere između gospodara i podanika.

plemena Delmata (Dalmata) koji su živjeli od 4. st. pr. Krista između Neretve i Cetine. Ime Delmati vuče korijen od grčke riječi *Delmatoi*, a Dalmati od latinske riječi *Dalmatae* (obje riječi znače ovca). Prema Marku Vegi: ... *riječ Dalminium je ilirskog porijekla i označava polje na kojem se gaji mnogo stoke. Dalminium je današnji Županjac u Duvnu polju. Nekad je na rimskom trgu bio poznat duvanjski sir Dalmata*¹⁹.

Susjedi ilirskog plemena Dalmata bili su Daorsi²⁰. Daorsi su živjeli istočno od Mostarskog blata. Razdvojnica između Dalmata i Daorsa, prema Marku Vegi, prolazila je kod Kočerina, danas općina Široki Brijeg, a koji se nalazi u neposrednoj blizini Ledinca²¹.

Dalmatska utvrđena naselja na Pitu, brdu iznad Gorice kod Gruda; Viru kod Posušja; Mokrom (Mokr'skik) i Biogracima kod Širokog Brijega, digla su se kao mlad mjesec iznad zemlje nedaleko od Ledinca. I baš kao što i dolikuje skupnom plemenskom imenu Ilir ili slobodan, a dovodi se i u vezu sa zmijom, živjeli su Iliri Delmati slobodni, u miru, gospodari sami sebi, braneći svojnost kao ljuti poskoci. Nakon smrti moćne ilirske kraljice Teute, gospodari ovih prostora postali su Rimljani i ostali u njemu sve do 476. godine poslije Krista, odnosno do rasula moćnoga Rimskog Carstva.

Sl. 12. Pogled s Vrućičke gradine na cestu prema Gorici i brdu Pit

¹⁹ M. Vego. *Bekija kroz vjekove*. Sarajevo, 1963., str. 24

²⁰ Daorsi, ilirsko pleme koje je živjelo u dolini Neretve od 300. do 50. godine pr. Kr. Središte im je bilo u Ošanićima kod Stoca. I danas se ruševine toga naselja zovu Daorson. U Daorsonu je pronađen i novčić s likom ilirskoga kralja Ballaiosa iz 168. pr. Krista te lik lađe s grčkim natpisom Daorson.

²¹ M. Vego. *Historija Brotinja*. Čitluk 1981., str. 19.

U pokorenim krajevima Rimljani su osnivali svoje logore, pravili ceste i povezivali svoje legije. Stari delmatski put preko prijevoja Polugrna vodio je prema utvrdi Pit iznad Gorice. Put od Polugrne prema Pitu protezao se prema zapadu. U tom pravcu i danas su vidljivi ostaci četiriju velikih gradina imenom: Ledinačka, Višnjička, Rašića, Vručička, ostaci četiriju čvrstih utvrda na najvišim vrhovima s kojih se moglo golinom okom ozirati na sve četiri strane svijeta i nesmetano motriti na dobronamjerne putnike i na opasne uljeze. Dvije su, Višnjička i Rašića gradina, pola sata hoda od Ledinca dok je treća u Ledincu, s njegove sjeverne strane prema Medovićima, na brdu koje se i danas zove Gradina. Sve tri su mamičke gradine vremenu darovale svoje tijelo, rasule kosti niz litice pa je svaka njezina *metaljka*²²- kamenog ogledalo ljudskog nemara, ali ogledalce Suncu i Mjesecu te nijemi zaklon zmijama što izmile s proljeća kako bi se napile rose sa šestolistog *tičjeg mlika*²³. Iz stoljeća na stoljeće pile zmije rosu, ispijale kapi prije i poslije Sunca pa *cvit tičje mliko* narod *zazva* i zmijska trava ili zmijski znoj.

Sl.13. Uspon na Višnjičku gradinu

Sl. 14. Tičje mliko, zmijska trava, zmijski znoj (Orinthogalum)

Prostor današnjega Ledinca davnih je dana dodirivao rubove vrlo bitnih rimskih cesta koje su povezivale vojne logore s glavnim putovima. Od Salone²⁴ (Solin) do Ledinačke gradine valja proći stotinjak, od Narone²⁵ (Vid kod

²² metaljka, veći kamen djelomice oklesan, oblikovan

²³ tičje mliko, zmijska trava, zmijski znoj (Orinthogalum)

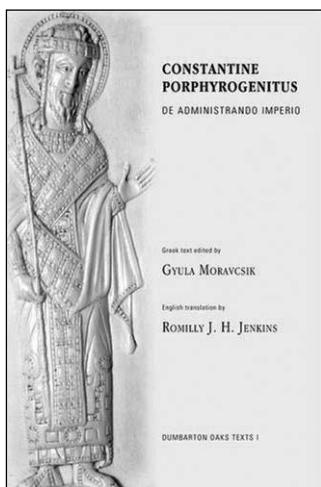
²⁴ Salona (Solin) bila je prvo grčka pa rimska kolonija. Osnovana je u 3. st. pr. Kr. U njoj je živjelo 60 000 stanovnika i bila je po veličini četvrti grad u Rimskom Carstvu i središte provincije Ilirik. Prvi solinski biskup bio je sv. Dujam. Navodi se kao mjesto pokrštavanja Hrvata. U bazilici sv. Petra i Mojsija okruжен je hrvatski kralj Zvonimir, a kraljica Jelena slavna podigla je dvije crkve koje još postoje. Solin je najstarije marijansko svetište u Hrvata. Godine 1998. papa Ivan pavao II. Posjetio je Solin.

²⁵ Narona (Vid kod Metkovića) bila je prvo grčka pa rimska kolonija. Osnovana je od 4. do 2. st. pr. Kr. Spominje je grči povjesničar Pseudo Skilak u 4. st. pr. Kr. Postala je važna rimska provincija, trgovacko središte i polaznica za borbe s ratobornim Delmatima u 1. st. pr. Kr. Vrlo rano primili su kršćanstvo. Na saboru 530. i 533. u Saloni spominje se i naronski biskup.

Metkovića) tridesetak, a od Delminiuma²⁶ (Tomislavgrad) četrdeset kilometara. Najznačajnije i najbliže rimske naselje, udaljeno samo dvadesetak kilometara od Ledinca, s vojnim logorom Bigeste (Humac kod Ljubuškog), podignuto je u dolini rijeke Trebižat. Sagrađen je i jedan zidani kaštel te logor u kojem su boravili, sudeći prema brojnim nadgrobnim natpisima, dijelovi rimske legije: Legio VII. Claudia Pia Fidelis, Legio III. Flavia Felix, Legio VIII. Augusta te pomoćne vojne jedinice, kohorte: Cohors I. Belgarum, Cohors I. Lucensium, Cohors III. Alpinorum i druge.

Godine rimskog upravljanja ovim prostorima obilježila je i pojava kršćanstva. Kršćanstvo je svoje sjeme u tu crvenicu zasijalo vrlo rano pa su već u 5. stoljeću poslije Krista, samo na sat i pol hoda od Ledinca, utemeljene dvije starokršćanske bazilike. Ostaci jedne bogomolje nalaze se na lokalitetu Crkvine u Klobuku, a druge u Vitini. Uz korijene, temelje Božje kuće, u Klobuku je sačuvan i kapitel²⁷ jednoga stupa.

Godine 313. car Konstantin I. Veliki (274. - 337.) Milanskim ediktom dao je pravo i slobodu isповijedanja kršćanske vjere. Car Teodozije (347. - 395.) podijelio je 395. Rimsko Carstvo na Istočno i Zapadno. U već dobro razlomljeno i rasuto Carstvo doselili su na poziv bizantskog cara Heraklija (575. - 641.) Hrvati. Godine 626. pridošli Hrvati nastanili su stari grad Solin. U Solinu su u to doba stolovali romanizirani Iliri te manji broj Gota.

Sl. 15. Konstantin Porfirogenet O upravljanju carstvom

Puno godina kasnije bizantski car Konstantin Porfirogenet, koji je živio od 912. do 959. godine, napisao je na osnovi carskih arhiva znamenito djelo "*O upravljanju carstvom*". U tom zapisu spominje staru županiju Rastoku koja je osnovana u 7. stoljeću, nakon doseljenja hrvatskih plemena. U istom djelu spominje se župa Imota, kao jedanaesta hrvatska župa i grad Mokrškik, koji većina povjesničara stavlja u prostore današnjeg sela Mokro, općina Široki Brijeg, udaljen dva sata hoda od Ledinca.

Smjenjivali se dani, smjenjivale se vojske, smjenjivali narodi ostavljajući svoj trag u kamenu, u metalu, u zemlji. A onda, zaspali su dani, zaspale godine, zaspala stoljeća. U povijesnoj nijemosti prolazili su životi bez slova, bez riječi,

²⁶ Delminium (Tomislavgrad) središte je Ilira Delmata. Glavni grad nalazio se na planini Lib. Rimljani su ih pokorili u 1. st. poslije Krista. Bio je važno raskrije putova za Europu. U njemu je održan prvi hrvatski sabor 753., a 925. godine tu je okrunjen i prvi hrvatski kralj Tomislav.

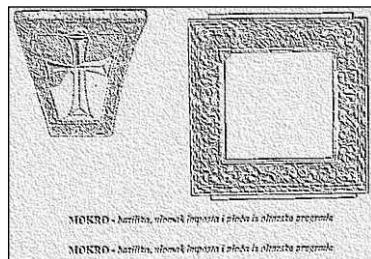
²⁷ kapitel , arhitektonski termin , gornji dio, glava stupa, u pravilu ukrašena, koja nosi teret luka ili grede (dorski, jonski)

bez zapisa. Jedini stražari kamene gomile, kamene gradine i kameni - stećci, svjedoci su zanijemljene povijesti, povijesti u kamenjaru i u kamenu. I sve što je do nas danas doprlo samo je mašta, san, nagađanje što je bilo kad je bilo i tko je bio kad je bio. I sve tako do ponovnoga ropstva, do popisa novih osvajača, porobljivača tih bogom danih prostora, prostora plodne zemlje, tople klime i važnih strateških točaka bilo prema kopnu ili prema moru.

Gotovo tisuću godina nakon utrnuća Rimskoga Carstva, prema prvom popisu stanovništva Bosanskoga sandžakata iz 1468. i 1469. godine, Ledinac je bio napušten, selo upisano u posjed tadašnjega bosanskog sandžakbega Isabega Ishakovića, sina Ishaka-bega Hranušića Kotromanića, koji je i pokorio te krajeve, a vladao je Bosnom od 1454. do 1463. godine.

Samо šest godina kasnije, prema turskom popisu poreznika u Hercegovini iz 1475., Ledinac je pripadao župi Mostar²⁸. Prema istom popisu jasno je da su gospodari Ledinca, prije Turaka, bili Vukići Krmpotići. Prema tom popisu iz izbjeglištva dolaze bivši stanovnici Ledinca, a sva imanja vraćena su katunu Vukića Krmpotića s jedanaest domova, odnosno povraćene su im njihove stare baštine: Buhovo, Veslivštak, Ledinac i Borajna.

U Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina za godinu 1475. - 1477., a koji je prema turskim spisima priredio i 1985. objavio Ahmed S. Aličić, na stranicama od 89 do 90 navodi se: „Nahija humska zemlja (Hum) - džemat Vukića Krmpotića, spomenuti: Petrij sin Miomana, Vukas sin Milivoja, Milun sin Mukice, Radoje sin Ćučula, Milašin sin Ćučula, Vladisav sin Krmpotića, Pava sin Milića, Vučihna sin Stranputića, Petri sin Dobromana, Vukas sin Danče. Domova 11. Mjesta po imenu Ledinac, Veselivštak, Buhovo i Borajna ranije je Sinan-beg dao nevjernicima:

Sl. 16. Ostaci starorimске bazilike u Mokrom, Mokškik, 6. stoljeće

Sl. 17. Smrt Stjepana II. Kotromanića, detalj sa Škrinje svetoga Šimuna iz Zadra

²⁸ Nikić, Andrija. Događajnica Bosne i Hercegovine 614. – 1918. Mostar : Franjevačka knjižnica i arhiv, 2003., str. 157

Vukiću, Radosavu i Vučihni i džematima koji njima pripadaju, kao zimovište. Od ranije su to bile njihove baštine pa su ponovo došli pod tim uvjetom.”²⁹

Sl. 18. Grb Krmpotića - Petrovića³⁰

Vratili se baštinici na svoju plemenitu, trudili dan za danom pa kad im muka naraste preko Maliča, Magovnika i Matokita, prebac i na put Biokova do mora pa preko vode u svit. Razidoše se, *rastićiše*³¹ Zemljom. Jedni Krmpotići stigli do Senjske Drage, Stolca, Krivog Puta, Liča pa u Senj, a drugi do Pazarišta, Bilaja, Udbine i Veljuna. Pleme Petrovića, od kneza Damjana Krmpotića, 1605. stiglo u Lič. Danas su u Gorskem kotaru, žive u Mrkoplju, Sungeru i Fužinama. Na Ledincu ukorijeniše se samo najotporniji, ostadoše najtvrdokorniji. Drugovali s poskocima, pjevali zelembaćima: *Zelembaću, zelembaću zeleno ti mliko u matere*, s lastavicama čeznuli za daljinama i rasli sa suncem.

Godina 294. nakon prvog popisa i nakon povratka iz progona na Ledincu je tinjao život tiho i neiskorjenjivo. U izvješću od 27. veljače 1771. o pohodu u BiH 1770. biskup fra Marijan Bogdanović (1720. - 1772.) opisuje nesnosno stanje Crkve u Bosni i Hercegovini. O tom pohodu i izvješću fra Andrija Nikić (1942.-) piše: *Drugo izvješće nije uobičajeno izvješće o župama nego isprika što biskup nije mogao obaviti pohode po župama u vikarijatu. Da se ono pokazuje u pravom svjetlu, trebalo bi napisati «čitave knjige», veli biskup. Ratna stradanja, strah, prijetnje, pokolji (masakri), zatvori, ubijanja i otimačine dostigli su vrhunac i prijete nestankom bijedne Crkve Kristove. Bijedni misionari su podnijeli od «barbara» takva zlostavljanja da su ih htjeli u plug upregnuti umjesto volova dok ih župnici s narodom nisu od toga molbom i mitom odvratili. Župa Ružići imala je*

²⁹ Ahmet ALIČIĆ, Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine iz 1477., Sarajevo 1985., str. 89-98.

³⁰ www.vrilo-mudrosti.hr/razno/razno-povijest.html

³¹ razići, razletjeti kao ptice

tada 6 naselja sa 155 katoličkih obitelji i 1423 katolika, a od toga je 890 odraslih i 533 maloljetne osobe. Na Ledincu je tada bilo devet kuća, 38 odrasle osobe, 33 djece to jest ukupno 71 osoba.³²

Sl. 19. Škripina i zmija smukulja, blesulja (lat. *Coronella austriaca*) na Katonskoj kamenici u Podledincu

Godina je 1770., a u Ledincu devet kuća i 71 osoba diše i raste ledinačkom zemljom. Za sedamdeset četiri godine izraslo ih je 107 i to u deset kuća, u deset zapovijedi Božjih. Njihovi su životi zabilježeni, upisani u popisu katolika u župi Blato sa sjedištem u Čerigaju. Popis su godine 1844. napravili župnik fra Nikola Kordić (1791. - 1868.) i kapelan fra Paško Kvesić. Na dan 3. srpnja 1844. godine u Mamićima, danas Gornji Mamići, bilo je 14 kuća i 138 žitelja, a u Medvidovićima, danas selo Medovići u župi Ledinac, 18 kuća i 99 žitelja.

Ledinac se spominje i u kronici fra Ilike Leke iz Ledinca u kojoj on opisuje kronologiju događanja oko izgradnje kapelice. Godine 1874. započeta je gradnja kapelice sv. Križa na Ledincu. Na radost Mamićana kapelica je podignuta, ali na žalost u njoj se nikada nije *misilo*³³. Još i danas stoji i sa svojim napolja

³² A. Nikić, *Događajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918.*, Mostar, 2003., str. 324-325.

³³ govorilo, održalo misu

srušenim križem i *rozetom*³⁴ na zapadnoj strani somića svjedoči o želji, snazi i trudu starih Mamićana.

Sl. 20. Fra Ilijin san, uz stube do ulaznih vrata nikad priznate kapelice sv. Križa na Ledincu

kršu ostavljeni, o nebo oslonjeni. A imali su nekada davno i svoju župu i svoju kuću molitve u svome, na svome, na plemenitom, na Ledincu.

Prije Kapele svetoga križa, prema Dominiku Mandiću, na Ledincu je bila kuća bosanskih krstjana o čemu piše: *Ledinac se nalazio na istočnoj granici sredovječne župe Imotski. Radi toga se s priličitom vjerojatnošću može prepostaviti, da se u današnjem Ledincu nalazila jedna kuća bosanskih krstjana, koji su se brunili za pripadnike bogomilske crkve u tadašnjoj župi Imotski.*³⁵

Pod krov kuće bosanskih krstjana na Ledincu zavlačile se lastavice, otvarala se vrata Božje kuće svim dobrim ljudima prije 1718. jer te godine puče *ko nebesko vrime* granica između Venecije i Turske. Puno godina kasnije Petar je Gudelj uknjižio: „*Granica između Venecije i Turske, 1718., mačem rasiječe Imotu. Presijeće polje, odsijeće njezina najljepša i najbogatija sela: Goricu, Soviće,*

S godinama rasla djeca, s djecom rasli životi, rasla nova djeca. Ubrzano. Ledinačkom je zemlje zakiptio život kao iz mravinjaka. Samo za četrdeset osam godina, nakon Kordićeva i Kvesićeva popisa, iznicalo je trostruko više osoba. Prema Bakulinom³⁵ Shematizmu iz godine 1892. na Ledincu i Medvidovićima, (Medovićima), živjele su pedeset četiri obitelji i tristo devedeset šest žitelja. Pedeset četiri obitelji i tristo devedeset šest žitelja, premetani od Čerigaja do Kočerina pa do Drinovaca, Ružića i Rasna. Zalazili k njima ponekad poneki fratri, zadržavali se pomalo, češće nimalo. Ledinčani stasali bez svoje župe, bez svoje crkve, bez svoga duhovnog učitelja. Sami, u

³⁴ Rozeta je graditeljski ukras u obliku ružinog cvijeta sa stiliziranim laticama.

³⁵ Petar Bakula (1816. - 1873.), fratar, prosvjetitelj, pisac i prevoditelj rođen u Posušju. Pisao je pjesme, religiozno-povijesne epove, filozofiju i polemike na talijanskom, hrvatskom i latinskom jeziku.

³⁶ Dominik Mandić, Bosna i Hercegovina : povijesno-kritička istraživanja : sv. II, Bogomilska crkva bosanskih krstjana. Chicago-Roma-Zürich-Toronto : Ziral, 1979. str. 383- 385

Sl. 21. Martinovac

*Drinovce, Grude. Rasiječe Vinjane, odsiječe Posušje, Rakitno, Vir. Po staroj granici opet granica: prokrvarila stara rana. Dokle će krvariti Imota?*³⁷

Dokle? Brine se Petar Gudelj, vrsni sin stare Imote. A brinuli su se i u starini neki drugi dobri ljudi za svoj puk. O dobroti i brižnosti bosansko-humskih duhovnih naučitelja svjedoči i Oporuka gosta Radina od 5. siječnja 1466. godine: „... da on to razdijeli s pravom dušom i dobrijem načinom, krštenijem, koji su prave vjere apostolske, pravijem krstijanom - kmetom i pravijem kmeticom - krstijanicam, a navlašno da se toj dijeli starijem kmetom i kmeticam, takoge tko bi bili ubozi dobri mužje od' koje godije vr`ste, ili krstjane ili krstjanice, koji grijeha ne ljube, da im' ima i hoće dijeliti rečeni net mi Radin, kako koga vidi i zna od' našega zakona, ili slijepa ili hroma ili mlobna ili uboga, kako koga videći, nikomu tri perpere, a nikomu četiri, a nikomu 5, a nikomu 6, a nikomu 7, a nikomu 8. Takođe i mrsnijem ljudem - prokaženijem i slijepim i hromim i gladnjem i žednjem i starcem i staricam - da se ima i hoće davati, kako koga videće, na blage dni.. „³⁸

U suhozid zašla stoljeća, utihnuli glasovi djedova, a ledinačka kuća kršćana zavukla se u ledine, kao puž u kućicu, uvukla se u san pa spava već stoljećima. *Ne probudila se nikad*, kao da je i sad zaklinje njezina nemila susjeda, jedna potpuno drukčija kuća Bosne i Huma. Izdigla se ta sablast iznad ledinačkih

³⁷ Gudelj, Petar. Put u Imotu. Baška Voda : Mala nakladna kuća Sveti Jure, 1996., str. 10

³⁸ www.plbih.info/.../Arheoloska-i-arhivska-grada.

ledina pa strši podno Gradine, vremenom okljaštrena, osamljena i ukleta, pusta pustara. A govore ljudi da nekad je bila ljepotica nad ljepoticama ta kamena zidina, to zdanje Ćemal-age, ta Ćemaluša. I još kažu Mamićani da je Ćemalaga dao napraviti tako visok toranj svoje kule da je s njegova vrha mogao zuriti u dvore svoje ljube dolje u Nahiji, u Ljubuškom i snatriti o sevdahu u modrim sutorinima. Ljubav umrla, sevdah minuo, toranj se srušio pa sad strši kao *smitljikav*³⁹ babin zub.

Sl. 22. Kule Ćemal-age, Ćemaluša u Ledincu

I još se prepričava da je Ćemal-aga u Ledinac uveo dan puhanja u organj. Od kuće do kuće, svaki dan redom išlo i mlado i staro puhati u gospodarovo ognjište, raspirivati vatru, održavati plamen kako se u aginim dvorima nikada ne bi *zdimilo*⁴⁰. Čist plamen pucketao sve dok jedan Kusić iz Pavića nije puhnuo agi u oči. Ognjište se ugasilo, a Ćemal-aga, kažu, nikada nije zanoćio u raskošnoj kamenoj ljepotici na Ledincu, na plemenitom, na tuđoj. Od straha, misle, jer duhovi vječnih spavača iz počin-polja podno stećaka, a ispod Ćemaluše, šumili su svaku večer svoj neproživljeni sevdah.

- Priča na priču, godina na godinu, zaborav na zaborav - tako je govorio tih i samozatajni Jozo Knezović, donjomamički matičar, govorio pa upisivao u knjigu rođenih, u knjigu vjenčanih i u knjigu umrlih. Upisivao, opisivao i

³⁹ siv i trul sa smeđim pjegama

⁴⁰ zadimilo

ispisivao Mamićane u svom vremenu i iz svog vremena, a u stankama iščitavao stare spise i sanjao kako će o Mamićanima davnih vremena sve zapisati u neke nove knjige od učenih slova. Govorio, obećavao i prikupljao. Godinama. I navlas tako do jednog jutra kad je naglo sve napustio i iznenada oputovao. Otišao Jozo k Bogu. Na istinu. S njim otišla i njegova znanja. Zaturili se njegovi rukopisi Bog zna kamo i gdje. Slova se izgubila, riječi ostale. Ostala Jozina kazivanja kako je našao zapis da je jedne godine nemilice i iz neba i iz zemlje udario neviđeni led. Sručio se na sve živo. Okovao loze, sledio čokote pa su u proljeće svi trsi posjećeni. Umrli vinogradi u samo jednom danu, zatrli se. Nestali. Iz izrovane, izranjene zemlje udarila trava. Zemlja se zazelenila pa *zaledinila*. Led i ledine skovali novo lice selu podno Gradine. Novo se lice potpisalo i ledom i ledinama, zapisalo se Ledinac.

Sl. 23. Baran polje nakon zimskih kiša

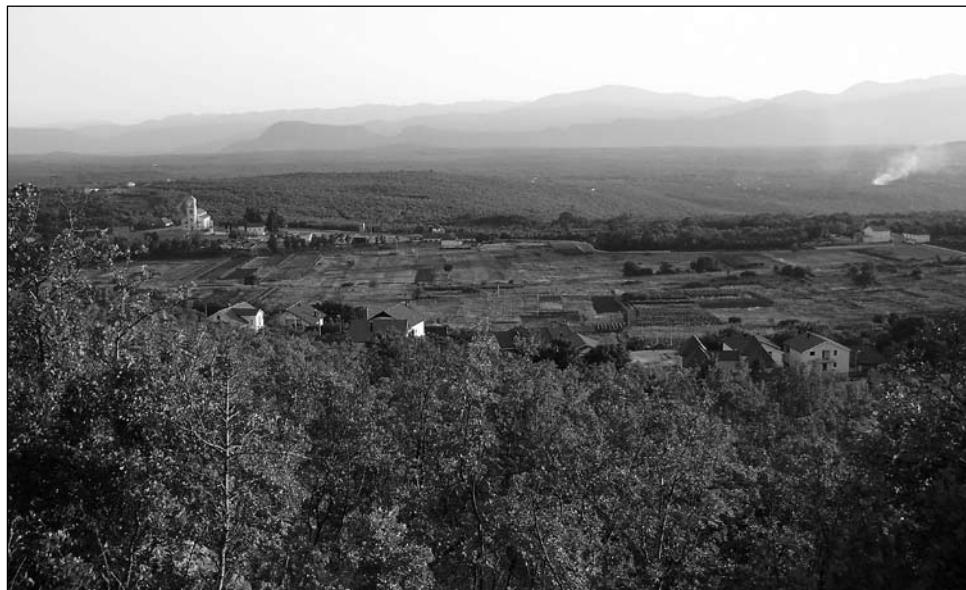
I još je kazivao Jozo da je u stajama na Krćevcu u Zelenikovcu bio jedan veliki orah pod kojim je plandovalo tisuću ovaca te da je Baran polje često plavilo. Poplavljena zemlja od Guvana i Perovine do Mrkih stina odmarala se mjesecima, ležala pod finim muljem. I kakogod se zvizdan⁴¹ uspinjao nebu,

⁴¹ jako sunce, pripeka

tako je voda gubila lice. Izranjala strništa, kognila Guvna i Dugolaze. Na Ponornicama i Lokvama zaostajale krpice vode. Dugo. Voda je ležala, mlačila se, zagrijavala, mijenjala i lice i boju. Rosna praskozorja slavile žabe kreketuše i zapisivale ime dugom polju, polju od podnožja Višnjice, Ledinca, Podledinca, Pogane Vlake pa uz rub Brlevina, Stranjika i Zelenikovca do Jazvina i Dragićine ispisivale B a r a n. Baran polje i po barama nosi svoje ime.

Po barama Baran polja plivale ribe što su iznad Vrioštica s izvorima izvirale. Zalutale iz bosanskih rijeka, ispod zemlje *sašle* na humsku zemlju pa se krile po barama Baran polja. Rasle po poplavljenum baranskim njivama, Mamićani ih lovili u košulje, Mamićanke u *kotule*⁴², a Turci i na njih danak udarali.

Kazivao Jozo i o tisuću i pet stotina duša, tisuću i pet stotina njih koji su branili Ledinac od Turaka. Branili pa predali duše Bogu. Otišli. Došli neki novi Mamićani i neka nova vremena, zaboravna vremena. Tako je i nova mamićka mladež zaboravila da su kuće radosne samo ako u njima kipi život i plaču *dica*, zaboravila pa je godine 1991. u Donjim Mamićima disalo samo 1696 duša. U Ledinu se sve više umire, više nego rađa, svjedoče knjige. Ledinac sve više u ledine urasta, svjedoče ljudi.

Sl. 24. Istočna strana Ledinca

Milka Tica

⁴²suknje

ZRAKOPLOVNI SATNIK CVITAN VITEZ GALIĆ¹

Najuspješniji Hrvatski pilot – lovac u drugom svjetskom ratu

Engleska izdavačka kuća Hamlyn objavila je 1975. godine omašnu knjigu *Fighter aces (Piloti asovi)* Christophera Shoresa. Na str. 135 poimence je navedeno 14 zrakoplovaca, pilota asova iz skupine zrakoplovnog pukovnika Franje Džala s brojem oborenih sovjetskih vojnih zrakoplova. Na vrhu liste pilota asova nalazi se tadašnji najuspješniji hrvatski zrakoplovac, satnik Cvitan vitez Galić, koji je postigao 38 priznatih pobjeda u zračnim dvobojima na Istočnoj fronti. Shoresov popis, osim netočnosti u broju pobjeda, sadrži imena i prezimena trojice Slovaka kojima tu nije mjesto.

Svi ti zrakoplovci, boreći se protiv Sovjetskog Saveza, smatrali su da se bore za Hrvatsku, jer propašću boljševičkog saveza hrvatska će država postojati, bez obzira na njezinu buduću političku strukturu. Ratno savezništvo nikada se nije biralo na temelju nekih simpatija, već na osnovi interesa obaju saveznika. Poznato je izvješće vođe britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV Jugoslavije, brigadira Fitzroja Macleana, britanskom premijeru Winstonu Churchillu: „Gospodine predsjedniče, Tito će poslije rata uvesti komunističku vlast u Jugoslaviji“. Na to ga je Churchill upitao: „Gdje ćete se vi nastaniti poslije rata!“ „Pa naravno u Londonu!“ „Što vas onda briga za Jugoslaviju! Mi ćemo pomagati i crnog vranga samo da dođemo do pobjede!“, rekao je Churchill.

Životni put

Cvitan Galić rođen je 29. studenoga 1909. godine u selu Gorica kod Imotskog, u obitelji koja je imala ukupno devetero djece. Otac Danko mukotrpno je radio da bi uzdržavao brojnu obitelj. Cvitan je završio osnovnu

¹ Ovaj tekst je preuzet iz knjige Danijel Frka, Josip Novak, Siniša Pogačić: Zrakoplovstvo Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945, Zagreb, P.c. grafičke usluge, 1998., Biblioteka Krila, knjiga 1.

školu u Sovićima. Kao bistro dijete, prihvatio ga je stric, liječnik u Stocu, odakle je kao mlinar i mehaničar u Posušju unovačen 1927. u pješaštvo.

Kao izvrsnom učeniku u vojnoj školi, udovoljeno mu je molbi da se premjesti u zrakoplovstvo, te je u Mostaru završio pilotsku školu s odličnim uspjehom. Neko vrijeme je služio u Skopju da bi, pokazavši izvanredne sposobnosti, bio primljen u lovačku pilotsku školu u Zemunu 1932. Tu je završio i posebnu školu gađanja za zračnu borbu i postao nastavnik letenja.

Iz dokumenata saznajemo da se vjenčao 29. ožujka 1937. s Hrvaticom Anom Vocić.

U Zemunu je izgradio obiteljsku kućicu koja je poslije II. Svjetskog rata konfiscirana.

U braku je imao dvije djevojčice, Vesnu i Jasminu, koje su na žalost umrle u prvoj godini života. U vojski je imao u više navrata sukobe zbog izraženog hrvatstva. Travanjski rat 1941. zatekao ga je kao narednika, pilota na pomoćnom uzletištu Kosor kraj Mostara gdje se nalazila 3. pilotska škola JKRZ. Odakle je preletio, kao svjestan Hrvat, u Sinj i stavio se na raspolaganje zapovjedniku uzletišta.

U zrakoplovnoj legiji

Na temelju dragovoljne prijave je Cvitan Galić, tada stožerni narednik, dodijeljen 4. skupini Zrakoplovne legije koja je postrojena u Zagrebu 12. srpnja 1941. godine. Zapovjednik joj je bio bojnik Franjo Džal. Galić je sa 202 pripadnika upućen na specijalističku izobrazbu u Njemačku, u gradić Furth kraj Nurnberga. Većina pilota i aviomehaničara završava izobrazbu u toj školi koristeći postupno školske i borbene zrakoplove. Uzgred, neka bude spomenuto da je Cvitanov brat Krešimir bio aviomehaničar koji je dolaskom jugoboljševika na vlast uhićen i bez suda ubijen u zatvoru u Mostaru, 9. lipnja 1945.

Nakon uspješnog školovanja upućeno je 10. lovačko jato 28. rujna 1941. godine ponajprije u Poltavu. Zapovjednik jata, satnik Vladimir Ferenčina postiže 2. studenoga 1941. godine prvu zračnu pobjedu hrvatskih zrakoplovaca na istoku. Cvitan Galić, u činu časničkog namjesnika, postiže krajem studenoga 1941. godine svoju prvu pobjedu, kada je 10. jato već preseljeno na uzletište u Taganrog. Zračne borbe su bile svakidašnje, i od 11 lovačkih zrakoplova Messerschmitt Bf 109 E preostalo je samo 7 zrakoplova.

Pojačanim jatom zapovjedao je tada bojnik, pilot lovac Mato Čulinović, koji je u bivšoj Jugoslaviji završio specijalno školovanje u Francuskoj. Nakon odmora, ponovno je 25. veljače 1942. zapovjedništvo preuzeo potpukovnik Franjo Džal.

Među našim pilotima lovcima iznenadno se istaknuo Cvitan Galić koji se po nekoliko puta na dan dizao u zrak, u borbu. Ubrzo je dobio čin zastavnika i 2. ožujka 1942. godine postiže iznad sela Margaritovka svoju drugu pobjedu, a dva dana kasnije svoju treću i četvrtu pobjedu iznad mjesta Lisonogorskaja. Svoju petu pobjedu nad sovjetskim lovcom I-16 postiže 7. travnja 1942.

U tom vremenu jato je postiglo već 28 pobjeda za svega 6 mjeseci boravka na bojišnici.

Vrijeme je bilo vrlo hladno, uzletište puno visokog snijega, koji je često sprječavao bilo kakvu borbenu uporabu zrakoplova. Cijele noći su mehaničari, pa i piloti čistili uzletnu stazu od snijega. Brojne pohvale i odlikovanja za postignute pobjede zasjenjivale su gubitke naših pilota. Odmah se uvidjela hrabrost i neustrašivost hrvatskih pilota, i sile Osovine, kao i Saveznici, donosili su mnoga izvješća o junasťtu naših zrakoplovaca. Početkom svibnja 1942. jato dobiva naziv Zrakoplovne skupine Džal i prebačeno je na uzletište bliže Sevastopolju.

Najviše je korišteno uzletište Eupatorija.

Zrakoplovna skupina Džal postaje po svojim brojnim pobjedama sve poznatija u cijeloj Europi. Čak i Amerikanci u svojim tjednicima donose fotografije pojedinih hrvatskih pilota lovaca, ne krijući zadovoljstvo nad njihovim zračnim pobjedama, iako su službeno bili saveznici SSSR-a! Politika ne poznaće moral!

Pobjede na nebu

Borbe na Krimskom poluotoku uvjetovale su stalne selidbe uzletištima, te se 21. svibnja 1942. nalaze već u Artemovsku. Za četiri dana djeluju hrvatski zrakoplovci s uzletišta u Konstatinovsku. Te selidbe od mjesta do mjesta diktiralo je pomicanje bojišnice, što je iziskivalo trajno i tegobno premještanje servisnih radionica i mehaničara svih struka, kamionima, blatnjavim seoskim putovima, kaljužama otopljena snijega. Za pilote mijenjanje mjesta boravka nije predstavljalo osobite poteškoće, ali ipak nije pogodovalo odmoru nakon borbenih letova.

Veliku pobjedu postiže zastavnik Galić 17. travnja 1942. obaranjem tada najboljeg sovjetskog lovačkog zrakoplova MIG-3. U to vrijeme jato postiže svoju 50. pobjedu, a 21. lipnja izvršen je tisućiti let protiv neprijatelja. Cijeli domovinski tisak i radio zabilježili su taj podatak.

Početkom srpnja iste godine jato je opremljeno najsuvremenijim lovačkim zrakoplovima Messerschmitt Bf 109 G (G – Gustav), što je bio dokaz da Nijemci cijene sposobnost naših zrakoplovaca. Zrakoplovi su svojom velikom brzinom leta i opremom bili daleko nadmoćniji sovjetskim lovcima. U zraku

su bili nepobjedivi, ali dio zrakoplova bio je oštećen djelovanjem sovjetskoga protuzrakoplovnog topništva. I sam zapovjednik skupine, potpukovnik Franjo Džal, bio je višestruko pogoden te je bio prisiljen spustiti se na sovjetsku stranu. Uz mnogo sreće i hrabrosti uspio se probiti do njemačkih položaja i vratiti se u svoju skupinu.

Neumorni Cvitan Galić 1. kolovoza 1942. obara sovjetski lovački zrakoplov najnovijeg tipa, a tijekom istoga mjeseca još tri neprijateljska zrakoplova. Broj svih pobjeda Skupine Džal popeo se na 100 priznatih zračnih pobjeda. Ne prođe ni dana da Galić ne sruši po koji neprijateljski zrakoplov. Tijekom rujna Galić obara još četiri sovjetska zrakoplova.

U borbama je njegov zrakoplov dobio više pogodaka od sovjetskih lovaca. Vješto manevrirajući i leteći maksimalnom brzinom, uspio je pobjeći iz borbe. Ali pobjede se nižu sve više tijekom nastupajućih mjeseci, te su 25. listopada hrvatski zrakoplovci zabilježili već 150. zračnu pobjedu.

Kratki odmor u domovini

Konačno hrvatski zrakoplovci dolaze 22. prosinca 1942. pred sam Božić u Zagreb na zaslужeni odmor. Bilanca bilježi da su u 3000 borbenih letova ostvarili 164 pobjede, uz gubitak šest pilota. Najuspješniji as Skupine Džal postao je tada poručnik Cvitan Galić koji je u 407 letova postigao 29 priznatih

pobjeda. U domovini je odlikovan Željeznim trolistom III stupnja s hrastovim grančicama, a odlikovalo ga je i njemačko zapovjedništvo Željeznim križem II. i I. stupnja. Za vrijeme zaslужenoga odmora novinari su salijetali poručnika Galića gotovo danomice. Kratko vrijeme obavljao je u I. zrakoplovnoj skupini Prve zrakoplovne luke u Zagrebu na uzletištu Borongaj dužnost zapovjednika zrakoplovnog jata.

Ponovno na istočnom bojištu

Većina hrvatskih zrakoplovaca sredinom veljače 1943. godine nalazi se na Krimu i nastavlja djelovanje s uzletišta na Kerču. Ubrzo poručnik Galić postiže u travnju svoju 32. pobjedu. Za dotadašnje uspjehe dodijeljen mu je Njemački križ u zlatu. Uskoro dobiva takmaca u mladom pilotu, poručniku Mati Dukovcu koji je u 22 dana oborio čak 13 sovjetskih zrakoplova. Događali su se i gubici u jatu, ali poručnik Galić postiže još 5 pobjeda. Po prvi puta je oborio i jedan lovački zrakoplov engleske proizvodnje Spitfire sa sovjetskim pilotom.

Saveznici su slali raznim kanalima svoje lovačke zrakoplove jer je sovjetsko zrakoplovstvo znatno oslabilo. Svoje posljedne zračne pobjede Galić postiže 5. lipnja 1943. kada u jednom danu obara dva najnovija sovjetska lovačka zrakoplova.

Pod utjecajem sovjetske promidžbe bilo je i nekoliko prebjega naših zrakoplovaca zbog čega je smijenjen potpukovnik Franjo Džal. No, novim zapovjednikom bojnoga zrakoplovstva NDH postaje 19. rujna 1943. pukovnik Adalbert Rogulja koji unapređuje Franju Džala u čin pukovnika i vraća ga na prijašnju dužnost.

U Zagrebu i Zalužanima

Veterane lovačke Skupine Džal Stožer bojnoga zrakoplovstva NDH povlači na novu dužnost u domovini. Oni najbolji postaju zapovjednicima lovačkih jata u NDH, kao i instruktori u pilotskim školama. Svoju karijeru bojišnoga pilota lovca završio je poručnik Cvitan Galić s 38 priznatih i najmanje 7 nepriznatih pobjeda, koje je ostvario u 439 borbenih letova. U Zagrebu, na uzletištu Borongaj, smjestilo se 11. lovačko jato u 1. zračnoj luci. Zbog velikog gubitka njemačkih lovačkih zrakoplova Messerschmitt Bf 109 G-10 hrvatsko bojno zrakoplovstvo dobilo je krajem 1943. i početkom 1944. znatno slabije francuske lovačke zrakoplove Morane Saulnier MS 406, koje su njemačke snage zarobile od Francuza.

S njima su stvorena nova jata sa zrakoplovcima, veteranim istočnog bojišta. Cvitan Galić dobiva čin natporučnika, neprekidno je u opasnosti da se na njegovu zrakoplovu izvrši diverzija na uzletištu Borongaj koje je bilo

povezano s podzemljem i partizanskim pokretom otpora. Sve te akcije vodio je zapovjednik 19. promidžbenog jata nadsatnik Ivan Cvenček koji je otkriven pri padu NDH. On je upropastio i muža naše prve padobranke i zrakoplovke Katarine Matanović-Kulenović koja je kao vojni pilot bila pripadnik njegova jata. Prema iskazu danas još živućega 90-godišnjeg hrvatskog zrakoplovca Alojza Farbaka, Cvenček je šifrom obavijestio partizansko vodstvo u Bosni o preletu aeroklubskog sanitetskog zrakoplova „Bijeli orao“ s naznačenim crvenim križem na krilima u Bihać. U njemu su novinar Namik Kulenović, i pilot, ing. Šumarstva Bartol Mihaljević trebali dovesti lijekove za ranjene vojниke u Bihać, ali ih je oborio saveznički pilot zrakoplovom Spitfire, te su obojica izgorjela.

Grob pilota ing. Bartola Mihaljevića na Mirogoju kasnije su partizanske vlasti, skupa sa svim domobranskim grobovima, preorale.

Iz kojih je razloga natporučnik Cvitan Galić upućen na pomoćno uzletište Zalužani kraj Banja Luke nije ni danas jasno. Galić je bio određen zapovjednikom 23. lovačkog jata 5. zrakoplovne luke Banja Luka koje je zaštićivalo područje pod nadzorom spomenute luke, te izviđalo i djelovalo po partizanskim položajima.

Pogibija

Zbog velike važnosti ishoda rata na Balkanskom poluotoku zrakoplovne snage Velike Britanije često su bombardirale ciljeve na području NDH. U mnogim eskadrilama lovačkih zrakoplova letjeli su srpski piloti koji su se kao četničke formacije prebacili u Kairo. U prvih nekoliko mjeseci 1944. iznad područja bivše Jugoslavije zrakoplovne snage RAF-a (Kraljevsko zrakoplovstvo Velike Britanije) započele su niz operacija uz podršku partizana.

U tim akcijama bombardiranja, mitraljiranja i opskrbe partizana zračnim putom posebno su angažirane postrojbe DAF-a (Desert Air Force). Na pomoćnom uzletištu u Zalužanima prikupilo se četrdesetak njemačkih i hrvatskih zrakoplova kojima se namjeravalo napasti partizanske linije opskrbe i komunikacija.

Zbog izdaje i špijunaže eskadron 2. SAAF (2. eskadrila Južnoafričkoga zrakoplovstva) izvela je iznenadni napadaj zrakoplovima Spitfire i oborila se na nekamuflirane stajaće hrvatske zrakoplove na uzletištu Zalužani – svaki zrakoplov izbacuje po dvije bombe od po 200 kg. Natporučnik Cvitan Galić pokušao je uzletjeti svojom Moranom i stupiti u borbu.

Jedna od bomba pala je uza sam njegov zrakoplov u kojemu je već sjedio – zrakoplov je raznesen, izgorio u plamenu, zajedno s hrvatskim vitezom, junakom istočnoga bojišta Cvitanom Galićem.

Tijelo natporučnika Cvitana Galića prevezeno je u Zagreb i pokopano je 8. travnja 1944. na Mirogoju. Nad otvorenim grobom oproštajni govor održao je zapovjednik bojnoga zrakoplovstva NDH pukovnik Adalbert Rogulja. Posmrtno je Galić promaknut u čin zrakoplovnoga satnika, a odlikovan je i Zlatnom medaljom za hrabrost, s pravom na naslov viteza. Cvitan Galić bio je šesti hrvatski narodni junak s tim naslovom. Po dolasku partizanskih vlasti u Zagreb grob mu je preoran, kao i svih ostalih hrvatskih vojnika na Mirogoju, tako da se danas tek naslućuje mjesto ukopa.

Zapovjednik pukovnik Franjo Džal obješen je u Beogradu, mnogi su asovi piloti strijeljani, a neki osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne.

Mario Bušić

FRANJEVAČKI MUČENICI IZ OPĆINE GRUDE

Uvod

U posljednjih nekoliko godina hercegovački su franjevci pokrenuli široku akciju vezanu za svoju pobijenu braću u Drugome svjetskom ratu i poraču u želji da bi konačno njih 66-orica, ili barem neki iz toga broja, bili od Crkve proglašeni mučenicima za vjeru, blaženicima ili čak svecima. U tu se svrhu naveliko istražuju njihovi životi, traži se pismena građa o njima i predmeti na bilo koji način vezani za njih te se na temelju toga izrađuju opsežni životopisi pobijenih fratara; pokrenuto je glasilo Vicepostulature za kazu mučenika pod imenom *Stopama pobijenih* (uređuje ga vicepostulator fra Miljenko Mića Stojić), a objavljeno je i nekoliko knjiga ili znanstvenih radova o toj braći; osobito je važno skupljanje svjedočanstava onih koji bi mogli nešto reći o bilo kojem pojedinom ubijenom fratu, osobito vezano za njegovu mučeničku smrt, ali i za njegov svet život; obavljeno je nekoliko ekshumacija na mjestima za koja se držalo da bi mogao biti pokopan neki od ubijenih, a osobito je uspjeh postignut u Zagvozdu i Vrgorcu, gdje su pronađeni ostatci nekih ubijenih hercegovačkih franjevaca, od kojih su četvorica dosada i identificirani; održavaju se znanstvene tribine u spomen na pobijene fratre, pa evo i ovo je jedna od njih, koje imaju za svrhu upoznavanje vjernika s naporima franjevaca oko istraživanja smrti njihove subraće te poticanje na davanje svjedočanstava ili drugih prinosa za proces njihove beatifikacije. Stoga zahvaljujem i Mariju Bušiću koji mi je omogućio da kažem nešto o našoj pobijenoj braći i u župi Gorica-Sovići.

Mučeništvo kroz povijest

Želio bih odmah na početku napomenuti da mučeništvo na ovim prostorima nije bilo nikakva novost, jer su ovdje i fratri i vjernički puk preživljivali iznimno teška četiri stoljeća turskog ugnjetavanja i mučenja, o čemu vrve franjevački

nekrologiji i ljetopisi. Navodim i dva slučaja mučeništva fratara rodom s područja današnje grudske općine.

Prvi slučaj je iz sredine 16. stoljeća: Fra Luka iz Brotnja, fra Luka iz Duvna, fra Marko iz Tihaljine, fra Leon iz Vrlike, fra Petar iz Rame i jedan franjevac kojem ime nije zapisano smrtno su stradali od Turaka 21. travnja 1557. Turci su napali ramski samostan i do temelja ga zapalili, a njih šestoricu pobili. Tijela im zacijelo počivaju negdje na području Rame.

Drugi slučaj je iz sredine 18. stoljeća, a radi se o mučeničkoj smrti fra Luke Mikulića, rodom iz Ružića. Prema sačuvanim zapisima njegov je redovnički život uglavnom bio povezan sa samostanom u Kreševu. God. 1766. izabran je za nedjeljnog propovjednika u kreševskoj samostanskoj i župnoj crkvi, pomagao je u izgradnji crkve i samostana koji su nesretnim slučajem izgorjeli 1767. Početkom 1768. bio se ozbiljno razbolio. Bio je učitelj novaka. Na toj službi je i stradao. Ubio ga je zli paša Nuhan dok je šetao u samostanskom vrtu. O tome je opširno pisao biskup fra Marijan Bogdanović u svome *Ljetopisu*. Fra Luka je ubijen 13. ožujka 1769. Pokopan je sutradan u samostanskoj crkvi u fratarskoj grobnici ispred velikog oltara. Treba li i spominjati da Nuhan zbog toga ubojstva uopće nije bio kažnjen? Štoviše, i kasnije se prijetio fratrima, i imali su mnogo muke zbog njega.

Stradanja u Drugom svjetskom ratu i poraću

Ipak, sve to nije bilo ništa u usporedbi sa stradanjima sredinom 20. stoljeća, kada je zločinački komunistički um sasuo svu svoju mržnju na Crkvu i njezine predstavnike. Osobito je teško stradala upravo Hercegovačka franjevačka provincija, kojoj su partizani uništili dvije iznimno vrijedne odgojne ustanove: elitnu gimnaziju na Širokom Brijegu i poznatu bogosloviju u Mostaru, a dobar dio profesora i dušobrižnika, kao i braće laika i bogoslova brutalno usmrtili. Brojni drugi su pobjegli preko granice i tako sačuvali goli život, dok su brojni od onih koji su preživjeli ubijanja 1945. u godinama koje su slijedile komunističku mržnju osjetili na možda još brutalniji, a u svakom slučaju dugotrajniji – način nego pobijeni, to jest u zatvorima pod uljepšanim imenom kazneno-popravnih domova, u kojima su proživiljavali najteža poniženja i progone.

Dakako, bilo bi nemoguće detaljno govoriti o svemu tome, pa će se ja večeras ograničiti samo na životopise onih fratara koji su rodom iz ovih krajeva, dakle iz župa donjobekijskog dekanata. Za ostale podatke toplo svima preporučam one listove, časopise i knjige u kojima se mogu pronaći brojni vrijedni podatci o našim pobijenim fratrima, od kojih su neki rodom iz ovoga kraja, dok su drugi kraće ili duže vrijeme djelovali u ovim župama.

Od 66 ubijenih hercegovačkih fratara točno je njih 10 s područja današnje grudske općine. Od toga je jedan iz Gorice (fra Križan Galić), jedan iz Sovića (fra Melhior Prlić), jedan iz Ružića (fra Maksimilijan Jurčić), a ostala sedmorica su iz Drinovaca (fra Radoslav Glavaš, fra Žarko Leventić, fra Andelko i fra Arkandeo Nuić, fra Borislav i fra Krešimir Pandžić te fra Emil Stipić).

Budući da je potpuno nemoguće iznijeti opsežne životopise svakoga od njih, to će večeras donijeti samo opće podatke o većini, a opširnije će se zadržati samo na životopisima četvorice: dvojice iz župe Gorica-Sovići (fra Križan Galić i fra Melhior Prlić), jednoga čiji je grob nedavno pronađen i čiji su posmrtni ostaci nakon identifikacije pokopani u širokobriješkoj bazilici (fra Maksimilijan Jurčić) te dakako fra Radoslava Glavaša, koji je bez sumnje najkontroverznija osobnost među svim pobijenim hercegovačkim franjevcima, jer je pune četiri godine obnašao visoku državnu službu u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovljala Nezavisne Države Hrvatske.

Kratki životopisi šestorice franjevaca iz Donje Bekije

Pa idemo najprije na kratke prikaza života i smrti one šestorice na čijim će se životopisima samo kratko zadržati. Napominjem samo da i za fra Andjelka Nuića i za fra Emila Stipića imam izrađene velike životopise, ali večeras jednostavno nema vremena za njih. Idemo abecednim redom:

Fra Žarko Leventić rođio se u Drinovcima 27. kolovoza 1919. Osnovnu školu završio je u Drinovcima, gimnaziju na Širokom Brijegu, a bogoslovni studij u Mostaru. U Franjevački red stupio je 1936., a za svećenika je zaređen 1943. Od završetka studija (1944.) do smrti djelovao je kao kapelan na Š. Brijegu. Partizani su ga ubili i spalili na Š. Brijegu 7. veljače 1945., u 26. god. života, s 11-oricom ostale braće. Tjelesni ostatci počivaju mu u širokobriješkoj crkvi.

Fra Andjelko Nuić rođio se 10. travnja 1908. u Drinovcima. Pučku školu završio je u rodnom mjestu, gimnaziju kod franjevaca na Širokom Brijegu, a filozofsko-teološki studij u Mostaru i Breslauu. U Franjevački novicijat stupio je 1926., a za svećenika je zaređen 1932. Pastoralno je djelovao kao kapelan u Mostaru (1934.) i Konjicu (1934-37), kao župnik u Gorancima (1937-39), Izbičnu (1939-41) te kao kapelan na Čitluku (1941-43) i Međugorju (1943-45). Ubijen je od partizana na križnom putu poslije 15. svibnja 1945. negdje u Sloveniji, u 37. god. života, 19. god. redovništva i 13. god. svećeništva. Ne zna mu se za grob.

Fra Arkandeo Nuić rođen je u Drinovcima 21. veljače 1896. Osnovnu je školu završio u Drinovcima, gimnaziju na Širokom Brijegu, bogoslovni studij u Mostaru i Beču. Doktorat iz teologije postigao je na Bečkom sveučilištu 1923. U Franjevački red stupio je 1914., a za svećenika je zaređen 1921. Studirao je klasičnu filologiju na Sorboni u Parizu (1923-27). Od 1927. do smrti bio je profesor klasičnih jezika na širokobriješkoj gimnaziji. Partizani su ga ubili i spalili na Š. Brijegu 7. veljače 1945., u 49. god. života, 31. god. redovništva i 24. god. svećeništva. Tjelesni ostatci počivaju mu u širokobriješkoj crkvi.

Fra Borislav Pandžić rođen je u Drinovcima 7. siječnja 1910. Gimnaziju je završio na Širokom Brijegu, a bogoslovni studij u Mostaru. Franjevački habit obukao je 1928., a za svećenika je zaređen 1934. Djelovao je najprije kao vjeroučitelj na Humcu (1936/37), a onda kao tajnik širokobriješke gimnazije i drugi meistar sjemeništaraca (1937-40). Od 1940. do smrti nastavnik je vjeronomaka na istoj gimnaziji, a od 1941. prvi meistar sjemeništaraca. Partizani su ga ubili i spalili na Š. Brijegu 7. veljače 1945., u 35. god. života, 17. god. redovništva i 10. god. svećeništva. Tjelesni ostatci počivaju mu u širokobriješkoj crkvi.

Fra Krešimir Pandžić rodio se 4. ožujka 1892. u Drinovcima. Osnovnu je školu završio u Drinovcima, gimnaziju na Širokom Brijegu i Mostaru, bogoslovni studij u Mostaru, Grazu i Zagrebu. Doktorat iz filozofije položio je u Zagrebu 1923. Franjevački habit obukao je 1909., a za svećenika je zaređen 1915. Od 1919. do 1940. bio je profesor na Š. Brijegu, a od 1929. do 1934. ravnatelj gimnazije. God. 1940. izabran je za provincijala hercegovačkih franjevaca, a od 1943. do smrti opet je profesor na Š. Brijegu. Partizani su ga ubili 8. veljače 1945. u Mostarskom Gracu, kamo se s nekolicinom franjevaca bio sklonio, u 53. god. života, 36. god. redovništva i 30. god. svećeništva. Tjelesni ostatci počivaju mu u širokobriješkoj crkvi.

Fra Emil Stipić rođen je 4. listopada 1912. u Drinovcima. Gimnaziju je završio na Širokom Brijegu, a bogoslovni studij u Mostaru i Rimu. U franjevački novicijat stupio je 1932., a za svećenika je zaređen 1937. Pastoralno je djelovao najprije kao kapelan u Duvnu (1939-41) i Mostaru (1941/42) te kao župnik u Gorancima (1942-45). Povlačio se pred partizanima prema austrijskoj granici. U svibnju 1945. uhićen je negdje u Sloveniji te pogubljen od partizana na nepoznatom mjestu, u 33. god. života, 13. god. redovništva i 8. god. svećeništva. Ne zna mu se za grob.

Fra Križan Galić

A sada nešto opširnije o fra Križanu Galiću, rodom iz Gorice. On je drugi po redu ubijeni hercegovački franjevac (nakon što je još u svibnju 1942. ubijen župnik u Kongori fra Stjepan Naletilić). Fra Križan je stradao krajem 1944., i to zapravo slučajno, jer su se tada partizani još uvijek željeli prikazati u lijepom svjetlu. Fra Križan se rodio 30. studenog 1870. u Gorici. Osnovnu je školu završio na Š. Brijegu, gimnaziju na Humcu, bogosloviju na Š. Brijegu, u Asizu i Perugi. Franjevački je habit obukao 1889., a za svećenika zaređen 1893. Djelovao je u brojnim hercegovačkim župama: kao kapelan u Veljcima (1894/95), Š. Brijegu (1895/96), župnik u Rakitnu (1896/97), kapelan u Županjcu (1897-99), župnik u Bukovici (1899-1902), Šuici (1902-04), Tihaljini (1904/05), vikar na Humcu (1905/06), župnik u Ljutom Docu (1906-08), kapelan na Humcu (1908/09), Čerinu (1909-11), opet na Humcu (1911-14), Gradnićima (1914-18), Čerinu (1918-20), Humcu (1920/21), Čerinu (1921/22), na Humcu (1922-37). Od 1937. je u mirovini na Humcu. Ubijen je bombom ubaćenom kroz prozor u župnu kuću u Međugorju 30. listopada 1944. Pokopan je na groblju Kovačica. O tome slučaju imamo zabilježene i veoma detaljne podatke, koje ovdje donosim.

Fra Križan je nakon bombardiranja humačkog samostana, koji je nakon toga postao nemoguć za normalno stanovanje, premješten u župnu kuću u

Međugorje. Tada je već bio nagluhi starac u 75. godini života. O njegovoj je smrti opširno pisao međugorski župnik fra Serafin Vištica (1940.-1945.). Fra Križanova smrt bila je više plod nesretnih okolnosti, a ne stvarne partizanske želje da ga ubiju. O tome svjedoči i pismo provincijala fra Lea Petrovića župniku fra Serafinu krajem 1944. godine. Pita o fra Križanovoj smrti jer je čuo da je poginuo nesretnim slučajem te nastavlja: «Čujemo, da partizanski odredi blago postupaju s narodom i da tamo vlada red i mir. Hvala Bogu da nevini ne stradaju.» Partizani su nedugo prije toga bili zauzeli Brotnjo. Svijet je pobjegao prije njihova dolaska, najviše u Mostar. Na to provincijalovo pismo opširno je odgovorio župnik fra Serafin. Iz njegove su župe, piše, pobjegli gotovo svi župljani nakon što su na brdo Crnicu iznad sela 28. listopada 1944. došli partizani. Pročulo se bilo da su to četnici, iako su bili partizani. I župnik se sklonio na Čitluk. U župnoj kući ostao je sam stari fra Križan Galić. Ostale su bile i časne sestre u svojoj kući. Sutradan je župnik s fra Rufinom Šilićem i fra Jerkom Mihaljevićem, bogoslovskim odgojiteljima i profesorima koji su tada boravili na Čitluku, došao u Međugorje. Tu su upoznali partizanskog zapovjednika poručnika Boju Kurilića, rodom iz Trebinja. Rekao im je iskreno da među partizanima ima i nešto bivših četnika. Sporazumjeli su se da se fratri vrate na Čitluk i saopće narodu da se vrati kućama.

Opet je fra Serafin s malim slugom došao u Međugorje sutradan (30. 10.) popodne. Uskoro je tu počelo pripucavanje, pa je fra Serafin morao maloga odvesti na Čitluk jer je plakao. «Nakon mojega odlaska oko 5 sati o. Križan Galić došao je u č. sestara. Tu je večerao i pošao u kapelu (= župnu kuću, op. R. J.) oko 6 sati. Partizanska je straža bila negdje oko naše kuće, koja je pitala: tko je i tko ide. On se nije javio, jer je to starac, koji nije čuo ni razumio poziv straže. Nato ga je stražar ranio u nogu. On je došao u ured. Opet je straža zvala. Budući da se opet nije javio, stražar je bacio svoju bombu u ured, koja ga je ubila. Bio je još u utorak jutro, 31. X. živ u uredu. Iza toga je umro.» U međuvremenu je župnik bio na Čitluku i 31. listopada i 1. studenog nije se mogao vratiti zbog pucanja. Na Sve svete, «1. 11. u 9 sati uvečer došla je partizanska straža u našu kuću u Čitluku, pregledala samo prizemlje i otišla. Tu sam stražu pitao za poručnika Kurilića Boju, koja mi je rekla, da se nalazi negdje na Čitluku. Mi smo otišli spavati. Na osvit mrtvoga dana u 1 sat ujutro dolazi poručnik Kurilić i traži mene, da mi saopći poginuće p. o. Križana Galića. Sve mi je rekao, kako sam ja gore naveo, i da su ga oni partizani pokopali u Kovačici, jer nije bilo nikoga od našega sveta tko bi ga pokopao.

Onaj se poručnik jako izvinjavao, da im je svima krivo i žao, da je ovaj starac poginuo s obzirom na nas i na njih. Ja sam rekao, da je nama fratrima i previše žao, da se prolila ovako i nevina krv! starca od 75. god., koji ni muhi nije zla mislio.

Na mrtvi dan, došao sam opet s fra Rufinom u Međugorje ujutro, gdje sam ja i ostao, a Rufin se povratio kući. Sastao sam se s njihovim officirima i komesarima. Svi su se izvinjavali radi smrti pok. Križana.

Da je O. Križan bio kod čas. sestara, da se čuo i u čas. sestara poziv straže: tko je, i da se nije čuo odgovor sa strane O. Križana, to su mi rekle i potvrdile i čas. sestre.»

I u Matici umrlih župnik je opširno zabilježio taj nesretni događaj. Uz to je nadodao i sljedeće: „Pokojni o. Križan Galić bio je uvjek tih, miran, od molitve i bezazlen čovjek. Svijet ga je rado zvao da blagoslovi polja – goni – zaklinje skakavce i gusjenice; da blagoslovi bolesne ljude i blago. Dana 8.12.1943. slavio je u svom rodnom mjestu Gorici 50. godišnjicu misništva. O. Župnik je rekao partizanima, da je to najnevinija krv, koja je pala i mogla pasti na teritoriju naše župe.“

U župnom ljetopisu sačuvana je vijest da je župnik fra Drago Stojić podigao pokojnom fra Križanu grobnicu na mjesnom groblju Kovačici. Sagrađena je 1960. godine, a stajala je 85.000 dinara. Kasnije je u tu grobnicu sahranjen i fra Slavko Barbarić te je grobnica veoma lijepo uređena. Na nju svakodnevno dolaze brojni hodočasnici iz čitavoga svijeta.

Fra Melhior Prlić

Drugi fratar rodom iz ove župe bio je fra Melhior Prlić. Rodio se u Sovićima 27. srpnja 1912. U franjevački red stupio je 1935. Bio je brat laik. Novicijat je završio 1937/38., a svećane zavjete položio je 1941. Radio je kao stolar u samostanskoj radionici na Širokom Brijegu. S drugom braćom partizani su ga 8. veljače odveli sa Š. Brijega prema Splitu i ubili u Zagvozdu. Ubijen je u 33. god. života i 8. god. redovništva. Njegovi su posmrtni ostatci, skupa s drugim pobijenima, pronađeni u Zagvozdu 60 godina nakon smrti. O tim je iskopavanjima opširno pisao fra Ante Marić, povjerenik Provincije za pobijenu braću (*Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Mostar, 2007., str. 191-199; ima i dosta njegovih fotografija). Ono što je svakako znamenito jest da je upravo fra Melhior prvi uopće identificirani hercegovački franjevac ubijen u Drugom svjetskom ratu. Nakon njega su identificirana još trojica: fra Zdenko Zubac i fra Julijan Kožul (ubijeni skupa s fra Melhiorom u Zagvozdu) te fra Maksimilijan Jurčić (ubijen u Vrgorcu).

Nakon što su partizani zauzeli Široki Brijeg i pobili 12 franjevaca na samome Brijegu 7. veljače 1945., sutradan su osmorici franjevaca, koji su se do tada zbog ratnih sukoba skrivali u fratarskoj mlinici i hidrocentrali, odveli u nepoznatom pravcu, a njima su kasnije priključili i neke fratre uhićene u Ljubiškom. Kasnije se saznalo da su odvedeni u Zagvozd te tamo najprije

mučeni a potom brutalno ubijeni. Doveli su ih najprije u jednu veliku kamenu kuću, ruku svezanih žicom na leđima, te ih gurnuli unutra. Međutim, kako je strop bio spaljen, tako su zarobljenici u mraku propali u podrum, pri čemu su neki smrtno stradali, a ostali se strašno polomili. „Čuo se užasan jauk, a dolje su ih tukli toljagama i kundacima, da bi ih onda sve pobili strojnim oružjem i na koncu na njih bacili bombe.“ Pokopali su ih odmah u blizini te kuće, i to veoma plitko, tako da su nekim noge virile iz zemlje. Kako se vlasnik, blizak s partizanima, žalio na to, prenijeli su ih u tzv. Đoginu ledinu, udaljenu kojih stotinjak metara i tu pokopali. Tu su ležali punih 60 godina. Ekshumacija je izvršena u travnju 2005. Pronađeno je 18 kostura, a radi se o odraslim muškim osobama. Potom su preneseni u Mostar na Patologiju KBC-a. Do danas su identificirana tri tijela, od kojih je prvi upravo spomenuti fra Melhior Prlić.

Fra Maksimilijan Jurčić

Želim sada reći nešto više i o fra Maksimilijanu Jurčiću, koji je do sada posljednji od identificiranih hercegovačkih franjevaca. O njemu sam tom prigodom napisao opširan životopis koji je objavljen u *Stopama pobijenih* (br. 4, Humac, 2010., str. 42-53), pa oni koji možda žele znati više detalja o njemu neka to pronađu u navedenom časopisu.

Fra Maksimilijan se rodio 9. listopada 1913. u Ružićima. Gimnaziju je završio na Širokom Brijegu, a bogoslovni studij u Mostaru i Rimu. Franjevački habit obukao je 1932., a za svećenika je zaređen 1938. Nakon svršenog novicijata fra Makso odlazi kao klerik na Široki Brijeg, kako je onda bio običaj, dovršiti 7. i 8. razred gimnazije, a zapravo su to bile dvije godine filozofskog studija. Po završetku gimnazije prelazi u Mostar i započinje bogoslovni studij na Franjevačkoj teologiji. U Mostaru završava tri godine studija (1935.-1938.). Posljednje je dvije godine teološkog studija fra Makso završio u inozemstvu. Fra Makso je studirao teologiju u Rimu, na međunarodnom franjevačkom učilištu Antonianumu, u akademskim godinama 1938/39. i 1939/40. U međuvremenu je položio najprije jednostavne zavjete, na Humcu 1. kolovoza 1933., a tri godine kasnije i svečane, u Mostaru 2. srpnja 1936. Za svećenika ga je zaredio mostarsko-duvanjski biskup fra Alojzije Mišić u Mostaru 12. lipnja 1938. Mladu je misu fra Makso proslavio u rodnim Ružićima na Ivandan, zaštitnika župe, 24. lipnja 1938.

Fra Makso nije bio osobito dobra zdravila. Na liječničkom pregledu u Zagrebu rekli su mu da ima „defekt u kralježnici“ i zato su mu „skrojili“ neki oklop koji je morao nositi na sebi. Krajem 1939. otišao je opet na pregled u Zagreb. Piše provincialu: „Rekli su mi, da će mi dati jedan oklop solidniji

koji se može skidivati i dugo vremena nositi, pa tako da ne moram često ovamo dolaziti.“ Taj će oklop, dakako, biti i skuplji od prvoga. Liječnik mu je pronašao kao neku sušicu u hrptenjači i 2 godine nosio na sebi oklop od gipsa. O tom fra Maksinu oklopu ponešto je zabilježio i njegov kolega i, čini se, najbliskiji prijatelj fra Janko Bubalo u svojim memoarima. On piše kako je fra Maksu kralježnica počela mučiti još na bogosloviji u Mostaru, o čemu je on međutim šutio, pa je upravo fra Janko problem iznio meštru bogoslova fra Jerki Mihaljeviću. „Tri kralježnička pršljena u osjetljivom području leđa počela su ozbiljno popuštati.“ Na pregledu su mu liječnici „ustanovili teško oštećenje kralježnice, ali neizlječivo. I jedino što su mogli, napravili su neki steznik (mi smo ga zvali samar) od impregniranih remenčića i željeznih šipčica što je bolesnik nosio na sebi sve do dana svoje sretne smrti(...) Kad bi se otkrio zajednički grob, mislim da bi se na jednome kosturu još i sada taj ‘samar’ našao.“

Po povratku iz propale kraljevske vojske sredinom 1941. fra Makso je, kao i drugi povratnici, bio raspoređen na pastoralnu službu. Privremeno je bio raspoređen u župu Blizance (danas Gradina) kod Čitluka. Na sjednici uprave Provincije 15. listopada 1941. određen za kapelana i katehetu u Gorici. Pa ipak s njegovim odlaskom iz Blizanaca, gdje je bio samo tri-četiri mjeseca, nije išlo tako lako, jer su i župnik i župljani tražili da ostane u njihovoј župi. Tvrđili su da je svojim svetim životom i djelovanjem preporodio župi. Ipak, fra Makso je u studenom 1941. preselio u Goricu. I iz toga razdoblja fra Maksina djelovanja imamo svjedočanstvo da je bio i glazbeno nadaren. U Gorici je također vodio Društvo sv. Ante, bio kateheta u mjesnoj školi i župni pomoćnik. Tu je svečano otvorio dom sv. Ante, a unutra je stavio veliku ploču s Deset Božjih zapovijedi, a tu su i ilustracije, hrvatski i katolički listovi, kao i zemljopisne karte. U Gorici je ostao nešto više od godine i pol (studen 1941. – srpanj 1943.), a onda je bio premješten na Humac za župnog pomoćnika, vjeroučitelja u Školi sestara milosrdnica, voditelja Mladeži sv. Ante, isповjednika i propovjednika, a sljedeće je godine imenovan i drugim meštom novaka. Na Humcu su meštri s novacima ostali do početka kolovoza 1944. Tada su morali otići, jer je samostan bio oštećen u angloameričkom bombardiranju. Preselili su u rezidenciju u Veljake. Iz Veljaka se vratio na Humac vjerojatno u studenom 1944.

Koji su bili razlozi da su partizani ubili fra Maksimilijana? Radilo se u prvome radu o tome da je fra Makso bio obljudjen franjevac, poglavito kao veoma uspješan voditelj Društva sv. Ante i pjevačkog zbora na Humcu, dakle u Ljubiškom. „Posve je naravno da je on kao takav smetao neljudima i bezbožnicima svih vrsta.“ A bezbožnici su došli u Ljubiški kraj negdje krajem listopada ili početkom studenog 1944. Počeli su svojataći i Dom sv. Ante, gdje se okupljalo fra Maksino Društvo sv. Ante, u blizini samostana, kao „narodnu

imovinu“. Međutim, fra Makso je u Domu – prema uzorku iz Gorice – na deset kartona napisao Deset Božjih zapovijedi. To je partizanske bezbožnike toliko bolo u oči kad bi god ušli u Dom, jer su misili da su parole bile upućene protiv njih i da se radi o „neprijateljskoj propagandi“, a možda nisu niti shvatili da se zapravo radi o Deset Božjih zapovijedi. Stoga su fra Maksu uskoro pronašli i zatvorili. Za njega se srčano zauzeo njegov bivši župnik u Gorici fra Serafin Dodig, koji je uživao određenu zaštitu i simpatije kod partizana. Možda bi ga čak bio i izvukao iz zatvora da se, barem za partizane, nije dogodilo nešto nepredviđeno. Naime, hrvatska je i njemačka vojska 28. siječnja 1945. učinila snažan protuudar na partizanske položaje, tako da su „partizanske junačine pobjegle za Vrgorac a da nisu opalile ni jednoga, doslovno ni jednoga, metka u obranu Ljubuškoga. I od svega što su uspjeli bilo je da potjeraju sa sobom četrdesetak nedužnih ljudi i žena iz zatvora (trčećim korakom!) i da ih odmah po dolasku u Vrgorcu strijeljaju.“ Prema onome što piše fra Janko, s njima se našao i fra Serafin, koji je fra Maksi i ostalima „u času strijeljanja uspio dati (...) odrješenje koje se, ako se uspije, umirućima daje. Makso se držao junački! Nato je crvena tanad na hrpu pokosila i žene i muškarce...“

Posmrtni ostatci fra Makse Jurčića otkopani su u listopadu 2008. O iskapanju je dnevnik vodio fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva „Fra Leo Petrović i 65 subraće“. Na temelju iskaza svjedoka počelo se iskapati u dvije škrape u blizini Vrgorca, na lokalitetu Belića gumno, lijevo i desno od puta koji vodi prema Vrgoračkom polju i selu Kotezi. U obje škape pronađena su po tri tijela, koja su bila bez reda nabacana jedno preko drugoga. Ubijeni su metkom u potiljak. Prilikom otkopavanja druge jame uz kosti jednoga stradalnika pronađeni su ostatci redovničke krunice, koja je bila smotana. To je davalо nadu da bi se moglo raditi upravo u fra Maksi Jurčiću. Nekoliko mjeseci kasnije ta se slutnja i obistinila. Postupak identifikacije obavile su dr. Marija Definis-Gojanović, dr. Davorka Sutlović i njihovi suradnici. Iako su kosti bile dosta trošne pa postupak nije bio jednostavan, ipak je 15. svibnja 2009. nepobitno utvrđeno da se doista radi o posmrtnim ostacima fra Makse Jurčića. Njegovi su posmrtni ostatci pokopani u samostanskoj crkvi na Širokom Brijegu.

Fra Radoslav Glavaš

Na kraju bih se posebno osvrnuo i na fra Radoslava Glavaša ml., o kojem sam također napisao veoma opširan i detaljan životopis (objavljen u *Hercegovini franciscani*, br. 4/2008., str. 191-242), a poslije i još neke tekstove, posebno nakon dva osvrta koja je na tu temu načinio mjesni biskup mons. Ratko Perić. Ovdje dakako zbog nedostatka vremena donosim samo osnovne natuknice.

Za opširnije podatke upućujem osobito na tekst objavljen u *Hercegovini franciscani*.

Fra Radoslav je rođen 29. listopada 1909. u Drinovcima. Gimnaziju je završio na Širokom Brijegu, a bogoslovni studij u Mostaru i Lillu (Francuska). U franjevački novicijat stupio je 1927., a za svećenika je zaređen 1933. Kratko je pastoralno djelovao kao kapelan na Š. Brijegu (1934/35). Potom je studirao hrvatski jezik i književnost na Zagrebačkom sveučilištu (1935-39). Od 1939. je profesor na čuvenoj širokobriješkoj gimnaziji, gdje ostaje nepune dvije školske godine. Od svibnja 1941. do smrti je načelnik u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu. Bio je vrstan književni kritičar, a radove je objavljivao u znanstvenim časopisima. Njegove je književne studije u zasebnoj knjizi posthumno objavio Branimir Donat (A. R. Glavaš, *Hrvatska književnost i duhovnost*, Zagreb, 1995.). Komunisti su ga po okončanju rata uhapsili i sudili pred Vojnim sudom u Zagrebu. Nakon istrage s koje su do danas sačuvane Glavaševa Izjava od 10. lipnja i Zapisnik sa saslušanja od 13. lipnja suđen je 29. lipnja. Kakvo je to suđenje bilo „pravedno“ najbolje će ilustrirati činjenica da su na istome procesu odjedanput osuđeno 58 osuđenika, a da je suđenje svima njima završeno u samo jednome jedinom danu! Glavaš je osuđen na smrt strijeljanjem, a osuda je bez sumnje izvršena uskoro nakon toga, vjerojatno u prvim danima mjeseca srpnja 1945.

U svojoj opširnoj studiji o Glavašu dokazao sam da je većina optužbi zbog kojih je osuđen na smrt obična podvala, nerijetko i najobičnija laž, iako dakako ne može biti sumnje da je i Glavaš po svojoj odgovornoj službi morao imati neke veze s nasilnim prijelazima pravoslavaca ka katoličku i grkokatoličku vjeru. O tome će se još istraživati i pisati, a već sada dokumenti pronađeni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (njegova Izjava i Zapisnik sa saslušanja) daju naslutiti da se više radilo o pokušaje zaštite pravoslavnih Srba od gologa istrjebljenja koje su zagovarali neki ustaški „rasovi“, među kojima i Glavašev zaštitnik Mile Budak, poznati književnik. Spomenuti dokumenti također gotovo da ne ostavljaju nikakve sumnje da je i Glavaš pred partizanima ipak bježao iz Zagreba prema austrijskoj granici, ali da je bio uhićen i враћен u Zagreb. Dosadašnja saznanja govorila su da je ostao u Zagrebu i tamo sačekao ulazak partizana, uvjeren u svoju nevinost.

Ako će ovo predavanje pomoći u našem naporu oko procesa beatifikacije naše pobijene franjevačke braće, onda će to meni biti najbolja satisfakcija što sam prihvatio vaš poziv i progovorio nekoliko riječi o njima. Hvala na strpljivosti!

Fra Robert Jolić

POLITIKA

PETAR MAJIĆ

Esej o knjizi “Barešić” fra Vjekoslava Lasića 165

GORDANA ILIČIĆ

Ovako dalje nećemo! 168

ESEJ O KNJIZI “BAREŠIĆ” FRA VJEKOSLAVA LASIĆA

Posljednjih nekoliko godina imao sam zadovoljstvo sudjelovati u predstavljanju nekoliko zanimljivih knjiga, političkog sadržaja, tematike vezane za Hrvate i za Hrvatsku. Radi se o “Bleiburgu” Josipa Jurčevića – borbi i stradanju Hrvata tijekom i poslije II svjetskog rata, “Haškoj formulii” Višnje Starešine - borbi i stradanju Hrvata nakon Domovinskog rata, “Rat je počeo prije” Zdenka Čosića, dokumentirani opis jednog od ključnih momenata Domovinskog rata – zaustavljanje tenkova na Pologu i “Brod budala” Damira Pešorde - o pogreškama, zabludama i nesnaženju hrvatske vlasti nakon Domovinskoga rata. I u ovakvom paušalnom nabranjanju odmah je uočljivo da postoji tematska i povijesna praznina. I evo dočekasmo, karika koja tu nedostaje mogla bi biti knjiga “Barešić” - oca Vjekoslava Lasića, koju bi ovako neformalno mogli označiti kao istinski ep o jednom čovjeku, ep o hrvatskom junaku Miri Barešiću, ali ujedno kao i dokumentarno štivo o ljubavi, patnjama i borbi hrvatske emigracije i iseljeništva za slobodu hrvatskoga naroda i stvaranje Nezavisne hrvatske države. Knjiga se sastoji od niza autentičnih svjedočenja njegovih prijatelja, suboraca i supatnika i 3 stručne recenzije, koje sam ja osobno jedno po jedno gutao u dahu. Umišljajući sebi da sam relativno dobro upoznat sa tematikom i problematikom knjige, ostao sam zatečen, zaprepašten i zadriven novootkrivenim detaljima u ovoj knjizi. O nekim od njih će vjerojatno govoriti i moje kolege supredstavljači, mnoge će vjerojatno uočiti i sami čitatelji, zato ću ja svoj osrt usmjeriti sa druge strane.

Kad sam nedavno u jednom društvu slučajno spomenuo da ću predstavljati knjigu o Miri Barešiću, jedan od nazočnih je s pika konstatirao: “Da, čitao sam, to je knjiga koja je u nastavcima izlazila u jednim dnevnim novinama”, i onda zlobno dodao: “Je li to onaj Miro Barešić kojem je čača bio u partizanima?” “Ne, to je onaj Miro koji ima velike uši”, odgovorih. “Kakve veze imaju velike uši”, upita on pomalo zbumjeno. “Pa, prijatelju, kad si već sve to čitao, ma kakve veze nakon svega toga ima što mu je otac bio u partizanima?” Jeste, taj rečeni gospodin nije htio primjetiti da je Miro imao 4 ujaka strijeljana od partizana,

da je tek u pubertetskoj dobi od dugogodišnjeg hrvatskog uznika Brune Vulina saznao istinu i o ratu, i o pobijenim ujacima, i o diskriminiranom položaju Hrvata u Jugoslaviji, pa i očevoj nemilosti i proganjanju od strane partizana i komunista. Miro je tek tada spoznao, istinski osjetio da je Hrvat. Nije primjetio da je Miro, još dijete od 18 godina, politički suđen, 6 mjeseci gotovo nizašto odležao na Golom Otoku i tu spoznao sve strahote komunističke jugoslovenske diktature. Zamisli dalje čovječe, da sa 18 godina donosi sudbonosnu odluku i za sebe i obitelj, bježiš od Titova režima u svijet, goloruk, polupismen, ne poznajući jezik i noseći u glavi krhke predodžbe o pravednom demokratskom zapadnom svijetu i zablude o dobro organiziranoj i opremljenoj hrvatskoj emigraciji. I nakon svih gorkih spoznaja, Miro sebi dopušta da bezrezervno uroni u fanatizam bezgranične ljubavi za Hrvatsku i donosi odluku o borbi koju ništa nije moglo promijeniti do njegove smrti. Fanatizam i herojstvo koje obuzima misli i mozak, a tijelo tjera u asketizam do granica ljudskog poimanja. Ne, prijatelju tih 40 godina života nije ljudski vijek, to je nešto iznad ili izvana, nespoznajno običnom čovjeku.

Kada danas kažemo kako je kod nas sve napala korupcija, i kako se ništa ne može napraviti bez debele veze ili novca, možemo li i zamisliti mladića protjerana iz Švedske u daleki Paragvaj, bez novca, bez vize, bez poznavanja jezika, bez škole, bez prijatelja, s natovarenom teškom stigmom zločina na leđima, da za godinu dana postane sportaš godine u Paragvaju, za dvije godine prvak južne Amerike u karateu, a za tri prvak svijeta u taekwandou, izborivši se sam da to bude ostvareno pod zabranjenim hrvatskim imenom, hrvatskim stijegom i hrvatskom himnom. U finalu je pobjedio Jugoslavena Antu Nobila, današnju hrvatsku odvjetničku zvijezdu koji kroji pravnu sudbinu i hrvatskim domoljubima i samoj Hrvatskoj koju vjerojatno nikada nije istinski želio. Svojom osobenošću, radom i uspjesima Miro je vrlo brzo osigurao pristup do vrha paragvajske vlasti i čelnika svjetske politike. Pretežak zadatak. A, možemo li danas, siti i najedeni i hrane i slobode i prije dvadesetak godina neslućena obilja, kada smo i za neznatnu sitnicu i nepravdu spremni pljunuti i po Hrvatskoj i po slobodi, možemo li pojmiti pedeseti dan štrajka glađu i rijeći – “radije će umrijeti nego dopustiti diskriminaciju samo zato što sam Hrvat”. Teško! Preteško!

I druga stvar; Hrvatska emigracija sa svim svojim patnjama i nadanjima, čežnjama i zabludama, međusobnim nepovjerenjem i kontradikcijama uočljivim i u ovoj knjizi ipak je karika bez koje nebi bilo moguće ostvariti državu i obraniti slobodu. Reći će osobno: prve knjige krajem sedamdesetih o Stepincu i generalu Drinjaninu, san o hrvatskoj slobodi, uvjerenje o postojanju emigrantske hrvatske vojske, zabludi o naklonosti 6. američke flote, i još štošta. Blagoslovljene 91. demokratske promjene, apsolutno povjerenje naroda

i neizbjježan rat. Noćima je san potiskivan strahom, odgovornošću, brigom za narod, osjećajem nemoći, crnim beznađem. I danas se stresem, kako su olakšavajuće odjekivale vijesti; došao je Barešić, stigao je Roso s legionarima, dolazi Tuta sa svojima, masovno dolaze hrvatski emigranti. O Bože kako im to možemo zaboraviti. Tijelo obrambenog zida su sigurno bili domaći borci ognjištari, ali krila su činili sredstva i ljudi hrvatske emigracije. Nasreću i tijelom i krilima je uz sve nesporazume kolala ista domoljubna krv.

Hrvatska nije ni onolika koliku smo željeli, niti onakva kakvu smo sanjali, ali je ipak veća od dlana, i parafrazirati ću jednog našeg Hercegovca kad su ga pitali što misli o homoseksualnosti; on je bez puno razmišljanja rekao da mu je osobno draža i najružnija žena od najljepšeg muškarca. Iz svake Barešićeve misli i riječi možemo isčitati - "draža mi je moja nesavršena Hrvatska i njena sloboda od najzavodljivije Jugoslavije ili druge slične asocijacije." Ma kao da žena može biti ružna ili Hrvatska nevoljena. Pa i u ovoj knjizi vidimo da ni razvikana Švedska, Španjolska, Paragvaj, Sjedinjene Države Amerike nisu bez grijeha i nedostataka, čak i onih koji prelaze okvire i spoznaje našeg kršćanskog razmišljanja i poimanja.

Na kraju ću reći, Miro je možda bio nemirna duha, neukrotiva karaktera, krutih stavova, divljačne upornosti, nevjerojatne samokontrole i snalažljivosti, ponekad neupućen, Miro je posrtao i griješio, ali ja kad budem govorio djeci o njemu neću ni pomisliti jesu li mu velike uši, neću ni Ludvigu Parloviću, ni Stipi Mikuliću, ni Bruni Bušiću. Neću to jamačno pomisliti, ni Tuđmanu, ni Šušku, ni Bobanu, ni Zadri, pogotovo ne živima: Taiku, Gotovini, Dariju, Branimiru, ...,(a, je su li to možda činili Grci svom Ahilu, Židovi svom Samsonu, Englezi Robinu Hoodu, Francuzi Ivani Orleanskoj, Ameri Georgu Washingtonu, Meksikanci Panchu Villi, Srbi Puniši Račiću, partizani Titu,...). Djeci ću reći, da su to ljudi koji su sanjali i naš san i koji se nesebično dadoše za hrvatsku slobodu. A osobno ću nastojati i pokušati učiti djecu, da ništa svjesno ne učinimo čime bi doveli u pitanje njihov san. Vjerujem da će fra Vijeko inicirati, a hrvatski umjetnik riječi i filma dobiti inspiraciju za prikidan mitski roman ili filmski spektakl o životu i opijenosti ljubavlju za Hrvatsku viteza Mire Barešića.

Miro je vitez, Miro je heroj, Miro jedna od najsjajnijih zvijezda na hrvatskom mučeničkom nebuh slobode! Duboko vjerujem, Mirin san se nastavlja, i usprkos svemu i nakon svih nedaća, Hrvatska će živjeti i bit će uskoro i malo veća i puno, puno bolja. Amen. Hvala na pozornosti.

Petar Majić

OVAKO DALJE NEĆEMO!

U zbirci sabranih dokumenata pod naslovom Fra Didakova skrb za Hercegovinu, izdavača Franjevačke knjižnice i arhiva u Mostaru (Mostar, 2000.), fra Andrija Nikić donosi niz dokumenta među kojima i *Spomenicu Preuzvišenom gospodinu ministru Burianu* koja je, na žalost, aktualna i danas. Stotinu jedna godina je prošla, no i danas je potreba za pisanjem ovakvih pisama ista!

Fra Didak Buntić rođen je 9. listopada 1871. godine u Paoči, od oca Mije i majke Matije. U srpnju 1894. zaređen je za svećenika. Godine 1895. došao je na Široki Brijeg gdje je započeo svoj dugogodišnji rad sa đacima, kada je 1919. godine izabran za provincijala Hercegovačkih franjevaca i preselio se sa Širokog Brijega u Mostar. Umro je 3. veljače 1922. godine, od srčane kapi u Čitluku. Prilikom ekshumacije njegovog tijela 1838. godine, dakle 16 godine poslije smrti, tijelo mu je pronađeno neraspadnuto. Nikić piše: „Da se to (neraspadnuto tijelo, g.i.) dogodilo drugdje u zapadnom svijetu, ... Talijani bi, recimo, već započeli proces za njegovo proglašenje blaženim, pa potom svetim. Naprotiv, kod nas taj jedinstveni znak, čini se još nikoga nije potakao na sličnu ideju.“ Raspon fra Didakovog djelovanja nema granica, u njegovim pismima, koja su rijetka ostala sačuvana (1947. godine na Širokom Brijegu uništena je njegova korespondencija), može se naslutiti koliko se posvetio „svom“ narodu. Različite su vrste njegovih djelatnosti i njegove skrbi. Spašavanje gladne djece i njihovo slanje u Slavoniju, opismenjavanje neukog puka, izgradnja bazilike na Širokom Brijegu, izgradnja duhanskih stanica, izgradnja cesta, širenje poštanske i telefonske mreže, sadnja voćaka i podizanje vinograda, pitanje cijene duhana, stočarstvo, pčelarstvo, politička djelatnost,... njegova zauzetost na svakom polju bila je potpuna. Velikana u hrvatskom narodu je mnogo, no neki od njih su nedovoljno vrednovani a neki, na žalost, potpuno zaboravljeni. Kako bismo barem malo odmaknuli neke od njih sa ruba zaborava i svojim zalaganjem i zahvalnošću postavili ih na njima pripadajuće mjesto, nije potrebno mnogo.

U nastavku donosimo *Spomenica Preuzvišenom gospodinu ministru Burianu*,¹ pismo koje opisuje jad i bijedu hrvatskoga naroda Hercegovine s Didakovim uzvikom: „Ovako dalje nećemo!“.

Preuzvišeni gospodine ministre!

Ovu Vam spomenicu posvećuje katolički narod Hercegovine kao jednu kitu cvijeća, u kojoj doduše nećete naći lijepih i mirisavih ruža, ali tim više gorkog pelina i čemerike, kojim cvijećem obiluje Hercegovina. Od željeznice do dalmatinske i bosanske granice u površini od kojih 3.000 km² sa 112.000 žitelja.

Prije svega iskrena Vam i topla hvala čitavog našega naroda na Vašemu trudu i nastojanju oko uvođenja ustava i po tom svrgnuća teškog apsolutističkog jarma, koji nam je najviše krov današnjem našem kulturnom i gospodarstvenom nazatku.

Da nam pako spomenuti ustav bude što više odgovarao našim teškim prilikama i potrebama, to si smatramo za dužnost u pogledu budućega

Narodnoga zastupstva

Dostaviti Vašoj Preuzvišenoj sljedeće naše želje i zahtjeve:

1. Da svaki naš punoljetni državljanin bude imao aktivno i pasivno pravo glasa, te i ako po kurijama bude to svoje pravo izvršavao tajno i izravno.
2. Da se među viriliste,² kad već moraju biti, uvrsti osim biskupa jošte i provincijal franjevačkog reda u Hercegovini radi osobitih i neprolaznih zasluga ovoga reda koli za naš narod toli za monarhiju, te zbog velikoga upliva ugleda i povjerenja, koga i sada jednako taj red u cijelom katoličkom pučanstvu Bosne i Hercegovine uživa, a to u ostalom odgovara i brojnoj snazi katoličkoga žiteljstva Hercegovine, koja broji 150.000 duša.
3. Držeći se načela: „jednaka prava, jednakе dužnosti“ zahtijevamo, da se i našim fratrima, svećenicima i učiteljima ne bi oduzelo pasivno pravo glasa kao kod općinskih izbora, tim više što mi – hvala skrbi bosanskohercegovačke uprave nemamo drugih iole naobraženih ljudi među sobom, koje bi mogli u zastupstvo birati, a mi strancima niti možemo niti hoćemo naše povjerenje date.
4. Ovo isto i sa istih razloga tražimo za općinska i eventualno okružna zastupstva.

¹ ISTVAN BURIAN, (1851-1922), austrougarski ministar vanjskih poslova (1915-1916, 1918), ministar financija (1916-1918).

² Član političkog tijela po položaju ili po rodu (po pozivu), a ne po izboru.

A sad prelazimo na naša gravamina, među kojima prvo i najžalosnije mjesto zaprema

Duhan

Duhansko je pitanje Hercegovcu životno pitanje, pitanje hljeba, pitanje njegova obstanka. Duhan je njegov prvi i glavni proizvod, jedina njegova zarada, od okupacije monopoliziran, što je osobito nesretnoga kmeta težko tištilo, jer je tim de facto uprava dosudila agi pravo trećine, dотičно četvrtine ne samo na rod zemlje, nego također i na svu njegovu zaradu, koje pravo aga pod turskom upravom nije imao. Jedanaest mjeseci neprekidno traje naš rad o duhanu. A kako smo tek od države za taj naš rad oštećeni? Dokazano je i s nepobitnim dokazima, koje smo mi preko Hrvatske narodne zajednice upravili Vašoj preuzvišenosti, da mi kao kmetovi – sadioci duhana ne dobivamo poprečno više od 30 helera, slovom trideset helera za nadnicu. Od ovoga moramo platiti paupšal i sve moguće danke i namete tako, da se većinom kući vraćamo praznih ruku, gdje nam žene i djeca skapavaju od glada i bijede. Mi plačemo i kukamo nad ovom nepravdom, gospodine ministre, do neba se čuje, ali nas Vi ne čujete ili možda ne hajte za nas. Je li pravo, preuzvišeni gospodine ministre, da mi sadioci duhana, koji smo tek dvadeseti dio bosanko-hercegovačkog pučanstva, doprinosimo u samom porezu i duhanu više nego jednu desetinu čitavog državnog prihoda? Je li pravo, da mi na taj način radimo pred državu poput robova, a da za to ne dobijemo ni najprostijega crnoga kruha? Bi li ikoja neprijateljska država tako svoga neprijatelja, da ne rečemo državljanina, izrabljivala i u propast rivala? Kakvu volju mi možemo imati za rad, kad se baš ni trunka ne možemo veseliti svomu trudu i znoju? Reći će se, gospodine ministre, da nije nitko prisiljen baviti se sadnjom duhana. Na ovo odgovaramo: Hercegovcu je mriet ili se seliti ili duhan saditi, drugo nam ne preostaje zbog suše, pomanjkanja svake druge zarade i prenapučenosti ovoga kršnoga kraja, od koga niti jedna četvrtina nije prikladna za obrađivanje.

Vi ste nam obećali, gospodine ministre, da će nam se ove godine duhan bolje platiti, ali kako je to obećanje iskupljeno, možete se osvjedočiti iz ovih mnogobrojnih dozvola, što ih sa sobom donosimo. Čemu su povišeni razredi, čemu li ciena duhanu, kad su životni zahtjevi našega naroda jednaki ništici.

Preuzvišeni gospodine ministre, naš je narod osiromašen, i na prosjački štap spao te mi prijeti očita propast, osobito ove godine, gdje ništa nemamo do ovo žalosnoga duhana, koga smo više sa suzama i znojem nego sa vodom odgojili. Pa ipak nam se ovako ove godine – kao da se sve proti nama urotilo – kraj svih naših molba, kraj svih naših tužba, kraj istoga obećanja, Vaše Preuzvišenosti i kao za inad procjenjue i plaća kud i kamo gore negoli dosadašnjih godina. Šta treba dotle naš siromašni narod, koji ništa više izgubiti ne može, u očajnost

tjerati? Ovako, preuzvišeni gospodine, ne može ići dalje. Stoga apeliramo na čovjekoljubivi osjećaj Vaše preuzvišenosti, da smjesta odredite Vama podčinjenim organima, neka vrše Vašu rieč, koju ste nam u ovogodišnjim delegacijama dali, i da ne sile narod, da se laća nezakonitih sredstava i očajnih u obranu svoga bitka i obstanka.

U ovom pogledu stavljamo Vašoj Preuzvišenosti sliedeće priedloge i zahtjeve, koji će – nadamo se – biti jednako od koristi i državi i sadiocima.

1. Tražimo da nam se dosadašnja svota za otkup duhana bar podvostruči, t.j. da na kilogram duhana odpanu poprečno 2 krune. Ovaj naš zahtjev nije nipošto pretjeran, jer će nam se tek tada sudariti nadnice na 90 helera. Uvjereni smo, da tim država ne bi ništa štetovala, pače to bi joj u mnogom pogledu bilo od ne male koristi. Više bi se naime i bolje vrsti duhana dobivalo. Podigla bi se porezna snaga naroda. Nestalo bi kriomčarenja i prenašanja najbolje vrsti našega duhana u Dalmaciju itd.
2. Da nam se duhan procjenjuje pravedno prema njegovoj kakvoći i izradbi. Jer kako je to, da se ista vrsta duhana i sa istoga zemljišta kod procjene razlikuje za jednu, za dvije, pače i za tri klase?
3. U tu svrhu zahtjevamo, da naše procjenitelje i vještak odabiremo mi producenti duhana sami i da ti procjenitelji budu imati pravo glasa i posredovanja u korist sadilaca, budući da sadašnji procjenitelji nisu ništa drugo, nego jedna plaćena činovnička stafaža, koja niti imadu našega povjerenja niti oni nas zastupaju.
4. Da se četvrta, dotično trećina, koju smo dosada morali davati agi s razloga gore navedenih obori (smanji) ako ne sa osminu a to bar na šestinu.
5. Kad već plaćamo paušal, što ogovara zemljarini, da se dokine desetina na duhan.
6. Da se duhan iz Hercegovine ne izrađuje unaprijed u Bosni, kao što je do sada bivalo, jer nije pravo, da se nama oduzimlje ta jedina mogućnost zarade i prenosa u Bosnu, koja obiluje sa planinama, rudokopima i svakovrsnim tvornicama, k tome još plodnim i obilnim zemljištem, dok naprotiv u Hercegovini od svega toga nema ni spomena.
7. da se kazna zbrane sadnje duhana ograniči na najviše prekršaje zakona o duhanskom monopolu.
8. Da se ovim državi ne bi umanjili dohoci od duhana, predlažemo, da se dokinu sve zloporabe i suvišni troškovi duhanske režije. Da takovih troškova mora biti. Dokazuju nam dohodci od duhana drugih država. Radi primjera donosimo ovdje obračun mađarski za godinu 1905., u komu se mogu čitati ove brojke:

Primitak od duhana kruna 9.089.176 i 39 helera.

Izdatak od duhana kruna 2.907.128 i 61 heler.

Čisti prihod od duhana kruna 6.182.047 i 78 helera.

Dakle mađarska država, kojoj također ne pada duhan s neba, ima više nego dvije trećine čiste dobiti, dok bosansko-hercegovačka uprava ima tek nešti preko polovine čiste dobiti.

9. Poimenice predlažemo, da se dokinu kojekakvi eksperimenti državne plantaže, koje nikomu za uzor ni na korist nisu, jer sve svršuju s deficitom, premda se njihov produkt zaračunava kud i kamo drugčije nego naš.
10. Isto tako predlažemo, da se dokinu skroz nepotrebita i suvišna institucija procjenitelja duhana na njivi tako zvanih „šecmana“, pošto glavar svakoga sela i onako prisustvuje brojenju i računanju duhana, koji uostalom najbolje i najtočnije zna, što tko ima.
11. Neka se razvrgne ugovor s bosanko-hercegovačkom privilegiranom zemaljskom bankom u Sarajevu u pogledu prodaje našega čitavoga izrađenoga duhana, pri čemu bi i država prištedjela također vrlo znatnu svotu.
12. Kad bi se povisio odkup duhana sadiocima, kako stoji pod brojem 1., mogli bi se smanjiti i izdaci za financijalnu stražu, koji su u nas mnogo veći od onih sigurnosne straže(žandarskih).
13. Ako država ne bi mogla udovoljiti ovim našim skroz opravdanim i razloženim zahtjevima, neka bi se izručio državni monopol „Udruga sadilac duhana“, koje će se u svrhu zaštite svojih interesa osnovati. Ta bi Udruga drage volje davala svu čistu dobit, koju država danas ima od duhana.

Učini li se u ovom pogledu šta mu drago, sumnje nema, da ćemo se mi u ovom pitanju morati izjednačiti sa susjednom Dalmacijom, tim više, što je naš duhan i vrstom i izradbom po obćenitom priznanju samih Dalmatinaca daleko bolji od njihova. Nadalje, što je to naš – kako spomenusmo – glavni proizvod i jedina zarada, dočim u Dalmaciji duhan zaprema tek četvrto mjesto domaće privrede.

Isušenje i reguliranje naših polja

Najplodnije naše zemljište što ga imamo u površini od kojih 100 četvornih kilometara, uslijed toga, što su zplili ponori i podzemna ždriela, leži pod vodom. Od ovih iztičemo osobito: Bekijsko polje, Mostarsko i Buško blato. Sve naše molbe, da bi nam se ovo zemljište odvodnilo i reguliralo, premda bi se razmijerno s malim troškom moglo izvesti, ostale su bez uspjeha. Molimo dakle, to visoko ministarstvo, da bi nam se ova davna naša želja već jednom

ispunila, pogotovu kad je narod spremam na svaku žrtvu i pripomoć. Ta gdje bi se unosnije glavnica uložila nego ovdje!

Stočarstvo

Stočarstvo, ta također znatna grana naše privrede, ne samo da nije napredovalo, nego je kud i kamo nazadovalo, što će bez sumnje dokazati statistički podaci, koje će uprava doskora imati u rukama. Razvitku našega stočarstva mećane su sve moguće zapreke kao što su: visoki porez na koze, zabrana pašnjaka, nasilno odstranjivanje s običnih planina, od kojih ističemo osobito Kopčevinu, gdje je Hercegovac od pamtivjeka orao, pasao i kosio. A to sve zato, da bi se podiglo šumarstvo. U tom se je postupalo bez ikakva smisla, razbora i obzira. Metnute su u zabrane visoke i odrasle šume, kao što je Vran i Topli gvozd, gdje stoka ne može šumi nanieti nikakve štete. U zabranu su također metnute rudine i pašnjaci, gdje nema ni traga nikakvu drvetu, niti se je tu išta sadilo ili sijalo. Takvim zabranama ima i po petnaest godina, a da se na njima ne vidi nikakve promjene. Je li dakle ikakvo čudo, što je narod uvjeren, da su te zabrane metnute jedino zato, da se mogu globe od njega utjerivati, u čemu je stradao osobito nesretni županjački (duvanjski) kotar, gdje je erar posezao i za privatnim vlasništvom. Mi znamo cieniti vrednost šuma kao itko, ali se sa svom odlučnošću ograjuđujemo proti tomu zulumu, te molimo i zahtijevamo:

1. Da nam se stara prava ispaše i obrađivanja zemljišta na gore rečenim planinama potvrde.
2. Da se vlasnici nanovo uspostave u svoje vlasništvo, koje im je oduzeto proti svakom pravu i zakonu.
3. Da se pri pošumljavanju uzme obzir na stočarstvo i na potrebe naroda, koji je kod toga zainteresiran.
4. Da šumske zabrane budu imale jedino tu svrhu, da se šuma podgoji, te da se pri tomu uzmu skroz drugi način i sistem od dosadašnjega.
5. Da se puste zabrane stoci ondje, gdje je šuma već odrasla te joj ne može naškoditi.

Ceste

Državne ceste s ovu stranu Neretve nemamo ni punih 150 km, tako da dođe na 2.000 četvornih kilometara tek 100 km ceste, a na pojedinoga žitelja samo metar i po. Kroz ovih 30 godina mi smo dali državi šro u novcu, što u radu preko 4.500.000 kruna, a to se je potrošilo većinom tamo kuda nijedan naš stanovnik neće nikada proći. Sad mjesto rabote plaćat ćemo teški namet za uzdržavanje cesta, kojih mi nemamo, radi čega nije nam baš osobitoga veselja

donijelo ukidanje rabote. Stoga tražimo, da nam se izgrade ove neophodne potrebite ceste: Kruševo-Lištica, Žitomislić-Privalj, Vitina-Široki Brijeg, zatim spoj ceste Privalj-Grude.

Pošte i brzojavni

Cijelo područje od okupacije do danas nije dobilo niti samo jedan poštanski ili brzojavni ured. Doduše nalazi se jedan, i to u Ljubuškom, ali je taj obstojaо i za turske uprave. Tako imamo mjesta, koja su udaljena od pošte po 60 km! Ovomu je uzrok taj, što su pošte i brzojav u vojniškim rukama, te ih jedino drže ondje, gdje ima vojnika ili gdje im dobit nose. Budući da mi vojske nemamo, nemamo onda ni pošte. Zato molimo, da se pošte i brzojavni podržave te uvedu i tamo, gdje ih narod i potreba traži, a to su među nama: Lištica (Široki Brijeg), Čitluk i Posušje.

Školstvo

Do nazad nekoliko godina nismo imali u svemu nego 10 pučkih škola, tj. Na 10.000 žitelja jednu! No hvala Bogu pod upravom Vaše Preuzvišenosti jedino ondje možemo zabilježiti znatan napredak, jer nam se je taj broj škola sada podvostručio, te želimo samo, da se u tom pravcu i dalje proslidi, da barem svaka župa bude imati po jednu školu, jer i sada dolazi jedna pučka škola tek na 4.000 duša. Ovdje nam je spomenuti, da mi nemamo još nijednoga urođenika iz ovog kraja, koji bi svrši koju višu školu izuzev svećenstvo.

Mi se u čudu pitamo: gdje je taj toliko spominjani civilizatorni rad uprave krou ovih 30 godina?! Ima ga dakako, ne možemo poreći. No sav je on koncentriranu glavnom gradu i oko željezničkih pruga, gdje to zahtieva strategija i interesi stranaca. Tamo je ras, tamo je napredak, pače luksuz, koji čini nemili i neugodni kontrast sa zapuštenim selima i seoskim pučanstvom, koje je stvoreno rek bi jedino zato, da plaća poreze i d asluži spomenutim interesima. Ono je njiva: uviek košena, a nikad gnojena; krava mužena, a nigda hranjena, zgodno bi se mogla naša zemlja u tom pogledu prispodobiti središnjoj Africi. Kuda naime teku rieke, tuda raste sve bujno i divno, a korak dalje – pustinja pa pustinja. Tako i u nas: kuda prolaze željeznice – pa i one, koje us građene bez ikakve gospodarstvene svrhe i vrednosti (tu se radi). Ovakav rad uprave mogao bi se prije zvati eksploracijom nego civilizacijom. Sa zavišću i boli gledamo na Bugarsku, koja se je u isto vrieme oslobođila od turskoga gospodstva, kad tobože i mi, pa gdje je ona, a gdje smo mi?!

Sjetite se dakle, preuzvišeni gospodine ministre, da obstoji jedna zemlja, koja se zove sjevernom Hercegovinom, i da ta također стоји под Vašom upravom, koju nastava lojalan, miran i svom vladaru posve odan i vjeran narod, na ime kojega niže podpisani župnici, glavari i odbornici uručuju Vašoj Preuzvišenosti

ovu našu seljačku Spomenicu, i to jedino s tom svrhom, da Vašoj Preuzvišenosti preporuče svoju kamenitu, teško izkušanu i zapuštenu otačinu, koja će – uvjereni smo – pod Vašom skribi, brigom i okriljem otrati suze i nanovo procvasti.

Neka se barem ovaj namet, isto tako cestarina, školarina i brojačina uvrste u obćinski prihod te neka se troši u onim obćinama, u kojima se i pobire.

Dugo bi bilo, Preuzvišeni, izbrojiti sve naše jade i nepravde, koje smo snosili kroz ovo 30 godina, ali ih ne ćemo više nabrajati, nego ćemo im lieka tražiti u saboru. Istaknut ćemo samo to, da se ne tužimo na velike poreze i ne žalimo toliko, koliko na to, što ti nisu u nikakvu razmjeru s koristi, koju bismo morali od njih imati. Gotovo sav duhan (31.000q), od koga država ima dohotka četiri puta više nego od svih bosanskih šuma, daje ovaj kraj, a dobiva za nj neznatnu odkupninu. A šta se je tu investiralo i utrošilo? 20 pučkih škola, 150 km ceste, 2 državne kuće i jedna štala za magarce. To su nam sve kulturne tečevine kroz 30 godine uprave.

Bogoštovna nastava

Kako u mnogočemu, tako smo mi Hrvati Hercegovine, u prvom pak redu naše svećeništvo, znatno i nepravedno prikraćeni u podpori, koju država daje iz državnih, dotično narodnih sredstava u svrhu katoličke bogoštovne nastave u Bosni i Hercegovini. U tu svrhu troši država 134.800 kruna. Od te goleme svote troši se u Hercegovini u gore rečenu svrhu samo 11.000 kruna, dotično prema broju katoličkog pučanstva, a još više prema poreznoj snazi odpalo bi na Hercegovinu jedna podpuna trećina, što bi iznosilo 44.933 krune! Razlog toj nepravdi jest poglavito u tome, što je naše hercegovački svećenstvo većinom redovničkog staleža, na koje se – kako izričito stoji u ugovoru od godine 1881. između Sv. Stolice i bosanske vlade u ovom pitanju – mora uzeti „dužni obzir“. Međutim, na naše staro redovničko svećeništvo ne samo da nije uzet „dužni obzir“, nego uobče nikakav obzir od bosanske vlade, tako da je naše hercegovačko svećenstvo – koje se sastoji gotovo isključivo od franjevaca – prepusteno samo sebi. Tek poslije tolikih maljakanja dobilo je za pomladak neznatnu podporu. Hercegovina ima 130.000 katoličkog hrvatskog pučanstva, a to je više nego jedna trećina cijelog bosansko – hercegovačkog hrvatskog katoličkog žiteljstva. Tih 130 hiljada katolika Hrvata iz Hercegovine daju u državnu blagajnu – računajući samo porez i prihod od duhana – okruglu svotu od 6 milijuna kruna, a tu svotu ne doprinosi razmjerno ni izdaleka nijedan kraj Bosne i Hercegovine. Reći će se, da je gimnazija u Travniku i bogoslovno sjemenište u Sarajevu zajednički zavod za svećenstvo Bosne i Hercegovine, u kojemu Hercegovina participira s jednom trećinom. Nu kako je s tim, može se vidjeti iz slijedećih brojaka.

Kroz ovih 26 godina, odkad postoje ta dva zavoda, država je tu potrošila ni više ni manje nego 3 milijuna kruna, a na biskupiju Mostarsko-Duvanjsku samo 700 hiljada kruna! Za tih 700 hiljada kruna, koje su potrošene na račun rečene biskupije, biskupija Mostarsko-Duvanjska dobila je do sad sam tri (3) svećenika (župnik u Drežnici, Bielom Polju i Nevesinju). Ako podielimo tu svotu od 700 hiljada s brojem 3, dobit ćemo 233,333 kruna. To je svakako preskupa školarina za jednog svećenika. Iz ta dva zavoda nije dosad izišao ni jedan svjetovnjak iz Hercegovine, koji bi svršio nauke, jer bi i to bila jednainako velika tečevina za dotičnu pokrajnu. Mislim, da smo s ovim podpuno dokazali nepravdu, koja se nanosi Hercegovini u ovom pogledu.

Zato molimo Vašu Preuzvišenost, da nam se odstrani ova nepravda, te da nam se daje podpuna trećina svote, koja se troši na bogostovnu nastavu. Ta svota neka se daje mostarskom biskupu, koji će j svakako korisnije uložiti podielivši je svjetovnom i redovničkom kleru, da se naobrazi ondje, gdje se to sa zdravstvenog i pedagogijskog gledišta bude vidjelo na najshodnije. Jer se nas bolno doimlju tolike osmrtnice hercegovačke mladeži, koja je primorana učiti u ta dva zavoda.

Izbor biskupa

U interesu je kako naroda tako i svećeništva, da u svom duhovnom poglavaru vidi oca, narodnog čovjeka i svojega duhovnog pastira, a ne tek plaćenog vladinog činovnika. Stoga se mi katolici Hercegovine ne odričemo našega staroga prava, po kome svećenstvo naše biskupije ima pravo birati trojicu između sebe, i predložiti ih Sv. Stolici, od kojih jednoga mora odobriti i potvrditi za biskupa. To je naše staro, nepriopreno pravo, priznato i potvrđeno koli od svjetovne toli od duhovne vlasti, na temelju koga prava izabran je i današnji naš biskup u Hercegovini. Ako je dakle Sv. Stolica prepustila nešto od tog prava svjetovnoj vlasti, to je ona mogla i smjela popustiti samo od svog prava. U pravo pak naroda i svećenstva bez njihove privole naravno da nije smjela ni mogla ništa dirati, jer to nije nikakva povlastica, nego naše sveto i neosporno pravo. Zato u slučaju ispražnjanja biskupske stolice – ako bi vlast mimošla to naše pravo – smatrali bi katolici Hercegovine težkom povredom i očitim nasiljem, kome se oni nikad neće pokoriti.

Ovo smo sve podnosili mirno i strpljivo ne zato, što smo – kako se veli mrtvi, nego zato, što smo lojalni i mirni državlјani te nismo htjeli praviti neprilika upravi, nego nadajući se u pravednost njezinu, mislili smo da će već jednom i na nas red doći i da će nas sunce ogrijati, ali toga još ne dočekasmo.

Pouzdano se nadamo u pravednost Vaše Preuzvišenosti, kojoj ostajemo odani.

Grodana Iličić

RELIGIJA

BAZILIJE PANDŽIĆ

Sjećanje na fra Arhanđela Nuića 181

MIRELA PRIMORAC

Mediji - u službi mira ili nasilja 187

PETAR MAJIĆ

Što nas čini katolicima Thomas H. Groome 196

ANAMARIJA LEKO

Rudolf Steiner i korijeni Waldorfske pedagogije 200

SJEĆANJE NA FRA ARHANĐELA NUIĆA

Perko Nuić, zemljoradnik iz Drinovaca, imao je četiri sina: Stipe bio je rođen 1874., Ivan godine 1880., Jozo 1882. i konačno Nikola rođen 1896. U selu je smatran dosta bogat zemljoradnik; posebno, otkako su tri prva sina poodrasla i svim žarom mladenačke jakosti marljivo i u najboljem redu obrađivali svoje imanje. Braća su nastojala svojim skladnim i marljivim radom poboljšati posjede koje je njihov otac Perko stekao i svoje vrijeme povećao. Čekali su da i njihov najmlađi brat Nikola odraste i svoje sile pridruži njihovima.

Osnovno školovanje

Međutim, godine 1900. dogodio se velik događaj u Drinovcima. Te godine ondje je osnovana osnovna ili pučka škola. Perko Nuić, iako nije znao ni čitati ni pisati, shvaćao je važnost toga događaja u razvoju sela. Stoga godine 1903. nije se nimalo skanjivao poslati svoga sedmogodišnjeg sina Nikolu u školu da nauči čitati i pisati.

Nikola je rado pošao u školu i učio dobro. Perki je bilo vrlo drago kad je čuo vrlo povoljan sud o Nikolincu učenju. Uz to, kad se nakon škole vraćao kući, vrlo rado je pomagao u sitnim ali nužnim seljačkim poslovima, pa tako nekako Nikolina škola nije bila na štetu zajedničkog imovinskog dobra. U takvom su raspoloženju prošle četiri godine Nikolina školovanja. A kad je Nikola godine 1907. završio četiri razreda pučke škole, nastalo je pitanje u kući Perke Nuića što s malom Nikolom koji nije pokazivao velike volje za težačke poslove, a njegov učitelj stalno je hvalio njegovu sposobnost i marljivost u učenju.

Osim toga pitanja, koje je katkad smetalo obični tok života, još višu pometnju prouzrokovao je treći Perkin sin, dvadesetpetogodišnji Jozo, kad je odlučio pokušati svoju životnu sreću u Americi, o kojoj su se u selu prenosile vijesti kao o zemlji „meda i mlijeka“. Negdje godine 1907. Jozo je ostavio svoje rodne Drinovce i zaputio se u Ameriku. Punih sedam godina radio je u tuđem svijetu, nešto zaradio, ali to ga nije usrećilo. Svakim danom mislio je na Drinovce koje su mu uvijek bili pred očima i neodoljivom ga snagom privlačili.

Konačno nakon 7 godina, Jozo se odlučio na povratak roditeljskoj kući da nastavi život kojega je prije provodio.

Odlazak Jozu Nuića u Ameriku stavio je u zabunu Perkinu obitelj, jer su s njim izgubili jednu dobru radnu snagu. Katkad su se ipak tješili da će Nikola brzo odrasti i zamijeniti Jozu, a u međuvremenu će se snaći, strpjeti i marljivije raditi.

Ali Nikola nije pokazivao volje za taj posao. Istina, bio je još mlad pa je mogao nadoći, ali iskustvo oko u njemu nije moglo vidjeti dobra težaka. A tko je pratilo njegovo dječačko zanimanje mogao je opaziti da je on, uz igru, najradije čitao. Osim toga, još kao dječak vrlo je rado pjevao. Znao je pjevati i seljačke gange, ali posebno je lijepo pjevao pobožne pjesme koje je čuo u crkvi. Bila je milina slušati ga kad je u korizmi po polju pjevao **Gospin plač**, kojega tada seljački svijet, napose mladež, općenito pjevao, ali nitko kao on. Susjedi su se divili njegovu glasu i govorili da pjeva kao slavuj.

Srednjoškolac

Nikola je bio dvije godine u isčekivanju i dvoumici. Nije se mogao odlučiti bi li se posvetio obrađivanju zemlje ili poći koji drugi putem. Međutim, u ljetu godine 1908. došao je na praznike njegov rođak Jure Nuić Matutinović koji je učio u sjemeništu na Širokom Brijegu. Nikola je uglavnom s njim proveo čitavo ljetno, gledao njegove knjige, slušao od njega kako se uči i gimnaziji i šta misli o budućnosti.

Ono ljetno bilo je presudno za Nikolu Nuića. Jure je uspio nagovoriti oca Perka da Nikolu pošalje na Široki Brijeg u gimnaziju. Njegov polazak na Široki Brijeg nije imao nikakvih poteškoća, jer je ona franjevačka gimnazija pred nekoliko godina počela primati i vanjske đake, pa je Nikola prvu godinu gimnazije završio kao vanjski đak, a sljedeće godine (1909./1910.) bio je primljen u sjemenište. Nikola je iz godine u godinu uspješno napredovao u nauci. Uz to je sve bolje upoznavao franjevački način života, a posebno sv. Franju. Došao je do jasne spoznaje da je Bog u životu čovjeka sve. Kad čovjek živi u prisutnosti Božjoj, nema se čega bojati. U svemu oko sebe vidi trag Božje dobrote, ide veselo kroz život i divi se ljepotu koju je Bog oko njega postavio.

U tom raspoloženju završio je peti razred gimnazije. Bilo je vrijeme da stupi u novicijat ili godinu kušnje kroz koju proučava franjevački život i odlučuje da li je na nju franjevački red. Odmah nakon završene školske godine otišao je roditeljskoj kući da se odmori. Bio je veselo i s veseljem gledao u svoju budućnost. Njegovo je veselje bilo tim veće što je kod kuće našao brata Jozu koji se nakon sedam godina vratio iz Amerike.

Na oproštajnom ručku 10. kolovoza 1914., kad je Nikola napuštao roditeljsku kuću, našla su se zajedno sva četiri brata. Stari Perko i njegova žena Šima bili su sretni, ali njihova sreća bila je pomućena zbog vanjskih događaja. Na 28. srpnja započeo je rat. Bili su zabrinuti što će biti od njihovih sinova.

Na 17.rujna Nikola je stupio u franjevački redi uzeo ime Fra Arhanđeo. Fra Dujo Ostojić, hercegovački franjevački provincijal, dao mu je franjevačko odijelo.

Nakon novicijata na Humcu Fra Arhanđeo je započeo šesti razred gimnazije na Širokom Brijegu, a iza toga sedmi i osmi. Nakon svršenog osmog razreda položio je 13. rujna 1918. ispit zrelosti.

Kako se približilo vrijeme svečanih zavjeta, pripravio se na svečane zavjete i položio ih u Mostaru 4. listopada 1918.

Bogoslov

Poslije završene srednje škole i nakon svečanih zavjeta započeo je učenje bogoslovije u Mostaru. Ubrzo nakon započetog učenja bogoslovije u Mostaru prisustvovao je događajima koji su se razvijali i u Mostaru kad se stvarala nova država Srba Hrvat i Slovenaca.

Ali odmah u prosincu 1918. i Fra Arhanđeo je obolio od tzv. španjolske gripe kao i mnogi drugi u to vrijeme. Dok je ležao bolestan u postelji, donijeli su mu vijest da je umrla 12. prosinca 1918., od slične bolesti, njegova majka Šima rođena Perić iz Tihaljine. Tu je vijest naoko mirno primio, pokrio glavu i gorko zaplakao. Tek 7. siječnja 1919. mogao je prisustvovati sv. Misi za ispokoj njezine duše.

Fra Arhanđeo je učio bogosloviju u Mostaru kroz dvije godine,a onda su ga poslali u Beč da nastavi treću. Upisao se na bogosloviju bečkog sveučilišta 28. listopada 1920. Slijedeće godine (nakon treće godine bogoslovije) zaređen je u Beču 21. kolovoza 1921. za đakona, a 28. kolovoza za svećenika. Prvu misu rekao je u franjevačkoj crkvi sv. Ane u Münchenu 11. rujna 1921.

U Beču je nastavio četvrtu godinu bogoslovije. Već na proljetnom kapitulu provincije godine 1922. određen je da , nakon završene bogoslovije, ide na Široki Brijeg za nastavnika. Dana 7. srpnja 1922. Fra Arhanđeo je dobio svjedodžbu da je završio bogosloviju. Kako je bio odlučio polagati doktorat iz bogoslovije, isti dan, kada je dobio svjedodžbu da je završio bogosloviju, predao je pismenu radnju za doktorat iz bogoslovije. Radnja mu je odobrena 20. listopada 1922., a već 23. listopada polagao je prve ispite.

Tog puta nije mogao položiti sve ispite, jer je dobio vijest da mu je otac Perko slabo i da ga želi vidjeti prije smrti. Zbog toga je prekinuo s polaganjem ispita

i krenuo u Hercegovinu. U Drinovce je došao 1. listopada. Nekoliko dana bio je kod bolesnog oca, a onda je otisao na Široki Brijeg da započne predavanja na gimnaziji. Dali su mu da predaje 17 sati tjedno, a započeo je predavanja 8. studenog. Fra Arhanđeo se privikavao na novi život, gledao kako će njegovi đaci što bolje shvatiti ono što im predaje, a mislio je i na svoje ispite koje ma polagati u Beću. Upravo je bila završila škola pred Božić kad je 22. prosinca izbio na Široki Brijeg njegov najstariji brat Stipe. Došao je s konjem. Otac Perko došao je da konca i hoće da još jedanput vidi Fra Arhanđela. Sutradan je otputovao i došao kući u predvečerje. Našao oca živa, ali je bilo očito da se njegov život približava kraju. Fra Arhanđeo je na Božić rano rekao tri mise. Treća misa bila je pjevana. Sviraо je župnik Fra Ilija Rozić. Dok je fra Arhanđeo iza misa svlačio misno odijelo, opazio je da se k njemu približava župnik gotovo zaplakan. Saopćio mu je da je Perko umro između 7 i 8 sati ujutro. Tu mu je vijest upravo donio brat Jozo.

Fra Arhanđeo je sutradan zakopao oca u novi grob, kojega su braća iskopala na sam Božić, i ostao nekoliko dana kod kuće. Bio je tužan, osjećao se siroče na ovome svijetu. Imao je tek 27 godina, ali je bio bez oca i majke. Vratio se na Široki Brijeg da nastavi predavanja.

Doktor bogoslovije i profesor klasičnih jezika

Dok je Fra Arhanđeo predavao povjerene mu predmete, video je da se u gimnaziji osjeća potreba novih profesora koji su završili na sveučilištu. Posebno je bio potreban još koji profesor klasičnih jezika. Tada su imali samo jednog profesora klasičnih jezika koji je završio na sveučilištu. Kako je volio klasične jezike, prijavio se u travnju 1923. da će, čim doktorira iz bogoslovije, upisati na sveučilištu klasične jezike. Njegova namjera bila je odmah odobrena i primljena. Kad je te godine završio predavanja na gimnaziji, Fra Arhanđelo se uputio u Beć da položi preostale predmete za doktorat iz bogoslovije. Dana 13. srpnja proglašen je doktorom bogoslovije. Nakon toga otputovao je u Francusku da prije početka škole upotpuni znanje francuskog jezika kako bi mogao na francuskom slijediti predavanja na pariškom sveučilištu. Kroz četiri godine pohađao je klasične jezike na pariškom sveučilištu Sorbonne i 10 lipnja 1927. položio profesorski ispit iz klasičnih jezika. Neke predmete pohađao je i na Pariškom katoličkom institutu i položio ih 17. lipnja iste godine. Konačno, kad je završio ispite u Parizu, stavio se na raspolaganje Franjevačkoj Klasičnoj Gimnaziji na Širokom Brijegu. Povjerili su mu predavanje u prvom redu grčkog i latinskog jezika. U slučaju potrebe davali su mu da predaje i druge predmete, posebno francuski.

U predavanjima bio je zanimljiv, pristupačan svima i djelovao je privlačivo. Zbog njegova načina tumačenja đaci su većinom zavoljeli njegove predmete. Na poseban način bio je uvjerljiv u tumačenju grčkog i latinskog jezika, jer je često tumačio kako su narodi tih jezika stvarno govorili ili kako su pjevali svoje pjesme, koje su đaci trebali prevoditi. Mnogi su đaci upravo zbog toga njegova načina tumačenja rado učili te stare jezike i nakon dugih godina sjećaju se sa zadovoljstvom njegova načina predavanja.

Uz predavanja raznih predmeta u gimnaziji Fra Arhanđeo je pratilo razna zbivanja u europskim narodima, posebno na vjerskom području, i o njima izvještavao u raznim hrvatskim listovima i glasilima. Od njegovih članaka ostao je zapažen onaj o gramatici fra Lovre Šitovića (1682.-1729.), poznatog franjevca koji je s islama prešao na katolicizam i postao franjevac. Taj članak izašao je u godišnjaku „**Stopama Otaca**“ sv. V (1938.-1939.) str. 76-100, pod naslovom **Patriotsko i religiozno obilježje Šitovićeve gramatike (1713.)**

Mučenik

Fra Arhanđeo je kroz 17 godina vršio svoju profesorsku službu. I danas je lako naći bivših njegovih učenika koji sa zahvalnošću govore o njegovoj profesorskoj vještini i o njegovoj dobroti. Godine 1944. započeo je kao školsku godinu. Ali te godine nije bilo kao prije. Partizanska komunistička vojska približavala se Širokom Brijegu. Bez sumnje već tada imali su plan uništiti u njemu rasadište vjere i kulture. Franjevci na Širokom Brijegu više-manje znali su kakvo o njima mišljene ima ta vojska koja se približavala. Stoga su mladi i strašljiviji odlučili pobjeći ispred nje. Naprotiv stariji nisu imali snage da to učine, iako su možda htjeli, a najmlađi nisu imali iskustva s putovanjima po tuđem svijetu pa se nisu usuđivali napraviti takav pothvat.

Fra Arhanđeo se približavao pedesetoj godini života. Iako je u mladosti dosta putovao po svijetu, odlučio je ostati na mjestu. Možda i nije vjerovao sve što se o partizanima govorilo. Poštovao je svakog čovjeka pa je držao da u svakom ostane onaj osnovni znak ljudstva i onda kad je u zlu ogrezao. Koncem godine 1944. čulo se svakodnevno pucanje blizih partizanskih vojnika, a 6. veljače 1945. ujutro započeli su nečuvenom žestinom gađati topovima izravno samostan, gimnaziju i napose crkvu. Kasnije su neki brojili topovske udarce na crkvu i našli su da je crkva pogodjena s 296 topovskih udaraca.

Pucanje je nastavljeno i sutradan. A oko 11 sati popodne toga dana 7. veljače partizani su ušli u samostan. Urnebesno su vikali, psovali i tražili oružje kojega, naravno, nije bilo. U samostanu su našli nešto okolnog naroda, izvjestan broj đaka i 12 franjevac. Onaj okolni svijet odmah su poslali njihovim kućama, a

takoder i manje đake, a više đake sutradan su otpremili u vojsku. Franjevce su počeli pozivati, jednog po jednog, oko tri i po sata poslije podne. Kasnije su nađeni u protuzrakoplavnom skloništu ubijeni metkom u zatiljak, poliveni nekom zapaljivom smjesom i zapaljeni. I fra Arhanđeo je bio u toj skupini ubijenih franjevaca. Bio je čitavo vrijeme miran i šutljiv. Kad ga je stražar pozvao riječima: „Ti, druže“ bez riječi je pošao. Po svoj prilici iza vrata uzeli su ga dva razbojnika ispod ruke i odveli u sklonište. Tu je jedan od njih ispalio metak u njegov zatiljak i gurnuli su njegovo tijelo na hrpu ostalih fratara koji su ubijeni prije njega. Kad su ih sve pobili, polili su ih nečim i zapalili. Međutim fra Arhanđeo nije ostao odmah mrtav. On se kasnije uspio izvući iz hrpe pobijenih tjelesa, odvuci se u jedan ugao skloništa i ondje izdahnuo.

Upravo mučenički završio svoj život, zajedno s jedanaest od svoje subraće, ovaj sposobni i izobraženi franjevac kroz život veseo i nasmijan, koji je svakom dobro želio i činio ga kliko su mu mogućnosti dopuštale.

Bazilije Pandžić

MEDIJI U SLUŽBI MIRA ILI NASILJA

Uvod

Živimo u kulturi koju mnogi nazivaju kulturom informacija ili kulturom masovnih medija. Informacija je postala novi izvor moći, uzrokuje mnoge promjene kako na osobnom tako i na društvenom planu.

Ako već povezujemo pojam medija s kategorijom moći postaje neizbjegno postavljanje etičkih pitanja. Što su mediji? Djeluju li oni u skladu s etičkim principima i što uopće u medijskoj kulturi znače etički principi? Odgovaraju li zahtjevima svakog čovjeka ili stoje u službi vlastitih interesa? Je li njihova moć apsolutna ili postoje određene granice njihova zanimanja i djelovanja?

Treba imati u vidu da se iza svakog ovog pitanja krije osoba, odnosno subjekt koji upravlja i raspolaze medijskim sredstvima. Stoga se *kultura medija* može nazvati „kulturom ljudskog djelovanja“. Danas se u jednom globalnom i brzom ritmu sve predstavlja kao vijest bez koje čovjek ne može živjeti, a budući da vijest uvijek može imati dvije različite verzije, tko našoj svijesti garantira da je usvojila onu ispravnu. Svakoj informaciji prethodi neki događaj koji se prezentira javnosti u istinitom ili neistinitim obliku, ovisno isključivo o dobroj ili lošoj volji čovjeka koji djeluje. Javna glasila doista često služe istini, ali katkad djeluju kao sredstva propagande i dezinformacije, u službi neograničenih interesa, nacionalnih, etničkih, rasnih i vjerskih predrasuda, pohlepe za materijalnim i raznovrsnim lažnim ideologijama. Upravo tu se nalazi temeljna ozbiljnost problema i postavlja se pitanje koje se sviju nas bezuvjetno tiče: „hoćemo li dozvoliti da informacije pored nas prolaze nezapaženo ili ćemo u njima pokušati iščitati znakove vremena te pokušati odgovoriti na pitanja koja nam se postavljaju, hoćemo li kao ljudi 21. stoljeća biti nijemi promatrači stvarnosti ili ćemo se angažirati u uspostavljanju mira i slobode“? Temeljni moralni zahtjevi svakog priopćavanja jesu poštivanje istine i služenje istini. Upravo u tom smjeru je glasila poruka: *mir je u istini*, pape Benedikta XVI., za

Svjetski dan mira 1. siječnja 2006. godine. Budući da je tema dosta opširna osvrnut će se na nekoliko kraćih naslova:

1. Mir i nasilje (kratka analiza pojmove)
2. Pojam i zadaća medija
3. Kratka povijest medijske politike (negativni oblici medijskog djelovanja, mediji u službi nasilja)
4. Crkva i mediji (mediji u službi čovjeka)

1. Mir i nasilje

Riječ mir (*eireneē*) u Novom Zavjetu pojavljuje se čak 91 put što svjedoči o velikoj važnosti te stvarnosti. Biblija naglašava kako jedino istinski mir može urediti odnose unutar zajednice i biti temeljem na kojem će se graditi odnosi sa svim ljudima. Mir (*šalom*) za Hebreja označava uspješan život i dobre odnose s ljudima i s Bogom. U konačnici možemo reći sljedeće: mir kao široka kategorija, kategorija koja znači kudikamo više negoli puku odsutnost rata, zapravo znači stavljanje na zdrave temelje svekoliku stvarnost odnosa među ljudima te između ljudi i Boga. Mir je stvarnost koja stvara pretpostavke za zdrav suživot s ljudima. Jedino je mir kadar konflikte među ljudima harmonizirati i spriječiti da se konflikti pretvore u nasilje, rušilaštvo i isključivanje. Samo mir omogućava zdrave odnose u zajednici.

Od velike je važnosti inzistirati na njezi mira u međuljudskim odnosima jer današnji čovjek više jednostavno ne zna što će s drugim, a ako zna tada je to vrlo čest pristup iz interesne sfere tzv.iskorištavanja (prostitucija, eksploatacija, diskriminacija itd.). Odnos s drugima zna biti beskrajno težak i može nabacivati zastrašujuće probleme integracije-od života u obitelji pa sve do napetosti među internacionalnim blokovima. Svaka ljudska zajednica ima svoje konflikte i moramo ih znati riješiti na način drugačiji od onog kakvog danas vidimo u mnogim zemljama opustjelim od bratoubilačkih ratova, dakle na miroljubiv način. Mir je rezultat poretku kojeg je Bog želio i u kojem vladaju istina, pravednost, sloboda i ljubav. Ne može se govoriti o miru kada nema prijanjanja uz naravni poredak stvari, kao ni poštivanja općeg moralnog zakona čiji je autor ljudsko srce te kad se prijeći cjeloviti razvoj osobe i zaštite njezinih temeljnih prava kao i kad su brojni narodi primorani trpjeti nepravde i nesnošljive nejednakosti. Pred ovakvim pitanjima smo svi pozvani; pitanje istine i laži tiče se sviju nas i odlučujući je za miroljubivu budućnost našega planeta.¹

¹ PAPA BENEDIKT XVI., „Mir je u istini“. Poruka pape za svjetski dan mira 1. siječnja 2006., u: *Katolički tjednik* br. 51-52, 25. prosinca 2005., str 9.

Nasilje je sušta suprotnost miru. Ono može postojati na različitim razinama: gospodarstvo, politika, društvo, kultura, religija. Na izvorištu svih tih nasilja krije se nasilje nad idejama, nad mišljenjem, nad inteligencijom, nad razumom, nad govorom, nad pojmovima, nad riječima. U današnjem vremenu kao i u cjelokupnoj povijesti čovječanstva osobito je naglašeno nasilje u ime religija. Mediji neprestano izvještavaju o terorističkim napadima u „ime Boga“.

Totalitarne sile se ne zadovoljavaju time što uz pomoć političkog organiziranja i ekonomskog planiranja vrše nadzor nad izvanjskim očitovanjima društvenog života, ne, one nastoje ovladati i ljudskim umom i kontrolirati čovjekovu misao i volju služeći se pri tome metodama kondicioniranja masa i psihološkog pritiska. Upravo na ovom području mediji moraju odigrati posebnu ulogu ukazujući na zablude i neistine koje se svakodnevno plasiraju u kulturu ljudskog življenja čineći pojedinca i zajednicu pasivnim analitičarima svijeta koji ih okružuje.

2. Pojam i zadaća medija

Što su to mediji, mas mediji, medijska kultura i politika komunikacije? „Medij“ je ono što posreduje, posrednik.² To je vodeće značenje u ovom izrazu. Kada danas govorimo o „masovnim medijima“, onda mi pod time mislimo da se sredstvima poput fotografije, tiska, novina i knjiga, radija, televizije i interneta dopire do neartikulirana broja ljudi. U pojmu medija, dakle ponajprije vidimo posredništvo, ali pri tome je posebno što je adresat uvijek anoniman. Ta riječ osim posredovanja ima i drugi prizvuk: medij je element naše kulture u smislu onog što je između nas tako da sve nas okružuje i nosi, jer doista svi mi u bujici informacija danas plivamo kao uvodi. Otkako je francuska revolucija nazvana *levee en masse*, pojam *masa* je na kraju 18. stoljeća polako postajao uobičajen naziv za veliko, nepregledno mnoštvo ljudi. Masa je zapravo nešto poput tijesta, ona je dakle ono što mijesimo i na određen način oblikujemo, ono što tek dovodimo u odriješenu formu.³ Osnovna karakteristika mase jest ta da joj nedostaje artikulacije i diferencijacije. Objektivno gledajući u pojma kultura spada cjelokupno područje ljudskog sebeostvarujućeg djelovanja što znači da su mediji dio čovjekove kulture. No time se odmah postavlja pitanje o odnosu kulture i masovnih medija koji su pozvani da ovoj služe. Svijet medija toliko se razvio da je u životu kulture izazvao mnoge promjene. U naše živote prodiru informacije u neslućenim razmjerima i takve bujice, da ne kažem tsunamije

² Ž. DOMOVIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Sani-plus , Zagreb 2002, str. 865.

³ Usp. H. G. GADAMER, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*, AGM, Zagreb 2003,

informacija treba voditi i usmjeravati da se naša kultura, osobito *kultura animi*, kultura ljudske duše i duha time ne bi razarala, nego podupirala.⁴

Svjedoci smo nesretne činjenice izloženosti suvremenog čovjeka prekomjernom posredovanju medija. Nalazimo se usred *info smoga* u kojem nam nedostaje ono bitno znanje, orientacijsko znanje koje bismo mogli okarakterizirati i kao mudrost života. Zbog prekomjernosti medijskog posredovanja postepeno gubimo neposredan pristup zbilji, a prije svega zbilji drugoga, našeg bližnjega. Mediji su okupirali našu svakodnevnicu, posvećujemo im više vremena nego svojoj obitelji ili prijateljima (facebook, twiter itd.). Mediji nas svake sekunde zasipaju različitim sadržajima, usmjeravaju nas na to što je važno, a što ne, što je u trendu, a što nije, što je dobro, a što je loše...⁵ Mediji nas bombardiraju morem pred-znanja, da ne kažem pred-rasuda, o drugome/ drugima što nam onemogućava normalan dijalog koji je prepostavka mira.

Mediji bi danas trebali preuzeti mnogo veću odgovornost za informaciju bilo riječju bilo slikom. Brzina kojom se događaji odvijaju, neizmjerna količina informacija i način na koji se te informacije serviraju dovode u paradoksalnu situaciju da se zapravo više i ne zna što je prava novost. Teško je očekivati da će mediji biti promicatelji mira, ako i dalje budu postupali kao u slučaju objavlјivanja Muhamedovih karikatura, puštanja TV-emisija kao što je npr. *Ponetown*, itd. Kultura se bitno tiče države, a time mediji kako smo već naznačili su neizostavni dio suvremene kulture. Država nije subjekt kulture, ali ona sa njoj svojstvenim zadaćama-pravni poredak, *bonum comune*, itd., ima nezaobilaznu ulogu u omogućavanju kulturnog djelovanja. Na državu spada podizanje institucija i uvođenje mjera u svrhu očuvanja i njegovanja duhovnih, moralnih i religijskih vrednot. Država je dužna promicati te vrednote danas osobito preko medija i medijskih institucija-centara, a ukoliko radi suprotno od toga onda se radi o direktnom nasilju države nad pojedincem i društvom. Sloboda je preduvjet istinskog mira te jedan od njegovih najdragocjenijih plodova. Mediji će biti u službi mira samo onda ako počnu odgovarati na sve jasniju zadaću razvijanja snaga samostalnog mišljenja i vlastitog prosuđivanja.

3. Kratka povijest medijske politike⁶

Medij i medijska politika imaju svoje početke i korijene u počecima društvenih zajednica u kojima je postojala potreba za javnim priopćavanjima

⁴ Usp. *Isto*.

⁵ B. SKOKO, „Moć medija“, u: *Svjetlo rijeći* br. 278, Sarajevo, svibanj 2006, str. 6.

⁶ Usp. T. MARIĆ, *nav. dj.*

informacija, odluka, naputaka i upozorenja pripadnicima tih zajednica. O medijskoj politici u pravom smislu riječi može se govoriti tek od nastanka novina kao publicističkog masovnog medija. Prve novine su se pojavile 1566. godine u Basellu pod nazivom *Feuilles de nouvelles*.

U 17. i 18. stoljeću provodila se absolutistička komunikacijska politika koja se temeljila na volji svjetovnih vladara, što nije bilo nešto posve novo jer su takvu vrstu komunikacijskog uredenja zastupali filozofi i političari poput Machiavellia, Hobbesa, Hegela i mnogi drugi.

Iz četrdesetih godina 19. stoljeća potječe socijalistička medijska politika njemačkog društvenog ekonomista i utopista znanstvenog socijalizma Karla Marxa (1818-1883). Ta politika je dobila svoj ortodoksnii oblik u djelima ruskog političara i utemeljitelja Sovjetskog Saveza Lenjina (1870-1924). Marx je vidio pravu opasnost u komercijaliziranju tiska. Njegov čuveni moto slobode tiska glasi: „Prava sloboda tiska sastoji se u tome da ne bude obrt.“

Kada je počeo Prvi svjetski rat u javnosti je postojalo mišljenje da je tisak gurnuo svijet u rat. Neuspjesi u ratu pripisivali su se lošoj inozemnoj propagandi. Značajna je bila i činjenica rata kao komunikacijskog događaja koji se odvijao prije svega kroz ratnu propagandu. Mediji su imali ulogu utjecati na javno mišljenje u svijetu s namjerom diskreditiranja neprijatelja i dobivanja pristalica u neutralnom inozemstvu. Ta propaganda je također imala za cilj pridobivanje protivničkih vojnika za svoja stajališta o ratu. Protivničkoj strani su iz kontraobavještajnih središta slane pogrešne informacije. Time je često prikrivano vlastito nasilje. Razvijale su se službe za ratnu propagandu, značajna je engleska propagandakoja je uložila mnogo napora kako bi u taj rat uvukla i Sjedinjene Američke Države. Američka javnost trebala je steći dojam da njemačka nakon osvajanja Francuske, Engleske i Rusije planira osvajanje Amerike. Propagandni materijal širio se preko raznih vidova informiranja, preko fotografije i filma, raznih časopisa, letaka i knjiga. Voјnim porazom njemačke 1918. godine prestala je propaganda prema inozemstvu a više se usmjerila prema unutarnjoj politici. Propaganda koja je jako mnogo doprinijela da se od Prvog svjetskog rata napravi jedan komunikacijski događaj, ipak je bila samo predigra za propagandistički aparat kojeg će za nekoliko godina stvoriti nacionalsocijalističke snage zbog političkog indoktriniranja.

Najviše načelo nacionalsocijalističke politike pa tako i njezine komunikacijske politike bio je rasizam. Tvorac nacionalsocijalizma je njemački političar, kancelar i vođa njemačkog Trećeg Carstva od 1933.-1945. godine Adolf Hitler. On je razvio dalekosežnu propagandnu aktivnost u koju su bila uključena vodeća ministarstva njemačke. Formirana je *propagandna trupa* čiji su pripadnici bili novinari, fotograf, radijski spikeri, pisci, kazališni redatelji, karikaturisti, znanstvenici, 1943. godine bilo ih je 15 tisuća. U Wehrmachtu su izrađena

temeljna pravila za vođenje propagande u ratu. U tim pravilima je napisano da „psihološko vođenje rata može u uvjeravajućem smislu djelovati na unutarnje držanje ljudi te pripremiti na vojni uspjeh, a u posebnim slučajevima može čak spriječiti rad oružja i sačuvati dragocjeno ljudsko dobro“.

Početak devedesetih godina prošlog stoljeća medijska politika, može se s pravom reći da je uvelike doprinijela razvoju mnogih zločina na prostorima Hrvatske, Bosne i Hercegovine, ne isključujući ni Srbiju. Manipulacijska politika Slobodana Miloševića i njegovih bližih suradnika i pristaša širila se nezaustavljivom brzinom. Veliki govori predsjednika utopijske države „Velike Srbije“ učinili su vlastiti narod „guskama koje srljaju u zločin“.

Kroz čitav ovaj period, stajalište politike nije se bitno promjenilo. Mijenjale su se samo metode korištenja medija i metode kontroliranja medija. Medijska politika u međunarodnim odnosima počevši od nastanka prvih nacionalnih zajednica, a kasnije i prvih gradova i država daje dovoljno materijala da se usporedi medijska politika pojedinih povijesnih razdoblja s današnjom medijskom politikom u svijetu i u vlastitoj zemlji. Osvrnemo li se na cjelokupnu ljudsku povijest i njegovu djelatnost biti će nam kristalno jasno da sve političke strukture i ideologije propadaju ukoliko nisu izgrađene na istini i ukoliko nisu u službi mira. Zato se kvalitetna budućnost može i mora graditi učenjem na vlastitim pogreškama.

4. Odnos Crkve i medija

U prethodnom podnaslovu vidi se opravdan razlog zbog kojeg pojам *medij* u mnogima od nas izaziva negativnu konotaciju. Mediji su zahvaljujući različitim politikama u povijesti nanijeli možda puno više štete nego koristi. Ipak ne smije se zanemariti njihovo pozitivno djelovanje u raznim vidovima ljudskog života. Da nije medija kako bismo upoznali daleke ljude i krajeve, vidjeli bezbrojne nesreće i katastrofe, shvatili postojanje davnih civilizacija, znali što se događa oko nas, saznali politički život naših predstavnika, a da ne spominjemo karitativni rad i druge socijalne djelatnosti kojima se mediji bave.⁷

Učiteljstvo Crkve još je prije Drugog vatikanskog sabora, počevši od Pija XI. I osobito Pija XII., zauzelo je pozitivan pristup medijima. Papa Pijo XII. u svojoj enciklici *Miranda prorsus* (o filmu, radiju i televiziji) medije naziva čudesnim izumima tehnike koji su ujedno i divni darovi Božji. Ta enciklika pripravlja put dekretu o sredstvima društvenog priopćavanja *Inter mirifica*

⁷ Usp. B. SKOKO, *nav. dj.*, str. 6.

Drugog vatikanskog sabora. Od tada pa do danas Crkva naglašava važnost medija u svom poslanju naviještanja „Radosne vijesti“ i nove evangelizacije u današnjem vremenu. Crkva u medijima gleda velike Božje darove i znakove vremena. U vremenu masovne komunikacije ne umara se razmišljati o njezinoj misiji evangelizacije i upotrebi svih sredstava u toj svojoj temeljnoj zadaći. To je njezina prirođena zadaća i permanentni poziv.⁸ Papa Ivan Pavao II., kojeg smatraju jednim od najvećim komunikatorom prošlog stoljeća za medije kaže: „Uznemirenim srcima zbog opasnosti koje mogu proizvesti nove tehnologije ja kažem: ne bojte se! Ne ignorirajmo realnost u kojoj živimo, proniknimo tu realnost u njezinoj dubini, pokušajmo u svijetu vjere razlikovati autentične znakove vremena“. ⁹ Na poseban način je pozivao Crkvu na učinkovitu i usklađenu nazočnost u svijetu medija pozivajući sve na razmišljanje kako naviještati Krista i sredstvima društvenog priopćavanja u zoru „Novog Milenija“.¹⁰

Nije moguće komunicirati s današnjim društvom niti ostvarivati unutar Crkveni dijalog ako se ne prihvataju načini i mogućnosti koje nudi svijet medija. Mediji često nisu jedini uzročnici negativnih pojava u društvu, jer su neke postojale i prije njihove pojave npr. nasilje, pornografija. Ipak ne smije im se oduzeti odgovornost prema čovjeku ni na koji način, bilo da su absolutno pasivni, odnosno nedjelatni, bilo da su pretjerano aktivni, tj. da zadiru u privatnost pojedinca rušeći njegovo dostojanstvo. Svakako su ove stvari itekako delikatne, zbog toga je potrebna edukacija medijskih djelatnika. Temeljni moralni zahtjevi svakog priopćavanja jesu poštivanje istine i služenje istini.

Svakako smatram da je jako bitno priznati Crkvi njen karitativni i socijalni rad putem medija, kao i emisija koje prenose poruku mira cijelim svijetom. Koliko je samo onih bolesnih i ostavljenih kojima su radijske i televizijske emisije prozor u svijet, koliko je samo onih koji imaju priliku pratiti svetu misu preko radija i televizije, mediji za njih sigurno nisu prokletstvo, nego blagoslov. Papa Pavao VI. Kaže: „Crkva bi se osjećala krivom pred Gospodinom kad ne bi uporabila ta moćna sredstva koja ljudski um svakodnevice čini još savršenijim“.¹¹ Vjerojatno da su mediji postojali u doba dok je Isus Krist hodio našom zemljom, zasigurno ne bi puno vremena trošio slušajući i gledajući ih, ali bi ih zasigurno dobro poznavao i iskoristio u širenu veselu vijesti, tada je svojim apostolima govorio – propovijedajte s krovova, a danas bi zasigurno rekao – iskoristite moć medija da vaša poruka dođe do što većeg broja ljudi.¹²

⁸ I. BALUKČIĆ, „Mediji u službi naviještanja evanđelja“, u: *Katolički tjednik* br. 32, 8. kolovoza 2004. str.13.

⁹ Isto.

¹⁰ Usp. *Isto*, str. 14.

¹¹ *Isto*, str. 13.

¹² I. SKOKO, *nav. dj.*, str. 9.

Zaključak

Govoriti danas o medijima nipošto ne znači govoriti o jednoj statičkoj stvarnosti, medijska kultura se neprestano mijenja zahvaljujući svakodnevnim tehničkim postignućima. Tema medija danas je izuzetno aktualna iako nam se na prvi dojam čini da joj se pre malo posvećuje prostora u komunikaciji, gotovo nesvesno pohranjujemo informacije koje nam se plasiraju u našu psihu što mijenja na globalnoj razini naš mentalitet.

Bilo kako bilo, mi ljudi ne bismo znali niti mogli živjeti bez medijske komunikacije. Koliko god nam medijska kultura šteti, koliko god nas ponekad više zaglupljivala nego informirala, možda nam još više koristi. Ne može se nijekati pozitivan utjecaj medija na ljudsko društvo, mediji sami po sebi nisu problem, oni su dar. Ponovno ponavljam načelo koje je papa Benedikt izrekao za svjetski dan mira 2006., a glasi : „U istini je mir“ ! Samo cjelovita istina stvara prepostavke za mir. Mediji bi za pitanje istine osobito u ovom povijesnom trenutku trebali biti pojačano osjetljivi kada živimo u svjetonazorno pluralističkim društvima. Ostvarenje mira može osujetiti samo laž. Sveti Pismo u svojoj prvoj knjizi – *Postanak* – ukazuje na laž izrečenu na početku povijesti ljudskog hoda s Bogom. Ukazuje na laž koju je izrekao onaj koga apostol Ivan naziva *ocem laži* (Iv 8, 44). Laži se pripisuje drama grijeha sa svim njegovim konsekvcama koje je prouzrokovao i nastavlja i dalje uzrokovati u povijesti individua i naroda. Dovoljno je predočiti si prošlo stoljeće u kojem su ideološki politički sustavi tajili istinu, njome manipulirali i tako uništili cijele narode. Ovaj primjer pokazuje kolika je odgovornost na svakom pojedincu u promicanju istinske kulture života, osobito putem medijskih sredstava. Od medija ne smijemo bježati niti ih ignorirati. Mediji moraju biti u službi čovjeka i istinskog mira.

Mirela Primorac

Literatura

TIHOMIR MARIĆ, *Medijska politika od indeoeuropskog pranaroda do Ujedinjenih naroda*, Ziral, Mostar- Zagreb 2003.

HANS GEORG GADAMER, *Ogled o filozofiji umjetnosti*, AGM, Zagreb 2003.

ŽELIMIR DOMOVIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Sani – plus, Zagreb 2002.

PAPA BENEDIKT XVI. « Mir je u istini -Poruka pape za svjetski dan mira 1. siječnja 2006. », u : *Katolički tjednik* br. 51-52, 25. prosinca 2005.

Božo SKOKO, « Moć medija », u : *Svijetlo riječi* br. 278., Sarajevo, svibanj 2006.

Ivo BALUKČIĆ, « Mediji u službi naviještanja evanđelja », u : *Katolički tjednik* br. 32., 8. kolovoza 2004.

ŠTO NAS ČINI KATOLICIMA

THOMAS H. GROOME

Eto, začudo, pisac je knjigu naslovio ovim po mnogočemu sudeći pomalo zaboravljenim pitanjem. I ne samo po naslovu, ova knjiga je i po žanru, sadržaju, formi, utisku koji ostavlja, mogućim promjenama u čovjeku, stilu pisanja, neobična, drukčija, nije za pročitati u jednom dahu i bilo bi oholo i olako pomisliti da ju je moguće ozbiljnije analizirati i predstaviti u nekoliko minuta, na nekoliko stranica. Zato ću i ja temeljem svježeg utiska čitanja i prigodnog razmišljanja, početi prispodobom, piščevim stilom, slično kako i on u svakom odjeljku ove knjige počinje svoja razmatranja: životnom ilustracijom radi jasnije predodžbe.

U jednom našem hercegovačkom gradiću ujutro, žena je izišla iz automobila i, nebitno je li to zbog pritiska u zraku, neprospavane noći, niskog tlaka ili prijelaznog razdoblja, odjednom joj je došla slabost, zacrnilo se pred očima i u trenu je zemlja počela plesati kao pijana. Svjesna ipak da se nalazi na vrlo prometnom mjestu, uspjela se uhvatiti za neku šipku i kontrolirano se spustiti na koljena. Klečeći tako na nogostupu uz kiosk, vjerojatno kratko, ali njoj dugo kao vječnost, postajala je svjesna grozne stvari. Pokraj nje su prolazile noge: odrasle i dječje, u hlačama i sukњama, u cipelama i tenisicama, brže ili sporije, ali su prolazile i prolazile i nijedne ne pokazaše da imaju išta iznad, da imaju ruke, lice, oči, dušu, da imaju jezik koji bi upitao: „Zašto klečite gospodo, da vam možda nije slabo?“ Kad je crnilo popustilo uspjela se podići i uz pomoć zida otišla do svoga odredišta. Ali noge, noge su ostale pred očima, odlazeće noge i duboka gorčina u duši. Vjerojatno su sve te noge bile hercegovačke, katoličke. Vjerojatno su neke od njih svoga naredbodavca odvele u nedjelju u crkvu, na Svetu misu i pričest, a skoro sve tamo otidu bar nekoliko puta godišnje. Vjerojatno su svi njihovi odrasli vlasnici primili većinu Svetih sakramenata. A, još uvijek nam udvorno tepaju da je ovdje u Hercegovini najjača utvrda kršćanstva i katoličanstva, pred nesmiljenim naletima *new age*-a i njegove ideologije. Pa recite mi kakva je suštinska razlika ovog događaja i Isusove prispodobe o milosrdnom Samaritancu?

Dvije tisuće godina je prošlo, a kršćani katolici se, u svojoj oholosti i ljudskoj slabosti, nisu uspjeli trajno „otarasiti“, oslobođiti niti jednog velikog grijeha. Isus kao da je to dobro znao, pa zato njegove riječi, njegovo učenje zvuče univerzalno, svevremenski. One su jednako upućene i onim ljudima na gori i nama danas.

Thomas Groome je bio u Rimu – Vatikanu, središtu Katoličke crkve, a ja to priželjkujem i već dulje vrijeme se pripremam sa znatiželjom, ushićenjem, ali iskreno priznajem, i s trunkom zebnje i strepnje. Groome se usredotočio i fokusirao Rim na vrlo suptilan način. Napravio je malu distinkciju između pape Urbana VIII, velikog materijalnog graditelja, ali korumpiranog, okrutnog i bahatog, koji je stalno naglašavao svoju važnost i veličinu, i pape Ivana XXIII, dobrog i skromnog, pouzdanog čuvara istinskog duha katoličanstva. I upravo je, zasigurno vođen Svetim duhom, papa Ivan XXIII Drugim Vatikanskim koncilom, nakon puno stoljeća, ponovno približio Crkvu čovjeku i ponovno sljubio Svetu pismo i Crkvenu tradiciju kao simbiotske izvore Božjeg otkrivanja. Od tada je prošlo pedesetak godina. Čovjek katolik, nelogično i oholo uzmičući pred dobrom, a prepuštajući se svim, nutarnjim posesivnim i vanjskim agresivnim, lošim silnicama, ponovo dolazi u dvojbenu situaciju, nedouomicu i nepriliku, kada se zapita: „Što me čini katolikom?“ Ne s puno manje gorcine i nelagode Groome je odgonetao, koji je Rim pravi, nepatvoreni, prevladavajući; onaj ubogi, žrtvujući iz prognaničkih katakombi i isposničkih redovničkih sobičaka, ili onaj blještavi, mondenski, čarobni, s Vatikanskog ili drugih brojnih rukotvorenih trgova, i na tuđoj krvi, znoju i muci izgrađenih crkvenih i svjetovnih veličanstvenih zdanja.

Thomas Groome je rođen u Americi, u tradicionalnoj irskoj katoličkoj obitelji, od oca političara s integritetom i majke odgojiteljice svoje devetoro žive od desetero rođene djece. Imao je tetu časnu sestru, koja je živjela, doslovno svetački i imala blagotvorni utjecaj na cijelu obitelj. Poznati je i priznati katolički vjeroučitelj i voditelj seminara. Čini se da je u ovu knjigu sažeо svoje veliko iskustvo u ophođenju s ljudskom duhovnošću i svoje vjerske spoznaje temeljene na tradiciji, proučavanju Biblije i učenju Crkve, kao i svakodnevnoj konverzaciji i suočavanju s problematikom vjerskog života i katoličkog identiteta u modernom svijetu. A taj moderni svijet sve više nagnje bezboštvu i nekoj kvaziduhovnosti, podosta različitoj, a počesto i suprotnoj onoj kojoj su katolici učeni i odgajani.

Jesam li rekao vjeroučitelj? Groome je uistinu veoma impulzivan, vispren, dobronamjerno kritičan, pragmatičan i blizak vjeroučitelj. Metodološki je jednostavan. Ova knjiga je razvrstana po tematskim poglavljima s naslovom, koja počinju prispopodom iz stvarnog života, zatim slijedi argumentirano i dokumentirano razmatranje teme, a na kraju nenametljiv savjet i sugestivno pitanje čitatelju.

Uistinu, tko nas je zadnji put upitao nešto suvislo po pitanju vjere, osim onoga u ispovjedi: „Kad si se zadnji put ispovjedio i što si griješio?“ Naravno tu mislim na nas starije jer djeci smo to stavili u obvezu naobrazbe kao redovit predmet. I gdje bi se to mogao potražiti pravi odgovor na pitanje koje te je, igrom sudbine ili bljeskom pameti napalo u ovom svakodnevnom ravnodušju?

Svećenici su kao i drugi ljudi, sve više u žurbi i obvezama i čine se poprilično nezainteresirani tim nadzemnim stvarima. Nedjeljne propovijedi su, čast izuzecima, poprilično kompromisne, stereotipne, nepripremljene i često prepisane s interneta. Knjige religioznog i moralnog sadržaja manje su atraktivne, relativno slabo se čitaju, imaju slabu promidžbu, što je svojevrsni absurd. Ne sjećam se kada sam u crkvi čuo preporuku za neku knjigu. Vjerski mediji sve više gube korak s agresivnim, propagandističkim, podilazećim i podlim antivjerskim medijima. Obiteljske molitve su sve rjeđe. Tako pojedinac katolik dolazi u vrlo absurdnu, tragičnu i tužnu situaciju, ostaje na vjetrometini životne zbilje, u trendu udaljavanja i od čovjeka i od Boga, i samo ih osobna tragedija vraća istinskoj vjeri, katolicizmu, Isusu. Da, rekoh tragedija, jer su u svakodnevlu sve više skloniji, umjesto s obitelji, prijateljima, svećenikom, čovjekom, Bogom, razgovarati i obraćati se novcu, televizoru, internetu, mobitelu, astrologu, врачу, vragu, ... i u njima tražiti rješenje i smisao.

Thomas Groome, iznutra, manirom iskusnog, dobronamjernog znanstvenika detektira probleme suvremenog katolika, uči, opominje, sugerira, opetovano ponavlja istine, razotkriva laži i zablude, inicira, moli, predviđa, postavlja pitanja i izjavljuje sumnje zajedno sa svojim čitateljima. Tako će se i sam u jednom trenutku vratiti na izvor, na polazište i potražiti odgovor od rođene matere po pitanju vjere i duhovnosti: „Pa u moje vrijeme nismo puno pričali o duhovnosti, već najviše o življenu naše vjere. Dakle, budi dobar i pošten i brini se za ljude u potrebi. Pomoli se svaki dan. Uživaj u životu s obitelji. I pazi da ideš na misu svake nedjelje.“ „Ah, znao sam da će to reći“, piše Groome.

Uistinu, Crkva katolička, Kristova, kroz povijest je prolazila mnoge kušnje. Katolicima su nazivali; mučenike iz Koloseuma, vojnike u Križarskim pohodima, srednjovjekovne inkvizitore, svećenike pedofile, korumpirane političare, Pilatovu ženu, pape Borghije, sv. Franju, Michelangela, Henrika VIII, Musolinija, braću Kenedy, Majku Tereziju, ... i dugi nizovi sličnih i različitih osoba koje su vanjski integritet Katoličke crkve, kao duhovne, religijske institucije uzdizali i dovodili u pitanje. O njima i njihovim djelima će suditi onaj koji će i svima nama. Kristovo učenje i Crkva katolička su opstali unatoč svim nedaćama i vrata paklena neće je nadvladati. Jesu li katolici zbog ovog biblijskog predskazanja stvarno u lagodnijem i povlaštenijem položaju. Dijelim Groomovu sumnju. Ljudi ne smiju steći dojam, osjetiti i vidjeti Crkvu kao prepreku, ograničenje svom duhovnom životu, onoga koja kontrolira i dozira

njihov pristup Bogu. Crkva treba biti put i „vrata nebeska“ koja omogućava trajni pristup sjedinjenju u Kristu. Zato napunjen Duhom svetim, svaki katolik ima odgovornost biti promicatelj i zrcalo Katoličke crkve.

„Ha, zaradi se štогод i od promocija knjiga“, šaljivo mi nabaci nedavno jedan prijatelj, aludirajući valjda na moje češće sudjelovanje u predstavljanju knjiga. Naravno, ali zarada nije u novcu, nego u tome što te ta preuzeta obveza prisili da pročitaš knjigu, ako je dobra naučiš štогод novo i korisno, a tu je i zadovoljstvo spoznaje da nekome možeš preporučiti nešto dobro i vrijedno. Uostalom mislim da su se i tim motivom vodili naši nakladnici „Jurčić“ jer bi sigurno bili puno profitabilnije prevesti i izdati nešto u modernističkom trendu kao *Da Vincijev kod* ili ciklus *Harry Potter*, ali promišljanje da će baš ovakvom knjigom obogatiti nečije spoznaje, odgovoriti na brojne upite, pomoći riješiti dvojbe koje ponekad i život znače, pomoći vratiti svoj osobni, nacionalni i vjerski identitet i integritet, znači puno više od onoga što se novcem može platiti. Uostalom kakva su to ljudska bića koja imaju samo noge koje hodaju, žure, prolaze, pronose nas kroz život i ruke koje uzimaju, otimaju, grabe, a glava, lice, oči, srce, duša su tko zna gdje, nebitni, skriveni i zarobljeni.

Zato sve čestitke Jurčićima na izboru i njihovim izdanjima, a našoj Matici hrvatskoj na promociji naklade „Jurčić“ u sklopu kulturne manifestacije „Uskrsa s Maticom“ i na uistinu lijepom večerašnjem ugođaju. Svima vama nazočnim zahvaljujem na strpljenju i pažnji. Hvala!

Petar Majić

RUDOLF STEINER I KORIJENI WALDORFSKE PEDAGOGIJE

Sažetak

Waldorfska pedagogija, kao dio suvremene pedagoške zbilje, tema je o kojoj se kod nas rijetko govorи. Shodno tome, ovaj rad ne pretendira kritičkom osvrtu na opus Rudolfa Steinera. U njemu se sažeto iznosi ono što na tu temu možemo pronaći u literaturi s hrvatskoga govornog područja.

Waldorfski učitelj obradi svake teme prilazi sa strašću kao da je i sam pobornik te ideje, te tome odgojno-obrazovnom načelu ovaj rad duguje svoj afirmativni ton.

Ključne riječi: waldorfska pedagogija, waldorfska ustanova, antropozofija, duhovna znanost, slobodna škola, odgajatelj, dijete.

1. Uvod

Često smo danas u prilici čuti kako je jedino promjena konstantna. Cjeloživotno obrazovanje nadaje se kao odgovor na brze promjene koje su zahvatile svijet. Međutim, pod prosperitetnim razvojem društva misli se jedino u terminima ekonomskog prosperiteta i neznanstveno je misliti drugačije. Ono što zovemo humanističkim ciljevima marginalizirano je, ako je uopće i prisutno.

Pedagogija Rudolfa Steinera (1861.—1925.), ili waldorfska pedagogija, predstavlja radikalnu alternativu ovakvom odnosu prema svijetu. Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, Steiner je toliko usavršio sposobnost promatranja nadosjetilnog, te je smatrao opravdanim zastupati je kao duhovnu znanost. Međutim, kako je ono što Steiner naziva duhovnom znanošću bar na prvi pogled jako udaljeno od intelekta, teško je o tome raspravljati na način kako smo navikli.

Ipak, Rudolf Steiner nastojao je biti razumljiv, te je smatrao da je u svojim djelima ponudio načine kako da se ljudi uvjere u vjerodostojnost njegovih riječi.

Iznalaziti nove metode istraživanja duše na znanstvenoj osnovi postavio je sebi kao životni zadatak. Steinerova duhovna znanost poznata je kao antropozofija. Ona ima za cilj spoznati duhovni i duševni život osobe i kao takva čini podlogu za cijelokupno odgojno-obrazovno djelovanje od vrtića do mature. Spoznaja svijeta putem intelekta i osjetila nedostatna je, smatra Steiner.

Česta zamjerka njegovu opusu je nejasnoća. Čitatelj neupućen u njegov nauk stječe dojam određene nedorečenosti. S druge strane, suvremeni se čovjek nađe na tankom ledu kad se kreće baratati pojmovima koji nisu podložni egzaktnim mjerjenjima.

Ako i ostavimo prostora dvojbi, pedagogija koja je izrasla iz životnog Steinerova djela vrijedan je koncept unutar znanosti o odgoju i obrazovanju. Steinerovi vlastiti uspjesi za života, kao i postignuća današnjih učenika waldorfskih škola govore tome u prilog.

2. Iz biografije Rudolfa Steinera (1861.-1925.)

U prvom redu duhovni znanstvenik, ali i pedagog, filozof, likovni umjetnik, arhitekt i dramski pisac, Rudolf Steiner za mnoge je nepoznanica. Igrom slučaja, rođen je u Kraljevcu u Hrvatskoj. Bio je sin željezničkog službenika. Nakon mature bavi se prirodnim znanostima: studira biologiju, kemiju i fiziku u Beču.

Još od sedme godine doživljavao je nadosjetilna iskustva koja je, u strahu od nerazumijevanja, do u odraslo doba prešućivao ljudima u svojoj okolini. Kao osamnaestogodišnjak, prvi put uviđa da svoju percepciju svijeta dijeli sa drugim osobama.

Kao osobu školovanu u prirodnim znanostima, Steinera je mučio raskorak između prirodoznanstvenog pogleda na svijet i svojih duševnih, prareligijskih doživljaja. Vazu između prirodnih i duševnih znanosti nalazi u Goetheovim radovima. Nakon završetka studija, Steiner se zapošljava kao odgajatelj jednog dječaka sa hidrocefalusom. Dječak je bio proglašen nesposobnim za školovanje, a nakon rada sa Steinerom primljen je u redovno školovanje skupa sa svojim vršnjacima. Kasnije je taj dječak postao liječnik.

Istovremeno se Steiner na svoj osebujni način bavi fiziologijom i psihologijom, a napose pedagogijom. Od 1900. Steiner uglavnom drži predavanja u Berlinu. Živi kao slobodni pisac te djeluje u više udruženja, kao što je udruženje Giordano Bruno.

U potrazi za prostorom u kojem bi mogao iznijeti svoja razmišljanja i iskustva, u to vrijeme prilazi berlinskom Teozofskom društvu. Interes za duhovna istraživanja teško je mogao pronaći drugdje. U svom prvom predavanju, koje je održao pred teozofima, Kršćanstvo kao mistična činjenica, predstavio je jednostrano poimanje svijeta kao djelovanje neprijateljskih, demonskih snaga. Predstavlja svoju univerzalnu sliku Krista, odnosno svijeta, i već se ovdje jasno suprotstavlja vodećem teozofskom nazoru.

Sa 35 godina, Steiner uviđa na koji način bi se pomoću osjetilne percepcije vanjskog svijeta moglo prodrijeti u duhovno. Ova spoznaja omogućila mu je djelovanje sa aspekta vladajućeg pogleda na svijet. Steiner je neumorno nastojao na razumijevanju upravo od strane svojih suvremenika i umjesto kritike postojećeg stanja u društvu, naglasak stavlja na pronalaženje novih modaliteta djelovanja.

U udruženju Giordano Bruno, 1902. prvi put javno istupa sa svojim životnim zadatkom: iznalaziti nove metode istraživanja duše na znanstvenoj osnovi. Ovim iskorakom rođena je antropozofija (grč. *antropos*=čovjek, *sophia*=mudrost).¹

Ovo je vrijeme stanovitog ugleda Steinerova u znanstvenim krugovima Njemačke. S druge strane, Steinerovo djelovanje u okviru Teozofskog društva imalo je za posljedicu prekidanje kontakta s mnogim javnim osobama. Steiner ne stvara iluzija o istinskom prihvaćanju njegovih stajališta u akademskom svijetu.

Iako i sam sudionik u svijetu akademskih istraživanja (godine 1891. izlazi njegova proširena doktorska disertacija «Istina i znanost»), smatrao je pogrešnim da se jedino taj svijet smatra mjerodavnim u sudu što je znanost, a što ne.

Godine 1913. događa se definitivni otklon od Teozofskog i nastaje Antropozofsko društvo. Poticaj za širenje antropozofskih inicijativa na mnoga polja rada dobivao je od sve većeg broja suradnika. Na temelju vlastitog arhitektonskog projekta u Dornachu (Švicarska) nastaje zgrada nazvana Goetheanum. U njemu je Steiner koncentrirao centar duhovno-znanstvenog pokreta. Pod njegovim rukovodstvom Goetheanum su gradili pripadnici sedamnaest različitih nacija, dok je izvan Švicarske bjesnio Prvi svjetski rat. Tad još nije bilo vrijeme za inicijative na polju pedagogije i na društvenom polju, što će se promijeniti poslije rata.

Steiner je smatrao da u osnovi antropozofije leži isti način mišljenja kao kod prirodnih nauka, te da duhovne nauke ne trebaju dokazivati svoje istine iz prirodnih.

¹ Pojam se upotrebljavao već od 16.stoljeća. Marielle Seitz i Ursula Hallwachs, *Montessori ili Waldorf* (Zagreb: Educa, 1996.), 117.

3. Steinerove inicijative na društveno-političkom planu

Unatoč završetku Velikog rata, Njemačka se 1919. našla pod prijetnjom novoga, ovaj put građanskog. Ekonomski kriza dovila je do nezaposlenosti, a ova opet do širenja gladi i epidemija. Na ulicama demonstracije i neredi širokih razmjera.

Oni društveno angažirani pokušavali su pronaći sredstva za borbu protiv klasnih razlika. Dogodilo se tako da su pojedini državni službenici u Njemačkoj bili naklonjeni antropozofiji. Njihova rasprava o budućnosti države potakla je Steinera da im ponudi svoju zamisao o novom društvenom poretku. Iste godine nastaje Steinerov „Proglas njemačkom narodu i kulturnom svijetu“, koje uz njega potpisuje još niz istaknutih osoba iz društvenog života. Steinerova djelatnost ponovo izlazi na svjetlo dana, ali nova slika društva neće na kraju naići na prihvatanje.

Piše „Glavne točke socijalnog pitanja“ i neumorno drži predavanja industrijalcima i radnicima. Govorio je o obrazovanju koje sudjeluje u socijalnim namjerama. Razradio je sliku o tročlanom društvu. Ta tri polja čovjekova djelovanja razlikuju se po svojim specifičnim zakonitostima, a čine ih duhovno-kulturni, gospodarski i pravno-politički život. Ukaživa je na loše učinke centralizacije na ove sfere. Za Steinera gospodarsko, pravno i duhovno tri su društvene funkcije koje istovremeno postoje i trebaju biti neovisno upravljanje. Jedino rješenje za zadovoljenje ljudskih potreba vidi u decentralizaciji izvora odlučivanja.

Steiner svojim učenjem o socijalnom poretku baca novo svjetlo na ideale francuske revolucije. Sloboda, jednakost i bratstvo, svi se oni mogu ostvariti na posebnim područjima života. Društvu je potrebna duhovna sloboda u kulturnom životu, bratstvo u gospodarstvu i jednakost u pravu.

Steiner je smatrao da se pojedinac ne treba zalagati na ojačavanju postojećeg društvenog poretku i u tjesnoj vezi s time promišlja o slobodnoj školi. Njega duševnog života u školstvu i odgoju u novije je vrijeme postala sve više stvar države, isticao je. Da je školstvo pitanje koje se tiče države, trenutno je tako duboko urezano u svijest ljudi da oni koji misle da bi to trebali opovrgnuti bivaju smatrani ideolozima s drugog svijeta.²

Dalje Steiner govori o otuđenju od svijeta koje se događa u školi pod državnom upravom. On govori o nemoći države da odgovori zahtjevima „novog čovječanstva“, npr. ekonomskim. S druge strane, škola obrazuje za potrebe države. Čovjek se današnjeg doba nesvesno osjeća karikom društvenog

² RUDOLF STEINER, *Pedagoška osnova i ciljevi waldorfske škole* (Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske, 1995.), 5.

uređenja, tako da uopće nije u stanju primjetiti da govori o općem obrazovanju čovječanstva, a da zapravo misli na obrazovanje u svrhu dobivanja korisnih slугу svoje države.

Kako su mnogi smisao tražili u socijalizmu, Steiner iznosi svoje mišljenje o opasnosti da se obrazovanje unutar ovakvog uređenja nađe još u gorem položaju. Steiner u socijalizmu vidi želju za preobrazbom stare države u veliku ekonomsku organizaciju, u koju će se jednostavno integrirati stara državna škola. Školi je potrebna autonomija u slobodnom duhovnom životu, a sadržaj je opravdano crpiti jedino iz spoznaje o čovjeku u postajanju.³ Na isti način socijalna struktura odgajatelja ne smije ovisiti ni o čemu izvan njih samih.

Iako je smatrao da se u uređenje nastave i njene ciljeve ne smije miješati nitko osim onih koji neposredno sudjeluju, pokret waldorfske škole pristao je na kompromis, ali ne i što se tiče izbora nastavnika.

Steiner tvrdi da iz škole kojom upravlja država izlaze ljudi koji znaju ono što treba drugome, a ne njima samima te kao takvi moraju biti bez volje i elana. S druge strane, iskorištavajući pogled na prirodu i industrijalizacija doveli su do ovisnosti duhovnog života o gospodarstvu. Izgubljena je svijest o intelektualnom u kojem sudjeluje ljudska duša.

4. Pogled na podrijetlo djeteta u waldorfskoj pedagogiji

Kako iza waldorfske pedagogije stoji duhovno-znanstveni pogled na svijet, a sve njene prepostavke (po tvrđenju njenog tvorca Steinera) uspostavljene su direktnim uvidom u nadosjetilno, za zaključiti je da se kroz waldorfsku pedagogiju od početka do kraja provlači neizrecivi respekt za ono čulima nedokučivo.

Okultno (lat. *Occultus-* skriven, prikriven, tajan)⁴ stoji u samom temelju Steinerova pogleda na svijet. Tjelesno, duhovno, duševno, reinkarnacija, karma bitni su pojmovi kojima operira. Isti će pri samom spomenu počesto izazvati mučninu, ili u najboljem slučaju nevjericu. Može se dogoditi da prvi susret sa slikom djeteta koju njeguju u waldorfskoj pedagogiji uzrokuje potpuno gubljenje kredibiliteta.

Zbrka koja vlada u razdiobi jednog dijela ovih pojmoveva na Zapadu može se djelomično zahvaliti nedovoljnem poznavanju stavova Katoličke Crkve o ovoj

³ Ibidem, 17.

⁴ MILAN VUJAKLIĆ, *Leksikon stranih reči i izraza* (Beograd: Prosveta, 1980.)

problematici , iako se ona izjasnila po tom pitanju.⁵ Međutim, za neke od njih nismo uopće navikli da pripadaju zapadnoj misli.

Waldorfska pedagogija obraća se onome unutar ljudskog bića što ne možemo razumjeti pomoću osjetila. Ona njeguje koncept besmrtnosti duše, a u tom konceptu ugrađeno je vjerovanje u vječni život kako poslije smrti, tako i u onaj prije začeća. U tom smislu odgoj je odnos prema naslijedu djeteta, koje ono sa sobom nosi iz duhovnog svijeta. Odgoj nikada ne smije dotaći suptilno tkivo Ja, nego uvijek nastojati na njegovom samostvarenju. Odgojno-obrazovno djelovanje prožeto je sviješću o bliskosti djeteta s ambijentom iz kojeg je poteklo (duhovnim svijetom).

Ako je odgojno-obrazovno djelovanje waldorfskih ustanova prožeto sviješću o djetetu kao biću pridošlom iz višeg svijeta, ta svijest treba da se reflektira na predmete kojima ćemo okružiti dijete, a koji će tu vezu održati živom. Kad se govori o pedagoškoj svakodnevici malog djeteta, to znači da treba biti okruženo čistim bojama, igračkama u geometrijskim oblicima. Kako je ono i duhovno i biće jako osjetljivo na dojmove vanjskog svijeta, treba zaštitu od buke i prejake svjetlosti. To se može postići laganim baldahinom preko djetetove kolijevke. Na temelju slike o djetetu, waldorfska pedagogija ne preporučuje mobile iznad kolijevke, niti okruživanje djeteta šarenilom boja. Smatra se da mnoge takve stvari više odgovaraju romantičnoj predodžbi odraslih.

Steinerov pogled na dijete razlikuje se od mišljenja prirodnih znanosti. On ne govori o biću obilježenom nedostatcima, nego o samosvjesnoj individui koja se utjelovljuje da bi se ostvarivala između onog što je donijela i onog što je naslijedila. Na predavanjima za prve waldorfske pedagoge, Steiner govori o duhovnosti koja se pri začeću na neki način zaodijeva tjelesnošću. Iz tih predavanja dobivamo sliku o malom djetetu koje nikada nije daleko od svoje duhovne domovine. Jače odvajanje događa se u osmoj godini, a jedan je od simptoma tog procesa promjena zuba. Okolina osjetljiva na djetetove potrebe osluškivat će iste, umjesto da se trudi usađivati sadržaje u dijete. U tu svrhu odgajatelj se mora duševno vezati za dijete, odnosno nadići svoje znanje iz odgojnih teorija.

U jednom priručniku, čiji su autori danas vodeći antropozofi u svijetu, stoji likovna ilustracija – svemirsko prostranstvo i lik djeteta koje стоји na nekom nebeskom tijelu, pružajući ruke ka Zemlji. Ovo je ujedno i najbolje ilustrativna, sažeta predstava koju ima waldorfska pedagogija, kad se govori o podrijetlu djeteta.

⁵ Drugi Vatikanski sabor potvrđio je da su duh, duša i tijelo različite stvarnosti jedne osobe, tj. pripadaju jednoj cjelini. II. Vatikanski sabor, *Gaudium et spes* 22, 1965.

Waldorfska pedagogija vidi dijete kao biće sastavljeno iz četiri komponente, a svaka je od njih na posebnoj relaciji sa Svemirom. Kad se radi o ovoj predodžbi (a i ostatku njegova učenja), Steiner nije smatrao da govori o nečem novom. Svakih sedam godina ove komponente mijenjaju svoju funkciju i očituju se jačim ili slabijim intenzitetom.

4.1. Četiri komponente bića djeteta

Iako se i sam Steiner kreće unutar ovih pojmovnih odredbi, on na jednom mjestu kaže da ih smatra previše apstraktnima i da su, kao takve, podložne manipulaciji. Da se poslužimo njegovim riječima, njih je potrebno probuditi, a to buđenje zadaća je umjetnosti.

4.1.1. Fizičko tijelo

Na ovom mjestu nije potrebno šire razmatrati sliku fizičkog djetetova razvoja, i kad se o tome govori, waldorfska pedagogija u potpunosti se oslanja na sve što o tome kaže suvremena znanost. Steiner je smatrao je svako razumijevanje čovjeka (govori o 12 načina gledanja sebe i svijeta – matematizam, materijalizam, racionalizam, idealizam, psihizam, pneumatizam, spiritualizam, monadizam, dinamizam, realizam, fenomenalizam, senzualizam) dobro unutar svog domena.

Međutim, fizički rast se shvaća kao posljedica djelovanja unutarnjih snaga i kozmičkih utjecaja.

Prvih sedam godina vrijeme je intenzivnog oblikovanja tjelesnih organa i u skladu s ovom spoznajom roditelji i odgajatelji djeluju tako da ne naprežu eterične snage u svrhu ranog učenja, o čemu će biti riječi kasnije u ovom radu.

Briga za fizičko zdravlje najvažniji je preduvjet svega ostalog bavljenja čovjekom i u tom smislu waldorfska pedagogija ističe važnost prisustva liječnika, pogotovo u najmlađoj dobi. Liječnici su nezaobilazna savjetodavna pomoć roditeljima i odgajateljima. Kontroverze vezane uz cijepljenje, značaj dojenja (kojemu i znanost sada pridaje veći značaj od puke nutritivne funkcije) kao i pozitivni i negativni utjecaji vrućice, samo su neki od problema u kojima je waldorfska pedagogija upućena na antropozofsku medicinu.

Kako je dijete ispod sedam godina posve osjetilno biće, a u velikoj mjeri će to ostati i kasnije, tako treba njegovim fizičkim osjetilima izaći u susret. Urbane sredine veoma su nepogodne za razvoj osjetila, nema drveća po čijem bi granju dijete vježbalo ravnotežu i tako stjecalo samopouzdanje, zagađenje zraka čini da kržlja osjetilo mirisa, a umjetne površine oko djeteta ne zapošljavaju opip.

Stoga waldorfski odgajatelji vježbaju osjete ne samo umjetnošću, nego na svim područjima učenja.

Uz svjesnost o odvojenosti rada i učenja od fizičke aktivnosti danas, posebna se briga posvećuje fizičkom odgoju. I na tom polju waldorfska pedagogija pokazuje autentičnost time što ne gaji natjecateljski duh.

4.1.2. Etersko tijelo

Etersko tijelo naziva se još i životnim, budući da ono iz materije oblikuje i nastanjuje fizičko tijelo. Eterske snage osim ljudi imaju i biljke i životinje.

Kako je to doba najintenzivnijeg rasta, u prvom sedmogodišnjem razdoblju u cijelosti su upućene na fizičko tijelo, a poslije gubljenja mlijecnih zuba eterske snage mijenjaju funkciju na način da počinju služiti učenju i radu na duševnoj razini. Nakon što su oblikovale organe, tkiva, kosti i zube, eterske snage i dalje zadržavaju svoju narav oblikovatelja. U drugom sedmogodišnjem razdoblju dijete je zrelo za vježbanje pamćenja, usvajanje sklonosti i navika, jačanje savjesti i karaktera. Ovo je vrijeme kada do izražaja dolazi i temperament.

4.1.3. Astralno tijelo

Astralno tijelo, po mišljenju Steinera, čini da osjećamo radost ili bol, žudnju, strast. Ovaj je čovjekov dio izvor instinkata. Njega uz čovjeka, imaju i životinje, ali ne i biljke. Ovo tijelo nije sazdano materijom, kao ni etersko. Astralno tijelo oslobađa se sa nastupom spolne zrelosti.

4.1.4. Čovjekovo Ja

Od živih bića, Ja je svojstveno samo čovjeku. Iako se smatra da je Ja u punom smislu svojstveno odrasloj osobi (iz učahurenosti izlazi tek oko 21. godine, kada se osoba i zakonski smatra odrasлом), ostvareno Ja vrhunski je cilj odgoja u ustanovama waldorfske pedagogije, zbog čega je potrebno nešto reći i o tome.

Prije svega, Ja djeluje cijelog života. Ja je najskrivenija jezgra u strukturi bića, ono najosobenije i ujedno najljudskije u nama. Pojedinac se kreće između polova života i smrti, a njegovo Ja nepromjenjiva je konstanta koja se obraća vječnom. Ja živi i u prošlosti i u budućnosti. U waldorfskoj pedagogiji Ja se ne poistovjećuje sa društvenom osobom niti je to ego u Freudovom⁶ smislu. Ja nikada ne dolazi do krajnjeg izraza sebe samoga, niti podliježe definiciji. Ja gura prema naprijed. Iskustvo postojanja i aktivnosti našeg ja dinamički je

⁶ Ego je za Feuda posrednik između ida i okolne realnosti. Branimir Šverko i dr., *Psihologija* (Zagreb: Školska knjiga, 1999.), 135.

element života. Promišljanje realnosti Ja temelj je religije, kao i svakog svjesnog nastojanja da pronađemo sebe. Kada dijete uči hodati, ja je ono što ga podiže kada prestane puzati i krene prvim koracima.

Ja je sveprisutno, a ipak tek postupno dolazimo do svijesti o njegovu postojanju. Dosegnuvši određenu zrelost, postajemo svjesni zadaće našeg postojanja.

5. Uloga religije u waldorfskoj pedagogiji

Ako duhovni razvoj, kakvome stremi duhovnoznanstveni pokret, mora dovesti čovjeka u životnu vezu sa čitavom njegovom okolinom⁷, onda iz samog značenja pojma religije iščitavamo i njenu ulogu.

Religija (lat. *religere* = ponovno povezati) je odnos prema svetome⁸. Waldorfska pedagogija nastoji prevazići duboki ponor između prirodoznanstvenog objašnjenja čovjekova postanka i slike koju propovijeda religija.

Religija je često puta odbacivala evoluciju, a Waldorfska pedagogija ne odbacuje ni jednu niti drugu. Upravo suprotno, evoluciju promatra kao trajni proces na koji je sve upućeno, pa tako i duša. Pedagogija je samo nastojanje na točki u kojoj je pomirenje znanosti i religije moguće. Waldorfski odgoj djeluje po principu: ono što djetetu ne ponudite, ono ne može niti odabratи.

Rudolf Steiner rođen je unutar katoličke tradicije. Za njegovo djelo karakteristična je integracija kršćanskog i istočnjačkog misticizma. Ova tendencija ka univerzalnosti suštinski razlikuje njegovo učenje od sektaštvu koje vežemo uz ono ekskluzivno, koje je ujedno i razlog zastarijevanja sekt i nemogućnosti njihova trajanja u vremenu.

Sa stajališta duhovne znanosti, Steiner ne govori samo o duhovnom ili spiritualnom svijetu, već o posve određenim bićima i snagama koji stoje iza našega fizičkog svijeta. Te duhovne činjenice, kako ih naziva Steiner, smatra se da izlaze u susret djetetovoj religioznoj prirodi.

Među duhovnim činjenicama arhanđeo Mihael, ili sv. Mihovil, jako visoko kotira.

Kako je Steiner opširno pisao i predavao o Mihaelu, potrebno je nešto o tome reći. Legende o Mihaelu sežu u vrijeme kad je ljudska misao bila jače usredotočena na prirodu i ograničena prirodom. On je pobednik nad Luciferom, a u proslavi tog blagdana vidimo preživjelu tradiciju, iako direktni uvidi nisu više mogući.

⁷ IBIDEM, 7.

⁸ MILAN VUJAKLIJA, Leksikon stranih reči i izraza (Beograd: Prosveta, 1980.)

Waldorfska pedagogija vidi dijete koje jednim dijelom svoga bića pripada prirodi, unosi je prehranom, disanjem i osjetilima, ali je po svojoj duhovno-duševnoj strukturi blisko bićima viših hijerarhija, ili Bogu. Sukob Mihovila i zmaja znači borbu čovjeka sa prirodom (instinktima, nagonima, požudom). Mihovil predstavlja čovjekovu predanost i nastojanje. Kao i drugdje, tako se i ovdje Steiner protivi onomu što bismo mogli nazvati principom adicije ili naprsto dodavanja na postojeće stanje. On se zalaže za preispitivanje temelja.

Dakle, waldorfske škole na Zapadu oduvijek obilježavaju blagdane sv. Mihovila i svetog Martina, Božić, Uskrs i svibanjsku svečanost. Na mjestima predominantne židovske tradicije, islama ili budizma slavi se onako kako je to svojstveno ovim kulturama. To vidimo kao jednu od kušnji waldorfske pedagogije u budućnosti – hoće li uspjeti biti univerzalna.

Kako Steiner ne govori o religiji u smislu neke određene konfesije, to je ono što waldorfska pedagogija danas pruža učenicima koji ne isповijedaju nijednu vjeroispovijest. Za onu djecu čiji roditelji tako žele, drži se konfesionalni vjerouauk kao nastavni predmet.

Religija u najširem smislu podrazumijeva vjerovanje autoritetu, a waldorfska pedagogija dijete do puberteta vidi kao biće koje treba autoritet u roditelju ili učitelju i koje želi djelovati iz ljubavi prema njemu. Dijete mu se predaje.

Steiner tvrdi da je malo dijete po prirodi religiozno, a poslije puberteta svatko uspostavlja vlastiti odnos prema religiji.

6. Odgajatelj

Put je drevna metafora života, a waldorfski učitelj slijedi vlastiti unutarnji put (začetnik waldorfske pedagogije dao je svojevrsne upute za nastavnike⁹).

Steiner u kontekstu obrazovanja nastavnika kaže da je dobro nastojati na vrlini i usavršavanju, no tendencija prema nekom određenom usmjerenju savršenosti s vremenom se pretvara u svoju suprotnost i nesavršenu stvarnost.

Waldorfska škola inzistira na načelu samoodgoja kod svojih učitelja. Samoodgoj predstavlja interioriziranje onoga što je učitelj usvojio tijekom svoga školovanja. Dijete je biće koje izmiče suhim teorijskim spoznajama. Priroda je ono što podliježe zakonitostima, pa se ni čovjekova ne razlikuje. Međutim, problematično je ono u čovjeku što je iznad prirode. Isto tako; Steiner ne vidi smisla u pedagogu koji nije direktni sudionik nastave i uspoređuje takvog pedagoga sa osobom koja ne zna kako nastaje kip, a savjetovala bi kipara.

⁹ RUDOLF STEINER, *Kako se stječu spoznaje viših svjetova* (Zagreb: Antropozofsko društvo Marija Sofija, 2003.).

Kada Frans Calgren govori o kriterijima za waldorfske učitelje, on ističe da to nisu nužno znanje, vještina niti postignuti rezultati¹⁰. Pravi waldorfski učitelj je onaj koji je uspostavio sveobuhvatan ljudski odnos prema svom učeniku. Odgajatelj izlazi u susret duševnim potrebama. Da bi došlo do samorealizacije čovjekovog višeg «ja», odgajatelj djeluje u svrhu otklanjanja fizičkih i duševnih prepreka na tom putu.

Odgajatelj mora prije svega biti pripovjedač. On djeluje na volju, osjećaje i misli. Do sedme godine dijete ne poznaje uzročno posljedične veze, a granica između doživljenog i fantazije nejasna je. U toj dobi odgovarajuće sredstvo je bajka¹¹ koja se obraća duši i utjecat će na percepciju doživljaja kasnije u životu, te se smatra da ne treba dijete uporno vraćati na racionalnu površinu zbilje.

Naglasak je na tome da dijete razvije svijest o metamorfozi, o tome da stvari ne moraju uvijek biti onakve kakve izgledaju i da treba gledati iz mnogih perspektiva.

Tjelesno i mentalno zdravlje glavni su ciljevi waldorfskih pedagoga. U skladu sa svime onim što je dijete (biće koje treba autoritet i priliku za *attachment*), jedan učitelj vodi razred u svim glavnim predmetima tijekom prvih osam razreda. Poželjno je da po mogućnosti taj isti učitelj drži i neki predmet koji ne spada u glavne. Sve ovo zahtijeva od učitelja nadljudske napore, stalni rad na sebi i svom usavršavanju.

Učenikovo tijelo i duševne funkcije trebaju dobiti što šire mogućnosti izraza. Tako se oblikuju vlastiti stavovi i sposobnost donošenja odluka na temelju samostalnog mišljenja. U pedagoškom djelovanju vrijedi načelo da sve ono, što za nas u djetinjstvu i mladosti učine naši roditelji i odgajatelji, reflektira na sposobnost preuzimanja odgovornosti za vlastiti razvoj u odrasloj dobi. Svako dublje iskustvo radosti vezano je za razvoj djetetovih snaga i sposobnosti, kako to također ističe, kod nas nedavno prepoznati autor, Robert Spaemann: „Jer onaj tko može vratiti sjećanje na jedan savršeni svijet, lakše će izaći na kraj s nesavršenim.“¹²

Kao odgajatelj možete s učenicima samo onda izići na kraj, ako im u odgoju i nastavi pristupite na slobodan i individualan način, kaže Steiner.

Kada se netko upita kako to da mladi, tako puni poleta i lakoće, odrastu u obeshrabrene, beznadne i umorne ljude, waldorfska pedagogija odgovor vidi u nedostatku uzora vrijednog poštovanja.

¹⁰ FRANS CALGREN, *Odgaj ka slobodi – pedagogija Rudolfa Steinera* (Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju, 1991).

¹¹ Steiner kaže da onima koji ne razumijevaju direktno, treba govoriti u alegorijama. Kada se to primjeni na dijete, proizlazi da je bajka u waldorfskoj pedagogiji nezamjenjiva.

¹² ROBERT SPAEMANN, *Osnovni moralni pojmovi* (Sarajevo-Zagreb: Svijetlo riječi, 2008.), 37.

7. Igra

Ograničeno je naše razumijevanje igre, ona nadilazi fiziološki i psihološki refleks. Igra u djetinjstvu nosi implikacije na cijeli život. Njena je ogromna uloga u razvoju fantazije, kreativnosti, empatije, motorike. Međutim, društveno razumijevanje čovjeka kao bića igre radikalno se promijenilo u suvremeno doba. Industrijska revolucija učinila je da se potencijalni nezavisni mislilac i čovjek jake volje iskazao u liku ovisnog radnika. Dječja igra duboko je pogodjena. Djeca i mladi našli su se u tvornicama i rudnicima. Sve je bilo uređeno da se čovjek što više radno iskoristi, a bilo kakva dokolica i aktivnost koja pruža užitak smatrana je izvorom zla, te se čovjek mora oduprijeti krivnji ako hoće kreirati prostor za dječju igru.

U waldorfskoj školi odnos prema igri temelji se djelomično na Schillerovoj misli o čovjeku kao homo ludensu.

8. Zaključak

Kada kao neantropozof krenete, na temelju izvora čiji je autor sam Steiner, zaključivati o slici djeteta, suočavate se sa gotovo nepreglednom slojevitošću. Njegove su rečenice toliko kompleksne, da pri svakoj njihovoj interpretaciji prijeti opasnost da se nešto važno izostavi. Čini se da je oduvijek je bilo tako. Stenografije njegovih predavanja nastajale su na licu mjesa, a neka predavanja koja su danas evidentirana u registru sveukupnih njegovih djela, Steiner nije uspio pregledati.

Dalje, Steiner nigdje ne govori izolirano o pojedinom aspektu slike o djetetu, onako kako bismo mi to željeli. Veliki posao tumačenja njegova djela i pronalaženja onog pedagoškog unutar njega, čini se da još nije završen. Ustvari, waldorfska pedagogija i ne želi definirati, baš kao što i nastavni sat u ovakvim školama često završi pitanjem. Jedina tematika je Svemir i mjesto čovjeka u njemu, a nama je potrebno primijeniti to na dijete.

Zaključujemo da je usmjerenost na osobu i njen razvoj karakteristika i nekih drugih pristupa obrazovanju i psihološkim pravcima koji polaze od individualne prirode čovjeka. Razlika je u tome što waldorfska pedagogija smatra da je proces razvoja počeo prije rođenja i nastavit će se i nakon smrti. Bazu života čini tročlani čovjek na kojeg izvana i iznutra djeluje nepregledno mnogo činitelja, koji egzistiraju na nepregledno mnogo nivoa. Kad se sagleda iz više perspektive, život pojedinca je u stalnom nastajanju.

Waldorfska pedagogija nastoji na proširenju Goetheovih intencija usmjerena na prirodi i procesu spoznaje. Ideal waldorfske škole je sloboda, ne u smislu izbjegavanja svih prepreka u provođenju vlastite samovolje, a još manje u smislu nekakve indoktrinacije. Sloboda se ne sastoji u gledanju svijeta kao uređenog mjesa, gdje je potrebno jedino ponašati se po njegovim pravilima. Sloboda traži zalaganje. Riječima Steinera, impuls ka činjenju dobra mora poteći iz nas samih. U svakoj njegovoj misli prisutna je svijest o čovjekovoj povezanosti s božansko-duhovnim snagama, a s druge strane i o tome koliko je važno da pojedinac upravi smjer svog života – onoliko koliko mu je dano. Pritom se, naravno, savjesno mora baviti onime što mu omogućuje fizički opstanak i ostvarenje, npr. svojom profesijom. Steiner nikada nije u opoziciji, uvijek nudi proširenje. Kao da promatra iz gotovo nesagledivo široke perspektive. Njegovu sliku čovjeka ne možemo podvesti pod utopiju, on samo želi „uvesti reda“. Ne želimo li, ipak, izostaviti taj toliko puta omalovaženi pojam, u pomoć pozivamo Blocha. Taj svojevrsni apologet utopije kazao je: „Ako se čini da je obrazac prostakluka uzimati stvari onakve kakve jesu, onda se bez velikog paradoksa može imati jednako povjerenje u sposobnost stvari da budu drugačije.“¹³

¹³ Boris Kalin, *Povijest filozofije* (Zagreb: Školska knjiga, 2004.), 321.

Čovjek jest u Steinerovim očima i crn i bijel, a za pedagoge je ostalo pre malo vremena da bi se zaustavljali na crnome. Waldorfska pedagogija skreće pozornost na svijetlu stranu i kako se prema njoj odnositi, zbog čega se uvjetno može reći da se nalazi bliže polu pedagoškog optimizma.

Steinerovo cjeloživotno neumorno traganje za zakonitostima i vječita nota topline u obraćanju za mnoge je izvor čuđenja, a njegova je ogromna životna energija - nadahnuće.

Anamarija Leko

Literatura:

- AJANOVIĆ, Dž. / STEVANOVIĆ, M. «Školska pedagogija». Sarajevo: Prosvjetni list, 1998.
- CALGREN, F. «Odgoj ka slobodi». Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju, 1991.
- GLOCKLER, M. / GOEBEL, W. «Što je waldfoska pedagogija?». Zagreb: Društvo prijatelja waldorfske pedagogije, 1990.
- KALIN, B. «Povijest filozofije». Zagreb: Školska knjiga 2004.
- KRANICH, E. M. «Slobodne Waldorfske škole». Zagreb: Društvo prijatelja waldorfske pedagogije, 1990.
- SEITZ, M. / HALLWACHS, U. «Montessori ili Waldorf?». Zagreb: Educa, 1996.
- SPAEMANN, R. «Osnovni moralni pojmovi». Sarajevo-Zagreb: Svjetlo riječi, 2008.
- STEINER, R. «Odgoj djeteta sa stanovišta duhovne znanosti». Zagreb: Društvo prijatelja waldorfske pedagogije, 1990.
- STEINER, R. «O elementalnim bićima u prirodi i ljudskom postojanju». Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske, 2002
- STEINER, R. «Pedagoška osnova i ciljevi waldorfske škole». Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske, 1995.
- STEINER, R. «Suvremeni odgoj djece i mlađeži». Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske, 1995.
- THOMSON, J. i dr. «Zdravo djetinjstvo». Zagreb: Naklada ABC, 2002.
- II. Vatikanski sabor, Gaudium et spes 22. Rim, 1965.

KULTURA

IVA NUIĆ

Naši pokušaji.....	219
Aforizmi	220

FRA ANTE MARIĆ

Nama je Bog sve, a ljubav uzdarje.....	221
--	-----

PETAR MAJIĆ

“Sjaju li zvijezde” Mijo Tokić.....	233
-------------------------------------	-----

VLADO PANDŽIĆ

Stanislav Šimić - “Duhovni hajduk u jeziku”	237
---	-----

MARKO ČULJAK

Pjesme.....	265
-------------	-----

SANJA ZADRO

Stanice.....	273
--------------	-----

Izgovori	295
----------------	-----

U šalici kave	302
---------------------	-----

VIKTOR TICA

Pjesme.....	306
-------------	-----

ANDRIJANA MLINAREVIĆ-CVETKOVIĆ

Intervju s Dragom Nuić-Vučković	316
---------------------------------------	-----

NAŠI POKUŠAJI

U Osnovnoj školi Antuna Branka i Stanislava Šimića u Drinovcima Literarna družina izdaje glasilo *Naši pokušaji*. Tvorac i urednik bio je, sada već daleke 1971. godine, nastavnik hrvatskoga jezika Vlado Pandžić, danas profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Poslije njega taj je posao preuzeo učiteljica Iva Nuić surađujući sa svim djelatnicima u školi, a posebice s nastavnicima hrvatskoga jezika. *Naši pokušaji* su u sebi sadržavali i sadržavaju najbolje rade Literarne družine. Članovi su literarne družine svake godine dobivali nagrade na raspisanim natječajima, koje su raspisivale ustanove, kulturne manifestacije, novine i sl. Radove su objavljivali u svim djecijskim listovima koje su redovito i čitali. Djeca su neumorna u pisanju. U *Našim pokušajima* teme su različite, nižući redom prozu, poeziju, intervju, zanimljivosti, zagonetke, poslovice, šale, rade iz drugih škola i sl.

Naši pokušaji nisu izlazili jedno vrijeme zbog finansijskih poteškoća i Domovinskoga rata. Sada smo, što se kaže, u pravoj formi. Literarna družina, *Naši pokušaji*, učitelji i nastavnici hrvatskoga jezika čine jedan vrijedan kulturno-književni krug, koji kuca kao sat. Ne nestaju zvijezde, kamen, sunce, krš, polja, momci, djevojke i naraštaji. To ostaje u pjesmotvorima, u kamenu, u čovjeku, u precima i potomcima. To ostaje u hrvatskim naraštajima. Riječi prostrte po Drinovcima, po Hercegovini pjevaju i govore. Glasilom *Naši pokušaji* povezujemo naraštaje s naraštajima. Preko pisane riječi njegujemo svoju baštinu i u srcu čuvamo ljepotu svoga kraja, svoje Hercegovine.

Vjerujemo da će *Naši pokušaji* izrasti onako kako budu izrastali novi naraštaji i da će pjevati o onom o čemu je pjevao najbolji hrvatski pjesnik Antun Branko Šimić.

Naši pokušaji oživotvoruju ovo podneblje, čuvaju i njeguju hrvatsku riječ. Djeca iz srca ispisuju na papir sve što je lijepo, što izlazi iz njihove duše, a naš kršni zavičaj je pun dobrote, ljubavi, dobročinstva, trpljenja, ljepote, cvrkuta ptica i plavoga neba.

Ovaj lijepi krajolik, koji miriše dobrim duhom hercegovačkoga čovjeka, kaduljom, smiljem, vrijeskom i suncem, treba ostati zapisan u pjesmama i pričama. Njegujmo ovaj tvrdi kamen oplakan majčinom suzom prolivenom za nestalim, poginulim i sinovima u tuđini.

Ostanimo na njemu, čuvajmo ga, ugradimo u njega svoj život za buduće naraštaje. Pustimo duboko korijenje koje se nikada neće dati iščupati, a djeca će sve to opisati u slijedećim *Našim pokušajima*. Ja sam otišla u mirovinu, ali *Naši pokušaji* se nikada neće umiroviti.

AFORIZMI

Pčele izbacuju trutove, trebale bi to i žene učiniti.

Onaj tko ide, a ne zna kamo ide, ne ide nikamo.

Stežemo remen do posljednje rupe u životu.

Iz temelja se kuća gradi, iz temelja se život sladi.

Budale nikada nisu same.

Ako je svirala na vrbi, onda je i ljubav na grani.

Trn bode, a zla riječ probada.

Nemoj svoje nesposobnosti liječiti na drugima.

Isplazi jezik na zemlji da to ne bi učinio u paklu.

Pošteno je biti pošten, još poštenije priznati da nisi pošten.

Iva Nuić

NAMA JE BOG SVE, A LJUBAV UZDARJE

STOTA OBLJETNICA FRA PAŠKALOVE SMRTI I OSNUTKA BIJELOGA POLJA 1910. – 2010.

GLAS: Je li toga jutra na Bezgrješno začeće 1910. umirući Paškal hrleći u zagrljaj vječnosti pred svojim očima video svoju pokojnu majku Vidu. Bijaše od roda Šimića. Nije mogla svoga sina roditi u Drinovcima, gdje im bijaše obiteljska kuća, već je preko uzbrdite i krševite Sebišine i Majića kule onako trudna, slaba i zadihana bježala pred turcima u Slivno. Je li mu majka ispružila svoje ruke, što je izmamilo blagi osmjeh na pokojnikovu licu, da bi primila svoje čedo. Je li umirući starac biskup uz svoju Vidu u svom ushićenom i umirućem pogledu video nebesku Majku, Bezgrešnu Djевичu, ta umirao je baš na njezinu svetkovinu ... Je li u tom trenu slutio budućnost koju će doživjeti Biskupsko sirotište povjerenog časnim sestrama franjevkama ...

SESTRA 1: Tko bi mi od vas djeco mogao odgovoriti kada se rodio prečasni otac biskup fra Paškal Buconjić? (sestra hoda tamo ovamo ispred grupe predškolske ili nešto starije djece koja sjede u školskim klupama pred njom, ta će ista djeca u potrebi biti i zbor i sve ono što će se u ovom recitalu s njima događati)

DJEVOJČICA 1: Otac se biskup rodio 1. travnja 1833. godine i rodom je iz Drinovaca.

DJEVOJČICA 2: Kako je rodom iz Drinovaca kad se rodio u Slivnu, a Slivno je daleko od Drinovaca i uopće nije u Hercegovini već u Dalmaciji ... (djeca se svadaju, jedni su za jedno, drugi za drugo i stvorila se poprilična galama koju sestra pokušava stišati i unijeti red)

SESTRA 1: Polako, polako ... (kad su se djeca umirila ona nastavi) Dakle, imate pravo i jedni i drugi, i nemate pravo ni jedni ni drugi (djeca je s nevjericom gledaju) E, da, što me gledate. To je tako u životu. Kad čovjek misli da ima uistinu pravo, nešto iskrne

i nema pravo, i kad misli da je posve u krivu, opet će nešto iskrasniti i uvidjet će da baš i nije ...

DJEVOJČICA 3: Baš tako, sestro, svi su me okrivili da sam ukrala Ivinu lutku, i svi su mislili da sam nevaljala i lopovica. Svi osim mene. Ja sam znala da nisam. I onda se nakon nekoliko dana lutka pronašla u grmlju ...

IVA: I onda su svi mene napali da sam je tamo izgubila, pa sam na pravdi Boga podnosila ljutnju svih

DJEVOJČICA 1: A, tamo ju je sakrila, znamo već svi tko ... (svi gledaju prema jednoj djevojčici, a ona preda se) ... no, rekli smo da ćemo to zaboraviti ...

DJEVOJČICA 4: Pa što onda spominjete, kad smo rekli ...

SESTRA 1: Bože, pa ne pričamo sada o Ivinoj lutki već o našem utemeljitelju i dobročinitelju blagopokojnom ocu biskupu fra Paškalu Buconjiću ... Dakle, on je ipak rodom iz Drinovaca, jer se tamo trebao roditi, ali ga je, bježeći pred turcima koji su progonili naše obitelji, njegova majka rodila u susjednom Slivnu ... I, što vam je najljepše iz njegovog života, jeste li zapamtili što sam vam prošli sat pričala.

DJEVOJČICA 1: Meni se svidjelo da je bio sirotan.

DJEVOJČICA 2: I kako je jako mali došao u selo Čerigaj k fratrima da bi i sam postao fratar.

DJEVOJČICA 3: I kako ih je u maloj kućici koja je bila njihova škola bilo trinaest, kako su se oskudno hranili i nije ni kruha bilo dovoljno, kako su im kreveti bili samo od dasaka i nekih vunenih prostirki, kako su na nogama imali opanke, a bili obućeni u krutu vunenu odjeću ...

IVA: Ja, sestro, nisam razumjela što znači da su „slipeteli“ kad su među sobom dijelili sirčeni kruh ...

SESTRA 1: Može li to netko od vas objasniti Ivi?! (gleda po djeci, ali svi daju do znanja da ne mogu) E, slušajte: Kad bi ti gladni dječaci koji su učili za fratre dobili od svoga meštra, fratra koji ih je učio, komad kruha od sirka, to je jako crn, tvrd i ukusom ljut kruh, bili su presretni. Oni bi taj kruh izlomili na trinaest komada, jer ih je toliko bilo. No, iz straha da je neki komad veći, a neki manji, i da oni koji su jači ne bi odmah posegnuli za tim najvećim komadom, svi bi zatvorili oči, bili bi u tom trenutku slijepi, kako bi uzeli komad kruha koji ih zapadne, jer ga tako zatvorenih očiju nisu mogli birati. Dakle, to je to „slipetanje“.

DJEVOJČICA 4: Meni je sad jasno, a vjerujem i Ivi i svima nama.

SESTRA 1: Eto tako, sad smo to naučili. I što je poslije bilo s tim malim Stjepanom?!

DJEVOJČICA 4: Kojim sad, Bože, Stjepanom?

DJEVOJČICA 1: (diže brzo ruku ustaje i odmah odgovara) Da si pazila prošli put već bi znala da se naš biskup dok nije postao fratar tako zvao.

DJEVOJČICA 2: Tako mu je pratar dao ime na krštenju.

SESTRA 1: (gleda jedno dijete za drugim, pa nastavi) I, što je bilo sa Stjepanom?!

DJEVOJČICA 3: On je brzo naučio čitati, pisati, računati, lijepo pisati, pjevati, a ponajbolje latinski. Kad je to sve naučio fratri su ga ispitali, on je na ispitu odlično prošao, i oni su ga obukli u haljinu sv. Franje koja se zove habit i tada je dobio svoje ime fra Paškal.

SESTRA 1: A, gdje se sve to događalo?!

DJEVOJČICA 4: Pa na Širokom Brijegu, Bože, ta u Hercegovini u to vrijeme nije bilo ni jednog drugog samostana ...

SESTRA 1: Tako je, Bože (sestra je imitira), i kad je prošla godina kušnje, što je učinio fra Paškal?

Iva: On je lijepo sa svojim drugovima položio vječne zavjete, zakleo se da će se nakon nauka ponovno vratiti u Hercegovinu, i otišao u Italiju studirati fratarske škole.

DJEVOJČICA 1: I tamo je bio jedan od najboljih đaka. Naučio je talijanski ko vodu, moja baka kaže profekt. Tu su ga zaredili za svećenika i odmah ga postavili na papino učilište za profesora.

DJEVOJČICA 2: Fra Paškal je htio u Hercegovinu, Talijani ga nisu dali, a fratri iz Hercegovine pisali ocu Generalu da ga puste, jer njima treba sada drugu djecu učiti u školi. I to je trajalo jedno dvije tri godine, i puste fra Paškala, a on sav sretan dođe u Hercegovinu na Široki Brijeg, i tu odmah utemelji visoke škole za naše mladiće koji uče za fratre.

SESTRA 1: Ja sam jako zadovoljna kako ste sve upamtili. I, dalje, što je dalje bilo s fra Paškalom?!

DJEVOJČICA 3: E, dalje ne znamo, tu nam je jučer završio sat. Rekli ste, sestro, da ćete nam nastaviti pričati o fra Paškalu i njegovu životu.

SESTRA 1: Slušajte, nakon Brijega dolazi u svoje Drinovce. Tu osniva župu, jer su Drinovci do tada bili zajedno sa Ružićima, a nakon toga ga fratri izaberu za svoga vrhovnog starješinu u Hercegovini. Bila su to, djeco, jako teška vremena. Nakon više stoljeća padalo je krvavo tursko carstvo, narod je protiv turaka dizao ustanak na

sve strane, a fra Paškal je s ostalim fratrima jako brinuo da Turci ubiju što manje ljudi. Došla je na vlast Austrija, i naš je narod opet ostao bez svoje uprave, opet pod stranim gospodarom. Uto umri biskup fra Andeo Kraljević i svi jednoglasno izaberu fra Paškala za biskupa.

DJEVOJČICA 4: A, zato ga mi, Bože, zovemo biskup Paškal Buconjić!

IVA: Baš si mudro zaključila.

SESTRA 1: I fra Paško je svome puku i svojim fratrima na posvećenju za biskupa u Rimu napisao divno pismo koje se naziva poslanicom, a u njemu je između ostalog rekao:

**INTONACIJA MELODIJE *GOSPODIN JE PASTIR*
MOJ IDE NAJPRIJE TIHO, PADA TAMA NA SCENU,
DOLAZI POLAKO SVJETLO, NA SCENI JE ZBOR DJECE
KOJA ĆE OTPJEVATI PRVU KITICU PJESME. OPET
ĆE PADATI TIHO TAMA, DJECA ĆE SJESTI U SVOJE
*KLUPE, A ZA TO VRIJEME***

GLAS: Pastirnica svećenstvu i vjernom puku namjesništva apoštolskoga u Hercegovini, u Rimu, tiskom Svetog skupa za razširenje vjere 1880. godine. O. Paškal Buconjić, obslužujućega reda s. Frane. Milostju Božjom i S. stola apoštolskoga biskup magidski i namjestnik apoštolski u Hercegovini. Svim poštovanim svećenikom i svemu vjernom puku njegovoј pastirskoj skrbi povjerenomu, mir i pozdrav u Isukrstu!

Primite, dragi u Isukrstu sinovi, kratku ali srdačnu pozdrav vašega nedostojnoga Pastira. Milost i blagoslov našega premilostivoga Spasitelja, pratila od počela do svrhe naše zajedništvo, ter nam sve bilo u vezu čiste kršćanske ljubavi i ovršivanju podpunom naših dužnosti, na mir i sreću vriemenitu, a spasenje viečno duša naših.

Vi, mila bratjo, od malo vriemena osnovanja ovdješnjega Namjesništva Apoštolskoga, imadoste dva dična Pastira. Komu bo od nas i danas u srđcih nežive uspomena slavnoga nam fra Rafe Barišića, ter fra Angjelaq Kraljevića, koji toliko podnesoše i dobra učiniše za ovo kršćanstvo. Izza toli dičnih Pastira, izpoviedam, moraliste se nadati odličnijemu i vrednijem, nego li što je sadanji za pastira vam u poniženoj i nedostojnoj našoj osobi određen. (...)

A što vam sv. Otac Papa i čestiti Vladar u nevriednoj našoj osobi dadoše pastira, osobitu vam blagohotnost pokazaše, podavši

vam pastira iz sredine vaše, iz sredine vaših redovnika, sinova s. serafinskoga Frane, koji bivši ko prirasli za vas a vi za nje, i od toliko vjekova s vami bratjom svojom, od djeda i pradjeda, dielili sreću i nesreću, niti vas kroz najžešće kušnje igda ostavili i zapustili, najbolje i sada zapoznaju vaše potrebe i pravedne želje; oni najspravniji i sada za vas, kano za svoju duhovnu djecu, i duhovnu baštinu, sve učiniti što po zakonu mogu i što im po pristojnosti dolikuje. Mi sinovi s. Frane doživismo, na svih nas utiehu, da vas nepokvarene i u svetoj i spasonosnoj katoličkoj vjeri čvrste izručimo pod slavnu kršćansku vladu, zato nesumnjite da nećemo odsele za dobro vaše i umom i djelom truditi i koristiti. Radi čega, ljubezni sinci, svi najtoplije imamo zahvalni biti vrhovnim vlastim na tolikom obziru i pažnji prama nam i našem dobru.

SESTRA 2:
Hercegovka odnjiha ga mati,
Litica mu uzglavlje je bila,
Njozzi on će kao sunce sjati,
Provid ga je njozzi odredila!

Ovako su ga, djeco, slavili pjesnici u prigodi njegove tridesete obljetnice biskupovanja. To bijaše početkom 1910. godine. A, te je godine, nekako s proljeća taj dobri biskup učinio još jedan veliki i dobri čin. Koji to bijaše, može li netko reći?!

DJEVOJČICA 1: Nesebičnom je darovnicom darovao časnim sestrama sv. Franje i njihovom Ženskom sirotištu zemljište u Bijelom Polju. To je prostrana oranici, i na njoj jedna mala kućica.

SESTRA 2: A, što bi časnim sestrama trebala ta zemlja?!

DJEVOJČICA 2: Časnima ne treba, njima ništa ne treba, ali treba malim siroticama ...

DJEVOJČICA 4: Malim siroticama, Bože, nije to tako. Zna se, tako ste nas naučili, da je o. biskup Paškal imao jako veliko i dobro srce. A svi koji imaju takvo srce najviše vole sirotinju. A, sirotinje uvijek ima. Ta, evo, i mi iz Majčina sela, i mi smo sirotinja. Tako ih je bilo i onda. I nitko se u gradu Mostaru nije o njima brinuo. Mnogi su umirali od gladi, smrzavalji se po bijednim kućama i predgrađu, po selima oko Mostara. I onda je biskup rekao: E, toga je dosta. Vamo treba dovest časne sestre sv. oca Franje, ja će im dati kuću u Mostaru i u njih ćemo dovesti sirotinju, a sestre će se brinuti o njima. I doveo ih je iz Maribora.

Iva:
O. je Paško molio na sve strane, i franjevački provincijal, i sestre su tako došle. A doveo ih je zato da se brinu u djevojčicama

koje su sirotne kao i mi, koje nemaju ništa, napose za one koje nemaju svojih roditelja.

DJEVOJČICA 4: I onda je to sirotište, i ta škola, kad su to časne uzele u svoje ruke, a pratri im pomagali iz svih naramica, a biskup to potakao i dopustio, naraslo. Trebalо je to, Bože, nahranit. Eto, zato je biskup trideset godina poslije ovako rekao: Treba toj djeci kruha, povrća, voća, treba ima mesa. To se sve može imat ako časnima dadneš dobar komad zemlje. I, zato im je dao Bijelo Polje. Ne možeš, Bože, zemlju okom pregledat. I tu su časne odmah sagradile uz tu neku staru kućicu još više i novu, i novu, i Bijelo Polje postade veliko, veliko ...

DJEVOJČICA 3: Hranilo je svim i svačim Sirotište. A, davali su i dobri ljudi, i fratri i svi.

DJEVOJČICA 1: Sestro, mogu li ja nešto reći o biskupu fra Paškalu?

SESTRA 2: Reci, zlato!

DJEVOJČICA 1: Ali, recite im da mi se ne smiju, oni se uvijek meni smiju kad je o nečem razmišljjam, pa to na glas reknem.

SVE: Nećemo se smijati, samo reci.

SESTRA 2: Eto, čula si, samo reci.

DJEVOJČICA 1: Ja mislim da je o. biskupu, kad je odlučio napraviti sirotište i kad je odlučio da mu daruje i Bijelo Polje nešto palo na pamet
...

SESTRA 2: A, što bi to bilo?!

DJEVOJČICA 1: Pa, mislim ono što mu je pričala njegova majka Vida kad je bio mali.

SESTRA 2: (djeko je zastala srameći se da ne pogriješi i gledala je po drugoj djeci, a časna ju je podržavala) Nemoj se bojati, samo reci, što mu je to majka govorila?!

DJEVOJČICA 1: Pa, držeći ga u svom krilu pričala mu je kako je bila sretna dok ga je nosila pod svojim srcem, kako je čula kako se on u njoj nogeta ... (djeca su se počela smijati, a Djevojčica 1 se uhvati za kosu i ljutito skoro sa suzama nastavi) Jesam li vam rekla, sestro, da će mi se smijati, uvijek mi se smiju kad ja nešto razmišljam
...

DJEVOJČICA 4: Bože, ko ti se smije ... (smije se)

SESTRA 2: Djeco, dosta. I ne slutite kao je lijepo što sada čujemo. (Okrenu se Djevojčici 1) Nastavi, sine, samo nastavi ... (sva se djeca umiriše i gledaju u nju)

DJEVOJČICA 1: Ja uvijek žalim što to i sama nisam doživjela: da me majka uzela na krilo i priča mi kako je to bilo kad sam bila pod njezinim

srcem. Ja ne pamtim svoje majke, ja sam oduvijek u Majčinom selu. Uvijek kad se govori o siromašnoj i napuštenoj djeci, ja vidim sebe, i uvijek zamišljam kako bi to sve drukčije bilo da sam zapamtila svoju majku. (Zastala je. Svi su ušutjeli, svi o sebi razmišljaju)

SESTRA 2: Molim te, smogni snage i nastavi.

DJEVOJČICA 1: ... i pričala mu je kako je sve spremila za njegov porod. Kolijevku opremila novim lanenim pelenama, kako mu je spremila ovoje i pelene, bočicu, i samo čekala da joj se rodi. A, Stjepan je njezin samo sluša i ne trepće očima. I onda, moj Stjepane, veli ona njemu, kad sam skoro trebala roditi uletio je tvoj otac u kuću sa stricima i s drugim ljudima iz zaseoka i rekao:

„Vide, biži što te noge nose, biži priko Sebišine i Majića Kulu zaobiđi jer i тамо су турске заптије. Ето турака на наše Drinovce.“

Ja sam ga sva u strahu gledala, i htjela nešto reći, a on je povikao:

„Biži, ženo, zaboga, čuješ li ti mene!“

„A, što će biti s tebe i druge dice?!“

„Jami ji sve i biži, a mene pusti sudbini. Spasi nam baren dicu!“

I, bižala je jadna Vida. To mi je, sestro, stalno u glavi. A, vjerujem da je to u glavi bilo i našem biskupu kad mu je na pamet palo da napravi sirotište i pozove dobre časne da se o njemu brinu.

SESTRA 2: Krasno si nam to predočila. I ja sam uvjerenja da mu je to stalno bilo na pameti.

DJEVOJČICA 2: I, još nešto sestro! Biskup je i sam bio siromašan. Njemu je stalno u glavi i duši ostao oni sirčeni kruh s Čerigaja. On od tada nikada nije mogao prestati misliti na sirotinju. Posebno, kad je postao biskupom, i kad više nije morao jesti tako sirotan kruh. Uvijek kad bi sjeo za objed on bi se zasigurno sjetio toliko sirotinje, posebno nas malenih koji ni za što nismo krivi a nemamo kruha, nemamo doma, nemamo ništa.

Iva: Zato ja mislim da je skroz glupo što smo se počeli smijati kad je počela priča o ovome.

SESTRA 2: Točno, i to valja zapamtiti. I još nešto. I vi ćete odrasti. Ako Bog da, nećete biti sirotinja. Ali, i tada kad vi ne budete sirotinja, bit će sirotinje. Nemojte ih nikada zaboraviti.

DJEVOJČICA 4: Bože, zaboraviti, na daj Bože!

SVI: Nećemo nikada!
SESTRA 2: To je ono čemu nas ovaj veliki čovjek, fratar, svećenik i biskup i stotinu godina poslije svoje smrti uči.

INTONICIJA MELODIJE **GOSPODIN JE PASTIR MOJ**
IDE NAJPRIJE TIHO, PADA TAMA NA SCENU, DOLAZI POLAKO SVJETLO, NA SCENI JE ZBOR DJECE KOJA ĆE SAD OTPJEVA DRUGU KITICU PJESME. OPET ĆE PADATI TIHO TAMA, DJECA ĆE SJESTI U SVOJE KLUPE, A ZA TO VRIJEME

GLAS: Godine Gospodnje 1910. na 18. siječnja navršilo se točno trideset godina fra Paškalovog biskupovanja. Toga je jutra već ostarjeli dobri biskup tiho u krugu najdražih proslavio svoju obljetnicu. Jutrom rano Presvjetli je molio sv. misu zahvalnicu u svojoj kućnoj kapelici. Pod tom je sv. misom pričestio časne setsre III. Reda sv. Franje i djecu iz svoga sirotišta. U crkvi sv. Petra i Pavla u 7 sati i 30 minuta svečanu je sv. misu zahvalnicu na nakanu o. biskupa pjevaо mnogopoštovani otac fra Luka Begić uz prisustvo mnoštva pobožnoga puka. Negdje s proljeća otac je Biskup časnim sestrama darovaо svoje imanje u Bijelom Polju za potrebu sirotišta. To žensko sirotište bijaše ocu biskupu jedno od njegovih najdražih životnih ostvarenja. O njemu je brinuo kao o najdražem čedu. Slutio je mudri Otac da se bliži njegov ovozemni kraj, te je sirotište htio osigurati i nakon svoje smrti. I onda je njegovo zdravlje te godine počelo naglo slabiti i snaga ga je napuštala. Pao je na postelju i s ovim se svijetom rastao 8. prosinca 1910. godine. Ukop mu je bio svečan. Bijahu mnogi i nadahnuti govori u oproštaju s velikim Paškalom. No, najsnažnije su objeknule riječi oproštaja Katice Perić, jedne male sirotice iz biskupova sirotišta. Kad bi iznesen lijes iz palače, kojeg su nosili sami oo. franjevci i svjetovni svećenici, i čim bi stavljeno na mrvicačka kola, pozdravi ga mala sirotica ganutljivim rijećima:

Premile drugarice!

*Evo nas pred rastvorenom rakom našeg predobrog oca i branitelja.
Jpoš malo i više ne ćemo ga vidjeti! Ah! koliki plać i tuga obuzima
dobru dječicu na rastanku, kad im otac odlazi u daleki svijet na više
godina! Ovakova djeca u istinu tuguju i plaču, ali u svoj njihovoј
žalosti opet ih tješi ona slatka nada, da će im se otac vratiti i da će
se opet naći u njegovom očinskom zagrljaju. Ali mi tužne i žalosne!
Rastajemo se za vazda sa našim predobrim ocem, sa onim, koji*

nas je sirote i zapuštene primio pod svoj krov, hranio nas, odievaо i svim potrebitim obskrbljivao, a to je naš predobri otac fra Paškal Buconjić, kojeg milosrdni Bog pozva k sebi na vječni otpočinak iza trudnog rada i kojega evo njegovi najmiliji predaju majci zemlji da njegovog blagog očinskog lica više ne vidimo. U njem gubi svećenstvo najiskrenijeg brata i druga, sad najprivrženijeg člana, domovina najodanijeg štovatelja, biskupija uzor pastira i narod hrabrog obranitelja i oca a mi premile drugarice, u njem gubimo oca branitelja i sve.

Predobri oče! Znamo da se dijeliš od svojih milih po Božjoj odredbi pak i od nas Tvoje siročadi, ali nas ne zaboravi ni gore kod Svevišnjega, a mi od naše strane, rastajući se s Tobom ovdje na tvom grobu obećajemo da ćemo Ti i nadalje ostati zahvalne kćerke i odane štovateljice, da ćemo slediti Tvoje očinske savjete te kao dobra i zahvalna djeca uvijek se milo sjećati svog oca i branitelja. Uz ovakovo sinovsko obećanje kličemo Ti: S Bogom! Dok se opet ne vidimo gore u nebu. S Bogom!

Na prisutne je čuvstveni govor djevojčice duboki utisak učinio, što su pokazale suze na licima samih viših dostojanstvenika. Iza toga krenula je veličajna i nepregledana povorka svijeta šetalištem Štefenijinim k franjevačkoj crkvi. Nebo je bilo oblačno, kiša nije htjela padati, a grad je uz nogostup stajao mirno držeći šešir u rukama i tiko tužeći za svojim dičnim ocem. Svečanu je službu Božju predvodio uzvišeni gospodin dr. Šadler, nadbiskup, uz podvorbu preč. fra Alojzija Mišića i don Andelka Glavinića, nadžupnika u Trebinju. Za vrijeme sv. čina na koru su orgulje svirale, a pjevali franjevački bogoslovi i biskupsko sirotište. Otac je biskup ukopan tu u crkvi sv. Petra i Pavla, pred oltarom sv. Ante Padovanskog, s desne strane gledajući od glavnog oltara.

SESTRA 3: Ove se godine sjećamo uistinu vrijednog i velikog jubileja. Tko će nam nešto o tome kazati?

DJEVOJČICA 4: Ja bih kazala, Bože, ali ne znam što je to jubilej.

SESTRA 3: Može li netko objasniti?

IVA: Ona ne zna, Bože! Kako će znati kad nikad ne sluša što nas sestra uči. Jubilej, tako ste nam, sestro, objasnili zadnji put, dolazi od židovske riječi jobel, a ta riječ na hrvatskom znači trublja. Budući da na velikim proslavama sviraju trube, onda su i proslave po tome nazvane. Jubilej je, dakle, proslava godišnjice rada, života neke osobe, ustanove ili nekog događaja. Obično se slavi u razmaku od 100, 75, 25, 20 ili 10 godina.

DJEVOJČICA 4: E, onda znam. Mi slavimo dva jubileja, i oba su napunila stotinu godina. To je smrt našeg biskupa darovatelja i jubilej Bijelog Polja.

DJEVOJČICA 1: Oba iste godine. Biskup je u proljeće darovao Bijelo Polje, a u zimu te godine umro. Kako je to meni znakovito.

SESTRA 3: I te kako.

DJEVOJČICA 2: Kao da je dragi Bog htio da uvijek kad slavimo godišnjicu Bijelog Polja odmah mislimo i na darežljivog darovatelja, biskupa fra Paškala.

DJEVOJČICA 3: Ja nešto mislim da je to i biskupu bilo drago. Težak je bio njegov život, pun nesreća narodnih i nepravdi koje je teško podnosio, i pun tolikih ljudi koji su uvijek samo na sebe gledali. A on je volio i druge, posebno nejake i siromašne i nejaku žensku djecu. Govorio bi, govorili ste nam, sestro, da je ponavljaо da mu je žao nejakih djevojčica koje ostanu bez roditelja, da će se teže snaći od dječaka, pa je zato napravio za nas sirotište i darovao mu zemlju u Bijelom Polju. I imao je pravo. Ništa nije teško kao biti mala siromašna djevojčica, bez ikoga svoga. I kad je sve to napravio, onda je rekao: E sad mogu mirno umrijeti.

SESTRA 3: I, što se onda događalo na tom darovanom posjedu u Bijelom Polju?

IVA: Časne su se sestre naselile u Bijelom polju prije stotinu godina. Dakle, te iste godine kad je zemljište i darovano i prije fra Paškalove smrti. No, ta je kuća u Bijelom Polju sve do kraja I. svjetskog rata ostala podružnicom mostarske kuće i sirotišta.

DJEVOJČICA 4: Sestre su prije I. svjetskog rata u Bijelom Polju otvorile 1913. godine osnovnu školu.

SESTRA 3: Točno. I ta je škola otvorena najviše iz razloga što je ona u Mostaru za djecu iz sirotišta postala pretjesnom. Tako su djevojčice iz Sirotišta u Mostaru dijelom isle i u tu školu u Bijelom Polju i tu kod časnih cijelo vrijeme živjele i bile smještene. No, bilo je i drugih razloga, a najviše da bi i hrvatske katoličke djevojčice Bijelog Polja imale svoju školu, jer su to u mješovitoj državnoj školi imale muslimanske i pravoslavne djevojčice. Osim djevojčica iz sirotišta tu su časnima u Bijelo Polje dolazili dječaci i djevojčice okolnih mjesta i iz Bijelog Polja, a biskup se Mišić brinuo za njih i uvijek tražio pomoć od državnih vlasti. A, što se u Bijelom Polju dogodilo 1921. godine?

DJEVOJČICA 1: Izbio je požar i posve je izgorjela kuća i škola časnih sestara u Bijelom Polju. Uz nevolje i glad koje je donio rat, sad i ovaj požar. Bilo je to strašno. Časne su spasile živote svojih sirotica i vlastite i ostale pod vedrim nebom. Stalni su gosti i njima i djeci i cijelom Bijelom Polju bili samo studen i glad.

SESTRA 3: Iako su mnogi željeli pomoći, obnova je tekla sporo i teško. Fratri i biskup pomagali su osobno i molili za pomoć sestrama na sve bijele strane svijeta. Uz velike napore sve je obnovljeno i napravljeno još bolje. Uređeni su parkovi, otvoreno groblje, Bijelo Polje postaje sve većim i ljepšim središtem Časnih sestara franjevaka u Hercegovini.

DJEVOJČICA 2: I sad je opet došao rat. Ovdje u nas u Hercegovini svako malo ili rat ili glad, a ponekad i požar. Rijetko nam se dogodi nešto što bi bilo ljepše.

DJEVOJČICA 3: Ovoga su sada prozvali II. Svjetski rat. Taj je rat ugasio Sirotište, ugasio škole koje su vodile časne, ugasio sve što je poštivalo Boga i čovjeka.

SESTRA 3: I nakon toga rata u kojem su ubijeni na pravda Boga mnogi naši očevi i majke, naši fratri i svećenici i jedna naša časna sestra, komunisti su časnima oduzeli sve kuće i imanja, osim ove kuće u Bijelom Polju. Sada je ona postala vele jedinim „krovom nad glavom“ cijele provincije časnih sestara. Zatvorili su puni fratara, časnih sestara, mnogih naših vjernika. Neimaština i glad, strah. Hercegovina je šutjela i patila. Ni drače nisu listale.

DJEVOJČICA 4: No, mnoge su dobre obitelji diljem cijele Hercegovine još žarče molile Boga i vjerovale u Njegovu providnost. Mnoge su djevojčice i djevojke dolazile u Bijelo Polje i javljale se časnim sestrama da i same žele u časne. To je bila divota. Molile su, pjevale, radile i ničega se nisu bojale. Takve su hrabre i pobožne žene, Bože!

Iva: Isle radit po bolnicama, a u samostanu u Bijelom Polju šile i plele. Vezle misno ruho, vodile svoje gospodarstvo, živjele od svoga žulja i znoja.

DJEVOJČICA 2: I opet, eto rata. Ovaj je bio za Bijelo Polje najstrašniji.

SESTRA 3: Da, sine! Bio je strašan. Časne su do zadnjeg trena htjele ostati na svom ognjištu. Narod je sa suzama napuštao svoje kuće, žene su plakale, djeca nisu znala što se događa. Padale su granate. Samostan je molio dan i noć. Časne ne žele otići. Starice plaču, žele sa svojom kućom umrijeti. Dolaze branitelji HVO-a,

sve su to djeca koje časne znaju otkad su prohodali i teškog srca savjetuju: „Sestre, podite, ovdje će biti pakao!“ Valjalo je pregaziti Neretvu i s brda još jednom domahnuti nepreboljenom Bijelom Polju. Završile su na raznim mjestima, a najviše njih u Međugorju. S Djemicom su Marijom molile za mir, za slobodu, za povratak.

DJEVOJČICA 1: Ja mislim da su nam tu i izmolile Majčino selo, i da je Gospa tako htjela. I to je najljepše što se moglo dogoditi.

DJEVOJČICA 2: I da su otvorile vrtiće, i u Kiseljaku.

ČASNA 3: A, sve smo počeli s pričom o Vidi Buconjić koja je trudna moralu bježati da bi život svoje djece pred turcima spasila. Kako je ovaj život zagonetan.

(PROKLETA SIROTINJA OD OLIVERA DRAGOJEVIĆA
ILI ZASPAЛО JE SIROČE – NAĆI LIJEPO IZVEDBU I
PUSTITI CD. DJECA I SVI MOGU ZAJEDNO PJEVATI)

GLAS: Teku godine i slažu povijest. Teku, pamte i zaboravljaju. U albume slažu osmijehe i plač, rane i bol, radosti i rađanja, dozrijevanja i oluje koje odnose tek zametnute plodove. U stoljeću se rode mnogi i mnogi umru. Neke zapamte ovako, neke onako. A nad ovim svojim stoljećem zastao fra Paškal na Biskupovoj Glavici i gleda prema Vukodolu smrknutog brka, pa se okrene Podhumu i gleda Petra i Pavla, pa samostan i u njemu Bogosloviju, Samostan i sirotište časnih sestara, gleda Hrvojev dom, Napretkov, smišlja mjesto za svoju katedralu, sluša davorije pjevačkih korova i ciku djece. I zastane, jače se osloni na svoj štap, pa kao da između suženih vjeđa nekamo zagleda i prepoznaje. Je li to osmjeh šalje svojoj Vidi zadihanoj uz Sebišinu, trudnu i bijednu goli život pred turcima spašavajući, ili broji zalogaje sirčena kruha s Čerigaja i svoje drugove iščekuje. A oni već mnogi mrtvi, mnogi krenuli Bog te pita kamo. Ne, on se nečem drugom smiješi, i širom otvara svoje vesele staračke oči od kapka do kapka, uzdiže štap i njime očinski maše. To Paškal svojim siročićima, svojim djevojčicama od svakoga ostavljenim, i svojim sestrama franjevkama, crnim, na pozdrav nebeske poljupce šalje. I kao da veli, ljudi, neka nas. Pustite nas na miru. Nama ni ratovi ni glad, ni nepravda ni mržnja, nama ni sirotinja niti itko niti ništa ne može. Nama je Bog sve, a ljubav uzdarje.

Fra Ante Marić

“SJAJU LI ZVIJEZDE” MIJO TOKIĆ

Kada sam nenadano dobio čast i preuzeo obvezu promocije knjige pjesama prijatelja Mije Tokića, u sklopu manifestacije „Uskrs s Maticom hrvatskom“ u Grudama, bio sam, kao vjerojatno i mnogi drugi u to vrijeme, u malo intenzivnijoj duhovnoj fazi od uobičajene.

Uskrnsni dani, sami po sebi, daju poseban osjećaj; čitanje „Kolibe – Wiliama Yonga“ i neobičan susret čovjeka i Boga potiče razmišljanja i propituje; intenzivirana su sjećanja tragike, tuge i ponosa odlaskom na Kupres 10. travnja; tu je i vrlo čudna koincidencija političkih stavova i izjava Predsjednika RH i njegovog, kandidaturom prepostavljenog i prezentiranog političkog antipoda, koje su sličile na još jedan stisak klještima orahove lјuske na kojoj plovi sudbina hrvatskog naroda Herceg – Bosne; opako su intenzivirani medijski nasrtaji na Katoličku Crkvu; misteriozno je stradalo političko i vjersko čelnštvo prijateljske Poljske; jezovito vrište prepune stranice „crnih kronika“ u medijima; a već je nepodnošljivo dugo razdoblje vlage i studeni, kojim zima brani dolazak proljeću. Svakodnevne su i vijesti kako se Nebo i Zemљa opiru, jogune, srde, kažnjavaju, počesto i nedužne; olujama, poplavama, potresima, vulkanima, meteorima, požarima, epidemijama. Osjećaj pojačava i čini se nezaustavljiva kvarnost ljudskih duša i srdaca, usprkos pozivima i opomenama i naše Gospe i naših pjesnika.

U taj čudnovati kolplet informacija, događanja, razmišljanja i osjećaja, ponovno čitanje poezije Mije Tokića uklapa se omamljujuće i zastrašujuće, ali i ohrabrujuće i okrepljujuće, poput prikladnih Anđelkovih (Mikulić) ilustracija u Mijinim knjigama. A Mijinu su poeziju recenzirali, predgovarali, pogovarali i promovirali mnogi poznati, priznati, od zanata: Božidar Petrač, Šimun Musa, Marko Tokić, Zdravko Kordić, Jozo Marić, Krešimir Šego, Ilijan Drmić, Antun Lučić, fra Mića Stojić, Marina Kljajo Radić, Jozo Mašić i drugi, i svi su o njoj govorili izuzetno pozitivno i s poštovanjem. Pošto Grude tako i tako slove kao uvijek i u svemu nekako drukčijima i različitijima, večeras će osvrt na Mijinu poeziju biti možda manje stručan, a više izravniji, prijateljskiji od srca,

neposredniji i formom nesputaniji. Da, spomenuh prijateljskiji, iako sam se osobno u vremenima stvaranja ovih pjesama, više osjećao kao njegov suputnik ili supatnik nego prijatelj, imajući ne jednom priliku zaviriti u njegov svijet, zbilju i stvaranje, i katkad pogledati na sve (tako si ja umišljam) njegovim očima. Da rekoh umišljam, jer u svojoj prvoj zbirci „Knjiga nemira“ Mijo oko sebe sazida „Utvrdnu“, neprobojnu utvrdnu, tvrdu, na tvrdoj stini, s malo ili nimalo otvora i bez promaje; i sam će reći:

... Nastanio sam se u svom biću
Kao u svojoj utvrdi
Proširujem zidine
Da svoje nemire mogu pokopati
I hranim se uvijek i uvijek suzama i mlikom materinim
Da bih na ramena svoja izrastao
(Sa svojih ramena lako je nebo dosegnuti)

I da je umro mlad, a nije, meni bi „Utvrda“ bila sinonim za Miju i Mijino pjesništvo isto kao što je „Opomena“ za A.B Šimića ili Šimić za „Opomenu“. Mijo ne ostaje puziti po zemlji, nego stremi iz Utvrde do neba makar se na svoja ramena morao uspinjati. I kao što rekoh nije umro, i od tada je puno pjesama na nebu poezije na meni drag kalup i u dragoj formi, sa temama koje ne ostavljaju prazninu, temama koje škakljaju, češu, čegrnjaju po savjeti, po uspomenama, po ishodištu i ognjištu, po spoznajama i djelima, i uvijek streme prema odredištu, ispunjenju i smiraju.

Na krilima studene duvanjske bure, pun ožiljka od rana, razočarenja, ozeblina i opeklina, rijetko sa smijehom više sa suzama, smion i žuljevit u novoj zbirci, vodi nas do „Planine“. A te stihove već i djeca znaju, vrapci su davno naučili:

...Moj otac, htio je sina
ko vjetar , ko planina
Dobio je mene
i opet me je volio...

Eto takav je za Miju čaća, takva mater, takva Majka Domovina, takav Bog Otac, i sve što se diči imenom Oca i Majke nosi pravu ljubav, ne modernu, uvjetovanu nego onu iz Pavlove poslanice, bezuvjetnu, bezgraničnu i nepotrošivu.

Mijo je imao hrabrosti i snage u onom povijesnom trenutku uzeti na svoja pleća teško razdoblje, obećavajuće ali i tragično opako. Razdiran nemirima, tragajući Sunce, s pogledom u zvijezde, ostao je nepopravljivi „Zarobljenik Slobode“. Ostao je pouzdan, uspravan, autoritet, makar ko i njegovom „Sanjaču Slobode“

...Kad je htio vrjsnuti istinu u svijet
Svijet mu je zatvorio usta

Mijo je onda prišapne na uho, utisne u papir, u kamen, prospe u vjetar neukrotivi, zvijezde nedohvatne ili ti je nesmiljeno saspe u oči, pa bilo ti ili ne bilo drago. Da istinu. Unatoč tome svemu, ovdje ču reći da sam osobno i od ovog stihopisca i od ovog ilustratora jednostavno očekivao i nešto drugo, očekivao da izrastu u dio jezgra kreatora i predvodnika u traganju za „Otetim Suncem“. Da li previše? Uistinu, možda je to breme toliko teško da ga mogu nositi samo oni s manjim osjećajima obveze i odgovornosti. U pjesmi „Pouka svijeće“ Mijo svoj stav i spoznaje pojašnjava i upućuje;

Ako ne izgoriš
za druge
k tomu još u zanosu
ne ćeš osvijetliti put
ne ćeš pobijediti tamu
ne ćeš obasjat
svijet
Plamen ljubavi je jedino oružje
protiv tame.

Ovo je zasad zadnja objavljena pjesma, kojom on proba razbiti tmine, isprati svu trpkost, gorčinu, uzbrdice i nesanice, rasvijetliti put vječnog traganja. Možda će on novim pjesmama i sam sebi dopustiti spoznaju da proljeća i ljeta traju koliko treba i u njegovom kraju, možda će tijekom podmuklih jeseni i crnih zima, sjećanjem vratiti onu prekrasnu, neponovljivu sliku, čarobno ocvjetalog, duvanjskog polja, okrunjenog omamljujućim, planinskim zelenilom i suncem obasjanim snježnim vrhuncima.

I prije kraja vratit će se na početak. Ja duboko vjerujem da pakleno zlo koliko god bilo agresivno, nikada neće nadvladati Kristovu Crkvu, i da je Uskrs i zato da bude i dogodine. Ja strepim, da Hrvati nikad neće imati toliko slobode da bi za njom prestali tragati, i znam da će se mučenički braća Poljaci opet oporaviti. Ja slutim da će proljeće uskoro omirisati i da će ljudi opet omiliti i Zemlji i Nebu. Zato se uzzati u Oca na Nebesima, a on će kao i dosada, i Miji Tokiću dati nadahnuća i volje za nove stihove. Naravno da hoće!

I sad nešto stvarno osobno moje; bio sam katkad svjedok pokatkad i sukrivac, u posebnim vremenima, kad je posebnost situacije, teška vijest, jedna riječ, gesta, nagovor mogliinicirati nastajanje poneke Mijine pjesme. Lijepo sjećanje. Naravno to su početkom bili sirovi gabariti, meni iskreniji i bliži, koje je on poslije u svojoj samoći strpljivo i precizno tesao, klesao, gnječio, stišnjavao, gladio, mazio do ovog savršenog oblika koji je pred nama u knjizi.

Vjerujem da ih je Mijo kao i ostalu većinu stihova, dugo, dugo nosio u duši, iskreno i pošteno. Zato ću na kraju zaključiti i otpozdraviti osobnom porukom i Miji i svima nama:

Kakva sloboda i kakav hrast
Obitelj, vjera, tradicija
Svi ste vi isti retrogradni
Sad je u điru opstrukcija

Vi svjesni niste što novac može
Ljubav je samo teorija
Jučer je prošlo, sutra je vrijeme
Požnjati žito ne sijuć sjeme

Prasak tišine i bljesak tame
Suze za mrtve domoljube
Dobri su zato jer su mrtvi
Ljuti su samo oni što gube

Da, takvo je vrijeme čudno i ludo
Kad više od hrasta cijenimo čičke
A ja ću što mislim, kud puklo, puklo
Mijo je ljudina, a mi smo - zvrčke!

Petar Majić

STANISLAV ŠIMIĆ – “DUHOVNI HAJDUK U JEZIKU”

Sažetak

Stanislav Šimić je rođen 18. travnja 1904. u Drinovcima, pet i pol godina nakon brata Antuna Branka Šimića, u uglednoj i onodobno bogatoj obitelji Martina i Vide Šimić, rođ. Tomas. Četverogodišnju osnovnu školu završio je u Drinovcima kao najbolji učenik. U rujnu 1915. pošao je kao vanjski učenik u prvi razred Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu gdje je ostao četiri godine (1915-1919). Višu gimnaziju polazio je u Mostaru (1919-1923). Kao šesnaestogodišnjak (1920.) odlučio se na doživotnu vjernost književnosti. Početkom siječnja 1923. stigao je u Zagreb te nudio urednicima pjesme, a uzgredice je pokušao položiti osmi razred gimnazije. Na poziv majčina rođaka, državnoga dužnosnika Ivana Bandića, produžio je u Beograd, gdje se zadržao nekoliko tjedana u društvu studenata i pjesnika. Upoznao je Tina Ujevića. Vrlo razočaran Beogradom vratio se u Mostar. U veljači i ožujku najviše je pozornosti poklanjao izborima. Početkom ljeta 1923. u Zagrebu je položio maturu te uspostavio suradnju s novopokrenutim časopisom *Orkan*. U rujnu 1923. upisao je slavistiku i germanistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. S bratom A. B. Šimićem planirao je tiskanje časopisa *Književnik*. Prve stihove tiskao je 1923. u zagrebačkom *Orkanu*. Tijekom života objavio je gotovo dvjesto pjesama u listovima i časopisima te dvije pjesničke knjige: *Čitanka za sve društvene razrede* (1939.) i *Gnjev i pjev* (1956.). Kritike je također počeo objavljivati 1923. Godine 1930. objavio je dva izvrsna eseja koja su privukla veliku pozornost: *Književnička savjest i Matoš danas*. Kritički ugled osobito je stekao 1933. nevelikom knjigom *Krleža kao kritik*. Nakon četiriju godina objavljuje drugu knjigu kritika, eseja, rasprava, prikaza i polemika: *Dalekozor duha* (1937.). U travnju i svibnju 1941. u Zagrebu je očekivao naplatu za protunacističke i protufašističke tekstove. Njemački nacisti imali su ga na popisu za vještanje. Zarobljen mu je u tiskari časopis *Sabor*. Četiri godine je morao strogo šutjeti u Zagrebu pod nadzorom policije (1941-1945). U svibnju

1945. partizani su ga odveli u Maksimirski logor, ispitivali, tukli i predvidjeli za strijeljanje, zato što je prije rata pisao protukomunističke tekstove. Život mu je spasio, odvezvi ga u bolnicu, partizanski zapovjednik Ante Tuna Ramljak. Izbačen je iz Društva hrvatskih književnika (1945.). U bolnici je obolio od tuberkuloze. Punih deset godina (1941-1950) nisu mu ni fašisti ni komunisti dopuštali objavljivanje kritičkih tekstova. Krajem 1950. i u 1951. dopušteno mu je bilo samo pisanje o svjetskoj književnosti, a tek 1952. u *Krugovima* omogućeno mu je objavljivanje tekstova o hrvatskoj književnosti. Na Trećem kongresu književnika Jugoslavije 1952. u Ljubljani napao je Krležin "demagoški referat" te ponovno doveo sebe u velike nevolje. Komunistička partija mu je zabranila suradnju u listovima i časopisima (1952-1953). Vratio se zapravo tek početkom 1954. kao nepokolebljivi, nesluganski čvrsti kritik u hrvatsku književnost. Godine 1955. objavio je knjigu *Jezik i pjesnik*: u prvom dijelu su jezikoslovne teme, a zatim kritike i eseji o književnosti, filmu, časopisima itd. Ukupno je do kraja života objavio više od dvjesto kritičkih tekstova u listovima i časopisima koje nije uspio ponovno objaviti u knjigama. Neki su njegovi kritički tekstovi posmrtno objavljeni. Kao zastupnik roditeljskih prava na književnu ostavštinu A. B. Šimića - vodio je trideset dvije godine tešku borbu za spas njegovih rukopisa, žestoke polemike, pa i sudski spor. Posljednje dvije-tri godine života (1957-1960) uglavnom je posvetio priređivanju bratovih sabranih djela premda je već od početka 1958. bolovan od leukemije. Neizmjerne su njegove zasluge za spas te predragocjene hrvatske kulturne baštine. Izvrsno je prevodio s njemačkoga, engleskoga i francuskog. Vrlo uspješno je uređivao nekoliko časopisa: *Orkan*, *Književnik* (1925.), *Savremenik*, *Književnik* (1929–1931), *Slobodni spisi*, *Hrvatski književni almanah*, *Sabor* i dr. Objavio je povelik broj odličnih i uzornih publicističkih tekstova. Umro je 7. srpnja 1960. u Zagrebu.¹

I.

Svrhovito je u uvodu istaknuti da Stanislav Šimić nije zaboravljen ni u svojoj Hercegovini niti u Bosni, premda se nije suvišno prisjetiti kako isticanje lijepih riječi o njegovim književnim djelima nije donosilo ni preporuke ni povlastice u razdoblju intenzivnoga tiskanja knjiga Miroslava Krleže, najslavljenijega

¹ Tekst Stanislav Šimić – "duhovni hajduk u hrvatskom jeziku" ponajprije je bio namijenjen *Godišnjaku Matice hrvatske Grude* (2010.) za 50. obljetnicu smrti književnika Stanislava Šimića, ali već je dvodjelno objavljen kao predgovor (izabranim djelima Stanislava Šimića) pod naslovom "Duhovno hajduštvu u jeziku" protiv "zloduha u kulturi" i kao pogovorna bilješka *Životopis Stanislava Šimića u knjizi*: Stanislav Šimić – Vladimir Jurčić, *Izabrana djela*, Matica hrvatska u Sarajevu i FMC Svetlo riječi d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2009.

hrvatskog pisca u Sarajevu tijekom 1970-ih i 1980-ih.² Međutim, u Zagrebu je živjela glavnina pisaca kojima je već smetalo samo spominjanje njegova imena i koji su željeli potiskivanje u zaborav njegovih neugodnih i ubojitih kritika.

Zanimljivo, poticajno i svrhovito je također uvodno navesti da je Stanislav Šimić već u prvoj godini izlaska na književnu scenu (1923.) neobično i samozatajno proricao zaborav svojih književnih djela, kako je to istaknuo Miroslav Vaupotić (1975.):

“Nadajmo se da se neće ispuniti njegovo mladalačko pesimističko predosjećanje 19-godišnjaka iz pjesme *Odlazak* (1923.): ‘Vi što ostajete, nitko neće ni pogledati za mnom, niti se sjetiti da stupah s vama kao drug’, jer njegova ‘Ostavština: Jezik i duh’³ živjet će i dalje čvrše i trajnije u hrvatskoj književnosti.”⁴

Nije se ostvarila Stanislavova slutnja, a njegova ostavština “jezik i duh” nedvojbeno pridonosi hrvatskoj književnosti i nakon pola stoljeća od njegove smrti. Njegove pjesme i kritike nisu štedjele ni prijatelja ni protivnika koji je zaslužio kritiku, satirične i ironične žaoke jer “kritici imaju pametnijeg posla nego da budu vratari pa piscima otvaraju vrata, na koja izlaze u javnost, i da im se pri tom klanjaju”.⁵ Iznimno hrabar, poduzetan, jak i oboružan velikim znanjem o književnosti, neponovljivim izražajnim sposobnostima i uzornim umijećima nastupao je kao neukrotivi zavržica “književnih i ideooloških vođa”, egoističnih nadripjesnika, mudrijaša, mutikaša, komedijaša te raznovrsnih i raznorodnih “kukavica”, “udvorica”, “podmuklica” i “neznaonica”.

II.

U predškolskoj dobi je Stanislav Šimić već pokazivao veliko zanimanje za usmene narodne pjesme, priče, legende, predaje i govore. Kao osnovnoškolac je vrlo uspješno oblikovao rimovane gangaške deseterce prema nagovorima seoskih mladića, a prema sličnim narudžbama je na dernecima u Drinovcima počesto zapjeval o junaštvu i robijanju u austrijskom zatvoru svoga rođaka, hajdučkoga harambaše Andrijice Šimića, nakon čega je njegov više puta tuženi otac jelom i pićem smirivao i razvedravao žandare, nazdravljujući “ćesaru” Franji Josipu I.

² U Sarajevu je Pero Šimunović u 1980-im pisao doktorski rad o kritiku Stanislavu Šimiću. Zasluguje najljepšu pohvalu njegov interes i dobru ocjenu objektivni dio znanstvenoga istraživanja premda većina tvrdnji o odnosima A. B. Šimića i M. Krleže te S. Šimića i M. Krleže nije u sugslassesu s neospornim povijesnim činjenicama. Nedvojbeno idealizacija i kontraproduktivna divinizacija M. Krleže u skladu je s vremenom u kojem je nastajao taj vrlo značajni rad o S. Šimiću. Usp. Pero Šimunović, *Kritika i hereza (književno-kritički rad Stanislava Šimića)*, Mostar, 1997. i Pero Šimunović, *Fragmenti o Stanislavu i Antunu Branku Šimiću*, u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008, str. 149–170.

³ Čedo Prica, *Ostavština: Jezik i duh (U spomen Stanislavu Šimiću)*, Vjesnik, 10. VII. 1960.

⁴ Miroslav Vaupotić, *Stanislav Šimić*, u: Stanislav Šimić, Josip Bogner, Otokar Keršovani, *Izabrana djela*, Zagreb, 1975, str. 21.

⁵ Stanislav Šimić, *Jezik i pjesnik*, Zagreb, 1955, str. 8.

Kad je njegov stariji brat objavio prvu pjesmu u *Luči*, Stanislav je bio u drugom razredu osnovne škole.⁶ Naučio ju je napamet, krasnoslovio u školi i drugim prigodama ponosno ističući čija je to pjesma, premda je nije dobro razumio. Pozorno je pratilo objavljanje svih bratovih tekstova, pamtio ih, pa je do kraja života znao gdje je objavljen i kada je napisan svaki njegov tekst.⁷

U rujnu 1915. pošao je kao vanjski učenik u prvi razred Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, gdje je tijekom četiriju godina (1915–1919) redovito obavještivao školske kolege i neke profesore o novoobjavljenim bratovim književnim tekstovima. Ostala je uspomena na njegovu iznimnu darovitost te začudnu razinu pismenosti, pa je bilo i proricanja da će biti bolji pisac od svoga starijeg brata. Svoje pjesme je pokazivao uglavnom dobrim prijateljima od kojih je dobivao samo pohvale.⁸ Pojedinim profesorima nije bio drag, osobito zbog bučne komunikacije, pričljivosti, dosjetljivosti, humora, neposlušnosti, velikoga samopouzdanja, ali i zbog lucidnosti i neuobičajenih sastavaka u kojima je izravno kritizirao pojedine pisce i alegorično se podrugivao profesorima koji nisu imali naobrazbu i izražajne sposobnosti kakve je pubertetski zamišljao i očekivao.⁹

U mostarskoj gimnaziji (1919–1923) nije ni približno postizao rezultate u skladu sa svojim velikim mogućnostima.¹⁰ Vršio je promidžbu bratova časopisa *Juriš* (u jesen 1919.), a kao šesnaestogodišnjak, nakon objave bratove zbirke *Preobraženja* (1920.), također se odlučio na doživotnu vjernost istoj ljubavi: književnosti.¹¹ Pisao je pjesme, promicao programatske tekstove A. B. Šimića s kojim se redovito dopisivao, ali prihvatio je samo njegovu odlučnost za "duhovno hajduštvu u jeziku", kako je više puta istaknuo.

⁶ Učitelji su isticali njegovu iznimnu inteligenciju, a tvrdili su i da je "bistriji" od starijega brata kojega su već bili proglašili "najpametnijim djetetom". Neprjeporno su učiteljske izjave utjecale na posebno samopouzdanje braće Šimića.

⁷ S bratom A. B. Šimićem je krajem kolovoza 1914. u očevu vinogradu (na Miletuši) prvi put skrivao Antu Tunu Ramljaka koji se bojao novačenja u austrougarsku vojsku. Taj će ga istaknuti hrvatski komunist i partizanski vojni zapovjednik spasiti od partizanskog strijeljanja 1945. u Zagrebu.

⁸ Mladi brat Jerko Šimić dobro se sjećao Stanislavove ljetnje na A. B. Šimića u srpnju 1917. kad je ostao bez velike pohvale za svoje početničke pjesme, pure patetičnih šantićevskih zaziva, kliktaja i jecaja.

⁹ Bio je petnaestogodišnjak kad je stekao – kao tajni donositelj hrane u očev podrum i izvjestitelj o vanjskim događanjima – dodatnu zahvalnost Ante Tune Ramljaka (kojega je skrivalo i 1914. u očevu vinogradu), budućega visokog dužnosnika u komunističkoj Jugoslaviji, te njegova (Ramljakova) velikog prijatelja i mlađega kolege Andrije Artukovića koji će postati visoki dužnosnik u NDH. Obojica su se skrivala od srpskih oružnika (1919.). Neprjeporne su povijesne činjenice da su mu spasili život u povijesnim prekretnicama (Artuković – 1941. i Ramljak – 1945.) iako im se čvrsto suprotstavljao i neštedimice izručivao njihove politike. Usp. Vlado Pandžić, *O Stanislavu Stanku Šimiću*, u: Stanislav Šimić, *Krleža kao kritik* (pretisak), Split, 2004, str. 78–88.

¹⁰ Od početka 1921. do početka 1923. više puta su ga nagovarali prijatelji, mladi hercegovački franjevci koji su studirali u Beogradu, da pode s njima. Navodno je bilo moguće položiti dva razreda gimnazije tijekom jedne školske godine te upisati željeni fakultet i dobiti stipendiju. Tu mogućnost nije htio prihvati ni A. B. Šimić premda su mnogi Hrvati odlazili u Beograd pa zatim na francusku sveučilišta sa srpskom preporukom i francuskom stipendijom.

¹¹ Njegov otac je govorio u krugu obitelji da mu Stanko svakodnevno gomila brige: zadužuje ga nabavljajući skupe knjige, "svašta veli profesorima" itd.

III.

Početkom siječnja 1923. stigao je u Zagreb. Nudio je urednicima pjesme, te odmah oduševio Milana Begovića, urednika *Savremenika*, pjesmom *Prije samoubistva*, a pomutio mir svome bratu koji je očekivao imenovanje za suurednika *Savremenika*. Uzgredice je pokušao unaprijed položiti osmi razred gimnazije, ali je na poziv majčina rođaka, državnoga dužnosnika Ivana Bandića,¹² produžio u Beograd, gdje se zadržao nekoliko tjedana u društvu studenata i pjesnika. Upoznao je Tina Ujevića,¹³ ali nije uspio tužiti vrlo utjecajnom bivšem ministru Tugomiru Alaupoviću mostarske velikosrpske profesore, pa se vrlo razočaran Beogradom vratio u Mostar. Neredovito je išao na nastavu, ali svakodnevno je čitao knjige koje je dovukao iz Zagreba i Beograda.

U veljači i ožujku 1923. najviše su mu pozornosti privlačile velike svađe oko izbora u Hercegovini. Nimalo mu se nije sviđao savez nekih hercegovačkih svećenika sa srpskim radikalima protiv Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS).¹⁴ Više puta je u žestokim raspravama izgovorio teške riječi važnim predstavnicima Hrvatske pučke stranke i Narodne radikalne stranke. Time se vrlo zamjerio i nekim hercegovačkim katoličkim svećenicima, čije su rođake finansijski pomagali radikali, a svoga oca, promicatelja Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke,¹⁵ dodatno je izložio nesnošljivosti i nemilosrdnom suparništvu na brzinu obogaćenih zapadnohercegovačkih radikala.

U lipnju 1923. ponovno je otisao u Zagreb, položio maturu, uspostavio suradnju s urednicima novopokrenutoga časopisa *Orkan*,¹⁶ a zatim je tri-četiri tjedna boravio u Drinovcima gdje je od oca izmolio novac za tiskanje toga časopisa.¹⁷ U rujnu te godine je upisao slavistiku i germanistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. S bratom A. B. Šimićem je lijepo surađivao¹⁸ premda ga nije poslušno slijedio, već je mladalački ambiciozno govorio i o mogućoj

¹² Otar književnika i beogradskoga sveučilišnog profesora Miloša I. Bandića (1930–1995), dugogodišnjega predstojnika "Katedre za srpsku i jugoslavenske književnosti" Filozofskog fakulteta u Beogradu, kojega je Slobodan Milošević izbacio s posla (1989.). Posljednjih pet godina života uglavnom je izoliran živio u staroj obiteljskoj kući u Zemunu.

¹³ S Tinom je razvio zanimljivo dopisivanje, a i družio se od 1940. do 1955. u Zagrebu. Usp. *Pisma Tina Ujevića Stanislavu Šimiću* (prič. Jerko Šimić), Zagreb, 1986.

¹⁴ Katoličke svećenike su vrijedale nelijepo riječi Stjepana Radića, vođe Hrvatske republikanske seljačke stranke, koje je katkada upućivao "popovima".

¹⁵ Njegov rođak Ivan Radić iz Drinovaca postao je zastupnik.

¹⁶ Taj je časopis počeo izdavati Konzorcij "Orkan" u kojem je trebao imati udjel i S. Šimić, nakon što donese novce. Ostalo je oko toga poprično nejasno.

¹⁷ Svoj zahtjev je potkrnjepljivao neospornom činjenicom o očevu financiranju bratovih časopisa.

¹⁸ Dobre bratske odnose željela je poremetiti Tatjana Marinić, bratova zaručnica. Posebno joj je smetalo Stanislavovo sarkastično ismijavanje rjeziñih boljševika i komunista. Usp. Vlado Pandžić, *Borba za rukopise Antuna Branka Šimića*, u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008, str. 93–96.

vlastitoj ulozi u hrvatskoj književnosti. Brzo su se usuglasili oko zamisli da im otac financira novi časopis.¹⁹

Budući da je Stanislav bio izrazito komunikativan, duhovit, legendarni pripovjedač viceva, srdačan i veseo, stjecao je brzo zanimljiva i korisna poznanstva, pa je u različitim časopisima objavljivao pjesme i kritike u prvim godinama boravka u Zagrebu. Krajem veljače 1925. liječnici su mu priopćili da će A. B. Šimić brzo umrijeti. Bio je zaprepašten, potpuno izvan sebe pisao je svojima u Drinovce i Sarajevo, gdje su se na školovanju nalazili treći brat Jerko i sestra Andjela.²⁰ Svakodnevno je posjećivao starijeg brata te prema uputama slagao njegove rukopise, a uređivali su u velikoj muci i časopis *Književnik*.²¹

IV.

Nakon smrti A. B. Šimića (2. svibnja 1925) malo je hrvatskih književnika izrazilo sućut i pokazalo razumijevanje za istinsku hrvatsku književnu tragediju, a još manje ih je ponudilo pomoć za spas njegove književne ostavštine, pa je Stanislav Šimić rano upoznao brzinu ljudskog zaborava i dubinu ljudske zavisti i zlobe. Bio je bez dvojbe ponajprije siguran u dobro razumijevanje bratovih sukoba s M. Krležom,²² pa je bez licemjernih uvijanja i odgoda na svoj način tvrdio da dotični uz pomoć udvorica uporno nastoji nedopustivim sredstvima, posebice u svijetu umjetnosti, odgurnuti njegova brata s visokih položaja u hrvatskoj književnosti. Uzvraćao je žestokim napadajima nakon svakoga razotkrivanja ili samo naslućivanja bilo kakve ili bilo čije strategije nanošenja štete ugledu i guranja u zaborav A. B. Šimića, te posebice žestoko poslije svake manipulacije udvoricama i sluganskim nadripiscima. Prvi je književnim povjesnicima usmjerio pozornost na dokazane osvetnike, te jasnom argumentacijom predočio kako nije riječ o izmišljenim neprijateljima. Jasno i odlučno je najavio svestrani pobjednički protuudar, što su neki nezadovoljnici prikladno nazvali osvetom, ali malo ih je koji su mu izravno pomagali u

¹⁹ A. B. Šimić je konačno krajem studenoga 1923. otputovao u Drinovce, gdje je ostao dva-tri mjeseca. Otac mu je dao novac u veljači 1924, pa je uz Stanislavovu pomoć tiskao prvi broj časopisa *Književnik* u svibnju iste godine.

²⁰ Prema njegovoj uporabi teških riječi u komunikaciji s "kukavicama", "podmuklicama", "neznalicama" i "udvoricama" – nije se moglo zaključiti koliko je bio osjetljiv i dobar čovjek, duboko human, uzorno milosrdan, "ljubavlju prema bližnjem", prema svakom čovjeku kojem je trebala pomoć. U Drinovcima su se prepričavale istinite anegdote o njegovim dobrim djelima. Primjerice, u petoj godini života je prosijacima iz obiteljske ostave neštetimice dijelio brašno. Kao pučkoškolac nastojao je nahranići sve gladne učenike. Ni jedno romsko dijete nije moglo bez dara proći pored njegove obiteljske kuće. Gimnazijalci i studijski kolege pamtili su ga ne samo po književnoj darovitosti, nego i po iznimnoj darežljivosti. Svoju prvu plaću u Zagrebu podijelio je siromašnim hercegovačkim studentima, a nakon toga nije imao ni za jelo ni za zimski ogrtić. Nekoliko pjesama, u kojima "ubada" bogataše, "posvetio je" i svome ocu kojemu je često ponavljao: "Prije će deva proći kroz iglene uši, nego bogataš u Kraljevstvo Nebesko." Ostalo je upamćeno da su mu različite gatare desetak puta prerekle da će ga zli ljudi dva puta osudititi na smrt, ali da će ga Bog spasiti u posljednji trenutak jer je pomagao sirotinju.

²¹ U razumijevanju Stanislavove žestoke borbe za književnu ostavštinu svoga brata, ali i njegova gnjeva i polemičkog nemilosrđa, pomoći će dokumentacija i njegova sjećanja na dvomjesečnu bolesničku muku A. B. Šimića koju je uvećavalo pet-šest osoba. Usp. V. Pandžić, n. d., str. 83–89. I Vlado Pandžić, *Borba za rukopise Antuna Branka Šimića (1925–2008)*, knjiga u pripremi za tisk.

²² Usp. P. Šimunović, n. d., str. 150–153.

nepovoljnim hrvatskim kulturnim okolnostima, što se često događalo kad se izrijekom računalo samo na moral i pravdu. Njegove kritike Krležinih djela orkestrirano su odbacivane kao neutemeljene i motivirane starim sukobima za koje su optuživali njegova pokojnog brata.

Stanislava Šimića je kao zastupnika neprijepornih roditeljskih prava na bratovu književnu ostavštinu posebice žestila možebitna protuzakonita Krležina smotra svih rukopisa nakon preuzimanja A. B. Šimićevih pjesama²³ od Tatjane Marinić, "nevjerne vjerenice", buduće supruge Đuke Cvijića, Krležina komunističkog druga. Doživio je Krležino protuzakonito objavlјivanje bratovih pjesama kao ciničnu potporu otimačima književne ostavštine prerano umrloga brata. Kad je čuo od odvjetnika koliko bi trebalo čekati na sudski pravorijek u korumpiranoj državi, bez čekanja je hrabro krenuo u samostalno usustavlјivanje taktike kažnjavanja bratovih protivnika. Brzo je rastjerao nekoliko polupismenih ambicioznih nemoćnika, zaplašio udvorice, a glavnoga suparnika je nastojao više puta dobro uzdrmati prije glavnoga udara.

S povijesne udaljenosti nije lako ocjenjivati postupke S. Šimića, ali nedvojbeno nije bilo drugih osoba koje bi tako uporno, kao što se on borio, spašavale književno djelo A. B. Šimića,²⁴ vjerujući da će vrijeme pokazati koliko je originalna pojava u hrvatskoj književnosti.²⁵ Da to nije činio, jedan od najvećih hrvatskih pisaca bio bi poprilično potisnut u tamu zaborava, a njegovo književno djelo osakaćeno.²⁶ Borio se od dana njegove smrti pa do svoje smrti, a nema dvojbe da je ta borba utjecala i na njegovo osobno književno stvaranje.

Početkom 1930-ih svojim *Slobodnim spisima* izazvao je veliku pozornost, stekao značajan ugled, ali i mnoge neprijatelje. Za njegovu književnu sudbinu je bila iznimno važna 1933. kada je objavio knjižicu *Krleža kao kritik*. Mnogi su ga napadali, rijetki javno hvalili, a on je zapravo i "uživao" u ulozi primatelja udaraca i prijetnji s lijeve i desne strane, zbrajao, planirao i revanširao se u svakoj zgodi.²⁷

Vodio je žestoke polemike, pa i sudski spor oko književne ostavštine starijega brata. Iscrpljivao se suvišnim polemičnim odgovorima, primjerice, na neistinite

²³ A. B. Šimićeve pjesme *Smrt, Smrtno sunce i Vraćanje suncu* objavio je Krleža bez dopuštenja zakonitih nasljednika u svome časopisu *Književna republika*, Zagreb, 1925, 7, str. 287.

²⁴ A. B. Šimićeva bivša zaručnica je sa svojim komunistima nastojala njegove rukopise što bolje unovčiti za potrebe ostvarivanja boljševičkih ideja.

²⁵ Usp. P. Šimunović, n. d., str. 152.

²⁶ Koliko god danas izgledale neprikladne i teške riječi koje je upućivao otimačima bratove književne ostavštine, u ružnim vremenima možda su i jedino bile svrhovite. Dva puta mu je sud dao pravo za slobodno nazivanje otimača uobičajenim izrazima u hrvatskom jeziku.

²⁷ Nakon što je nekima izgledalo da se potpuno primaknuo ljevici, primjerice, kao novinski izvjestitelj s Dimitrovleva procesa u Berlinu, nije zaboravljao ponovno bočnuti komuniste i staljiniste gdje ih najviše boli, a zatim je sustavno napadao njemačke naciste i talijanske fašiste te njihove hrvatske pristaše i odvjetnike koji su mu često prijetili svojim dolaskom na vlast.

i "nezdrave" optužbe zbog neuredenosti bratova groba,²⁸ ali neprekidno je pisao u zanosu osebujnim stilom kritičke tekstove i pjesme, objavljivao uglavnom bez honorara u listovima i časopisima. U drugoj polovici 1930-ih tiskao je knjigu eseja *Dalekozor duha* (1937.) i zbirku pjesama *Čitanka za sve društvene razrede* (1939.).

V.

U Zagrebu je dočekao njemačko vojno zaposjednuće i NDH u neprijateljskom okruženju, zaboravljen od prijatelja koji su se razbježali iz njegove blizine očekujući početak naplate "honorara" za njegove protunacističke i protufašističke tekstove. Ostao mu je samo prijatelj Luka Perković, s kojim se sprijateljio još u časopisu *Progres* (1927.), surađivao u *Književniku* (1930.) te u liberalnome protufašističkom *Savremeniku* (1936–1938). Znao je da ga njemački nacisti imaju na popisu za vješanje. Zarobljen mu je u tiskari časopisa *Sabor*. Počeo se skrivati kada više nije bilo dobrih skrovišta, pa mu je bez teškoća u jedan podrum stigla poruka od ministra Andrije Artukovića da odmah otputuje u svoje Drinovce u Hercegovini, koja je bila u talijanskoj zoni, i javi se tamošnjem vojnom zapovjedniku. U Drinovcima ga je čekalo veliko iznenađenje. Mladoga vojnog zapovjednika Rafaela Ranka Bobana dobro je poznavao, ali dugo ga nije vidio niti s njime na bilo koji način komunicirao.²⁹ U skladu s njegovom vojnom zapovijedi tajno je ostao jedno vrijeme u obiteljskoj kući, pa se s njegovim jamstvima vratio u Zagreb, gdje je morao strogo šutjeti pod nadzorom policije.³⁰

VI.

Najvjerojatnije 9. svibnja 1945. – nakon četiriju godina more i velikoga straha od njemačkih nacista i ustaša³¹ – pronašli su ga partizani, uplašena, u očekivanju sigurne smrti.³² Prema zapovijedi partizanskog generala

²⁸ Usp. Dragutin Tadijanović, *O historijatu Hamsunova Blagoslova zemlje u prijevodu Antuna Branka Šimića*, u: Knut Hamsun, *Blagoslov zemlje*, Zagreb, 1983, str. 336.

²⁹ Stanislav, stariji pet godina, bio mu je iznimno drag u djetinjstvu. Već je kao petogodišnjak počeo ostajati i boraviti po nekoliko mjeseci u rođačkoj obitelji Martina Šimića u Drinovcima, gdje je bilo dovoljno hrane u teškim ratnim godinama. Činio je nekoliko godina "veselo društvo" Stanislavu (Stanku) te njegovoj mladoj braći Jerku i Maksi (Maksimilijanu). Usp. Vlado Pandžić, *O Stanislavu Stanku Šimiću*, u: Stanislav Šimić, *Krleža kao kritik* (pretisak), Split, 2004, str. 78–88.

³⁰ Isto.

³¹ U ratnim godinama nije objavio niti jedan novi stih, a nekoliko njegovih prije objavljenih pjesama tiskano je u jednom zborniku, čitanci i časopisu bez njegova suglasja.

³² Kad je čuo u radijskim vijestima ime partizanskoga generala Koče Popovića, koji se pripremao za ulazak u glavni grad Hrvatske na bijelom konju, Stanislav je izgubio svaku nadu.

Koče Popovića³³ – istaknutoga prijeratnog komunista, pariškoga studenta, francuskoga i srpskog nadrealista, Krležina suradnika i prijatelja³⁴ – odveli su ga u Maksimirski logor, ispitivali, tukli i osudili na strijeljanje, zato što je “prije rata progonio drugove komuniste”. Izravno mu je spasio život, odvevši ga u bolnicu, istaknuti međuratni komunist i partizanski zapovjednik,³⁵ stari vjerni prijatelj Tuna (Ramljak), vrli suzavičajnik, koji mu je već slao poruke da bježi u neki sanatorij jer je i na partizanskem popisu za strijeljanje. U bolnici je uistinu i obolio od tuberkuloze, ali uspio je preživjeti najužasnije partizanske pokolje. Kad je dobio vijest da je kao komunistički neprijatelj izbačen iz Društva hrvatskih književnika prema odluci partizanskih sudaca, njegovih prijeratnih književnih protivnika, nije bio nimalo žalostan, jer najvažnije je bilo sačuvati glavu.

Godine 1946. kao uvjet za povratak u javni život i na posao u Radničkoj knjižnici u Zagrebu ponuđeno mu je pisanje putopisa nakon putovanja po oslobođenoj Istri. Početkom 1947. je saznao, što je i očekivao, da je otuđena književna ostavština A. B. Šimića u stanu Dragutina Tadijanovića koji mu je kao vlasniku nije htio vratiti punih deset godina, do sudske pravorije (1957.).³⁶ Vrlo su rijetki bili urednici koji su se usudili s njime razgovarati ili ponuditi bilo kakvu tajnu suradnju, a katkada je dobivao samo slabo plaćene korektorske poslove za najskromnije preživljavanje.³⁷

Dok su titoisti nemilosrdno “sređivali” informbirovce (1948–1951), počeo je dobivati ponude za tajno (pod pseudonimima) objavljivanje kritičkih tekstova. Krajem 1950. i u 1951. mogao je slobodno pisati samo o svjetskoj književnosti, a tek 1952. u *Krugovima* dopušteno mu je objavljivanje tekstova o hrvatskoj književnosti. Nije to dugo trajalo, a onda ponovno, u skladu sa svojom neukrotivom iskrenošću i osobnom prisegom da će se suprotstaviti svakoj demagogiji i neistini na bilo kojem mjestu, ubacio je sebe u velike nevolje.

³³ Stanislav Šimić je s Kočom Popovićem imao nekoliko ugodnih razgovora, ali i vrlo žestokih sukoba, uglavnom zbog kritika Krležinih djela. Godine 1930. ili 1931. upoznao ih je Marko Ristić s kojim je mladi Koča objavio knjigu *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* (1931.). Neumoljivi, ogrubjeli ratnik i robijaš, povratnik iz Španjolskog rata i zatvora u Francuskoj, najavio je Stanislavu kaznu krajem 1940. zbog teksta *Politika istine*, eseja o Krležinu romanu *Na rubu pameti*.

³⁴ Miroslav Krleža se bojao Milovana Đilasa, a radovao svom miljeniku Koči Popoviću.

³⁵ Kako je već istaknuto, Stanislav ga je dva puta skrivaо u Drinovcima.

³⁶ Tadijanović je bio ohrabren partizanskim i komunističkim ministarskom moći Tatjane Marinić, pa je odbijao sve zamolbe za povratak tude imovine. Već je 1947. protuzakonito tiskao nekoliko pjesama u almanahu *Ostvarenja*, a 1950. je tiskao i A. B. Šimićevu knjigu *Pjesme*. Usp. D. Tadijanović, n. d., str. 336–337.

³⁷ Osvetoljubivi pisci su zbog prijeratnih Stanislavovih negativnih kritika izbacili iz zagrebačkog *Narodnog lista* i njegova mlađeg brata Jerka Šimića (1906–1992), jednoga od prvih operetnih pjevača u Sarajevu, diljem Europe poznatoga športskog novinara koji je pisao na pet-šest jezika, učitelja mnogih hrvatskih novinara. Tužitelj je bio novelist i romanopisac kojem je S. Šimić prije rata odričao pravo na naziv književnik zbog nepismenosti. J. Šimić je više puta svjedočio da je sutkinja “u dvominutnom procesu” i izvršiteljica njegova kažnjavanja bila supruga kritiziranoga književnika. Smatra se da je zbog Stanislavovih kritika i njegov otac u Ljubuškom (1945.) dobio dodatni zatvor, a među partizanima, koji su poslali u smrt njegovu sestru Andelu Šimić, uzornu učiteljicu u Sovićima, bilo je prijeratnih “zagrebačkih studenata” koji su Stanislava prokazivali kao “neprijatelja” čiju obitelj treba strogo kazniti.

Na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Ljubljani (1952.), na kojem je Miroslav Krleža – tada na vrhuncu političke moći – održao epohalni “demagoški referat” kojem su se komunisti književnici tri-četiri desetljeća morali diviti, nešto manje nego Marksov *Manifestu komunističke partije*, Stanislav Šimić je jedini među mnoštvom izaslanika republičkih društava književnika, nalik Andersenovu dječaku pred golum kraljem, imao hrabrosti u raspravi otvoreno reći što misli o perfidnim komunističkim sijanjima lažnih obećanja i iluzija:

“Ovdje se govorilo o približavanju kulture masama. Ja mislim da kultivirati jednoga čovjeka, pogotovo čitave mase, to jest čitav narod, nije moguće za dvadeset četiri sata, pa ni za dvadeset četiri godine. Osim toga, ja mislim da svaki čovjek nema za svaku stvar jednako zanimanje. (...) A ako mislimo da mase odgajamo time što ćemo im održati predavanje ili tečaj, nećemo ih učiniti kulturnima. Jedna kultura se ne stječe za dvadeset četiri sata, vjerojatno ni za dvadeset četiri godine. Narodi se kultiviraju stoljećima...”³⁸

Miroslav Krleža je viknuo: “Dosta!” Pritrčali su policajci i Stanislava Šimića grubo makli iza govornice kao da je atentator. Dotadašnji predsjednik književničke udruge Ivo Andrić i novi Josip Vidmar čvrsto su se suprotstavili uhidbi i maltretiranju, a razgoropadenom Krleži su dali potporu njegovi najbolji komunistički drugovi, među kojima se ponajviše istaknuo srpski kritik Milan Bogdanović, slatkorečivi slavitelj “druga Staljina”, koji je bezočnom osudom pozvao na strogo kažnjavanje Stanislava Šimića:

“... čuti ovakve anahrone izjave i izjave kao što su recimo pale od strane druga Šimića. Ja ih ne kritikujem, one su meni strane i daleke; ono šta hoću da konstatujem to je da su to danas izvesni pogledi koji su mrtvi i mi nećemo da se bakćemo sa vampirima.”³⁹

Prema novinskim i radijskim izvješćima, a u skladu s uobičajenim načinima obračunavanja s “narodnim i klasnim neprijateljima”, moglo se zaključiti da je Stanislavu Šimiću već izrečena osuda, što je 1952. moglo značiti: “razbijanje kamena” na Golom otoku slabašnim rukama.⁴⁰

Ni jedan hrvatski pisac nije se u Ljubljani usudio javno braniti Stanislava Šimića. Otputovao je u Zagreb pod policijskim nadzorom. Unatoč najavama da će biti uhićen, vrlo zadovoljan i ponosan svojim ljubljanskim nastupom

³⁸ Diskusija, Svedočanstva, Beograd, 1952, 15–16, str. 15.

³⁹ Isto, str. 15–16.

⁴⁰ Udba je već sutradan u Drinovcima napravila premetačin obiteljske kuće. Prvela je “ni krive ni dužne” njegova brata Maksimilijana Maksu Šimića i njegovu sestru Milu Pandžić, rod. Šimić, od koje su zahtijevali predaju njegovih pisama koja je redovito uništavala nakon čitanja. Tako je cijela Stanislavova obitelj (roditelji, braća i sestre) bila kažnjena zbog njegova kritičkoga rada, ali nikada ga nitko iz obitelji nije prestao voljeti.

vratio se u svoje uobičajeno društvo.⁴¹ Oni koji su ga dobro poznavali mislili su da je dugo pripremao “velemajstorski” napadaj na Krležu, bez obzira na sve zastrašujuće opasnosti.

Komunističke glavešine naredile su urednicima listova i časopisa da s tim “neprijateljem” ne smije biti nikakve suradnje. Iz Društva književnika Hrvatske pojedinci su zahtijevali ispriku “drugu Krleži”, zatim su i napisali pismo koje je trebao samo potpisati, što je bio ultimativni uvjet za ostanak na poslu u Radničkoj knjižnici.

Miroslav Vaupotić je više puta govorio da je “vrlo važna osoba” (partizanski borac, književnik) spasila Stanislava Šimića od Golog otoka. Kad je Petar Šegedin postao predsjednik Društva književnika Hrvatske (1953.), progon je znakovito prestao.⁴² Od samog početka 1954. često je pozivan i potican na pisanje i javno govorenje. Dragocjenu su mu potporu davali mlađi pisci, ali i neki stariji, a među njima je bilo i pisaca partizana, koji nisu uživali u luksuznim apartmanima zagrebačkih bolnica za vrijeme rata, niti nakon rata u raskošnim buržujskim vilama na Tuškancu kao “primjerni komunist” Miroslav Krleža.⁴³

Odlično se Stanislav Šimić razumio s urednicima i većinom suradnika *Krugova*, ali nije dijelio nezaslužene pohvale, pa se pojedincima i tada zamjerio.⁴⁴ Postao je vrlo popularan predavač na studentskim i književnim tribinama, a posjećenost njegovih književnih petaka bila je rekordna.

VII.

Posljedne dvije-tri godine života (1957–1960), nakon što je sud primorao Dragutina Tadijanovića na povratak književne ostavštine A. B. Šimića zakonitim vlasnicima, uglavnom je posvetio priređivanju bratovih sabranih djela premda je već od početka 1958. bolovan od leukemije. Umjesto na hitno liječenje potrošio je siječanj, veljaču i ožujak te godine⁴⁵ za pisanje izvrsnoga,⁴⁶ usustavljenog, duboko dojmljivog, studioznog, elokventnog *Pogovora o djelu A. B. Šimića*. Krajem srpnja je bolestan stigao nakon dugo vremena u rodne Drinovce u kratki posjet ostarjelim i bolesnim roditeljima, što se nije svidjelo

⁴¹ Navodno se Tin Ujević salio “na narodnu”: “Kenjče Stane, ludi Ero! Junaka se igraj, pa po glavi pipaj! Bolan bio, Hercegovče, ti mahnito, baksuz momče, iz hajdučkog što si će fa nasmrdiv’o glavnog šefal!”

⁴² Petar Šegedin je kao predsjednik Društva književnika Hrvatske davao još 1953. poticaje urednicima za suradnju sa S. Šimićem.

⁴³ Priredivač ove knjige je u čestim razgovorima s M. Vaupotićem na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1979–1981) inzistirao na imenu čovjeka koji je zaštitio Stanislava, ali nije nikada dobio izravan odgovor. Kad mu je ispričao kako je Jure Kaštelan uzviknuo na “Šimićevim susretima” u Drinovcima (1970.) da je Petar Šegedin spasio Stanislava od teških nevolja, obećavajući M. Krleži da će mu u Francuskoj osigurati nominaciju za Nobelovu nagradu, Vaupotić se smijao i govorio: “Tu je Jure, pa neka ponovi.”

⁴⁴ Usp. Antun Šoljan, *Jao! (Antun Branko Šimić: Sabrana djela, I, II, III - uredio, pripomene i pogovor napisao S. Šimić, izdalo "Znanje", Zagreb, 1960)*, Telegram, Zagreb, 4. novembra 1960, str. 4.

⁴⁵ Usp. Stanislav Šimić, *Pogovor o djelu A. B. Šimića*, u: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela: Poezija*, Zagreb, 1960, str. 291–412.

⁴⁶ Usp. Radovan Vučković, *Preobražaji i preobraženja*, Sarajevo, 1969, str. 17.

komunističkoj vlasti,⁴⁷ ali, paradoksalno, ni pojedinim katoličkim svećenicima, koji su svakodnevno trpjeli muke i nevolje koje im je činila ta vlast. Jedni i drugi su bili čvrsto uvjereni da je riječ o vrlo opasnom čovjeku, “velikom neprijatelju”, a on se zapravo cijeli život samo riječima suprotstavljaopakim vlastodršcima i ostalim protivnicima ljudskih prava i slobode.⁴⁸

Tridesetak se godina odlučno, srčano i požrtvovno borio za spas književnoga djela prerano umrloga brata od raznovrsnih nasrtljivaca, s jasnim i tajnovitim nakanama, protiv kojih je uz obiteljsku potporu inicirao i sudske procese, okončane pravomoćnim osudama tuženika.

Nije dovršio uređivanje bratovih sabranih djela u skladu sa svojim planom. Sluteći blizinu smrti, predao ih je u tisak s nadom da će jednoga dana biti sređena prema uobičajenim tekstološkim načelima.⁴⁹

Udarali su ga tijekom života s raznih strana, čemu je neosporno pogodovao i doprinosis zavrživanjem, a i uzvraćao je “jezikom i duhom” svima koje je video kao “zloduhe u kulturi”. Samo desetak dana nakon njegove smrti se “izvjesna (...) ‘drugarica iz komiteta’ uselila u njegov stan (Radnički dol 40)”, izbacila na hodnik “sve što je imao u stanu”, pa i “putni kovčežić s književnom ostavštinom A. B. Šimića”, neprocjenjivo hrvatsko kulturno dobro.⁵⁰ Iz Društva književnika Hrvatske nitko nije prosvjedovao, ali brzo su se politički jaki književnici organizirali i isplanirali pljenidbu⁵¹ čim ih je iz zagrebačkoga nakladnog poduzeća “Znanje” iznenadila vijest da su otisnuta A. B. Šimićeva *Sabrana djela* koja je “uredio, i pripomene napisao Stanislav Šimić”.⁵² Ambiciozni cenzori pripremali su lomaču sa zagrebačkim komunističkim glavešinama te krenuli u Gornji Grad obaviti ružni posao koji u kulturnim zemljama nikada ne bi radili književnici (umjetnici).⁵³ Zakasnili su i nisu uspjeli steći očito žarko željenu slavu “potpaljivača lomače”. Dok su osramoćenici tražili pomoć komunističkih moćnika, velik dio naklade A. B. Šimićevih *Sabranih djela* bio je već u rukama iznimno motiviranoga čitateljstva, a njegov dostojanstveni brat Stanislav Šimić, zauvijek i po tome, zaslužan za hrvatsku književnost i kulturu, počivao je već nekoliko mjeseci u miru na zagrebačkom Mirogoju.

⁴⁷ Vlast je podigla uzbunu kad je stigao “veliki neprijatelj”. Javno su slušali njegov razgovor s obitelji, rođacima i priateljima.

⁴⁸ Desetak dana nakon njegova odlaska govorili su i pojedini katolički svećenici da nije trebao dolaziti u rodno mjesto bez traženja oprosta, zato što se u 1930-im godinama po novinama svađao s katoličkim svećenicima koji su religiozne pjesme njegov brata nazivali “svetogrđem”: *Molitva na putu*, *Molitva, Bog i moje tijelo*, *Nadeni Bog* i druge.

⁴⁹ Kad su slagari u tiskari čuli koliko je znanja, umijeća i ljubavi unio u uređivanje bratovih sabranih djela, ubrzali su slaganje i prijelom. Nekoliko tjedana je korigirao prelomljene knjige, a onda je došla vijest da mu je smrt vrlo blizu.

⁵⁰ Usp. Vlado Pandžić, *Borba za rukopise Antuna Branka Šimića*, u: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću*, Drinovci, 2008, str. 103.

⁵¹ Isto, str. 104.

⁵² U kritičkim osrvima nisu toliko raščlanjivani priredivačevi propusti, koliko su se dobro honorirani kritici žestili nad pogovornim tekstom zbog isticanja “autonomnosti pojave A. B. Šimića”.

⁵³ Usp. Jerko Šimić, *Tko je vlasnik književne ostavštine Antuna Branka Šimića* (Odgovor na članak Dragutina Tadijanovića), Život, Sarajevo, 1972, 9, str. 326–330. i V. Pandžić, n. d., str. 95–96.

VIII.

Usmjeri li se samo pozornost na književno stvaranje Stanislava Šimića, treba odmah istaknuti da je i on, kao i njegov stariji brat, život žrtvovao i posvetio književnosti. Trideset sedam godina (1923–1960) izrazito je dinamično, pa i bučno nastojao privući pozornost čitateljstva: neusporedivo više kao književni kritik, manje kao pjesnik, premda se za njegove pjesme u gotovo svakoj hrvatskoj antologiji našlo mjesta.

Premda je pjesme pisao u gimnazijskoj dobi, otprilike kada i A. B. Šimić, bio je samokritičniji, pa je odgađao objavlјivanje. Nedostajalo mu je samopouzdanja unatoč blagim poticajima koje mu je davao stariji brat. Iznimno je cijenio i volio bratove pjesme, ali i naslušao se već kao gimnazijalac napomena, prigovora i tvrdnji svojih kolega te pojedinih profesora da bratovi slobodni stihovi i nisu pjesme, pa je i to, najvjerojatnije, utjecalo na njegovo rano samozatajno pjesničko stvaralaštvo.

Prvotiskane njegove pjesme nedvojbeno pokazuju uobičajenu usmjerenost na mladalačke teme, neograničene zanose mladosti koja ne voli stegnuća bilo koje vrste, čvrstine dopuštanja srcu i razumu da čitatelju razbuđuju osjećaje uz istodobnu pouku, začudnu svježinu i zrelost razmišljanja, umijeće vezanja stihova u smislenu cjelinu, ali i nedostatak iskonske pjesničke spontanosti, preobilje dramatičnosti u pozivanju čitatelja na zajedničko određenje neprijepornih činjenica o svagdašnjici, poistovjećivanje lirskog subjekta s učiteljskom ulogom, svojevrsnu zarobljenost silnom potrebom za izvornošću pjevanja te malobrojnost svježenosnih stilskih sredstava.

Izrazito jasno mu se socijalne pjesme razlikuju od bratovih. Dok je A. B. Šimić, primjerice, pjevalo o siromasima uglavnom bez ponude "pjesničkih" rješenja za tužnu svakodnevnicu, Stanislav Šimić povezuje liriku i kritiku, pjeva i kritizira, svenazočno nudi neobična rješenja, satirične poante s neumjerenim retoričkim pozivom na pamćenje i primjenu u svagdašnjem životu. U nerijetkoj bojazni da mu poante prezvonko odjeknu kao nametljive mudroslovice, iznijansirano oblikuje poticaje za ublaživanje nezatajene potrebe dociranja i usmjerivanja. Starijeg brata je već u prvoj godini (1923.) objavlјivanja pjesama u *Savremeniku*, *Orkanu* i *Ozonu* pomalo nadjačao produktivnošću: dvanaest pjesama. Desetak ih je objavio 1924. u časopisima: *Jugoslavenska njiva*, *Literatura i Vjenac*: dojmljivih, izazovnih, bez lepršavih ukrasnih riječi, ali preopterećenih sličnim motivima, izravno usmjerenih na raznovrsne orientire u svagdašnjem životu te izrazito usporena ritma, što zasigurno nije pridonosilo očekivanoj recepciji.

Iz godine u godinu proširivao je suradnju s novim časopisima, što je dobar pokazatelj koliko su urednici bili zainteresirani za njegove neosporno zanimljive, čitljive i svrhovite pjesme u okolnostima socijalnih previranja i slutnji o teškim vremenima, ali uskoro je nadjačalo uredničko zanimanje za njegove britke,

nepopustljive i hrabre kritike, pa je tako i ostalo. Nedvojbeno je bliskost njegovih ranih pjesama i kritika, među njima je uzorna povezanost, pa bi se moglo i zaključiti da su mu jamačno u mladosti vlastite kritike bili najsigurniji čuvari od stranputica i smjerokazi u stvaranju pjesme. U tome se možebitno i ugledao na brata, ali neprijeporno je bježao iz njegove književne blizine, bojeći se prigovora o njegovu utjecaju, ali slijedio je bratovu dostojanstvenost, odlučnost, iskrenost i nepokolebljivost.⁵⁴

U pjesmama Stanislava Šimića, kao i u drugim tekstovima, rasijano je mnoštvo aforizama, a ironija, sarkazam, hiperbola, poredba i paradoks su mu najdraža stilska sredstva dok je metaforika bila u pričuvi za specifične zgode jer je tražio ljepotu "u svakodnevnoj prozaičnosti svijeta i života".⁵⁵ Neobično je kombinirao stihove: deveterce, deseterce, jedanaesterce i dvanaesterce. Tražio je neobičnost u slobodi pjevanja ne zaboravljujući privlačenje čitateljske pozornosti, ali i imao prekomjerna očekivanja od svojih pjesama razvučena ritma u kojima se katkada našlo klasičnoga pripovijedanja i čvrstoga raspravljanja. Ostvarujući specifičan ritam koji obično ne poneše i ne oduševi čitatelje, u dinamičnom zanosu je više puta i homiletično intonirao pojedine stihove i cijele pjesme, što nije volio kod drugih pjesnika, pa mu se može spočitnuti kao osobno nesuglasje pjesnika i kritika, ali to se nije događalo toliko često da bi trebalo isticati kao važno obilježje i veliku zamjerku.

Bio je među rijetkim u hrvatskoj književnosti koji su istodobno pratili događanja u njemačkome, francuskom i engleskom pjesništvu, pa je i na temelju tih iskustava bio opterećen traženjem sve rjeđih recipijenata, što je možebitno utjecalo na oblikovanje raznovrsnih stihova i njihova rasporeda u pjesmi, ali nije se pokazalo svrhovitim u hrvatskim okolnostima. Primjerice, u programatskoj pjesmi *Dopustite da se predstavim* (1933.), nakon desetogodišnje nazočnosti u hrvatskoj književnosti:

Ja s pomoću svoje strpljivosti
živim preko dvajest osam godina.
Jezik mi je jedina svojina.
Da ne istrune od šutljivosti,
ja govorim što mi se sve ne sviđa.

IX.

Pjesnička knjiga *Čitanka za sve društvene razrede* (1939.), šesnaest godina nakon prvočiskanih pjesama – s pjesmom *Dopustite, da se predstavim* kao

⁵⁴ A. B. Šimić je bratu Stanislavu dao savjet da ne piše kao što on piše.

⁵⁵ Usp. M. Vaupotić, n. d., str. 10.

srdačnom, razotkrivenom, iskrenom i mladalački raspoloženom predvodnicom, s lako odgonetljivom racionalnošću usustavljanja nekronološkim redoslijedom pjesama – izazvala je veliku pozornost kritike i čitateljstva koje je vjerovalo Stanislavu Šimiću i uzvraćalo mu posebnim zanimanjem za njegova književna djela, po čemu je onodobno bio ispred većine hrvatskih pjesnika. Javili su se i njegovi dežurni kritici s povelikom nadom da mu se konačno mogu osvetiti za nesmiljene riječi kojima je dvostručio otkucaje srca “duhovnim siromasima” i njihovim pokroviteljima. Međutim, bilo je više razgovijetnih i odlučnih hvalitelja koji su smatrali da je ta nesvagdašnja knjiga “intelektualističkih pjesama” neprijeporno za “sve društvene razrede” ili “sve klase”.⁵⁶

Ponajprije su pojedinim kriticima “kopale oči” njegove najbolje socijalne pjesme koje su istinski plod hrabroga gledanja u blisku budućnost, nezadovoljstva čovjekom “bez ljubavi prema bližnjem” i s umrvljenim osjetilima koja ga ne alarmiraju kraj bezdanih provalija što zijeju s obje strane sve uže staze koja vodi čovječanstvo k tračku vrlo daleke blijedunjave svjetlosti. Zapetljali su se kritici i s lijeve i s desne strane u svojim ideoološkim mrežama te zapravo svojim nerazumljivim jezicima i tandrkavim stilom samo uzveličali pjesnika S. Šimića te u nevoljnim nastojanjima priznali da nije moguće zagušiti pjev prožet iskonskom ljudskošću. Većini kritika su zasmetale i pjesme kao što je *Oda Europi 1939*, ponajmanje zato što je retorična, patetična, nego ponajprije što je prema njihovoj vrlo ograničenoj, pogrešnoj i jadnoj prosudbi nedopustivo sarkastična, vulgarna, pretenciozna i opasna u osudi fašizma i nacizma koji su za njih bili “zore novoga doba”, stupovi nosači “Europe najnovijeg tipa” koja je “glavu pod kacigu dala”:

Europo, neka ti je hvala
za Španjolsku posebno i Češku,
kojima si konclogore dala.
Ti izvrši zadaću vitešku.

Mnogi su se vidjeli u takvim pjesmama, pa im se ogledalo nije sviđalo jer je otkrivalo obilje pokvarenosti na zemaljskoj kugli, a željeli su biti dio toga. Stanislav Šimić se obraćao pjesmom malim, slabim ljudima s osjećajem grižnje savjesti zbog malih grijeha, koji su neusporedivo ljudskija Božja stvorenja, nego “duhovno siromašni” kritici koji ne znaju koliko je povijest i sadašnjost izvor “farizejskih prepirkii” te vrlo krvavih ratova. Nisu mu trebale prikrivajuće alegorije, nepoznati simboli, metafore koje odgađaju osjećaje i razumijevanje, već je ostao vjeran jednostavnom i čvrstom izrazu koji cilja na što brži i

⁵⁶ Isto, str. 10–12.

izravniji susret s običnim ljudima, željnim jasne riječi koja jedino može napojiti optimizmom u primicanju kataklizme.

X.

Proteklo je sedamnaest godina nesklonih objavljanju pjesničkih knjiga koje nisu namijenjene slavljenju fašističkih i komunističkih vladara do tiskanja druge njegove knjige *Gnjev i pjev*. U *Pripomeni* je razgovijetno i poticajno napisao:

“Poezija u knjizi *Gnjev i pjev*, osim nekoliko pjesama koje su u njoj zadnje po redu, napisana je sva do konca 1944; dio nje bio je objelodanjen, a sve ostalo se evo objavljuje prvi put. Ta lirika i satira, koje je najviše nastalo u desetljeću 1930-1940, te satirične i elegične i rebelske pjesme, kojima su motivi okupatorska zlodjela u vrijeme Svjetskog rata II i strahote i užasi od toga, svomu je autoru danas predmet, što ga potiče, da o njemu rekne koju kritičku riječ i spomene se, malko, svojih iskustava tjelesnih i duhovnih i duševnih u prostoru i vremenu u kojima je taj predmet postao.”⁵⁷

Prije nego što se prisjetio osobnih iskustava, nedvojbeno je pripomenuo, radi izbjegavanja zabune, da “poezija nije životopis, nego duševne i duhovne iskre iz života koje taj život ponegdje rasvijetle ili samo osvijetle”.⁵⁸ Neočekivano i neuobičajeno je odgovorio na temeljna pitanja o nadahnućima za satirične, elegične i rebelske pjesme koje su nastajale u teškim, prevrtljivim vremenima kada je istinskom pjesniku “glava bila u torbi”. *Pripomena* mu je u knjizi trebala, iako je u godini objavljanja te knjige bio relativno dobra zdravlja, zato što je očito slutio da je došlo doba kada treba napraviti pregled poticaja za svoje pjesničko stvaranje, posebice u četvrtom desetljeću 20. stoljeća. Znao je dobro da je vlastita tvrdoglavost “bila prilično naivna” u njegovim “ekonomskim okolnostima”, ali i da se ne stidi te svoje naivnosti.⁵⁹ Jezgrovito i metaforično objašnjava razloge svoga neizmjernog ponosa što su mu “želja i volja i napor bili” uvijek usmjereni “da spisateljstvo ne bude uslužnost ograničeništvu klerikalnoliberalne javnosti, prilog smetlju žurnalizma i neukom profesorstvu” te “da pjesnik svjedoči o svojoj opstojnosti tako što nije kavalir spomenutoj jadnosti, kavalir koji strepi, da se ne bi zamjerio, i mjeri, kako bi se dodvorio, pa je dodvornik”, već “da pjesnik bude duhovni hajduk protiv zloduha u kulturi” te “da sama lirika ne bude kavalir ... kavalirika, nego duhovno hajduštvo u jeziku, u stilu, u socijalnom smislu”.⁶⁰

⁵⁷ Stanislav Šimić, *Pripomena*, u: *Gnjev i pjev*, Zagreb, 1956, str. 147.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto, str. 148–149.

⁶⁰ Isto, str. 149.

Originalno, duhovito i pronicljivo je pripomenuo da nije bio "nadrealist, nego podrealist", koji je promatrao "šta je ispod činjenica, tj. odakle postaju", te nastavio:

"Pročućivah u sebi liriku, a razmatrajući šta se zbiva u gradu, gdje obitavah, i čitajući šta se sve događa u svijetu, ta se ponizna i umilna lirika u meni pretvaraše u srdžbu na ta događanja: u porugu domaćem društvu, izopačenom, ako je ikada bilo naoposum."⁶¹

Bilo mu je čudno kako "neki ljudi pišu čuvstvene stihove a nemaju ni mrvu čuvstva protiv, priprosto rečeno, protiv nepravde", a zatim je odlučno naveo spoznaju, stečenu između dvaju ratova, "da je suvremenosti u lirici toliko koliko je u njoj satiričnosti: kritike o društvu i o čovjeku u njemu".⁶² Istina je to o njegovu shvaćanju pjesničke uloge u danim okolnostima jer je "modernost, to jest životnost u književnosti toga doba, mogla (...) biti samo satira kao odolijevanje toj mori, i kao odmazda svijetu što mori i tom najgorom morom".⁶³ Na svoj način "ispravljaо" je "socijalnu poeziju" jer "poезija nije prepisivanje činjenica", pa i zato što je "pričanje siromahu o njegovu životu suvišno (...) jer o svomu životarenju on znade više nego li može stati u hiljadu Ilijada stihova", te zaključuje da je zapravo "poезija (...) jedinstvo revolucionarnoga čuvstva i revolucionarne misli u slikama od jezika".⁶⁴

Nije lako prihvaćao kritike, pa je isticao da satirična poezija "može biti patetična, ili humoristična, ili ironična". Suprotstavljaо se tvrdnjama da je "antipoезija" tamo gdje nema "spontanosti", što su mu prigovarali "stanari u književnosti: takozvani kritičari i njihovi rođaci liričari i literarni amateri" kad su na njegove satire "pljuckali" tvrdeći da nisu moralne.⁶⁵ Satiru je poistovjećivao s kritikom koje "nema bez pameti", nedvojbeno "nigdje, pa ni u stihu".⁶⁶

O knjizi *Gnjev i pjev* napisano je desetak pohvalnih prikaza i osvrta samo u prvim dvjema godinama nakon tiskanja,⁶⁷ čime je bio vrlo zadovoljan, premda je mislio da će biti nerazumijevanja njegovih pjesama u promijenjenim životnim okolnostima, ali i nadao se cikličnim mijenjama i mogućim novim plodonosnim susretima s potencijalnim recipijentima.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto, str. 151.

⁶⁶ Isto, str. 151–152.

⁶⁷ Usp. Miloš I. Bandić, *Gnjev i pjev* S. Šimića, Politika, Beograd, 7. IX. 1956, 15563; Vlatko Pavletić, "Gnjev i pjev", Vjesnik, Zagreb, 25. IX. 1956, 3662; Petar Brečić, "Gnjev i pjev" S. Šimića, Prisutnosti, Zagreb, 1957, 1; Radojica Tautović, "Gnjev i pjev", Savremenik, Beograd, 1957, 2; Miodrag Ašanin, "Gnjev i pjev", Izraz, Sarajevo, 1957, 3; Sreten Perović, "Gnjev i pjev" S. Šimića, Susreti, Cetinje, 1957, 3; Mirko Rogošić, "Gnjev i pjev", Matica, Zagreb, 1957, 5 itd.

Gotovo dvadeset godina nakon objave *Gnjeva i pjeva* Miroslav Vaupotić je u skladu s podjelom koju je napravio sâm pjesnik – s kojim je nekoliko godina vodio vrlo zanimljive i elokventne razgovore o književnosti – jezgrovito i jasno usustavio i svoju ocjenu njegova nesvagdašnjeg pjesništva:

“Pjesništvo Stanka Šimića dijeli se u tri izrazite tematsko-gradacijske skupine koje sve zajedno imaju crtu koju bismo mogli nazvati namjernim izbjegavanjem elegičnog, sentimentalnog, vječno-lirskog i traženja ljepote u svakodnevnoj prozaičnosti svijeta i života. A u podtekstu svih njegovih pjesama stoji kao i u cjelokupnom mu djelu kritički osmijeh i podsmijeh iza kutka usana i reski zarez u misaonom sklopu autorove imaginacije. Prvi ciklus, *Riječ srca*, banalan u naslovu, već je obojen šimićevskom autoironijom prema svojim ‘sentimentalnim snatrenjima’ o ljubavi; drugi, *Hladnokrvne satire*, jest uspon ove diskretne rugalice u opori satirični odnos prema društvenim zbivanjima građanske filistarske svakidašnjice: treći je ciklus jedinstven svojom motivskom antimонарhističkom, antiokupacijskom i antifašističkom notom sarkastične osude nasilja žandara, logorskih krvnika i slugana fašizma, te strahotâ ratnih stradanja, bombardiranja. Ti *Oglaši o smrti* poetski su dokument prvenstveno, ali u pojedinim boljim pjesmama i krik čovječnosti pjesničkom riječju. Uz ova tri bitna temeljica njegove pjesničke fizionomije, kao duboki unutarnji ‘lajtmotiv’ koji sjedinjuje i ova tri ciklusa u jedinstvo krvi i riječi, jest motiv vlastite fizičke bolesti od svojih početaka do naslućivanja ‘pomisli o pomrlosti’, u tijeku tridesetak godina svoga književnog i životnog trajanja.”⁶⁸

U knjigu *Gnjev i pjev* uključeno je sto jedanaest pjesama, a razne okolnosti nisu dopustile prikupljanje svih dotle objavljenih pjesama u časopisima, listovima i prvoj zbirci, a kojih je gotovo dvjesto.⁶⁹ Stanislav Šimić je to dugo priželjkivao jer je smatrao da bi upravo predstavljanje svih pjesama u jednoj knjizi omogućilo objektivnije zaključke o njegovu pjesništvu.

U književnoj ostavštini Stanislava Šimića do sada nisu pronađene neobjavljene podrugljivke u kojima je navodno neštedimice udarao po komunističkom režimu, nemilosrdno po nekim starim protivnicima koji su uživali milosti i časti toga režima te ironizirao svoju tešku bolest.⁷⁰ Budući da su nakon njegove smrti svu književnu ostavštinu pomnjivo pretražila udbaška njuškala, ne treba ni odbaciti staru pretpostavku i o konfiskaciji nekih rukopisa pjesama i neobjavljenih protukomunističkih tekstova.

⁶⁸ M. Vaupotić, n. d., str. 10.

⁶⁹ Isto, str. 10–11.

⁷⁰ Pisac ovoga teksta je razgovarao s nekoliko književnika koji su prijateljevali sa S. Šimićem u posljednjim godinama njegova života. Većina misli da u onodobnim političkim okolnostima vjerojatno i nije zabilježio mnoge “nezgodne” pjesme jer se bojao premetačine i robije. Te su pjesme, najvjerojatnije, samo izgovorene te zauvijek izgubljene ako ih netko drugi nije zabilježio. Bilo je i prijatelj koji su pokušali reproducirati neke pjesme koje je S. Šimić izgovarao u društvu.

XI.

Kritike je Stanislav Šimić počeo objavljivati također 1923. Prvotiskana je jezgrovita, dojmljiva raščlamba i jasna ocjena knjige Božidara Kovačevića koju je objavio Milan Begović u *Savremeniku* (1923, br. 9), bez suglasja suurednika A. B. Šimića koji nije bio sretan što mu i brat želi postati književni kritik. Dobro je iskusio koliko kritike donose raznovrsnih životnih teškoća, ponajviše gubitak prijatelja, osvetoljubive i podmukle neprijatelje, iskonstruirane spletke i sumnje u čudoređe itd. Drugi objavljeni kritički tekst je prikaz knjige pjesama Franza Werfela, proglašen najboljim studentskim prikazom knjige na njemačkom jeziku, a napisao ga je kao student prve godine germanistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu. S. Šimić je ocijenjen kao iznimno darovit i perspektivan kritik, a posebno je pohvaljeno njegovo poznavanje njemačkoga i hrvatskoga jezika. Oba su mu kritička teksta ubrzo donijela očekivane nevolje, a posebne teškoće je najavljalala zavist mladih germanista kojima je njemački bio obiteljski jezik.

Dok mu je brat bio živ, nije stupao u velike polemike. Prvi izrazito borbeni kritički tekst *Kritika u nas (O kritici kakva bi trebala biti)* objavio je u ožujku 1925. u *Orkanu*, mjesec dana prije svoga 21. rođendana,⁷¹ što je jedan od triju kritičkih tekstova koje je bratu dao na čitanje. Od druge polovice 1925. do početka 1930. objavio je dvadesetak kritičkih napisa, s izobiljem ironičnosti, specifične slikovitosti, znakovite razbarušenosti i svojevrsne zanesenosti, a većina je imala izrazito polemičan ton. S velikim povjerenjem "u svoje kritičko i polemičko oružje" neprekidno je zavrživao i izazivao "na polemičke dvoboje" pisce koji su imali već značajne uloge na književnoj sceni, ali većina je brzo shvatila da će s njime biti teško, pa su uglavnom na usmene rasprave slali svoje slabašne pobočnike i ustrašene udvorice koji su javljali da je riječ o opasnom kritiku i tvrdoglavcu kojega bi trebalo ušutkati. Budući da je s komunistima bio u sukobu i zbog bratove književne ostavštine, tužakali su ga svojim drugovima i drugaricama kao "opasna i nasrtljiva antikomunista"⁷² iako je studiozno i elokventno pisao i o njihovu uzoru Vladimиру Majakovskom u tekstu *150 milijuna (Vladimir Majakovski)*,⁷³ a zatim i u zadivljujuće zreloj raspravi *Aktivizam kod nas i u svijetu*, u kojoj je zauvijek potvrdio svoju iznimnu kritičku darovitost, čvrstine prosudbenih načela i širine znanja o svjetskoj književnosti početkom 20. st.

⁷¹ Jerko Šimić je pričao, prema Stankovim riječima, kako mu je jako bolesni A. B. Šimić rekao jedva čujnim glasom: "Ljepše će ti biti u životu ako ne budeš zavrživao takvim napisima."

⁷² Godine 1928. u Moskvi je boravila Tatjana Marinić sa suprugom Đukom Cvijićem. Usp. V. Pandžić, n. d., str. 95–96.

⁷³ Usp. Stanislav Šimić, *150 milijuna (Vladimir Majakovski)*, *Savremenik*, 1928, 11, str. 491–494.

Godine 1930. objavio je u *Književniku* dva izvrsna eseja koja su privukla veliku pozornost: *Književnička savjest* i *Matoš danas*.⁷⁴ Prvi je nastao u kontekstu razmirica i prosvjeda protiv njegova objavljivanja A. B. Šimićeva teksta *Gustav Krklec*. Nakon što je obrazloženo, žestoko optužio “nesavjesne” pisce, protivnike svoga brata, poticajno i elokventno se založio za autonomiju umjetnosti i potpunu slobodu kritičkoga rada.

U drugom eseju iskreno se na najljepši način divio Antunu Gustavu Matošu apostrofirajući ga kao jednog od najvećih Hrvata u povijesti:

“Matoš je pjesnik koji se očitovao u mnogostrukom radu; on je određena, stalna mjera prema kojoj se mogu mjeriti kulturne vrijednosti; prema njemu se može određivati točnost ideja u Hrvatskoj. Mnogobrojne je njegove misli vrijeme potvrdilo kao točne. Suvremena zbilja i njezina nepodnošljivost upravo je onakva kakvu je on kao posljedicu nepomišljenosti, lakoumnosti i pokvarenosti proricao. Ideologija A. G. Matoša sintetizirana iz njegova cjelokupnog djela, dotično prava studija o njemu prikazat će ga kao jednog od najvećih hrvatskih ljudi.”⁷⁵

Početkom 1930-ih godina imao je dovoljno ponuđenog prostora u listovima i časopisima, pa su osobito njegove velike polemičke sposobnosti došle do izražaja. Dobro su ga u tim godinama upamtili: Gustav Krklec, Velibor Gligorić, Jovan Radulović, Dušan Jerković, Marko Vranješević, Jovan Kršić, Milan Durman, Simo Marković Štедимлиja i dr.

XII.

“Kritičku i polemičarsku slavu”, ali i “prokletstvo”, najviše je stekao 1933. nevelikom knjigom *Krleža kao kritik*, nakon što je po listovima i časopisima u desetak godina književnoga rada objavio četrdesetak vrlo dobro zamijećenih i ocijenjenih kritičkih tekstova. Očito ju je podugo pripremao jer je svaku svoju tvrdnju nastojao, u prekrasnom skladu s klasičnim raspravljačkim obrascima, suptilno potkrijepiti iznjansiranim navodima iz kritičkih tekstova Miroslava Krleže, čije su ljevičarske pristaše i udvorice posprdno sve to nazvale pamfletom,⁷⁶ ubočajenim diskreditirajućim komunističkim nazivom za negativne kritike njihovih djela, a zapravo su mu nespretno i smušeno odricali pravo da piše o njihovu idolu. Stanislav Šimić je mudro, spretno i sretno izabrao prikladnu temu, udario gdje je kritizirani bio izrazito ranjiv, tj. glagoljiv bez suvisle misli, a zatim je pozornost usmjero na neprijeporne propuste, kardinalne pogreške, vrlo smiješne nelogičnosti i kaotičnosti. Očito

⁷⁴ Stanislav Šimić, Književnička savjest, *Književnik*, Zagreb, 1930, 3, str. 92–98. i Stanislav Šimić, *Matoš danas*, *Književnik*, 1930, 7, str. 299–304.

⁷⁵ Isto, str. 299.

⁷⁶ Usp. P. Šimunović, n. d., str. 153.

ga je u “zločestome” i pozorno usustavljenom osvjetljavanju iz “pravih” kutova i jasnome karikiranju “predstavio” u punoći demagoškoga “prodavanja pameti” skromno naobraženomu radničkom puku.⁷⁷ Kritici koji su htjeli, zanimljivo i s lijeva i desna, čvrsto odgovoriti ulagajući se komunističkom ideologu i vrhunskom demagogu, kako je izrijekom govorio Stanislav Šimić, upleli su se u neraspletivu mrežu subjektivnosti, očajno zapetljali u nedorečenostima, razgalamili do gluhoće. Niti jedna kritika te knjige nije stigla do mrskoga cilja jer je već na polazištu bilo zbnjenosti i nesnalaženja u izboru najbolje staze u gustoj magli i nemirima, izazvanima zanosom i zadihanošću u kaotičnom spremanju za obranu “omiljenoga vođe”, bez pozornoga čitanja i daleko od smirenih doumaka. Budući da je u cijeloj knjizi namjerno rasijano mnoštvo pritajenih zamki za hvatanje naivaca, nemoćnika, “neznalica”, “udvorica” i “podmuklica”, mnogi su već na početku hitnuli “kopinja u trnje”, zabrinuti za vlastitu “slavu”, čim su razotkrili izvjesno promicanje kritike kao umjetnosti te pomalo shvatili da njihov “kralj je gol”. Smušene ljevičare “začudno” su zamijenili smušeniji desničari, podjednako bez ljubavi prema bližnjem, solidne naobrazbe, ali nesukladnih sposobnosti za okršaj s “hajdukom u jeziku”, gdje nije imao premca. Većini unaprijed očekivanih gubitnika na polemičkom polju preostao je napamet naučeni klasični savjet da kukavička i neznalačka šutnja može odglumiti i mudrost. Udvoricama, koje nisu izabrale bijeg s književne bojišnice na koju su uglavnom gurnute, uz vidanje rana preostalo je očekivanje vlasti koja će “ognjem i mačem” mjeriti i “književnu pamet” prema privrženosti “velikim vođama”.

Problematizirajući Krležino ideološko prijestolje u tužnome, demagoškom kraljevstvu koje istinski nije moglo simbolizirati dolazak ustrajno obećavane bolje budućnosti za socijalne skupine koje su grcale u raznim životnim nevoljama, zauzimao se Stanislav Šimić za iskorjenjivanje anestezirajuće samopohvale, svenazočne i uzaludne tendencioznosti, nekritičnosti i nekulture:

“Lako je dokazati da su sve kritike o Krleži, koje su do danas napisane, nekritične: da su neke netočne, neke upravo šaljive svojim besmislicama, a neke glupe kao tokmak; ali teško je iskorjenuti troskot nekritičnosti, što je obrasla po pameti publike uslijed tih spomenutih kritika koje nisu kultura; troskot njihovih sudova uhvatila se i zakvačila sa svojih stotine žila i žilica za um javnosti, a gdje tlo zaplije troskot, ta trava, koja sišući iz zemlje svu hranu, onemogućuje do kržljavosti i uništenja uspjevanje svakog plodo-

⁷⁷ Vlado Pandžić, *O Stanislavu Stanku Šimiću*, u: Stanislav Šimić, *Krleža kao kritik* (pretisak), Split, 2004, str. 76: “U zagrebačkim gradskim knjižnicama nema već podugo niti jednoga primjera, a često se moglo čuti u zadnjih četrdesetak godina da je to jedna od najtraženijih kritičkih knjiga. Izazivala je znatiželju već od prvoga i dosad jedinog objavljuvanja. Brzo je rasprodana. Odobravali su je i vršili joj ponajviše promidžbu Krležini književni i politički protivnici (i ‘s desnice i ljevice’ podjednako). Pretpostavljalo se da su je onodobno pročitali svi koji je zanimala književnost, posebice Krležino književno djelo. Većina je prikaza te knjige u listovima i časopisima bila negativna. Posebice su žestoki napadaji dolazili s ‘književne ljevice’; što se činilo u pravilu čim je netko dirnuo njihova pristašu. Bili su usmjereni manje na Stanislava Šimića kao književnoga kritika, a više na njegovu privatnost. Tom se knjigom – neprijepono – zamjerio zauvijek Miroslavu Krleži i krležijancima.”

i koristonosnog usjeva potrebni su, da se ona iščupa i utamani, veliki napor, dugo vrijeme, najbrižnija kultura polja.”

Nazvao je čitanje Krležinih kritika uzaludnim traganjem za nepostojećom logikom u “neumnom stvaranju” i “mutnom verbalizmu” koji je utemeljen na gomilanju pompoznih retoričkih slika i metafora bez ikakva značenja, a njegovo je “književno kritičko djelo prema svojoj količini veliko, prema kakvoći vrlo maleno”. Zaigrano, domišljato, proturječno i svrhovito je pridodao kako “treba pohvaliti marljivost toga pisca, kakva je kod nas inače rijetka, a može mu se mnogo pokuditi i gotovo posve zanijekati kritička i mislilačka nadarenost, kakva u našoj literaturi nije jedina, ali, združena s hrabrošću i otvorenosošću, ona je osamljena, i baš ta kritička smjelost zablene, te se vjeruje u kritičku snagu, kakve nema, kakva se stvarno utvara književnim slijepcima u njihovoј tami zbog neodgonetljivih šumova Krležine rječitosti”.

Krležinu neprijepornu sklonost prema čestim i jalovim ponavljanjima jasno je razotkrio i izložio pogledima mnoštva znatiželnika, potkrijepio čistim navodima, pa zatim vrlo dojmljivom usporedbom poprilično prekoračio uobičajene granice te zaigrano ismijao, što su uspaničeni krležijanci i navodili kao primjer pamfletističkog postupka:

“Krleža bi, kad bi bio mlinar, izgleda, uživao u tom, da ponovno melje mlivo, koje je već samlio; – rečenice, koje napiše, on uvijek iznova prepisuje, opisuje ili raščihava, te im opseg postaje veći, i dakako na taj se način ‘formalno’ jedna od druge razlikuju.”⁷⁸

Nikada ovisni, dostojanstveni i slobodarski Stanislav Šimić je u skladno oblikovanom zaključku čvrsto potkrijepljene knjige i grafički dojmljivo istaknuo završnu ocjenu, koju su možebitno mnogi pročitali s nadom i olakšanjem očekujući da i on pronalazi u Krležinu djelu ponešto za prolaznu ocjenu i sitnu pohvalu:

“**Krležina je vrijednost fragmentarna**, samo pojedini dijelovi njegova opsežnog djela zaslužuju poštovanje.”⁷⁹

Knjižicom *Krleža kao kritik* postigao je planirani cilj. “Osvećivao je brata”, umirujuće su govorile pristaše starozavjetnoga “zub za Zub”, ali njemu je bilo, kao što je redovito isticao, neusporedivo važnije što brže stjecanje ugleda moćnoga kritika, uvijek spremnog na zaustavljanje svakoga površnog i subjektivnog kritika koji širi kratkovjeku, bijednu demagogiju, nedostojnu časnoga književničkog poziva. Postao je toliko popularan da je gotovo svakodnevno bio potican na suradnju u raznim listovima i časopisima koji su nastojali povećati svoju nakladu, ali to ga je iscrpljivalo te previše izlagalo svakodnevnoj zavisti i zlobi,

⁷⁸ Stanislav Šimić, *Krleža kao kritik*, Zagreb, 1933, str. 40.

⁷⁹ Isto, str. 73.

što se ubrzo pokazalo i opasnim za njegovo zdravlje jer je nekoliko puta bio i ozbiljno bolestan.⁸⁰ Nisu mu dali mira, kao što ni on mnogima nije dopuštao ni kratak predah, izazivali su ga usplahireno na polemičke dvoboje, uglavnom kao uzaludno ohrabreni predstavnici motiviranih skupina za njegovo uništenje ili barem privremeno ušutkavanje do otkrića korisnijih polemičkih sredstava od najobičnijih ogovaranja. Ne može se zaobići neprijeporna činjenica, često ju je nesamozatajno objelodanjivao, da je u polemikama itekako uživao i osjećao se nakon obavljenoga posla kao i svaki dični pobjednik prije prolaska ispod slavoluka, potpuno svjestan svojih vrhunskih sposobnosti i polemičkih umijeća.

XIII.

Prošle su četiri godine od objavlјivanja prve do druge knjige kritika, eseja, rasprava, prikaza i polemika sa znakovitim naslovom *Dalekozor duha* (1937.), u kojoj je ponajprije očitovao specifičnu dostojanstvenost i čvrst kontinuitet kritičkih promišljanja, stalni otklon od prilagodbe stajališta vremenskim i društvenim okolnostima, ali i svijest o neprekidnom razvoju književnosti koji ozbiljan kritik treba uporno pratiti. Posebnu su pozornost privukli njegovi vrhunski eseji o Ujeviću, Starčeviću, Matošu, Janku Poliću Kamovu i dr. Neprijeporno ga je ta manje borbena knjiga konačno uzdigla na sam vrh onodobne hrvatske književne kritike, a pojedinim starim i umišljenim novim protivnicima bila je to zamkovita prigoda za izazivanje na polemiku. S razumijevanjem je prihvatio i prešutio neke dvosmislene kritike, sukladno običajima i svojim načelima suglasio se s pravom na različito mišljenje, nekima "u sebi" zahvalio za pozornost, ojačao samopouzdanje nad nemoći otužnih zajednjivaca, pa je i neprikladnim kalamburima i drugim verbalnim pljuskama natjerao pojedine izazivače na cmizdrave isprike i poklonstvo, a ostalima je javnim osramoćivanjem oteščao jezik da nisu mogli više prikladno artikulirati ni jednu opravdavajuću zamisao.⁸¹ Uzorno su, među ostalim, poticajne njegove analogije, antiteze, indukcija te osebujna slikovitost u tekstovima s nesvagdašnjom kompozicijom, ojačana originalnim uvjeravanjem i uvjerljivošću, jasnom logičnošću u zaključivanju i neograničenom širinom potkrjepljivanja razgovijetnih misli. U skladu s očekivanjem dobio je mnoštvo

⁸⁰ Urednici pojedinih listova su nastojali iskoristiti njegovu popularnost te su mu nudili redovito objavlјivanje feljtona pa i dopisništva u inozemstvu. Prihvatio je *Obzorov* poziv za dopisnika s Dimitrovleva procesa što je dobro iskoristio i za studiranje njemačke književnosti u Berlinu.

⁸¹ Usp. O. B. (Oton Berkopec), *S. Šimić, Dalekozor duha*, Československohrvatská revue, Beograd – Praha, 1937, 4; Božidar Borko, *Eseji Stanislava Šimića*, Jutro, Ljubljana, 1937, 170; A. R. Buerov (Andrija Radoslav Glavaš), *Primat duha (O S. Šimiću kao književniku i kritičaru)*, Hrvatska prosvjeta, Zagreb, 1937, 5; Ivan Dončević, "Kulturtregeri", Nova riječ, Zagreb, 1937, 44; A. R. Buerov (A. R. Glavaš), *Dalekozor duha*, Hrvatska prosvjeta, Zagreb, 1937, 9–10; Vladimir Jurčić, *Kritički spisi Stanislava Šimića*, Obzor, Zagreb, 1937, 149 itd.

novih neprijatelja,⁸² ali i ponosnih pristaša koji su konačno prepoznali u njegovim diskurzima iznimnu intelektualnu snagu i “lavlje srce” svestranoga i neukrotivoga kritika kakvoga hrvatska književnost nije imala prije njega.

Od 1936. do 1940. elokventno je promicao svojevrsni “stvaralački liberalizam”, neštedimice i nemilice osuđivao talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam u politici i književnosti, a nije zaboravljao ni malo pritajene ili odbačene komunističke ideologe, pa je u eseju *Politika istine*, posvećenu Krležinu romanu *Na rubu pameti*, sudio odlučno i čvrsto:

“Razboritu nije teško razabrati kako je i u dosadašnjim Krležinim spisima mišljenje intelekta slobodarskoga, skeptičnoga, razložitije od dogmatičnoga mu i vulgarnoga. (...) Jača razložitost je duhovni odraz onoga što je jače u piščevoj naravi. Antidogmatična narav Krleže ipak se najviše očitovala u knjizi *Na rubu pameti*, ali u obliku vulgarnu. Nesklad vlada u njemu između pjesnika i ideologa. Prezire vulgarnost takozvanih ‘pogleda na svijet’, a ne prozire vulgarnost svoje rečenice. Pogled na rečenicu je pjesnikov pogled na svijet.”⁸³

XIV.

Punih deset godina, od 1941. do 1950. nisu mu ni fašisti ni komunisti dopuštali slobodno objavlјivanje kritičkih tekstova.⁸⁴ U 1950. i 1951. prešutno mu je dopušteno samo pisanje o svjetskoj književnosti, a tek 1952. u *Krugovima* omogućeno mu je objavlјivanje tekstova o hrvatskoj književnosti, premda su mu preporučivani inicijali ili pseudonimi. Vratio se zapravo tek 1954. kao nepokolebljivi, nesluganski čvrsti kritik u hrvatsku književnost.

Godine 1955. objavio je velebnu, premda strogo cenzuriranu knjigu *Jezik i pjesnik*, koja je veliki događaj u povijesti hrvatske književnosti, bez obzira koliko su je pojedini hrvatski povjesnici književnosti neuspješno nastojali skloniti u podrume za stare nepotrebne stvari. Prvi dio knjige posvećuje jezikoslovnim temama: *Jezik i pjesnik, Riječ i red* (*Neuki udžbenik, Jezikolovački barbarizmi, Naglasak, Prevodenje, Časopis i dobopis, Stil lingvista, Rečenice kao poligloti*) i *Iskustvo riječi*. Slijede eseji: *Nedužnost kritike i Pripomene o kritici te Prikazi i prikaze* (*Pojave aktivizma, Fontamara, Knjiga stihova 1931, Ujevićev Auto na*

⁸² Iz Hercegovine ga je nespretno napao sumještanin, daljnji rođak, u ime skupine bivših prijatelja koji su uglavnom studirali uz radikalnu pomoć u Beogradu i Francuskoj. Dotičnoga su braća Stanislav i Jerko naučili čitati prije polaska u školu, predlagali za franjevačko sjemenište, vodili na Široki Brijeg, a Stanislav ga je navodno nagovarao na pisanje dok je bio bogoslov, što je protumačeno kao poticaj za napuštanje franjevaca. Uglavnom su odnosi jako zahladeni kad su dotičnom na odlasku u Francusku te nakon povratka na studij u Zagreb strogo zabranjeni susreti sa Stanislavom. Jerko Šimić je pričao da mu je kao visoki državni dužnosnik u jednoj prigodi rekao da su svade sa Stankom bile nepotrebne te da će mu pomoći kao stari prijatelj u ratnoj nevolji.

⁸³ Stanislav Šimić, *Politika istine*, Savremenik, Zagreb, 1940, knjiga II, 9–10, str. 239–242.

⁸⁴ U rodbinskih i prijateljskim razgovorima je često ponavljao: “Fašisti i komunisti, sličan je to režim, a što reži, il’ ga udri il’ od njega bježi.”

korzu, *Uz Nazorov prijevod Heineove lirike i satire, Autosarkazam kao pošast, Zloduh nevremena, Dobitnik Nobelove nagrade Carl v. Ossietzky, Mučenik Carl v. Ossietzky, Ćutilna pedagogija, Perkovićeva poezija, Totalni pjesnik, Rasprava o Meyerholdu i Stanislavskom, Kolar perom, Chaplin ismijavač, Moderna vremena*). Zajednički naslov *Neveni nevremena* imaju dva eseja koja su objavljena u *Hrvatskome književnom zborniku* (1940.) i *Hrvatskom kolu* (1940.). Tri eseja o filmu također imaju zajednički naslov *Dvijetri o filmu (Pomama za slikama, Riječ i fotografija, Antikritika o filmu, i o kazalištu, i o likovnoj umjetnosti)*. Na kraju knjige su tri opsežna, izvrsna eseja koje je objavio nakon stjecanja slobode objavlјivanja u *Krugovima* (1952.): *Prve hrvatske kritike i Literarni žurnalizam – te Motori književnosti u Narodnom listu* (1954.).

Knjiga *Jezik i pjesnik* brzo je privukla veliku pozornost kritike i širega čitateljstva, nazvana posebnim povijesnim događajem u hrvatskoj književnosti,⁸⁵ a Stanislav Šimić je žalio "što u ovu knjigu, jer je u njoj malen prostor, ne može stati i esej o tomu, kako se razvija književni jezik, i o tomu kako je nepogrešivo pjesnički umovao o jeziku Fran Kurelac, i kako to njegovo umovanje preziru, posljednjih desetljeća, vrli domaći pametovaoci o jeziku". Među petnaestak prikaza te knjige samo su dva-tri bila bez velikih pohvala dok se samo za jedan može reći da je bio negativno, revanistički intoniran.⁸⁶ Prije Stanislava Šimića nije nitko na takav način, izvorno, iznijansirano, duboko promišljeno pa i nadahnuto pisao o "jeziku i pjesniku".⁸⁷ Znameniti povjesnik hrvatskoga književnog jezika Zlatko Vince nazvao ga je "posljednjim pravim kurelčevcem",⁸⁸ koji se "slaže i u osnovnim pogledima na stil i na leksik i na prednosti korijenskog pisanja"⁸⁹ s Franom Kurelcem:

"Poznato je da je Stanislav Šimić proučavao Kurelčev izraz, pa su neke Šimićeve misli posve u skladu s Kurelčevim pogledima na zadatke književnoga jezika. Treba ogledati tek nekoliko Šimićevih misli o književnom jeziku da se u to uvjerimo. Šimiću je jezik bujna šuma najrazličitijih vrsta drveta pa iz njih pisac rezbari i teže svoje misli kako najbolje odgovara njegovo zamisli. Od prirodnoga, još neobrađenog jezika oblikuje svoj izraz, što je teže nego od gotovog oblika svakidanjega govora. Lakše je graditi kuću od jednakih opeka, a teže je kopati kamen, klesati ga, pa tek onda zidati, no od

⁸⁵ Usp. Vlatko Pavletić, "Jezik i pjesnik" S. Šimića, *Vjesnik* u srijedu, Zagreb, 30. III. 1955, 152; Svetlana Velmar-Janković, "Jezik i pjesnik" S. Šimića, *Delo*, Beograd, 1955, 4; Đ. Š. (Đuro Šnajder), *Kroz gustiš S. Šimića ("Jezik i pjesnik")*, *Vjesnik*, Zagreb, 10. IV. 1955, 3142; Miloš I. Bandić, *Politika kritike, "Jezik i pjesnik"* S. Šimića, *Naš vesnik*, Beograd, 26. VIII. 1955, 74; Predrag Palavestra, "Jezik i pjesnik" S. Šimića, *Mlada kultura*, Beograd, 15. IX. 1955, 34; Gavrilo Vučković, "Jezik i pjesnik", *NIN*, Beograd, 4. IX. 1955, 244; Miroslav Vaupotić, *Od Scile do Haribde*, *Studentski list*, Zagreb, 17. X. 1955, 8; Miroslav Feller, "Jezik i pjesnik", *Vidici*, Beograd, 1955, 15–16; Božidar Borko, *Jezik i pjesnik*, *Nova obzorja*, Maribor, 1955, 9; Božo Milačić, *Jezik i pjesnik*, *Stvaranje*, Titograd, 1955, 10 itd.

⁸⁶ Usp. Velibor Gligorić, *Štitasta vaš (Povodom članka G. Vučkovića: S. Šimić: Jezik i pjesnik u Ninu, br. 244, 4. IX 1955)*, *Nin*, Beograd, 1955, 245.

⁸⁷ Usp. Dalibor Brozović, *Borac na svim književnim frontovima*, *Krugovi*, Zagreb, 1955, 6; Dalibor Brozović, "Jezik i pjesnik", *Narodni list*, Zagreb, 8. VI. 1955, 3091.

⁸⁸ Usp. Zlatko Vince, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990, str. 460.

⁸⁹ Isto.

takva kamena kuća je čvršća i ljepša. Misao živi, dulje i trajnije, ističe dalje Šimić, ako je formirana od sasvim izvornih jezičnih oblika. Stoga je on za stare riječi i za njihovo oživljavanje. Danas se pisac mora opskrbljivati i narodnim jezikom, ali i onim iz starije hrvatske književnosti, koji je pomalo zaboravljen. Po Šimićevu je mišljenju, današnji razvitak našega jezika neprirodan jer mu je duh neskladan s tijelom.

Razvijajući sve te misli, Šimić s velikim priznanjem spominje Frana Kurelca ističući kako je on ‘nepogrešivo umovao o jeziku’. Gledajući tako na zadatke jezika, Šimić smatra najjačim stilistima XIX. stoljeća, uz Starčevića, Stilinovića i Nodila, upravo Frana Kurelca. Šimić tvrdi da grijese oni koji ne opažaju kako je neprestanom upotrebom unakaženo mnogo riječi kojima se promijenio i izopačio smisao, te ne osjećaju da je mnogom izrazu ‘ishlapio miris, iščeznuo okus, za kojima bi mogli doslutiti što je on’. Onome tko upotrebljava riječi što su manje u upotrebi, što su zaboravljene, neoštećene i koje su možda teže shvatljive, upravo onako kao nove misli, prigovara se – veli Šimić – da piše riječima što ih više nitko ne upotrebljava i koje svatko ne razumije. Takve ‘neupotrebljavane’ i ‘nerazumljive’ riječi, što ih meće Šimić pod navodne znakove, u zbilji se govore, po njegovu mišljenju, u narodu ili su napisane u mnogim rječnicima, pa i u drugim knjigama. Stoga oštro zamjerava ljudima koji se ne bune kada treba naučiti tudi jezik, a svoj bi htjeli znati bez ikakve muke. Šimiću prema tome ne bi, čini se, bio stran ni rječnik na kraju knjige (kao što je to slučaj u Kurelčevu prijevodu *Stopa*) koji bi imao neupućenima protumačiti bogatstvo jezika.”⁹⁰

Objavio je Stanislav Šimić više od dvjesto kritičkih tekstova u listovima i časopisima koje nije uspio ponovno objaviti u knjigama jer nije mogao dobiti potporu za tiskanje kao “nemirnoćudni” hrvatski književni kritik koji je “usvjesnim kritičkim postupkom” svrhovito “utuvljivao u glavu”:

“Jezik kritike nije trač reduše i kuharice, ni referentski izvještaj. Kritika nije pozdravni govor na banketu u počast svečara. Kritik nije trgovački pomoćnik koji govori samo superlative. Kritik nije procjenitelj robe u komisionoj prodavaonici koji procjenjuje robu prema tomu da li je mušterije kupuju više, ili manje, ili je ne žele nikako.”⁹¹

Nije mogao prešutjeti ni “golotinju duha” ni “zloduha u kulturi”, te je “dobro naoružan” izazovno ulazio u svakojake rasprave s čvrstom vjerom u pobjedu, često nezaustavljiv i prečvrst u žestokim polemikama, pa mnogi su urednici stalno bili u strahu od osvete moćnika zbog njegovih ubojitih sređivanja slabašnih tekstopisaca bliskih vlastima, premda su ga jako željeli za suradnika, kako je već apostrofirano, jer je svima redovito podizao nakladu. Stekao je mnoge srdačne prijatelje i štovatelje svoje zadihljujuće dostojanstvenosti i

⁹⁰ Isto, str. 459–460.

⁹¹ Stanislav Šimić, *Jezik i pjesnik*, Zagreb, 1955, str. 8.

nepokolebljivosti, ali i otvorene i osvetoljubive neprijatelje, koji su ga progonili i nakon smrti.

XV.

Stanislav Šimić je odlično prevodio, kao izvrstan poznavatelj hrvatskoga jezika i poliglot, uglavnom probrana književna djela s njemačkoga, engleskog i francuskog jezika. U nekoliko prigoda okušao se i kao pisac na stranim jezicima.

Uredio je nekoliko časopisa: *Orkan*, *Književnik* (1925.), *Savremenik*, *Književnik* (1929–1931), *Slobodni spisi*, *Hrvatski književni almanah*, *Sabor* i dr. Upravo je u tim časopisima imao dovoljno slobode za predstavljanje svojih svesrdno i veselo razigranih te istodobno ozbiljnih, dubokih i složenih promišljanja stegnutih u uzorno duhovite, ugodne i zvonke aforizme, ali počesto i u vrlo neugodne majstorske podrugljive igre riječima, napasna polemička izazivanja, dvosmislene i opake kalambure, duboko ubodljive žaoke “otrovne” žestine, trpke tvrđnje koje je zvao “grdnjama” i “uboјitu misaonost” koja je počesto imala razarajuće učinke.⁹²

Objavio je povelik broj izvrsnih, dobro prepoznatljivih publicističkih tekstova, osebujnoga funkcionalnog stila, obilježenih ugodnim raspravljanjem, čvrstim oblikovanjem i pozorno iznijansiranim usklađivanjem tvrdnja, ali i takve je tekstove više puta iskoristio za slanje nemilih poruka pojedinim suparnicima i njihovim udvoricama. Potpisivao se uglavnom raznim pseudonimima jer nije želio publicističku popularnost, premda se zbog specifičnoga stila nije mogao sakriti, ali od tih tekstova katkada je i jedino mogao živjeti, jer su književni časopisi plaćali izrazito skromne honorare ili nisu ih uopće plaćali. Samozatajno je izdvajao samo petnaestak svojih publicističkih tekstova koji zaslužuju posebnu pozornost, a publicistički stil je smatrao manje vrijednim od književnoumjetničkoga, slično kao i A. B. Šimić kad je pisao o novinama i novinarima.

XVI.

Stanislav Šimić je umro u Zagrebu 7. srpnja 1960. Mnogi književnici (Milivoj Slaviček, Miroslav Vaupotić, Vlatko Pavletić, Tomislav Ladan, Miloš I. Bandić, Čedo Prica, Dalibor Cvitan, Saša Vereš, Mirko Rogošić, Jozo Laušić, Mladen Kljenak, Draško Redžep i dr.) koji su dobro poznavali njegov veliki književni opus, radinost, iznimno široku kulturu, vrhunske izražajne sposobnosti i

⁹² Usp. M. Vaupotić, n. d., str. 7–9.

umijeća, isticali su u nekrolozima da je otisao rano.⁹³ Neprijeporno je stekao važan položaj u povijesti hrvatske književnosti. M. Vaupotić je u uvodu njegovih *Izabranih djela* istaknuo da nije bilo “uistinu takvog prkosnika i oporbenjaka, pisca koji je ratovao sa svim i svakim, možda i sa samim sobom ponekad, ne zazirući od rušenja i nepovredivih autoriteta nacionalne književnosti do prkosnog ismijavanja bezbrojnih suputnika književnih zbivanja...”⁹⁴

Bio je svojevrsni književni sveznalac, ali nedvojbeno i zavržica i svadljivac koji se jezikom i duhom, pjesmom i kritikom, osobito borio protiv duhovnoga siromaštva svoga doba. Govorio je što mu se “sve ne sviđa”, pa je mnogima bio nenadmašni uzor kao istinski borac za bolju književnost, “svaki izrečeni smisao u jeziku” te čovjekovu budućnost.⁹⁵ “Duhovni hajduk” protiv “zloduha u kulturi”, kao nitko prije i nakon njega među Hrvatima, srcem i razumom je promicao “duhovno hajdušvo u jeziku”.

Vlado Pandžić

⁹³ Milivoj Slaviček, *Stanislav Šimić (iz govora na pogrebu)*, Telegram, Zagreb, 15. VII. 1960; Vlatko Pavletić, *Stanislav Šimić (1904–1960)*, Književne novine, Beograd, 15. VII. 1960, 123; Čedo Prica, *Ostavština: Jezik i duh*, Vjesnik, Zagreb, 10. VII. 1960, 4843; Miroslav Vaupotić, *In memoriam Stanislavu Šimiću (tri zapisa o "doktoru" Stanku)*, Književnik, Zagreb, rujan 1960, 15; Miloš I. Bandić, *Dostojanstvo čoveka – dostojanstvo književnosti*, Književne novine, Beograd, 15. VII. 1960, 123; Tomislav Ladan, *Antigramatika i kritika*, Izraz, Sarajevo, 1960, 9; Dalibor Cvitan, *Stanislav Šimić kao kritičar*, Književnik, Zagreb, 1961, 23; mv (Miroslav Vaupotić), *Stanislav Šimić*, Književni godišnjak, Zagreb, 1961; Draško Redžep, *Noćna šetnja*, Odjek, Sarajevo, 1962, 2; Saša Vereš, *Zagrebački portreti – Stanislav Šimić*, Zagrebačka panorama, Zagreb, 1962, 7.

⁹⁴ Miroslav Vaupotić, n. d., str. 9.

⁹⁵ Usp. S. Šimić, n. d., str. 5.

PJESME

LJETNA ZORA

Gledat će te sa trošnoga trijema
Kako ostavljaš u mraku
Selo moje mladosti, života mogu
I miris smilja u zraku

Pozdravlja me sunce dok odlazi grijati
Krajeve koje moje oči ne vidješe
Kada se vrati, čekat će ga
Križati bostan ispod stare trešnje

Zvijezde bježe pred ljetnom zorom
Sunce ocrtava Gradine lik
A ona me s visoka gleda i šalje mi pozdrave
Mojih djedova krik

NEKROLOG ZA ŽIVOTA

Ti mi kažeš kako treba voljeti sudbinu kako god teška bila
Hoću, majko ucviljena, na svom ponosnom kršu i kamenu
Kažeš mi kako treba voljeti i smrt jer ti si me rodila
Hoću, zemljo uplakana, ako umrem na tvom ramenu

KRIŽ

Križ je moj težak i dug
Ali ga strah tjeru da se skrati
I dok mu dio po dio ostaje na tom putu
Postaje mi sve draži

On je svoj otisak ostavio na meni
A ja se polako uspravljam
I ako ga jednom više ne bude
Ne daj mi, Bože, zaboraviti

ČISTILIŠTE

Čujem šuštanje vjetra
i cvrkut cvrčaka što pjevaju do smrti.
Kao da najvluju Jerihonske trube.
Bliži nam se kraj.

Vidim straha sjaj.
Ušao je kroz svaku poru tijela,
kao u ptica što će letjeti po prvi put.
Tama obavija zidove gnijezda.

Krikovi se gube u daljini.
Umiremo polagano u tišini.
Duše se bore u sredini.
Nadaju se biti u visini.

BAKA

Jedna žena stara ispod murve sjedi
Jedna suza mala niz lice joj se slijeva
U naboranoj ruci krunicu drži
Tužnim glasom Gospin plač pjeva

Na povratku u kuću pomaže joj štap
I sunce koje drži zemlju suhom
Ali tek što napravi jedan više korak
Uz par stepenica penje se s mukom

Ti bi htio pomoći joj, ali ona neda
Kad joj vidi muku, bit će Bogu stalo
Iako joj ispod rupca viri kosa sijeda
Kako ćemo bez nje, Bože? Neka je još malo

JESENJE JUTRO

Tmurno jutro, tromost oblaka, teški njihovi koraci.
Pjesma vjetra, vrištanje lišća, kišne kapi na licu.
Svjetlost munje, odgovor groma, strah u žilama!
Natopljena zemlja, izvjesna je trešnja, neizvjesnost!
Postupno smirivanje, malo olakšanje, nada.
Zraka sunca, zatvorene oči, spasenje.

NISI UMRO

Kada mi dođeš onako, kao san,
ne želim se probuditi.
Kada se probudim ovako, nesretan,
želim oči presušti.
Ostala je uspomena koja ne umire
i udaranje grana po prozoru,
usred noći. Moja nada da se javljaš.
Nada da ćemo se zagrliti jednom,
na nebesima.

KADA SMRT DOĐE

Večeras se sjedinjujem sa svojim strahovima
Što su me iscrpili tijekom godina
Strah je tek odmak od trezvenog razmišljanja
Sve će mi se objasniti
Kakav sam čovjek bio a kakav sam trebao biti
Zašto sam toliko plakao kad sam se mogao smijati
Kakav sam život živio
Zašto umirem u ispraznosti

Ujutro će suze jedne žene
Natopiti uvelo stanje moje duše
Tako sinove svoje majke ruše
Ispunjavajući srca crninom

ODA MOJOJ DRAGOJ

Najteže je preživjeti sve ove dane koji mišlju na tebe počinju
Kada odlaze zvijezde i zora svane, sve one sa mnom tebi pjesme posvećuju

A kada tvoje ime na papiru piše, strah me da se ne zapali
Da je bilo moguće voljeti te više, duša i srce u trenu bi stali
I koja bi to smrt bila. Klonula bi glava s osmijehom na licu
Kao da je najljepši san sanjala. Tebe u mom naručju

NOĆI U TUĐINI

Vidio sam kako je bez majke zemljice.
Slonovi se ne snalaze na snijegu.
Žirafe bi bile sretne žrtve, a lavovi siti.
Kome reći?
Moja je sADBINA ne spavati. Moje su noći duge.
Stihovi ih pokušavaju skratiti.

KADA ODEM

Kada ugledaš prazan list
I olovku kako leži na stolu
Znaj da sam otišao zauvijek
Tada zaboravi sve moje pjesme

GROMOVNIKOV DAN 2008.

Nekada nas je bilo lijepo piti.
A sada nas Gromovnik s visoka gleda, ukvaslo vino!
Zagrmi, Ilija! Probudi nas!
Ne daj da istrunemo.

A on nas čuje i pozdravlja noćnim munjama.
A Gomila odgovara
i zapjeva.
I živi Gomila vječno kroz pjesmu.

SREĆA

Srest ću sreću, sreća će cvati
Kao bezbrižni pupoljci
Na miran proljetni dan
Poljubit ću radost, grohotan smijeh
Imat ću nakon svega
Miran, bezbrižni san
Svuda oko mene sreća će cvati
I u toj zemlji sreće
Neću biti sam.

LJUBAV IZ KAMENA

Ne mogu se načuditi ljudima
Kada me pitaju zašto te toliko volim
A ti tako slaba i od tebe svatko uzima
Ja zato još ponosnije na tebi stojim

Volim te iz dubina srca
Za koja nisam znao ni da postoje
Ti si razlog zbog kojeg ono kuca
Kada pomislim kako zastaje

Volim tvoju napaćenu prošlost
Sva imena napisana na ovim grobovima
Ako me na tebi ne čeka budućnost
Neka odmah i moje ime piše na njima

Volim sve slavne priče o tebi
Pogotovo one koje mi je pričao djed
Kako te ni on ni zašto dao ne bi
Unatoč bičevima u prsa, išao je naprijed

Volim i one pjesme što su ti ih pisali
Oni koji nikada nisu skrivali lice
Zbog tebe bi ih uvijek zapjevali
Na Božićno jutro, poslije Zornice

Na kraju volim samoga sebe
I Boga koji me na tebi stvori
Kada umrem braneći tebe
Postat ću jedno sa precima svojim

Marko Čuljak

Životopis

Marko Čuljak je rođen dvanaestog dana mjeseca rujna godine 1984. u Imotskom, jednom od svojih gradova inspiracije. Život živi u selu Bobanova Draga i nikada mu nije palo na pamet promijeniti tu činjenicu iako nije naučio pjevati gangu. U Mostaru, drugom gradu inspiracije, je završio studij novinarstva i napisao neke od svojih najdražih pjesama. M. Č. voli ljeto jer su u tom godišnjem dobu svi blagdani u njegovoj župi te tada u svoje selo dolaze oni koje je život odveo od najljepšeg dijela kugle zemaljske. Također mu je drago za Božić pjevati sve one pjesme koje ga identificiraju sa svim dragim ljudima istoga identiteta. Voli najljepšu i najbolju djevojku na svijetu. Sve ostale podatke iz života smatra nebitnima jer su u ovima satkane sve bitne stvari koje čine čovjeka čovjekom i vode ga kroz život. p.s. srami se svoje prepotentnosti.

STANICE

1.

Pričali smo o razbijanju mjeseca na tople komadiće što se prosipaju po šumi kadrova koje prati monotona naracija. Usporene slike. Slatkasti miris beskrajnog popodneva i otisci bosih nogu u pasjoj vrućini. Smijeh i trčanje kroz more kopriva. Voda i opeklane.

Ubrizgavanje ljeta pod kožu. Do neba i natrag. Skrivanje sunca u rukavu.

Izmišljena zaliha toplijia od mlaza krvi iz posjekotine na koljenu kad letiš s bicikla na strmi seoski put.

Za zimu u velikom gradu.

2.

Voće i beskvazni kruh sa sezamom

Lijeno ljetno jutro

/popodne/

Prazna kuća

/ulica/

Glasovi

Pokošeno sijeno

Uokvireni uzvik u slici/kroz sliku

Prepun. Bogat. Hoda

Zauzima kuću

Grli ptice na žicama

Samoća se okreće sebi

Postaje jesen na putu u kovčezima

I umjesto dima penje se k nebu iz dimnjaka

Kao voda prevrće svijet

I opet u sliku žita

I dokolice među prstima

3.

/Grad je samo moj/
Pogubim se
Tvoju snagu pratim svojim slikama
I prodajem prste
Za sporazum sa velikim noćnim svjetlima
I semaforima
Više puta
Na više načina
Pa korak postaje lagan
Kao muzika
Neboderi plešu
U šarenim koncentričnim krugovima
A grad je tako divan
U ulicama koje mi stoje

4.

Nesanica
Kiša
I crveni obrazi djeteta na slici
Sputavanje
Tišina
Pa muzika
I kistovi za novac
U vjetar
I zimu
Pa dočekam i prođe
Izgovanjanje jer moram
Sebe nasilu
Polako u gorostasnim izmišljotinama
Onda opet tišina
I veliki svijet u kanti za smeće
S jučerašnjim novinama
Me probudio

5.

Sirovo jutro

Sa zvukom ciganskih gitara

Miriše na

Nemoj se probuditi prije sedam da ne vidiš kamo se skrilo ljetо sa zadnje stranice romana

Nabрана zavjesa boje japanske jabuke

Čini da sunce kroz prozor proguta zidove

I oboji sobu u crveno

6.

Trenuci su isparili iz čvrstih, zaštitničkih ruku oceana i stvorili jednu jesen, mladu, nabujalu kao korito podivljale rijeke.

Godinama pokušavam napisati priču svojim žilama, duboko ju utisnuti u kamen purpurnom krvlju slatkog okusa, ali ne uspijevam. Zastanem iz kruga u krug, uvijek na istom mjestu pa krenem iznova.

Možda da sakupim sve ispričane u jedno lice i okrenem rečenicu na bezbroj načina? U liku stranca, u rukama starca pogurenog od smijeha, u obrazima ljubavi, u krilima kukca, da napišem komad iščupan iz crvene smrti sunca

Hoću li, ako poljubim svaku kap kiše, uhvatiti špagu zmaja kojega odnosi vjetar?

Hoću li, ako prođem sredinom mlake na putu, zadržati balon napunjen plinom?

Hoće li leptir, koji je sletio na moje rame, pronaći stan u lišću loze zamrznuvši ju u jesenjoj mladosti?

Jesu li moja slova otirač gostima sage koja se niže iz kruga u krug, iz godine u godinu i osuđena je na trajanje

7.

Tuđe sretne brojeve promiješat ču sa svojima

Prespavali smo sve do jedan ustank

I misli su mi očišćene od prisile

Cijedim riječi iz nečijih presloženih karika

Pretvarajući se da su asocijacije

Srljam u očekivanja i lažem da mogu

Kad gradim kostur od prilika prepisujući neko drugo vrijeme

Tuđe zlato miješam s olovom

I slušam kako ne vjeruješ da je moja motivacija farsa

Upirem stopala o pod da osjetim tlo pod nogama
I slatkast okus još jedne sićušne pobjede

8.

Uz kotao što
Na lijenoj vatri
Ključa
Ključa i kasna
Gusta jesen
U crvenkastom lišću
Žive loze
U pijanom glasu susjeda
Što se klati
Dok priča o svojim godinama
Klate se i uspomene
Na umornoj zemlji
Uz drvene grede
I debele cjepanice
Uz igru svijeća na grobovima
Miriše i reski zrak
Netaknut
I naziru se brda
Kroz noć
Kroz noć se rađa
Povratak
I povratak ključa
U dimu iz kotla
Još mlad
Da dozrije u nekoj novoj berbi
Da pričeka na neke druge priče
I ponese i on na svojim slabim ledima
Teret nekih mračnih godina

9.

Ne razumijem
Samo te čujem
I odzvanja

Glas kao moje najdraže balade
Vučem se
Prašnjavim, uskim pješčanim putem
Koraci sjenčaju tragove
Mjesec je velik i zlatan
Kao smokve u kolovozu
Šutim
I potajno brišem ostatak dana
Kao što smo učili brisati
Sve što stoji na granicama
Punim džepove tvojim željama
Da ih prosipam
I u njima tražim ogledala

Kad mi pronađeš glazbu
Opet ču zatvarati oči
Na otkucaje nečijeg bila urezane u riječi
Mirisati sumrak
I slušati cvrčke
Da počnem misliti jezikom babljeg ljeta
I slušati hrapave glasove u svojim žilama

Kad bježim od toga
Kao da kradem smijeh sa lica
Na tuđim slikama

10.

Jedno veliko „ne znam“
Stoji pokraj nečije sjene
Malo prije sna
Kad zaključam vrata
I prevrnem stranicu
Sve mi se čini
Da brzim, plitkim udisajima
Presijecam nečije korake
Ali je mrak
Vidim te

Kad mi se šuljaš kroz strahove
A od njih ostaje prašina
Uzmi komadiće sunca
Što su mi ostali pod kožom
Kad ponovno učim hodati
Da stanem na kraj sebi
I posudim riječi iz tvojih šaptanja
Da ispišem dan
Nacrtaj mi oblake
Među svojim notama
I tjeraj me da pričam
Kad se želim prenemagati

11.

U nečijim mrzovljno nabacanim opaskama prepoznajem čekaonicu za suze radosnice. Bez točke i zareza.

Puštam nek se rodi novi grad u sivoj utrobi ovoga.
Izvući iz odraza sebe u blatinjavoj lokvi na putu nešto samo moje, a da mi taština ne upetlja prste u korake.

12.

Kao hrana za moj mir
Nečije slučajno izgovorene riječi lijepe se za stranice
Kao plug kroz sasušenu zemlju
Udaram, a tragovi se urezuju duboko
I svaki tvoj trzaj usana je stih
A uporno se trpam u ladice i pokazujem samo površinu
Nema te dok ne kažem da si tu
Mislim u zelenkastim nijansama
Dok čekam da se probudiš
A tvoj smijeh mi tjera vene da iskaču
I plaši me mir koji donosiš jer me odvlači od navika
Samo mučna nedjeljna popodneva u sivom gradu iznose šutnju iz zjenica
Pomirila nas je nečija pjesma, a ja kažem da pjesme lažu
Pretvaram trenutke u pogreške svjesno
Kajanje ostavljam za sutra
Još svjesnije

13.

Mir i tišina
I pepeljara na kat
Složeni ručnici
Par sati do jeseni
Kako se snovi isprazne
Kad postanu stvarni
I kako volim otići
Samo da se vratim

14.

Budi crtež
Na podlozi od umora
Kad pod prozorom
Slušam pijance
Mislim o svemu
Što smo propustili
Jer smo htjeli
Budi obris
Na plavkastom prozirnom
Ogrtaču od čežnje
Da te zatvorim
U muzeju svojih oblika
Koji su stvarni
Kad ponavljam motive
Mislim o svemu što smo imali
Slučajno
Budi moja slika
Da te smjestim
Na sigurno
U knjigu mogućnosti

15.

Tebe semafori vole jer znaš kamo ideš
Netko se smije na balkonu
Stari trijem
Ljeto

Poslige kiše
/Tračnice su tako dobar motiv/
I puno prozora na monotonoj površini stare
žute zgrade
Sve se promijenilo
Ali iz godine u godinu
Sve se događa ponovno

I valjda opet boje prelijetaju po
tim nekim licima
Koja misle da znaju što žele
Sve dok to ne dobiju
Sasušeni klipovi
U beskrajnom polju kukuruza potkraj kolovoza
I starac po žegi poguren hoda
I čupa korijenje duhana
Meni se čini da se tu i nema što pročitati
Glava mi je klonula niz dlan
I imam na licu crvenkasti trag od nokta

16.

Pomišljam na to
Da zatvorim oči
I stisnem kapke palčevima
Da vidim zelene, žute i crne koncentrične krugove
Svaki put kad mi sine da ne postojiš
Ne postojiš jer su se guste naslage žbuke i boje
Nagomilale po slici tebe
Koja je nekad bila u ladici sa
Potvrđama o svjetlucavom djetinjstvu
Čudo jedno koliko ljudi otvrdnu
Na sve i svašta
I stvaram te...svaki dan...iznova
U svakome, a ponekad u bilo kome
I uvijek, ali baš uvijek imaš i lice i osobnu kartu
Ali proklete faze
Otimaju mi ono što je sigurno moje

Ja si otimam tebe
Nesvjesno

17.

Sunce je provalilo
U sobu punu muzike
Zadnji dani ljeta
Rasparali su zavjese
Pa iscijedili tintu
Iz crvene olovke
Sutra će se Jučer
Uvući u zidove
I onda ispočetka

18.

Ja želim biti taj sistem
Čini se da jesam
Lažem vas
/A istinu stišćem čvrsto jagodicama kažiprsta i palca/
Brujim u metaforama, a krkljam u međustanju
I oči mi tupo zastanu na križanju zida i stropa
Jesen se mijenja u meni/Velika je poput psa sa susjedovog balkona

*Ništa više nije zaključano
U žutim kutijama od kartona
Opet gledam
U odraz absolutne šutnje
U staklu
Isprljanom kapima
Sutra
Da zatvorim ponešto
Možda čujem
Samo trag olovke
A možda netko i govori
Ukočen od sumnje*

19.

Ljudi odlaze
I nose sa sobom
Miris plesnih dvorana
Velikih staklenih otvora
I šesnaestog rođendana
Zvijezde su ostale
Raspoređene
Kao slike na zidu
Moje male sobe
Da smo znali uloviti
Trenutke
Da zapečatimo barem jedno
Hvala

20.

Glava postane teška kao olovo. Misli se redaju neizdrživim intenzitetom i brzinom, ali u jednolikim valovima.

Sakrijem glavu pod jastuk i zatvorim oči
/Koji je tvoj problem?/

Rujan je prazan poput vinskih bačava početkom istog. Ushićeno prazan.

Mošt
Grožđe
Drva za zimu
Šuštavo lišće
//DOTAKNI NEBO//

Dotakni ga
Šetnja...duga?

Molećiv oblak s rupcem na glavi/suha zemlja/miriše/nema vlakova...nema*
Sumrak...stara osnovna škola

Pješčani put
Mahovina
/Tišina/
Sunce možeš na izmaku držati poput lopte u rukama
I ono se kroz prste raspada kao perje i prašina

21.

Kao da mi je netko rasporio kožu, rastjerao krv iz žila da napravi aureolu pa se prostre podno mojih nogu da hodam po njoj kao po sagu i raspršio sunce kroz prostore između kostiju pa vratio krv da prsne na suncu i stvori masu koja će pričvrstiti kožu za tijelo i tjera me da trčim, da trčim i da vjerujem da sam od krvi, mesa i sunca

*Ima li mjesec
Žućkastu boju
Kad se gleda
Kroz priču o
Danimu što su
Ostali sačuvani
Od hladnoće
Ili je crven
Pa plav
Pa balon od pjene
I raspuke se
U dlanovima
Samo jer dišeš*

22.

Ispričaj mi priču
Što je to
Tako prštavo
Šareno
Na nebu
Da boji svaku traku svake riječi
Na listovima
Što je to tako veliko
U starim stablima
Da baca svjetlo
Na drvene ljestve
Oslonjene o njihova dna
Što je u stopalima
Da ostavljaju tragove
Na svemu što dotaknu

I kako je čudnovato
Kad koraci pričaju priču
Čak i u sumrak
Kad se upale ulične lampe
I raspletu svoje priče
Pa se grle s pričama koraka

23.

Sanjala sam jučer popdne
Hodam polako. Kasnoljetno. Prepuštajući se...zemlji...osjećaju
Traži i naći ćeš
/Nemoj pretjerano specificirati i naći ćeš/
Obriši tragove srpnja s uzglavlja
I neka torbe čekaju spremne
Ma, zaboravi
Ionako, kao što jedan latalica kaže
/sve je to samo igra/
Zatvori oči na proplanku i dotakni dlanom kost lopatice
Eneida...
Beskorisni sati vožnje
Trula kava
Zastori...nabrani...boje purpura

Srijeda
/Dekadentna je i pomisao odlaska do ostataka rimskog naselja/
Bacam pridjeve dok valjci prelaze preko svježeg asfalta i vodovodne cijevi
strše na ulicu poput dopunskih ležećih policajaca
/Ovo ničemu ne vrijedi/
Andaluzijski pas
Petak
Pokvarit ću dojam
Čitam zvukove i dobro jutro iznenađuje mirne pospance u hladu loze. /
Sanjam kaotično/. Nemojte zamjeriti.
Suhozid...

24.

Zajedno

Usputno mi se usijeca u žile

Plima tvojih očiju

Uvijek kestenasta boja

Proganja

I pretvara pjesmu u priču

Gledam i puštam

Svjesno i nespretno

Ne znam se predomisliti

A kilometre brojim sve lakše

I sve manje oprezno

Znam te još otprije

To sigurno

25.

Ne volim zimu ni vjenčanja ni sprovode

Ni knjige u kojima se čitam ni ljudi koji me tjeraju da mislim da su me do kraja izgovorili

Svakim fragmentom svoga redoslijeda i svaki je cjelina

Ne volim velike dane ni monumentalne osjećaje

Zveckanje drškom žlice o čašu sa stalkom i unaprijed smišljene iste uzvišene riječi

Ne volim kad me pozdravljaju tako da doista mislim da odlazim ili da odlaze

Ili da se u datom trenutku podrazumijeva da glumim odraslost i zakopam nadimke

Volim se pustiti laganim zasijecanjima prve bure rane jeseni

Nedjeljnog popodneva

I osjećaju skrivenog početka koji se sam po sebi tiho nameće

Polako i sigurno bez velikih obećanja

26.

Hrskava nakupina šetnji

Svaki dan isti

Navikneš se

Kao kad mijesač

Zobenu kašu s medom
Lišće se izmjenjuje sa snijegom
Pa s kišom
Pa s pticama
A ti hadaš
I više ne misliš
Što želiš
A što moraš
Ne uspinješ se
Jer tu i nema stuba
Ulicu imaš u memoriji svojih koraka
Glavu možeš spustiti
A možeš i dignuti pogled visoko
I prepoznati maštu
Figura u oblacima

27.

Netko je daleko i to se da pročitati
Previše je revno upisano među redove
I naivno. Izlizano
A ono nešto što je sagradilo i sobu punu muzike
I cijelu državu i što je i moje i tvoje i huče u lokomotivi
I tjera me da pričam i mislim
I vraćam se i dolazim
To nešto je učinilo kilometre relativnima

28.

Kažu mi da je postalo hladno i da već iz dimnjaka sukljaju pare. Kažu mi da bura nemilo šiba i da moja mala sestra niže perle na gumeni konac. Kažu mi da će vrijeme proći i da je sve isto, da me čekaju i da sam njihova. Slušam ih i slušam krv kako kola i slušam oči kako presušuju. Gledam ovo svoje nebo. Kako je nalik smravljenom papru. Kažu da tamo nema ništa novog, a ja se pitam, zašto je meni sve novost, bitna, velika, čudnovata, ali mekana poput melema na ispucalu kožu zapešća.

Čekaju me, znam
I znaju da dolazim
To se vrijeme samo igra s nama

Ja ne znam koja su pravila ovog velikog oblaka koji se vješto mota oko mojih nogu, ali znam da u ovo doba tamo najljepše miriše zemlja.

29.

Ja nisam ništa što se ne bi moglo brzopleti utrpati u riječ ili dvije...
Vatra gori i nebo guta zvijezde...guta ih...a radaju se opet i brojim ih
Pod ruku uzimam komad zraka i miris zemlje da začinim sivo popodne...
Ali opet sam samo nešto što možete strpati u riječ ili dvije
Taština...
Zvijezde su opekle nebo

Odvoji me od pijeska i ucrtaj krugove u njemu
Trebam li sačuvati išta
Ja sam tvoja maska. Imam te
Dodaj mi vodu da polako preokrenem sve

30.

Ruke su složile
Piramide
Izvuci konce
Iz dubine
Da vidiš samo
Obrise igre
Jednom ču stati
Uz travu na putu
I ubrati neku riječ
I mi znamo
Da štedimo na
Sjenama
Na kraju
Razumijem
Poplave vjetra
Čiste
Na hridinama
Golim
U plavom danu
Od jutra

Što pliva
Kroz riječi
Dok zatvaram krug u sreći

31.

Gledam kako nestaje
U laganoj vatri
Jedno proljeće
U iskrama
Baca zadnje odsjaje
Na crvenkasto nebo
Kiša će
Otpuhat će tihu žurbu
I sakrit će suze
U koprenu kasne jeseni
Do prvih bijelih pahulja
Koje će poput mekanog pijeska
Sjesti na kape kestenjara
A mi ćemo otići
Skupljati mahovinu
Za debele poplune
Od ljubavi
Iglice bora
Za radosne darove
Susreta
Čekat ćemo noć
Crno bijelu
Našu
Da upali šarena svjetla
Uspavanki
I polnoćki
Da zasvira skladbe zvonika
Na proplanku
Zagrljenom zimom
I strest ćemo pepeo
Od proljeća
Da slavljeničke svijeće

U bojama
Zapale povratke igrama
Za zimnicu
Za mir
Za doček susreta

32.

Zatvori oči
I ne pitaj zašto prolazim
Zlato i purpur
Pokrivaju sve
Što želim sakriti
Ulice imaju miris
Dogorjele vatre
I svježih jutara
A s nama se
Nevidljivi mimoilaze
Zeleni plodovi
Ljetnih popodneva
Dan je još
I priča mi kako
Ću opet u isti čas
Susresti pogled
U boji napuklog kestena
Znaš
Da zgrabit ću sliku
Od bunila sna
I ponijeti u džepu
Svojih iskrica
Iako šutim
I ne dižem glavu
Iz šarenog šala
Ja znam
Da znaš
Da odnosim pogled
U zlato i purpur
Skriven od svega
Zamotan

33.

Što smo nekad mogli
Pisati bajke
O frakovima i krinolinama
Slušati glazbu kočija
Što smo mogli
Gledati kišu
I prašnjave korice romana
Mogli smo možda
Mogli smo ponekad
Rastvoriti prozore širom
Samo da rastjeramo dim
I vratiti se
Tupiti pera na žutoj pergameni
Gledajući u bistre šarenice vječnosti
Gledati zvijezde
Ispruženi na strmoj stazici
Igrati se života
I bistriti misli
Onima što zovu ih putnici
Mogli smo zapisivati
I uvijek smo znali
Puštati balone punjene plinom
Da pletu se s pjenom oblaka
Bacati iz ruke u ruku
Rukohvate vodenih kuglica
Mogli smo prasak mučiti tkanjem stihova
Naručiti slike i plava brda trzajem usana
Mogli smo i rukama smo pleli jutro
Mogli smo tada, a ja više ne znam

34.

Zamišljam
Da se šuljaš
Kroz trakice
Mojih piskarija
U kasni sat

Da nitko ne zna
Ali ja vidim
Na brojaču sna
Tvoj otisak
I odlazim mirno
U poplune bez riječi
Kao da tvoj dodir
Mi na kapke
Navlači noć
Tu si
Znam

35.

Ponekad poželim
Smijeh
Da se zaplete
U trnje
Na aveniji
Svakodnevlja
Ponekad poželim
Ruku
Da se zaplete
U prste
U šarenoj rukavici
Poželim
Svjetlucavi ukras
Na bijelom zastoru
Običnoga
Poželim
Mladice ruže
U jeseni zlaćanih
Bobica otisaka
Želim ponekad
Tirkizne prolaznike
U svojim zjenicama
I sve šareno
Poput duge

U odsjaju ljeta
Na balkonu djetinjstva
Želim
Ali zakoračim u dan
I gutam napitak
Od ranih pahulja
I crvenom bojom
Pišem i šaram
Svoja zrcala
Zapalim svijeće
S mirisom vanilije
Na humcima želja
Da otjeram prstima
Guste maglice
Šarenila
Da udahnem dan
Koji je siv
Ali je prijatelj
Mojim notama

36.

Dok dokolicu pretvaram u stanje uma i gutam ljeto u izlomljenim komadima

U magli vidim malu povorku stočara gdje se penje uz stare ribarske stube
Zamotani su u bijelo
I svijet se stvrdne poput grumena suhe zemlje.
A slika je sama za sebe komad jednog od dana kad smo stajali
u prvom redu pred pozornicom smijeha.
Pokazat će ti

37.

Mrvice od papira
I mrvice na papiru
Lica na starim fotografijama
I oldtimeri
Šeširi
Baloneri
Swing

Skočim visoko
I napravim crno bijelu sliku od toga
Pa poprskam po njoj cijeli spektar
I zagrlim sve sve sve
Baš sve

Dobro sam
I smijem se
Jer je gužva
Posve podnošljiva...
Kuc kuc
Vrijeme je
Miriše cimet
I čujem
Čujem i buru
I boje i mirise

38.

Moći, a ne znati reći danas iznova
Ja sam tvoje nešto
Svaki put kad me prekoračiš/Isprljaš imaginarnim standardima šarenu haljinu
Zašto lupaš vratima
Nije tako teško
Vratit će se, znaš
Ne izlomim te nikad u sličicama
Kao ono drugo/Kao sve
Slažem te i preslagujem
A kad mislim da nemam više što izvrnuti naopačke/skupiti i pokazati
Kao magnet prilijepi se za žice puno tuđih riječi. Svačijih
Tamo si. U svemu
Ja sam samo dio tebe

39.

Opet će dozrijeti grožđe i mošt će ključati u bačvama
A ja će znati da me jesen oblači u svoju kabanicu i grli mi preostale dane
Pa će hodati po noći

I petljati nogama kroz pokošene snopove trave

Kao da pada kiša

S listovima smokve kraj prozora

Da ne čujem odgovore koje znam

I ne mirišem tursku kavu i vrela popodneva

Da se istopim od mekog glasa i škripe kočnica

Prepoznat ću tuđe oči kad se gledam u tamnim staklima

Sakrit ću se i smijati

A tebi ću obećati

Da ćeš imati godina koliko imaš

Zamisli da ne zamišljam

40.

Ostavljam korake

Oči

Manipulacije

Blato na cipelama

Sve je svježe

I bistro

Ogledalo

Lijepo je

IZGOVORI

1.

Eliminirana potreba za izrazom u istom mahu postaje sjena što te lovi kroz šumu varijacija koje piše sve do kraja do male žute kuće gdje cjepanice u staru peć baca usamljeni lovac na slike krajolika u magli. Tjeraš od sebe i starca sa šubarom i violinu što je rasparala zvučnike u sestrinoj sobi i divovske pčele što se skupljaju na prezrele smokeve a opet si na početku na privremenoj i povremenoj adresi i progoniš mozak da percipira polupoznati glas oduševljeno a ispražnjeno. Glumiš. U istim kratkotrajnim naletima hladnoće pokosi ti kosti svaki put kao prijelazna bolest koju kradeš nekome tko ima svoju sobu punu riječi i muzike pa se puniš time na brzinu prepisujući od nekog tko piše o pisanju u strahu da ne pobegne i smiješ se ko luđak jer imaš tišinu u nagužvanoj ulici osvrnuvši se na mlataranje bezbroj parova obuće oko sebe ti si kilometrima daleko. I zaokružuješ. Priču. Onu bez semafora što se sami namjerno pišu velikim slovom. Onu što nosi sunce u rukavu. I tvoji se koraci ne čuju ni živci napeti ko žice gitare. Svrstavaš se u imaginarnе kategorije dok zaobilaziš patetiku, a prštiš. Priča je gorostasna. Puno veća od nebodera što mi zaklanja pogled na sunce a uporno je nosim u džepu. Je li me to Bog naučio da se ne razbjesnim na lica na kojima uvijek sve piše/prozirna povijest kroničnog oslanjanja na sebe a svi su isti i da trčim dalje i dalje i onda kad mi tišina izmiče za dlaku pa se skriva iza svakog ugla? Da se učim dogоворити sa sobom u masi

2.

Da se smirim i da se progutam ne jednoj razini iznad one na koju su mi navikle

i uši i oči jer su тамо ljudi, onako, baš ljudi bez protokola koje šlepaju za sobom i

fiktivnih obrazaca koje lijepe po koži ispod koje su, ipak, samo krv i meso.

Starac trpa odjeću u kovčeg na kolodvoru. Skrenem pogled na njih, ne znam koji peron. Pričaju o kazalištu i zračnim lukama. ...*imao sam 26 godina... vrhunsko, nema šta....* Piju zeleni čaj. Kradem im fragmente i vodim ih do

granice na kojoj ću se ujutro zaustaviti, pitam se što bi bilo s njima da se načas dekontekstualiziraju. Odlazi platiti račun, pusto je. Svaki put zaboravim ljude od prošlog puta, a inače dobro pamtim lica. Ovdje se priča sama od sebe priča i možeš ju uhvatiti za rep ili glavu, svejedno. Kruži.

3.

Provlačim se kroz bujicu dima i ljudi. Izlazim na ulicu i pohlepno gutam zrak. Nikad ne postižem više od toga. Osjećam kako mi se kožica oko noktiju ljušti i ostaju krvave mrlje. Uskoro će svanuti i odlazim kući. Zatvaram oči i sanjam male vjetrenjače i preplašene ptice koje ih pokušavaju nadmudriti kako bi došle do bobica grožđa.

Čvrst i star miris jeseni dopire mi do nosnica. Izlazim. Vjetar nanosi slatkast okus zraka, a oblaci kolaju ponad plavih obrisa Biokova. Kiša će. U stopalima osjetim trnce instinkтивno ubrzavši korak. Hodam podno njiva. Pletem prste i osjećam kako mi se kralješci preslaguju. Postoji li objašnjenje povremene aritmije mojih udisaja? Postoji li kao i način izbjegavanja olovne praznine u glavi koja se javljala? Gacam kroz lokvu i prelazim na drugi dio puta, šljunčani dio s otiscima kravljih kopita. Moj lik zrcali se u vodi koja postrance leži. Kamen je svuda i bršljan i grmlje i drača. Od podlaktice do dlana još od spavanja osjećam protrnuće. Ruka se klati. Kameničići se gube i zvuče pod mojim koracima. Uspravljam glavu prema nebesima i gledam naum zagasitih oblaka da zaposjednu čistinu. Vraćam se drugim putem. Dužim. Kroz šumu. Izlazim na pokrpani asfalt i dolazim kući.

Jedan najobičniji gutljaj dnevnog svjetla narušio je turobni mir sobe. Ustajem. Zatvaram prozor. Navlačim zastore. Suhozid stoji na istome mjestu kao i prije.

4.

Hvala za sedam godina vjernosti/Hvala i zbogom/
Neke odluke odgađam i onda se one jednostavno dogode...volji usprkos
Gađali su nas i promašili puno puta

Oni se ljute na mene/Što se to njih ticalo/Probudila sam se kasno/
Sada sam sama i ovo sam ja. Ovo je moje čudo na papiru.

Oni su htjeli mene smesti na proplanku šibanom vjetrom, na kamenjaru i travkama.

/Da ne udahnem gusti i čisti miris samo svoga tkiva koji se pleo oko mojih nogu, sve do vrata, zujao oko ušiju i glave/

Ja sam osluškivala njihove urlike i prodala se jutru nijemo.

/Rebra ostaju ispod kože žive, a knjiga nema bez koraka, bez daha/

Ja ću polako pa kud stignem

Sve ih čujem, ali moja koža je postala vrtlog nejasnog divljaštva.

/A ja se smijem/

Više ne marim za poreze ni drvene prikolice ni...ne marim više za pobjedu
jer je utisnuta u pločnik po kojem gazim i ja i oni.

/I to ih boli, znam/

Najviše boli

*Postoji netko tko čeka na dnu ulice uz blatu lokvu od kiše, netko tko nijemo
osluškuje vjetar i namješta žice gitare za igru*

5.

/Duga se ne može lijepo uhvatiti objektivom/Zagrli me i nemoj imati ime/
To je to što tražim od tebe/Ja gledam hrapavu koru naranče/Zašto ona postaje
plava...postaje balon žvakaće gume/Mi hodamo noću magistralnom cestom, a
meni se pričinjaju neboderi/I smijemo se/Maloumno...zapaliti filter od cigarete/
Ja vas volim/Život jednog komadića stakla zrcali se u svitanju koje vidimo na
brijegu na kojem je neka crkva/Sad kad smo stigli/Neboderi su fascinantni i
oni tako divno apsorbiraju škakljanje svjetla/Zamisli samo da se i ovdje mogu
brojati zvijezde/Kako bi divne bile na njihovim staklima/Ali...kao da se sve
iznova rodilo/Harmonija/I šuštanje lišća/Mama kaže da je bilo vruće/Da je
asfalt bio užaren i da su ljudi pokunjeni hodali između velikih zgrada/Ja se,
naime, ne sjećam/

6.

Ne mučim se. Kad progutaš paradokse i apsorbiraš dojmove od prenemaganja
prije par dana/kao svake subote ujutro sinut će ti da smo trebali poslušati do kraja
sve ono što je došlo paralelno sa pospremanjem sitnih prilika za popravljanje
grešaka od preklani i skupljanje otpalih trenutaka kad nam se slučajno posrećilo.
Imaginarni kriteriji i tjedni raspored su opet zamglili prozore. To nešto je bilo
veće i bilo je cijelo, a uporno je cirkuliralo svjesno oko stola za kojim smo se
igrali analize tabu tema. Nije se moglo prespavati. Opet onaj osjećaj ogoljenosti
asocijacijama. Ponedjeljak. Telefon. Mrmljam da imam situaciju jer se bojim
da mi ovaj put neće ispasti as iz rukava.

7.

Filmski

Sporije

Neurotična sam

I sretna

/Raspravimo o problemu promatranja pri vrhu neočišćenog prozorskog stakla/

Ne ide mi danas
Pokucajmo Noćobdiji na vrata
Uvijek nekoga motre
/O čemu se, dakle, radi/
U taj mah šušne nešto za vratima
Čujem nekoga kako bahato hoda i, čini se, ima zračne jastuke u papučama
/Zaključano je/

Mjesec će biti crven
Pokvarit ću večer
Trudim se
Stani/Plavičasta svjetla/Uvijek zemlja/Svi gledaju u daljinu/Zaraženi/
Prišapnite mi, samo se čini da ne slušam
Kolektivna psihoza
Uživam
Imamo potencijala
Bobičasto voće djeluje kao sredstvo za neutralizaciju naznaka psihotičnih stanja/Izostavih premise jer ih ne želite znati/

Duboko udahni i odvaži se na korak do ruba zidića na kojem sjedi taj poznanik. Zagrabi vodu iz presušenog zdenca. Proreži zrak komadićem papira. Rasprsni pravila. Imaš dvije ruke. Dovoljne su...

8.

Crveni karton za muziku kad moraš biti spreman na iznenadjenja i na ono nešto malo loše što jednostavno mora biti prije eksplozije mira. Pusti muziku da otopi snijeg i neće ti ni trebati jakna. Pročitaj se između redova i reproduciraj naučeno automatski. Lakše je ponekad štreberski jer nema inspiracije za više. Mama će čekati s večerom, a još koji dan i glasnice puštam u nečije tuđe ruke. I zima će postati vruća još više nego srpanj i to samo od hoda kroz šumu violina. Opet.

Lajtmotiv se prosipa kroz prste kao koštice limuna i nespretno se pokazuje svima.

Dok imam svijet pred nosom u samo jednoj točki i odbijam ga zapisati jer nema svrhe osim ako je svrha samo sebi, a to smo prerasli i bauljam po

sjećanjima svoje mame na neke bolje godine, a ona nema ništa protiv, dapače.
Izlazim na ulicu i nosim crveni šal.

Ulica je puna vlage i tragova prevelikog broja dana što su se upetljali između svijeta pred mojim očima i onoga iz kojeg moram iskoračiti. A hladan je dan i prosinac se isprepliće sa svojim odrazom u reminiscencijama na nešto što znači samo od sebe na puno više načina od ovog koji mi je zacrtan u memoriji svakodnevne trase od točke A do točke B i navečer ču prestati misliti. Tako je put pravocrtan, a soba puna muzike ostaje daleko.

Vraćam ti i sjećanja i šal. A trebam cipele koje ne propuštaju vodu.

Od potiskivanja neminovnog glas mi je postao hrapav. Meni su mirisi asocijacije pa ne znam pronaći riječi da te podsjetim.

Kad letimice prozujiš kroz patetične stranice zgužvat ču ti svaku hladnu riječ zajedno sa svojim papirima. Potajno su mi se upisale među crte na dlanovima. Kad je godina na izmaku čini se posuđenom, a trebam ju moći naučiti.

Slušam ljeto kako ti se šulja po obrazima i uvijek me tjera da mislim na brojeve koji su ostali, a riječi spajam u nakupine i zovem ih pričama.

Pred vratima mi nagomilan trune onaj miris što podsjeća na ljeto, a topli okus vina mi čini ruke većima dok plačem jer se razbila bočica parfema i električna grijalica mi rastapa cipelu od umjetne kože. /Kao da ti nije jasno da mi je naprosto svejedno otkud si i zašto to ponavljam po tko zna koji put?/
Ruke kao da su tuđe. Cigaretom spržim hlače i porežem se na komadić stakla. Film zastaje na onoj epizodi s dobrim pjesmama. *Dobrim starim pjesmama.*

U sobi punoj muzike večeras je hladno jer nismo imali vremena ni živaca skupljati drva ove jeseni pa spavam na spužvi na podu stare dnevne sobe. Ruke su ti mekane poput neizgaženog snijega. *Igram se šalom što mi visi oko vrata.* Ove godine smo zamalo imali bijeli Božić pa mi je temperaturni skok udario u glavu i pomrsio račune. Lažno samopouzdanje me tjera da mislim naglas i nesuvislo gestikuliram. Posjetit ču te u tvom velikom gradu i raspravit ćemo sve do jedan problem od životne važnosti, ali tek na proljeće. Previše sam, naime, od krvi i mesa da me ne bi dirale sitnice. A sad je tu sve ono što treba biti i ništa više.

9.

Vežite se

Mislim da smo upravo krenuli

/Zašto se uopće trudim/

Nedostaje mi ono kad smo ponekad znali razmišljati o tome što će nam nedostajati i trpati to sve u ladice “onoga što se zapravo ne događa”

Ali...dogodilo se

Ne bih u detalje, ali već mi je dosadno.

To su već godine što stoje u razmaku. Tada sam izostavila premise, a sada ih se ne sjećam.

To je bio samo estetski trik. Makar vam se ne čini tako.

Skupila sam ono što je samo vaše i ozbiljno mislim to pokazati ljudima. Neka još jedna faza ode u vjetar.

10.

Mjerim tišinu u stupnjevima i zatvaram oči pred brojevima

Koji se blesavo preslaguju i čekaju da ih pamtim

Tuđe prepirke slavodobitno preuzimaju prvo mjesto na listi prioriteta

I ne da mi mira žulj na kojem stojim

A upozorenja siluju površinu kao para kad otvara poklopac posude prepune proključale vode

Gledanjem sebi kroz prste borim se protiv dosjetki koje smišljam

11.

Podlo, a naivno. Probudi me svaki put kad pokušam slagati rime.

Više me nema tko podučiti. Ljutnja je pobrisala krugove u pijesku, raspucala balone od

sapunice i stojim tamo gdje smo slikali vedute. Sad se bojim da nemam što reći. Zaobišli smo

lunapark, ali smo se uspjeli pogubiti tripot u jednom popodnevnu, kružiti oko svega oko čega se moglo kružiti i sažalijevati ljude koji nemaju vedro nebo i svinjac pored kuće i smijali smo se. Odgovori se podrazumijevaju i tišina i dalje nije neugodna, možemo ispočetka, a možemo i prešućivati i optuživati slučajnost. Meni je svejedno. Ja ne vjerujem da je od nečeg onakvog mogla ostati samo površina. Premošćujem ono što stoji na putu do tamo gdje neke stvari uvijek ostaju iste.

12.

Hajde posudi od tuđih polupijanih pregovora inspiraciju za prvi čin. Pa prepoznaj upozorenje u zvuku tipkanja što trga brižno prikupljene razloge za nesanicu. Dok prepričavaš jedno te isto kroz tko zna koji po redu sustav znakova, prepoznajem te i sad ja posuđujem tvoje izgovore kao karike. Uvijek da mi učvrste lanac. Osuđujem te odajući počast tvojoj radosti zamaskiranoj u strah od ustajalosti. Ne moram smisliti nikad ništa novo.

13.

Slušam trabunjanje za susjednim stolom

Dok se pokušavam koncentrirati na eliminiranje suvišnih stanica u ovih par godina

Što su se na brzinu ugurale u čekaonicu

Svrstavam sunce u onu istu ladicu, a mrak se kao tinta prosipa po neobrađenom drvu

Zgusnem se u fraze i zaboravim probadanje unaprijed poznatih izgovora
Zašto me izvrćeš naopačke pretvarajući se da me čuvaš?

Na što se potroši mehani miris koji me svaki put povuče za jezik?

Najprije instinkтивno požalim pa prevrćem po tome uzduž i poprijeko
Tek kad odeš, shvatim pitanja

Iz kruga u krug

Slampavo pretvaram svoje analize u show patetike

Svaki put kad se vratimo na staro i odlučimo ganjati vjetrenjače

Nesvesno preuzimam glavnu riječ i osvijestim se tek kad ti vidim iskolačene
oči

Pa blijedo izrekneš svoj stav koji ti je sve manje proturječan s postupcima

Znam da se vraćaš

Sutra opet bijesno trgam papire ili ih izgubim

Ne moraš uvijek znati definirati svoje razumijevanje

Ponekad je dovoljno planirano se smucati ulicama i plašiti prolaznike

Sve češće mi je bitno da znam da se teško mijenjaš

Zato ti, s vremenom na vrijeme, dosađujem glumeći detektiva

Prokockat ću i ovu priliku za stvaranje slike kakvu su nas tjerali da pokazujemo

Jer znam da ih je ostalo još bezbroj

U ŠALICI KAVE

1.

Intermezzo

Dim u kafiću

I bljuzgavica na putu

Kao da se igram s njima

Kolektivno nesvjesnog

Bez jutra

S debelim naslagama prašine

Na policama gdje su složeni manifesti

Tromo

Sutra sladunjava

Već vidim zgužvane papire

Možda ostanem

Svejedno

2.

Za rani doručak pojeli smo sutra od jučer

Podgrijano

Ostala je prazna šalica od kave

Sa debelim talogom

I čipkasti stolnjak

Razbacane fotografije na panou

Pune sebe

U raskoraku

3.

Izlaziš naglas

Iz umotanosti u nonšalantne kretnje

Preglasno
Dok šutim
I slušam vas
Kako mi pokazujete
Koga trebam samo upoznati
A koga procijeniti
Ja sam tu da mislim
Što znači koji trzaj obrvama
I da znam što treba reći
Utrpavam se nespretno
Ali svojom voljom
U ulogu svjedoka
I prolazim
Da ne bude komešanja i ljutnje

4.

Razbacana pitanja
Na koja ne mogu
Pronaći odgovore
Ni u suludom šarenilu jastučnica od mašte
Sjedimo na krovu
U šuštavim balonerima
I njišemo noge od gležnjeva do stopala
Onda mi sine
To su oni čovječuljci
Što žive u aparatima za kavu
I tako je lijepo
Zabijati se u planete
Leteći s kometima
Volim scene bez montaže

5.

Večer ima okus macchiata i zvuk neke pjesme koja govori o odlasku u Boston. Tako je topla večer poput sobe sa malim svjetлом u kutu...i volim zaviriti tamo...i kao da se ništa nije ni pomaklo s mjesta.

Grad je tako velik...

Bacit će te kroz prozor
Ne možeš ni zamisliti kako lako
Bolje da se smiriš
Nestat ćeš
Jednostavno
Kao magla ujutro
Kao ptice u jesen
Smiri se
Kao žice harfe kad popucaju
Imam harmoniju
Šarenilo
Vlakove
I svjetla
I bez tebe

6.

Sad smo zeleno zamijenili crnim i otišli u nove pobjede/uvjetno rečeno.
Neboderi su odlučili reflektirati zvijezde možda da mi dokažu kako nisam
u pravu. Svako ja ima svoje drugo. Bolje je kad to ne znamo jer onda ima
fantastike. A zvijezde? One su tabu tema.

7.

Strahoprazan prostor
Zbog tvoje euforije
I svačije
Kad znaš da plaćeš od sreće
Al samo na par sati
Od srca
I brutalno te vrati u stvarnost
Jedan od onih ponedjeljaka
Svejedno hvala
Grad se ugasio u svojim neonskim svjetlima
Tišina mi je uvjek lijepo svirala
I vidimo se opet
Kad povedem nekog koga volimo
Nekome koga volimo
Da odgodimo sutra do preksutra
I da me zbole čeljust i grlo od smijanja

8.

Hoćeš da i tebi moć sadašnjeg(svejedno) trenutka ironično pomuti planove kao uvertira kaosu koji iz dana u dan pred tvojim očima utjelovljuje što ti je najviše priraslo srcu? Opusti se.

Ne mogu (te) izgovoriti do kraja

Moje male stanice u vječnom dnevniku patetike izbrušene u kalupe točno da se umetnem i meškoljim raspitujući se kod susjeda nadolazi li im uredno gorostasna kišno zimska mučnina s mirisom losiona za tijelo koji podsjeća na baš taj neki period života, svaki baš svaki put kad jedan od narednih dana posvete isključivo inventuri samoizgovaranja pred očima za koje znaš da samo nijemo prate.

9.

Kao da se praznim

Ali ono što kažem mora ostati čvrsto i

/ne znam odlijepiti riječi od značenja/

Ne znam prestati s pogreškama u interpretaciji

Prevodim

Kroz mene možete gledati jer me nema, ali...

Neprestano mjerim

Mjerim život u kilometrima

Moj život vozi bicikl sa izduženim visokim upravljačem

I povremeno zastane na klupici u parku da me pričeka

Onda opet polako krene...i kažu da igra poštено

10.

Ponešto znaš efektno završiti, a ponekad se samo ne želim svađati s tobom jer to ne znam.

Izmišljaš zabrane i pravila. Teške riječi.

Ali znam da su tuđe i znam zašto nisu tvoje.

Ponesi poeziju sa sobom

Stane u džepove bez muke

Sanja Zadro

PJESME

ZAKLETVA

Živio sam u jedno davno vrijeme
bogato neljudima
siromašno razumom,
praunuci!
Gladni smo bili zemlja moja i ja,
praunuci!
Bude li zemlja naša jedanput slobodna
podignite hram istini,
praunuci!

ZA GOLI ŽIVOT

Onima koji su za moju budućnost podnosili najviše žrtava,
mojim roditeljima i mom bratu.

Ne mogu da zaspim kad stalno slutim
topot konja, orgatanje kola
i njega čujem, njega vidim
kako umornom rukom zamahuje bićem u prazninu
i viće glasom Mučenika:
- Ist! Ot! Ist! Ot! Ista! Ista!
Još samo malo Bubane
i dinar je u džepu!
Krvava para nagrada Mučeniku
sutra će za kruh nasušni otići.
A njemu Mučeniku
njemu će ostati
- Ist! Ot! Ist! Ot! Ista! Ista!
Još samo malo Bubane
i dinar je u džepu!

LAKU NOĆ

Kad god bi nas polegla
mama je rekla - Laku noć.
i mi smo šapnuli - Laku noć,
laku noć! Mama!
Tako smo se od nje rastajali
obuzeti snom
začaranu igramu
do sutra.
Ona bi tiho izišla
tiše i nečujnije od mjesecine što se uvlačila
kroz starinski, visoki prozor
u izbu gdje smo spavali.
Još smo čuli kako bi brava teško škrinula
i više nije bilo
ni petrolejke u tiho seosko večer
ni majke.
Nismo čuli ni jedan njezin korak,
ukrala nam ga meka trava dvorišta,
ista ona trava koju smo ljubili i gazili
u igrama dječjim,
ista ona trava koja nam je skrila zrikavce.
Nikad više zrikavaca,
a sve kao da zriču.
Nikad više zrikavaca
u ovoj betonskoj pustinji
u ovom pustom gradu.
Nikad više zrikavaca.
Tek tihi vjetar s Juga
nanese kadikad miris dalekih cvjetova
cvjetova iz našeg dvorišta,
nanese toplinu dalekih južnih mora,
nanese daleke pjesme veselih pjevača,
zriku zrikavaca,
i najljepše pozdrave
nanese pozdrave minulih ljeta,
nanese najdraže pozdrave među njima,
pozdrave naše majke
u tiho seosko večer
Laku noć! Laku noć!

NERETVA, RADOBOLJA, BUNA I BUNICA

Kamenje i žal kupaju njih
i one njega.

K' o vedre oči uplakane djevojke
Neretva, Radobolja, Buna i Bunica
od izvora do ušća
do Delte
do Mora
kroz Mostar
kroz Hercegovinu.

Vedre i jasne od izvora do ušća
duboke k' o zjene uplakane
vedre i bistre
do kamena i žala
do dna.

Neretva, Radobolja, Buna i Bunica
od izvora do ušća
kroz Mostar
kroz Hercegovinu.

Bistre i bučne
očaravaju
kroz Mostar
kroz Hercegovinu
od izvora do ušća
do Delte
do Mora.

Rijeke drage,
Neretva, Radobolja, Buna i Bunica
kroz Mostar
kroz Hercegovinu.

HUMSKA ZEMLJA HERCEGOVINA

Humska zemlja Hercegovina pusta
od Ivan planine na sjeveru
Biokova na zapadu
dalje iza Veleži na istoku
uz Neretvu do Delte
do mora!

Humska zemlja Hercegovina krševita
odgojila kršne sinove Hercegovce
pa ih pusti svijetom.

Neka se seljakaju!
Neka se potucaju
od Nemila
do Nedraga!

I stoljećima tako životari

Humska zemlja Hercegovina.

Životare s njom ili bez nje
njezini sinovi

Neretljani, Humljani, Zahumljani - Hercegovci
životare po prostranstvima tuđih zemalja
tuđih kontinenata
tuđe Južne i Sjeverne Amerike
tuđe Australije, Kanade
svukuda po Europi nakraće
ili zauvijek.

Humska zemlja Hercegovina krševita
naša zemlja pusta
Domovina naša.

Tko je od nas dvoje proklet?

Tko je od nas dvoje sirotan?

Humska zemlja Hercegovina naša najdraža.

Tko je od nas dvoje uklet
pa da smo mi nepotpuni bez tebe
ti bez nas.

Tko je od nas dvoje uklet?

Ti sa svojim ljutim kršom

Ti s velikom planinskom brzicom
bistrom i bučnom Neretvom
ili smo ti ukleti
mi tvoji sinovi?
Hercegovino!

Zemljo!
Domovino!
Kako ti se odužiti
mi, što si nas u tuđi svijet poslala
mi, rođeni pod ukletim zvjezdama
mi, čitavog života bez tebe u tuđini.
Kako ti se odužiti
za mlijeko što smo ti ga majko
na tvojim prsima dojili
na djetinjstvu što smo ti ga majko
na tvojim stijenama proveli.
Pusta zemljo naša
Domovino naša
pusta kada su te momci ostavili
pusta kada djevojke čekaju nedočekane mladiće
pusta kada majke i očevi u potaji
vape, vape!
Sijedi očevi, stare majke
čekaju, mole, vape
do groba čekaju
mole, zaklinju Boga i Nebo
mole za povratak sinova.
Mole stare majke i zavjet čine
mole se svetom Nikoli Putniku
Bogu se mole.
Sinovi im ne stižu,
a sijede im kose
majkama
očevima.
Sijede im kose
odmiču godine
sinovi im stići neće
nikada, nikada!
I tako na godinu jedno pismo
sitni božićni darovi
razmjena dobrih želja.
Hercegovina zemlja Humljana, Zahumljana,
Neretljana
jedna zemlja
jedan narod
od kneza Mihajla na ovamo
narod humske zemlje

narod Hercegovaca od Herceg-Stjepana naovamo
zemlja Hercegovaca
domovina Hercegovaca
zemlja naša
domovina naša.

Tko je od nas dvoje uklet?
Tvoji su li nas stari narodi ukleli
narod Ilira
ili ti neki stariji narod
netko nas je ukleo
zemljo naša
domovino naša
Hercegovino
Zemljo
Domovino!

PISMO POKOJNOM OCU

Oče, davno si otišao
na vječni počinak i
uzalud dozivam tvoj topli lik.
Tvoj tužni osmijeh me prati
i tvoje riječi
bit će bolje
me vode.

Znali smo se,
dobro smo se znali
kad smo u mašti gradili
dvore, vinograde, voćnjake.

S tobom je sve nestalo.

Sijedim ti
i dozivam tvoj topli lik.
Tvoj tužni osmijeh
dugogodišnjeg bolesnika
me prati.

Nikad ništa nisi tražio
jer si imao golemu nadu
u nas.

I uspjeli smo.
Svi jedemo svoj kruh,
kako si želio.
Unučad rastu.
Ja ti sijedim

i sve više se vraćam u prošlost
gladnu, bosonogu, golu
ali bogatu uz tebe
uz tebe blagoga
uz tebe toploga
uz tebe brižnoga:

Danas je pusto bez tebe
pusto u duši.

Nemam s kim graditi
kule u oblacima.

Nemam s kim podizati
vinograde
voćnjake.

Svi su drukčiji od tebe
svi su samo svoji
ti si bio moj

sav moj
ti si bio naš
sav naš.
Pusto je bez tebe
golem ponor u duši.
I dozivam te,
dozivam tvoj topli lik
dozivam tvoje blage riječi
bit će bolje
bit će bolje!

JA NOSIM SVOJ BROJ

Ja nosim svoj broj prognanika
svih mojih prognanika.
Ja nosim svoj broj stradalnika
svih mojih stradalnika.
Ja nosim svoj broj vojnika
svih mojih vojnika.
Ja nosim svoj broj
aluminijsku pločicu oko vrata.
Ja nosim svoj broj
dok kročim svojom zemljom
porobljenom
razrušenom
popaljenom.
Ja nosim svoj broj
pod svojim nebom
pod svojim zvijezdama
pod svojim suncem.
Ja nosim svoj broj
dok kročim.
Ja nosim svoj broj dok me nestane.
I kad me ne bude više
naći ćete moj broj prognanika
moj broj stradalnika
moj broj vojnika
aluminijsku pločicu o vratu.
Ponesite moj broj
svoj broj
naše brojeve ponesi!
Ponesi!

Ponesi!

Ponesi!

ŽELJE

Da mi je još jedanput
iz dubokog hlada oraha
pogledat na visine Biokove

u proljeće dok je još
snijeg na planini,
cvijeće u dolini,
tek izleženi tići u šipražju,

janjci na pašnjaku.

Da mi je još jedanput
udahnut svježinu jutra
koja s planine silazi

u mirnu dolinu,
u Imotsko-bekijsko polje,
i okolne brežuljke
zabijeljene rascvjetalim trešnjama.

Da mi je još jedanput
živjeti taj sretni dan
djetinjstva.

Da mi je, da mi je.

Viktor Tica

Životopis

Viktor Tica je rođen 12. travnja 1945. godine u Donjim Mamićima, župa Ledinac gdje je završio šestogodišnju osnovnu školu. Sedmi i osmi razred osnovne škole, te prvi i drugi razred gimnazije završio je na Širokom Brijegu, a maturu u Mostaru. U Zagrebu je diplomirao na Medicinskom fakultetu i specijalizirao internu medicinu. Liječnički staž odradio je u Bjelovaru, a potom u Grubišnom Polju te u Grudama. Godine 1976. doselio je u Lipik te radio u Bolnici za rehabilitaciju. Domovinski rat ga zatekao na radnom mjestu u pakračkoj bolnici. Uz bolesnike je ostao do njihove evakuacije u Kutinu, Popovaču i Zagreb. S obitelji, ženom i troje djece, dospio je u progonstvo te se zaposlio na mjestu interniste u Domu zdravlja MUP-a Hrvatske. Nakon oslobođenja Lipika vratio se u lipičku bolnicu gdje je obavljao poslove ravnatelja.

Piše pjesme od gimnazijskih dana i objavljivao je po književnim časopisima. Napisao je veći broj priča za djecu i nekoliko dramskih tekstova. Objavio je knjige: *Rat i progonstvo* – male priče iz Domovinskog rata. Zagreb, 1994., a u kojoj je opisao svoje doživljaje iz vremena rata od 1991. do 1993. Objavio je zbirke pjesama *Kamen na kamenu* : povratak stradalnika. Daruvar : Daruvarska tiskara, 1997., zbirku novela *Prsten na dnu mora*: Pakrac : Matica hrvatska, 1998.; zbirku pjesama *Pjesme*, Požega : Matica hrvatska, 2006.; dramu *Hrvatska trilogija*, Pakrac : MIK II, 2008.

INTERVJU S DRAGANOM NUIĆ-VUČKOVIĆ

Razgovor s akademskom slikaricom Draganom Nuić-Vučković, dobitnicom mnogih nagrada na području umjetnosti, članicom ULUBiH-a, HDLU-a, jednom od osnivačica ULU EN FACE i jednovečernje izložbe *Privatno i javno*, koja je ujedno i moja dobra prijateljica.

1. Kakvi su bili tvoji početci, kad si osjetila poriv ka likovnom stvaralaštvu i što je utjecalo na tebe?

Od malena sam uvijek crtala, to me najviše zabavljalo. U vrtiću smo imali kreativne likovne radionice. Sjećam se posjete jedne Francuskinje, likovne pedagoginje, koja nam je otkrila zanimljivu tehniku *grataža* i te radove još čuvam. Curice su maštale da će jednom biti stjuardese ili balerine, a ja sam uvijek htjela biti slikarica.

2. Reci nam nešto o svom školovanju, jesи li dobila potrebne informacije ili ostvarila afirmativne kontakte sa svojim nastavnicima ili profesorima vezano za tvoj umjetnički razvoj?

Školovala sam se u Metkoviću i to su bile dobre škole, osnovna i srednja. Voljela sam jako nastavnicu likovnog odgoja, Lajlu, bila je mlada, zanimljiva i kreativna osoba, a imali smo i dobro opremljen likovni kabinet i male bilježnice u koje smo zapisivali osnovne pojmove likovne teorije. U srednjoj školi usmjerenoj obrazovanja, ja sam išla u pedagoški smjer, profesorica umjetnosti je zaista voljela svoj posao, bila je to teorijska nastava u kabinetu za umjetnost, s tamnim zavjesama i projektorom gdje smo gledali reprodukcije djela iz povijesti umjetnosti, analizirali ih, prepoznavali za ocjenu, uočavali sličnosti i razlike pojedinih djela i stilova, i tada sam ja već znala da želim studirati likovnu umjetnost. Moja nastavnica Lajla još radi u Metkoviću i uvijek je inspirativno doći u njenu školsku radionicu. Bavi se slikarstvom, te smo zajedno i izlagale.

Na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu diplomirala sam 1991. godine, interdisciplinarni studij slikarstva i povijest umjetnosti na Filozofском

fakultetu. Nedavno sam magistrirala na poslijediplomskom studiju slikarstva na ALU u Sarajevu.

3. Postoje li osobe ili uzori koji su bili presudni za tvoje stvaralaštvo i koliki je njihov utjecaj?

Obzirom da sam ja voljela likovno stvaralaštvo, da ostanem dosljedna u svojoj želji za budućim zanimanjem, sigurno je presudna bila nastava likovne kulture u školi koja je zaista bila kvalitetna, i imali smo je 2 školska sata tjedno. Likovni nije bio nekakav „sporedni“ ili manje važan predmet od drugih, i nije bio predmet kojim bi se podizali bodovi za projekat, a posebno ne likovna umjetnost u srednjoj školi. Moja je majka uvijek nešto crtala, i dobro je crtala, roditelji su me podržavali u želji za studiranjem umjetnosti.

Svakako moram spomenuti svoga profesora na Akademiji, Zlatka Kesera, izvrsnog slikara i pedagoga, čiji su mnogi bivši studenti danas vrlo uspješni na hrvatskoj likovnoj sceni.

4. Gdje bi se svrstala po pitanju umjetničkog opredjeljenja i gdje te drugi vide?

Pa danas je teško govoriti o svrstavanju u smislu da pripadate nekom likovnom pravcu ili stilu. Kod svakoga od nas može se naći elemenata nekog stilskog pravca ili u formalnom smislu sličnosti s nekim drugim umjetnikom, ali mislim da je moje slikarstvo osobno, ono ima elemente tzv. infantilnog, dječjeg prikazivanja stvari, svakako ne zbog neznanja za drukčijim izražavanjem, niti zbog nekog trenda, nego je to jednostavno moja umjetnička težnja.

A gdje me drugi vide? Prepostavljam da misliš na likovnu kritiku. Ozbiljnija likovna kritika je malo dalje odavde, a kada uspijete negdje dalje, u većim sredinama, kada imаш izložbe u renomiranim galerijama, još ako su one pozivne,

onda je to pokazatelj gdje vas drugi vide. Ako nešto uz to i prodate, a da nije komercijalno, tim bolje. Samo to mi se uvijek događa negdje dalje.

5. Dobitnica si nekoliko nagrada na području umjetnosti. Koliki značaj za tebe one imaju?

Strukovne su nagrade uvijek nešto pozitivno, kao i bilo kakve druge nagrade. Dobivala sam ih za crtež i slikarstvo u BiH, na skupnim selektivnim izložbama i sve su mi jednako drage. One su meni poticajne za dalji rad, to je potvrda od struke da ono što radite vrijedi, jer iza svake te nagrade stoji stručni renomirani žiri. To je ujedno i dopuna odgovora na prethodno pitanje gdje me drugi vide. Veliko priznanje je objema nama što smo uvrštene u kolekciju Umjetničke galerije BiH u Sarajevu, to je svakako potvrda kvalitete našeg stvaralaštva.

6. Tvoj suprug Nikola Vučković također je umjetnik. Koliko nadopunjujete jedno drugo, smatraš li to prednošću ili nedostatkom i na koji način se to manifestira?

Nikola je moj najbolji učitelj, nadopunjujemo se međusobno, i to odlično funkcionira. Više sam ja učila od njega, naravno. Nesebično dijeli svoje znanje i umjetničko iskustvo posebno mladima. On je moj najbolji kritičar.

7. Obzirom da radiš s mladima, utječe li to i u kojoj mjeri na tvoj kreativni rad?

Ja radim s gimnazijalcima isključivo teorijsku nastavu, tako da oni ne utječu na moj kreativni rad, kao što bi vjerojatno utjecalo stvaralaštvo učenika osnovne škole ili djece predškolskog uzrasta. Njihova ostvarenja često nadahnjuju. Sa svojim učenicima kroz likovnu sekциju povremeno radim praktičnu nastavu i to ne koliko bih htjela, zbog nedostatka radnog prostora. Meni je s njima draga raditi, jako volim svoj pedagoški poziv.

8. Tvoj suprug i ti ste organizatori izložbe „Privatno i javno“ koja se održava u vašem vrtu već nekoliko godina, prenesite nam iskustvo?

Prvu skupnu izložbu u vrtu naše kuće u Širokom Brijegu, Nikola i ja organizirali smo u ljeto 2003. godine. Po Nikolinoj zamisli, tu su se trebali okupiti svi do tada mlađi diplomirani umjetnici sa Širokobriješke likovne akademije i njegovi bivši studenti, s po jednim radom, da se vidi tko što radi, da se izmjenjuju iskustva, nove ideje i sl. Odaziv je bio velik kao i posjeta toj jednovečernoj izložbi. Naziv „Privatno i javno“ dala je naša prijateljica, akademska slikarica Kornelija Bajalo, koja je studirala i godinama živjela u Bruxellesu, gdje se slične izložbe organiziraju u stanovima i ateljeima, ulicama... Nastavili smo s tim aktivnostima svake godine pozivajući druge mlade umjetnike, diplamate, i starije renomirane umjetnike, prijatelje iz BiH, Hrvatske, Belgije, a ove godine iz Makedonije, Srbije, Šri Lanke. Izložba je već

poznat likovni događaj na koji se rado odazivaju mnogi stariji umjetnici. Već 5. godinu dodjeljuju se i istoimene nagrade, metalne skulpture koje je izradio Nikola, a dodjeljuje ih stručni žiri mladim umjetnicima za najbolja ostvarenja na izložbi.

9. Jedna si od osnivača lik2ne skupine En Face koja se već neko vrijeme uspješno predstavlja diljem BiH i Hrvatske, reci nam nešto o tome ?

Udruga likovnih umjetnika En Face proizašla je iz manifestacije „Privatno i javno“, i to opet po Nikolinoj zamisli, i opet iz njegovog entuzijazma i želje da mladima na taj način pruži priliku za zajedničkim djelovanjem, i naravno sa željom da ih to drži aktivnima, da stvaraju, surađuju i izlažu, posebno oni koji su ostali ovdje u Hercegovini. To je u početku bila poveća skupina od 30-ak i više umjetnika, a vremenom se smanjivala, jer nisu svi bili aktivni, mnogi se danas ne bave ozbiljnije likovnim stvaranjem. Sami smo se finansirali i ostvarili nekoliko većih zanimljivih izložbi u Mostaru, Čitluku, Livnu, Metkoviću, Vrgorcu, te jednu u Italiji. Registrirali smo En Face kao Udrugu likovnih umjetnika u Širokom Brijegu 2006. godine i ozbiljnije krenuli u izлагаčke djelatnosti. Izlagali smo kao udruga u Mostaru, Livnu, Sarajevu, Tuzli, Čapljini, Imotskom i Zagrebu. Trenutno imamo 8 redovnih članova i dobar smo tim. Osim zajedničkog interesa za skupnim djelovanjem, veže nas slično promišljanje o umjetnosti, pa i osobna prijateljstva, što je svakako dobar pokretač našeg djelovanja. Jedan od projekata udruge je i izložba „Privatno i javno“, a i nagrade na toj izložbi u stvari dodjeljuje udruga En face.

10. Obzirom da si i sama likovni pedagog , što misliš o razvoju likovne pedagogije u školama na području BiH i o njenom značaju ?

Već 18 godina radim u prosvjeti i kako sam već rekla, volim taj poziv. Uvijek kažem da je najvažnije voljeti posao kojim se bavite, za sve treba imati strast. Često čujem od mlađih da bi najmanje željeli raditi u prosvjeti i da tamo završe oni koji nemaju drugog izbora. Na žalost, to je izgleda tako, jer je društvo općenito demoralizirano, izgubile su se sve prave vrijednosti, pa tako i vrijednosti odgojno-obrazovnog procesa. A on je temelj svakog društva. Mogli bismo samo o ovoj temi razgovarati danima, znam da jednako razmišljamo, posebno kada se radi o likovnoj pedagogiji. Naravno da je ona važna, njoj se puno posvećuje pažnje u mnogim zapadnim zemljama od najranijeg školskog uzrasta. Kod nas je to još uvijek nešto sporedno, nešto što, nažalost, može predavati svatko, jer, kome uopće treba umjetnost, bez nje možemo. Vizualna komunikacija je itekako važna, općenito likovno obrazovanje u smislu pravilnog i sveobuhvatnog razvoja mlade ličnosti. Meni je strašno čuti od kolega koji predmete likovnu kulturu ili umjetnost u srednjoj školi smatraju manje važnima od ostalih ! Što tek misle roditelji djece koju mi obrazujemo

pa i odgajamo na neki način ? Ne može ni jedan predmet u školi biti manje ili više važan. Sve je povezano, sve na neki način ima veze jedno s drugim, i nastavni bi se proces na tome morao temeljiti, na povezivanju stvari i pojave, posebno kod srodnih predmeta. Umjetnost u gimnaziji je itekako povezana s književnošću, poviješću, psihologijom, sociologijom, filozofijom, pa na kraju i fizikom i matematikom. Ima dobrih likovnih pedagoga i ja se divim njihovu entuzijazmu unatoč svemu što sam prije rekla. I ti si jedna od njih.

11. Već neko vrijeme naše dvije škole surađuju i razmjenjuju učeničke izložbe, tvoji dojmovi ?

Veseli me sve što veseli moje učenike, posebno kada se radi o likovnom stvaralaštву. Njima samo treba dati priliku da izraze svoju kreativnost, često se i sami iznenade svojim likovnim ostvarenjima. Ja u školi nemam odgovarajući prostor za likovnu sekцију, ali snalazimo se nekako, važno je da imam zainteresirane učenike. Naše lanske izložbe su bile za svaku pohvalu. Učenici Gimnazije A.B. Šimića izlagali su svoje rade u gimnaziji u Širokom Brijegu, a mladi Širokobriježani bili su gosti u Grudama sa svojim crtežima i slikama. Ti su susreti objavljeni u godišnjaku naše gimnazije, a nadam se da će se nastaviti i dalje. Interijer vaše gimnazije u Grudama je zaista prekrasan, oživljen neobičnim muralima i mobilima, a tvoji su učenici sigurno ponosni svojim likovnim ostvarenjima, oni kreiraju sredinu u kojoj borave, navikavaju se na nešto neobično i novo što su sami stvorili. Treba ih u tome podržavati, baš kao što ih se podržava i hvali u sportskim natjecanjima.

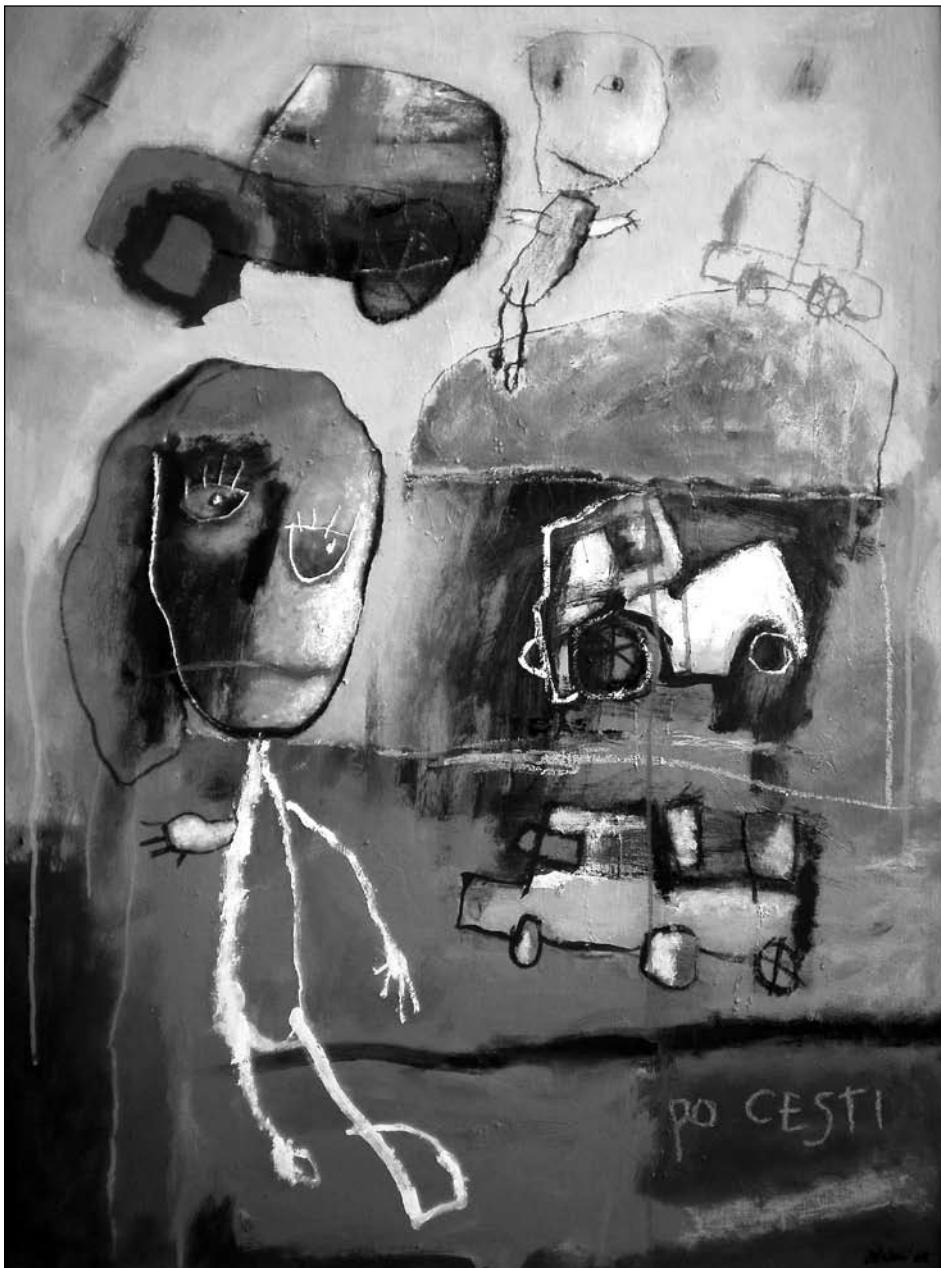
12. Vratimo se malo na tvoju umjetničku djelatnost. Koliko ti znači publika i koja je poruka koju želiš prenijeti svojim radovima ?

Publika? Pa nije mi važna kvantiteta koliko kvaliteta publike. Ako ti na izložbi bude dvoje-troje likovnih znalaca do čijeg ti je mišljenja zaista stalo, to je odlično! Ja stvaram iz svoje osobne potrebe, a onda kada već stvaram, naravno da je poželjno to izložiti, onda nekako to sve posložiš na svoje mjesto, mislim u svojoj glavi i ideš dalje. Likovno obrazovanu publiku formira likovna kultura i obrazovanje, ovo je opet jedan dio odgovora na tvoje pitanje o važnosti likovne pedagogije. Znaš tko je još uvijek najbolja publika? Djeca, djeca su najbolja publika, ona osjećaju intuitivno, nisu naučena, iskrena su, izvorna.

Moje slikarske vizije najčešće nastaju spontano, ne razmišljam o nekoj poruci koja bi trebala biti čitljiva i doslovna. Neupućena ih publika obično doživljava kao nešto veselo, kao motive iz neprežaljenog djetinjstva, bla, bla... Iza toga naizgled veselog i dječje razigranog slikarskog svijeta kriju se mnogo kompleksnije stvari i pojave, pitanja i odgovori. Djeca su skloni *nonsensu* koji konvencionalne odnose među ljudima i stvarima izvrće u drukčiju, novu, ironičnu sliku svijeta. Moje su slike,like izvrnutog svijeta. Pa ako u njima i

ima humora, što je opet osobina dječjeg gledanja na stvari, on je poput ventila za sav naš jad i nemoć, bol i nesnalaženje u svijetu koji nas okružuje i koji, po meni, nije baš ružičast i optimističan.

Mišljenja sam da cijelog života moramo kontinuirano tragati za osobnom slobodom, u sebi čuvati element bunta i onu iskrenu dječju kreativnu komponentu koja nas razlikuje od odraslih, emotivno praznih marioneta društva, koji se ukalupe u njegove norme bez imalo svijesti o sebi.

13. Što misliš općenito o razini kvalitete umjetnosti i kulturnih zbivanja na području BiH u odnosu na regiju i šire ?

Ponuda je šarolika pa i kvaliteta, ja mogu imati osobno mišljenje o nečemu, ne mora se netko drugi složiti sa mnom. Što se tiče konkretno likovne scene u BiH, kvalitetnih stvari svakako ima, mladim umjetnika svih profila, ali se isto tako svašta nudi kao „umjetnost“. Umjetnost je puno više od zanata ili obične zabave za kućanice, puno više od nečega „što je ugodno za uho ili oko“.

Držim se one „pokaži mi arhitekturu jedne sredine ili naroda, pa ču ti reći kakva je kultura općenito“. Mislim da me razumiješ. Puno je više šunda od prave kvalitete, eto to mislim.

Bosanskohercegovački film mi je trenutno zanimljiv.

14. Jesi li zadovoljna odnosom mjerodavnih institucija prema kulturi i koliko njihov odnos predstavlja poticaj ili prepreku razvoju umjetnosti u BiH ?

Financiranje ozbiljnih kvalitetnih projekata uvijek je problematično, bez obzira na krizu u kojoj se nalazimo. Evo npr. naša udruga En Face ne može sama ostvariti neku veću ozbiljniju izložbu izvan granica BiH, pri tome ne mislim da nam je upitna kvaliteta.

„Mjerodavni“ bi zaista trebali biti mjerodavni, znati prepoznati i podupirati kvalitetne projekte ili pojedince, koji bi se tako potvrdili dalje od svoga praga, a time i doprinijeli ugledu svojih malih sredina u kojima djeluju. Ali sve su nam vrijednosti poremećene, to se vidi u promicanju svega i svačega, neka se narod veseli. Ljudi nemaju redovne plaće, nemaju mirovine, to je prestrašno ! I za te stvari postoje mjerodavni.

Nama je raditi, stvarati. Ne znam što bih bez toga ? I sa malo sredstava može se napraviti mnogo, evo npr. naša izložba „Privatno i javno“. Puno se ozbiljnije shvaća i vrednuje negdje dalje, pa i finansijska potpora, koliko god simbolična bila, obično stiže od nekud dalje, ali valjda će biti bolje, tako se uvijek kaže.

15. Za kraj nam reci kakvi su tvoji planovi za budućnost?

Planova ima mnogo, nadam se da će se bar nešto od toga ostvariti u sljedećoj godini.

U prosincu En Face s tri gostujuća umjetnika ima izložbu u Čapljinji, dogovara se i jedna veća izložba u Sarajevu u 2011. godini, Nikola i ja smo dogovorili izložbu na ljeto u Splitu, a onda se možda usput još nešto dogodi. Nadam se da će otploviti u Dubai.

Andrijana Mlinarević-Cvetković

UČENIČKI POKUŠAJI

JOSIP TICA

Težak život - laka rješenja 327

Renesansa - Leonardo da Vinci, umjetnost po mjerilu čovjeka..... 328

MAGDALENA GRIZELJ

Apstraktna umjetnost 329

Pjesme..... 330

TEŽAK ŽIVOT – LAKA RJEŠENJA

Je li itko ikada zaustavio Zemlju lupivši petom o nju? Je li itko malim dahom otpuhnuo vjetrove? Ili širokim zagrljajem obuhvatio i obuzdao more?

Evo, upravo mi riječi teško padaju na pamet. Toliko toga gori u meni, ali nemoćan sam izraziti se... Glumim da mi nitko ne treba, a, evo, okrećem se tražeći u očima, u duši ljudi misao, nadahnuće. Zar bih se trebao žaliti? Nipošto! Kad sam okrenuvši se ugledao nekoga iza svojih leđa, zaboravio sam na sve. Sad vraćam vrijeme unatrag, okrećem se, a iza mene – nigdje nikoga. I padam... Padam, a svi me gaze. Gaze me moji neslomljivi ideali, gazi me moja otuđenost, gazi me teret teškoga života. A nikome niti ne pada na pamet pružiti mi ruku. Sam sam protiv svih. Užasnut, sam, srce mi plače, ali oči su još suhe kao pustinja. Ne odlazim, nego trpim. Tek što uspijem podići glavu kako bih pogledao kolike će još nevidljive stope prijeći preko mene, jedna od tih me sravnjuje sa zemljom. Nesreća u nesreći, zlo u zlu, propast u propasti... Dozivam svoj glas, ali me izdaje. Negdje na ledenoj stazi do moga srca guši ga moja taština, moj ponos, moj odvratni ego. Sad sam još i oslijepio pa ne vidim da oko mene prolaze ljudi iz sjećanja, no ionako ne bih skupio snage moliti ih za pomoć. Ne vidim dijete zdravih, uplakanih očiju koje nema koga ugledati; sve njegovo je nestalo u ponoru prirode, rata... Sve što osjećam su bolni jauci moga srca i ljuta gorčina. Zar sam tolika bijeda, tolika sebična zvijer da mi grlo neće pustiti glas? Pa prirodna je stvar da nitko ne čuje moje misli, svi čujemo glasove... Dugo, predugo šutim i razmišljjam, no na kraju ipak pogazim sebe. Pobijedim svoju taštinu, srušim svoje ideale i vrismen! Odgovora nema... Nema ga... Gdje su ljudi iz sjećanja? Jesu li nestali? Ne, nisu, ali je prekasno. Oglušio sam ih i oslijepio svojom ledenom hladnoćom...

Težak život nema lakih rješenja! Ipak, ako zajedno lupimo petom, barem ćemo biti uvjereni da možemo zaustaviti Zemlju. Ako zajedno puhnemo, pomislit ćemo da se vjetar zaista okreće od nas. Ako zajedno pokušamo zagrliti more, duboko ćemo povjerovati da ga možemo obuzdati, povjerovati da možemo sve, pa i tu sitnicu. Iskoristimo priliku dok je ruka još u ruci! Tko zna do kada će još biti...

RENESANSA – LEONARDO DA VINCI, UMJETNOST PO MJERILU ČOVJEKA

Renesansa je novost u europskoj umjetnosti kraja srednjeg i početka novoga vijeka. Sama riječ *renesansa* znači ponovno rađanje, ponovno buđenje klasične, bezvremenske antičke umjetnosti.

Po meni se samo to ponovno rađanje ne odnosi samo na antičku umjetnost kao takvu, niti se samo u toj umjetnosti očituje. Renesansu sam više doživio kao ponovno buđenje osjećaja, ponovno unošenje osjećaja u umjetnička djela, a ne suzdržavam se reći i remek-djela ovoga razdoblja. A sve to nakon hladne gotike! Gotičke su građevine stršile visoko u visine, a kao mjerilo su umjetnici postavili samoga Gospodina. Sada novo mjerilo postaje čovjek u svojoj malenkosti, onaj isti čovjek koji je izgradio tolike „babilonske kule“, tolike visoke tornjeve niti stoljeće prije. Svemu je tome iznimam doprinos svakako dao i Leonardo da Vinci, genijalni um vlastitog, ali i našega vremena, vrhunac vrhunca umjetnosti, vrhunac renesanse. Mene, a, mislim, i svakoga današnjeg čovjeka razoružava napredak ljudskog oka i uma u ovom razdoblju. Istovremeno i napredak ljudskog srca, duše. Osoba bez duše nije sposobna izraziti tako snažne osjećaje i unijeti ih u tako širok spektar likova. Razoružava i sva ta jednostavnost, prirodnost i toplina, sva ta skromnost i elegancija urezana u renesansna remek-djela.

Ponekad, kada promatram svijet i vrijeme oko sebe, osjećam prisutnost ledene hladnoće. Nažalost, ne samo u predmetima, nego i u ljudima. Primjećujem da osjećaji i toplina još jedanput nestaju. Ponovno težimo izjednačenju s Bogom, a ne vidimo da je sve tako blizu. Da je sve u nama. Možda je i nama potrebno „ponovno rađanje“, povratak korijenima. Možda nam je potreban još jedan Leonardo, još jedna renesansa pokraj svih ratova i oružja, pokraj sve tehnologije. Pokraj svih stvari bez duše.

Josip Tica

APSTRAKTNA UMJETNOST

Apstraktna umjetnost je smjer u modernoj likovnoj umjetnosti s početka XX. st. Teži čistoj ekspresiji oblika, linija i boja i tematskoj neodređenosti. Od svih stilova moderne umjetnosti, apstrakcija je izazvala najviše otpora kod publike. Dok je svijet još uvijek bio zaokupljen materijalnom egzistencijom i nije imao ni vremena, niti je vidio smisla, za istraživanje čistog duha i emocija, umjetnici su svojom vidovitošću, prije svih, nalik znanstvenim vizijama budućnosti, isli ispred publike. Umjetnici se približavaju motivu želeći oslikati njenu bit, a produkt toga su slike kao da su slikane "iznutra". U tom pokušaju umjetnik se udaljava od predmetnih motiva i ostaju mu samo čiste likovne vrijednosti. Slika je postala pokazatelj unutarnjeg stanja duha i duše i ne "predstavlja" ništa (ne teži tome da bude bilo što iz opipljiva svijeta). Obilježena mnogim kritikama, prije svega zbog svoje vlastite biti, apstrakcija je također pojam umjetnost jer i u neodređenosti krije se nečija misao.

PJESME

SAN

Sanjam zemlju onu, mirom ispunjenu,
a ljubavlju okićenu,
zemlju svu bez žalosti,
zemlju bisernu,
zemlju u kojoj ples je samo ples.

Sanjam noć prekrivenu zvijezdama,
radošću natopljenu, mjesečinom obasjanu.
Sanjam livade mirisne i zelene,
ruže bijele i osmijehe kristalne.

Sanjam trak svjetla u
mraku dubokog dola.
Sanjam šapat vjetrova u
borbi i priču vodene kaplje.

Sanjan svijet namamljen na svjetlo,
iskre iz tvojih očiju.
Sanjam, svijet što vidjela sam
u kraljevstvu riječi.
Sanjam.
Sanjam san.

IN MEMORIAM

Ulice prazne su.
Studen zrak je.
Vjetar hladan.
Krik djevojčice.

Na ružu ubola se nije.
Kameno kroz tijelo.
Uspavanka je otpjevana.
Zamro svijet u trenu.
Sunce se smrzlo.
Noć izgubila me.
Poznati zvuci, niotkud:
“I ne! Nije to Mjesečeva.”
Zvuci-nezvuci.
Andeli na kaminu
magičnost izgubili;
nisu k'o jučer.
Ni pločnik kraj kuće
nije k'o jučer;
sada tu ruže,
miluju pogled
znatiželjnim prolaznicima.

Magdalena Grizelj

ZANIMLJIVOSTI

DRAGUTIN PASARIĆ

Pozdrav iz Kutine 335

POZDRAV IZ KUTINE

Ogranak MH iz Kutine i njegovo Povjerenstvo iz Popovače od 3. do 6. lipnja 2010. godine organizirali su stručnu ekskurziju u BiH. Misija putovanja bila je pretežito upoznati kulturnu baštinu Hercegovine, ali osjetiti i dodire današnjih kulturnih sadržaja, posebno u promicanju suvremenog umjetničkog stvaralaštva. Domaćini Kutinčanima bili su ogranci iz Širokog Brijega, Mostara, Ljubuškog i Gruda, točnije njihovi čelnici s bližim suradnicima: Predrag Kožul, Ivan Sivrić, Radoslav Dodig i Mario Bušić.

U Širokom Brijegu uz upoznavanje bogate baštine, osobito uz čuveni Franjevački samostan, čelnštva ogranka tog grada i Kutine dogovorila su i suradnju vezano za stvaralaštvo Miroslava Šuteja (1936–2005). Riječ je o jednom od najpoznatijih hrvatskih i svjetskih poznatih likovnih umjetnika druge polovice 20. stoljeća. U suradnji s muzejima i galerijama posebno Muzejom Moslavine iz Kutine, ogranci će iduće godine (2010.) uz 75. obljetnicu umjetnikova rođenja zajednički nositi izložbeno-nakladničke projekte. Miroslav Šutej 1971. godine bio je prvi predsjednik kutinskog Ogranka MH, a u Širokom Brijegu na Akademiji likovnih umjetnosti otvorenoj 1996. godine pročelnik grafike. Sudionici izleta upoznali su i Mostar, posebno bogatu franjevačku knjižnicu i općenito vrijedan, do međunarodnih okvira priznati rad tamošnje Matice hrvatske. Pamtit će se i boravak u Međugorju. Tridesetak Kutinčana razgledalo je i vrijedne spomenike srednjovjekovne hrvatske pismenosti: Kočerinsku i Humačku ploču. U Ljubuškom ih je oduševio postav izložbe *Majka*, gdje su izložena i djela akademskog kipara Ivana Branka Imrovića (rodom iz Moslavine, profesor na Zagrebačkoj školi primijenjene umjetnosti), autora skulpture *Vila kutinska*. Skulpturu je 2006. OMH Kutina postavio u središtu svog grada. Završni trenutci s analizom višednevnih obilazaka u subotu, 5. lipnja u Gorici nedaleko Gruda, bili su - susret za novi početak.

Učvrstiti započeto

Prvu zaustavnu postaju u BiH sudionici puta imali su nedaleko Jajca u zavjetnom svetištu sv. Ivana Krstitelja u Podmilačju (15. st.). Tijekom nedavnog

rata (1992.) svetište je razrušeno do temelja. Danas živi u izvornom obliku s obnovljenom kapelicom (2000.). Prema projektima poznatog slovenskog arhitekta Marka Mušića u izgradnji je u stijene okolnog brda projektirana velebna crkva. Nakon Jajca, Posušja i već naprijed spomenutih mjesta, posljednja postaja, kilometar od službene granice s Hrvatskom bila je u Gorici (Općina Grude). I tu se dogodio neobični susret s davnom prošlošću. Riječi dobrodošlice izgovorene su na temeljima ranokršćanske bazilike sv. Stjepana Prvomučenika, (4- 6 st.), danas u znaku istraživanja splitskih arheologa. Njezine su ruševine bile ishodištem izgradnje novih zdanja, pa tako i jedne od najstarijih starohrvatskih župnih crkava (9. – 11. st.). Osobiti dojam ostavlja prostor u kojem se nalazi piscina (zdenac za vodu) u kojoj se krštavalo, a koji detaljno opisuje domaćin mr. sc. Mario Bušić, predsjednik OMH Grude. Naglašava zadovoljstvo što je usprkos zubu vremena ostao vrlo dobro očuvan. Dakle uvijek se rušilo, ali i obnavljalo. Naše je ne rušiti, već učvrstiti započeto. O tome se govori u obližnjem kulturnom domu uz naslove bogatog nakladničkog opusa OMH Grude (*a slavi tek mali jubilej – 5 godina!*). Raduje lijep broj mlađih i za naš dolazak zainteresiranih članova. Uloga autora ovih redaka (predsjednik OMH Kutina, nap. ur.) je predstaviti upravo objavljen broj Matičina časopisa *Vijenac*, u kojemu je i njegova reportaža o OMH Grude pod nazivom *Na grudi grudanske zemlje*. Dobrim dijelom pod dojmom je i prenosi ugodač s gostovanja OMH Grude 7. svibnja u Palači MH u Zagrebu. I ovdje na kućnom pragu predsjednik Mario Bušić reći će uz povijest Gruda i okolice ono što je izgovorio u hrvatskoj metropoli: *Grude, zasjele na obroncima jugozapadnih hercegovačkih brda svojim poljem sva ova stoljeća gledaju svoju Hrvatsku. Na brutalan način odijeljeni od svoje matice najneprirodnjom neprirodnom granicom na svijetu ostale su čistim hrvatskim krajem. Ni jedan kraj matične Domovine nema u tolikom postotku Hrvate za svoje žitelje kao Grude.*

Moje je zahvaliti domaćinu na prijemu, ali i darovanim knjigama i CD-ima s glazbenom baštinom. Treba opisati radost vrlo temeljitog puta, ali gdje mi je vrijednost pera pisca povijesnih romana i putopisa Milutina Mayera, rođenog u mojoj Moslavini (Velika Ludina 1874 – Zagreb 1958). Od pomoći sigurno bi mi sada bio njegov opis *S puta u Duvanjsko polje* (1925). Što ću? Nema smisla promovirati svoj članak. Neizbjegljivo svoje Kutinčane, ipak moram obavijestiti o onome što nisu čuli od gostoljubivog i vrijednog domaćina. Citiram iz reportaže u *Vijencu*, a on govori od strane OMH Grude općinskim vlastima upućenoj *Zamolbi za dodjelu zemljišta za izgradnju kulturne ustanove Matice hrvatske Grude*. U toj zgradi Ogranak kani izgraditi galeriju za izložbe, čitaonicu, muzejsku zbirku, knjižnicu Matice hrvatske i ured koji bi MH omogućavao cijelovito funkcioniranje, kaže se o zahtjevu. Više od statistike on potvrđuje prvorazrednu ulogu MH u tom kraju.

Prijatelji i u stihovima

Nema ljestvog trenutka već uz razmjenu knjiga prihvati prijateljstvo takovog Ogranka i iduće godine s nadaleko poznatom klapom *Bratovština* ugostiti u Kutini uz 40. obljetnicu OMH. Na sreću tu je i predsjednik Povjerenstva MH iz Popovače Dražen Kovačević. Urednik je i zapažene antologije *Kajkavška lirika Moslavine* (naklada OMH Kutina, 2009.) pa spontano poziva da jezičnu baštinu Moslavine novostečenim prijateljima približi čitajući stihove na kajkavštini naš član Mladen Bago, inače porijeklom Hercegovac (djed rođen u Grudama). S nama je i Ante Juretić, rođeni Spilićanin, u Kutini i šire poznat kao uspješan pisac i redatelj kajkavskih komedija Raspituje se za svog prijatelja iz studentskih dana Florijana Galića upravo iz Gorice. S njegovim fotoportretom Ante završava i svoju prije pola stoljeća pisani poetiku knjigu *Pisma sina razmetnoga* (objavljena u nakladi OMH Kutina, 2005.). Nedaleko smo Drinovaca, rodnog mjesta Antuna Branka Šimića. Njemu u čast desetljećima organiziraju se *Šimićevi susreti*. Zaključujemo: *pjesnici nisu samo čuđenje, već i traženje u svijetu*. A mi smo u četiri prekrasna dana našli zaista divne prijatelje i suradnike. Do novog susreta!

Dragutin Pasarić

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ

Ljetopis Matice hrvatske Ogranak Gude 2009.....	341
46. Šimićevi susreti 2009.....	344
Kulturna manifestacija 4. dani Matice hrvatske Grude	346
Kratka rekapitulacija događanja	
Matice hrvatske Ogranak Grude u 2009.....	350
SREĆKO MIKULIĆ	
Matica hrvatska u 2010. godini	351

LJETOPIS MATICE HRVATSKE OGRANAK GRUDE 2009.

Matica hrvatska Ogranak Grude poziva Vas na kulturnu manifestaciju

USKRS S MATICOM HRVATSKOM U GRUDAMA

Petak, 17. travnja 2009.

U Srednjoj školi A. B. Šimić u Grudama u 19 sati

Otvaranje izložbe slika *Uskrsni motivi* učenika Osnovnih i Srednje škole s područja općine Grude

* * *

U restoranu Kod Barića u Grudama u 20 sati

Susret Ogranaka Matice hrvatske iz Hercegovine s glavnim tajnikom Matice hrvatske Zorislavom Lukićem

(Nastupaju učenici i zbor OGŠ Grude; voditelj učenik Srednje škole Grude)

Četvrtak, 23. travnja 2009.

U kinodvorani u Grudama u 20 sati

Predstavljanje dvije knjige prof. dr. Miroslava Tuđmana *Informacijski rat protiv „Oluje“ i Informacijsko ratište i informacijska znanost*

(Nastupa Ivan Galić; voditeljica Sanja Juranić)

Četvrtak, 30. travnja 2009.

U sklopu Hrvatske franjevačke arheološke zbirke u Staroj kapeli u Gorici u 19 sati

Predstavljanje knjige u nakladi Hercegovačke franjevačke provincije RECIPE
Leo Petrović - prvi hercegovački franjevac doktor znanosti

* * *

Iza predstavljanja knjige *Otvaranje izložbe grafika akademske slikarice Antonije Gudelj*

(Nastupa klapa Bratovština; voditeljica Sanja Juranić)

Četvrtak, 14. svibnja 2009.

U kinodvorani u Grudama u 19 sati

Izborna Skupština Matice hrvatske Ogranak Grude

Petak, 22. svibnja 2009.

U Srednjoj školi A. B. Šimića u Grudama u 17 sati

Akademija Matice hrvatske Ogranak Grude

*Dodjela nagrada za najbolja literarna i likovna ostvarenja učenika osnovnih i
Srednje škole iz općine Grude*

(Nastupaju učenici OGŠ Grude; voditelj učenik Srednje škole Grude)

Uskrsna čestitka Matice hrvatske Ogranak Grude

Svim svojim članovima, svim građanima i žiteljima općine Grude čestit i blagoslovjen Uskrs želi Matica Hrvatska ograna Grude. Uskrsli nam Gospodin mora postati primjerom i poticajem da se do Usksra stiže preko Kalvarije. Uskrs je priča o praznom grobu, o platnu bez tijela, o uskliku radosti u zori trećega dana, o stražarima koji su od straha zanijemili i razbjježali se. Uskrs je priča, istinita priča o životu. Uskrs je pobjeda.

Matica hrvatska Ogranak Grude

Završila kulturna manifestacija Uskrs s Maticom hrvatskom u Grudama

Svečanom Akademijom u Srednjoj školi Antuna Branka Šimića u Grudama u četvrtak, 28. svibnja 2009. godine, završila je kulturna manifestacija Uskrs s Maticom hrvatskom u Grudama koja je trajala više od mjesec dana. Na svečanoj Akademiji su dodijeljene nagrade učenicima osnovnih i Srednje škole s područja općine Grude, i to za najbolja literarna i likovna ostvarenja. Za likovne radeve iz osnovnih škola nagrađeni su sljedeći učenici: Antonio Lukenda 8b, Josip Mijatović 6b, Boris Rogić 6a. Iz Srednje škole za likovne radeve su dobili nagrade: Jure Pešorda IIIb i Ivan Matić IId.

Nagrade za literarne uratke za osnovne škole zaslужeno su dobili sljedeći učenici: Klara Boban 8b, Katarina Jurić 7a, Martin Grubišić 6a, Marijana Bušić 6b, Jerko Galić 5a, Josipa Boban 5a, Andrea Biško 5a. Iz Srednje škole su nagrade dobili učenici: Paula Pejić IIa, Marijana Biško IIb.

Za ovu prigodu je Plaketu Matice hrvatske Grude izradila akademska slikarica, novoizabrana tajnica Matice hrvatske-Ogranak Grude, mr. Andrijana Mlinarević-Cvetković. Djeca su također dobila i po četiri knjige koje su izašle u nakladi MH Grude.

Prigodnim govorom učenicima i njihovim profesoricama i profesorima zahvalio je predsjednik Ogranka Matice hrvatske Grude prof. mr. sc. Mario Bušić kazavši da ovo što rade učenici ima smisla, te da danas više nego ikada treba i čitati i pisati i učiti i slušati, pa će svima život biti ljepši i bolji u svim segmentima.

46. ŠIMIĆEVI SUSRETI 2009.

Ovogodišnji su 46. Šimićevi susreti otpočeli u Vinkovcima 22. listopada, i to u muzeju Vinkovci, u Galeriji likovnih umjetnosti Slavko Kopač izložbom slika *Karlo Afan de Rivera*. Gostovala je Franjevačka galerija Široki Brijeg. Izaslanstvo Matice hrvatske Ogranak Grude i Organizacijskog odbora 46. Šimićevih susreta u Vinkovcima su predstavljali: prof. Jozo Marić, dopredsjednik OMH Grude, te Petar Majić i Tihomir Majić, članovi OMH Grude.

U prepunoj kinodvorani u Grudama u 46. Šimićevim susretima, u ponedjeljak, 9. studenoga 2009. godine, prikazan je film *Kenjac*, autora Antonia Nuića iz Drinovaca.

Napominjemo da je ovogodišnje Šimićeve susrete, kao i prethodnih godina, uz općinu Grude organizirala Matica hrvatska Ogranak Grude.

U četvrtak 12. studenoga 2009. godine također u sklopu Šimićevih susreta u kinodvorani Grude predstavljena je knjiga Damira Pešorde *Brod budala*. Knjiga je objelodanjena u nakladi Matice hrvatske Ogranak Grude i Matice hrvatske Ogranak Široki Brijeg. Za nakladnike se potpisuju Predrag Kožul i Mario Bušić. Predstavljači su ove knjige u Grudama bili Predrag Kožul, Ivica Marijačić, Petar Majić i autor Damir Pešorda. U programu su također nastupili učenici Osnovne glazbene škole iz Gruda.

Na ovogodišnjim Šimićevim susretima, u petak 13. studenog dodijeljena je godišnja nagrada *Antun Branko Šimić* hrvatskom književniku Mili Pešordi za knjigu *Bačanska ploča, poema*.

Sveta misa za braću Antuna Branka i Stanislava Šimića slavljenja je u nedjelju 15. studenoga 2009. u 11 sati u crkvi Sv. Mihovila Arkandela u Drinovcima, a nakon mise u 12.30 sati bijaše svečana Akademija u čast braće Šimić. Na akademiji su nastupili nagrađeni učenici, pjesnici, zbor osnovne škole Drinovci i Tihaljina, klapa Bratovština, a prigodno je predavanje o A. B. Šimiću održao književnik Mile Pešorda. Na kraju je svima prisutnima i svima koji su sudjelovali u ovoj ovogodišnjoj kulturnoj zbilji zahvalio Viktor Marić, načelnik općine Grude.

U utorak 17. studenoga 2009. završili su Šimićevi susreti u Franjevačkoj galeriji na Širokom Brijegu i to izložbom slika vinkovačkih umjetnika. U prigodi otvaranja izložbe sudjelovali su Mladen Karlić, gradonačelnik Vinkovaca, Miro Kraljević, načelnik općine Široki Brijeg, fra Vendelin Karačić te prof. Jozo Marić koji je zatvorio ovogodišnje 46. po redu Šimićeve susrete.

KULTURNA MANIFESTACIJA 4. DANI MATICE HRVATSKE GRUDE

Dani Matice hrvatske Grude, podsjetimo, u programu su imali slijedeća događanja:

-27.XI.2009. (petak) u 18 sati u kinodvorani u Grudama predstavljanje života i djela dr. sc. fra Andrije Nikića u povodu 50. obljetnice njegova franjevaštva u 800. obljetnici Franjevačkog reda. Sudjelovali su književnici Fabijan Lovrić i Krešimir Šego, te prof. dr. Pero Marijanović i prof. dr. fra Andrija Nikić, kao i predsjednik Ogranka MH Grude Mario Bušić. U glazbenom dijelu programa nastupili su učenici Osnovne glazbene škole Grude i klapa Bratovština. Tim kulturnim zbivanjem počeli su 4. Dani Matice hrvatske u Grudama.

-3. XII. 2009. (četvrtak) - Sveta misa zahvalnica u Novoj crkvi u Gorici u 19 sati bila je za članove Bratovštine i sve ljude dobre volje.

-4. XII. 2009. (petak) – Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići je obilježila 10. obljetnicu svog postojanja i djelovanje u općini Grude. Sve se zabilo u Staroj crkvi u Gorici u 19 sati. Andelko Nikolić Đelo je promovirao CD klape Bratovština, a prof. mr. sc. Mario Bušić, predsjednik OMH Grude promovirao je knjigu *Ljetopis Bratovštine 1999-2009*. Mario Bušić je inače i glavni urednik u ovom *Ljetopisu*. Na samoj proslavi kao počasni članovi Bratovštine primljeni su Zvonko Bušić Taik i Julianne Bušić te Andelko Nikolić. Cijeli je program bio popraćen krasnim pjesmama klape Bratovština. Na kraju je fra Ante Marić pozdravio sve nazočne te su mnogim zasluznima uručene zahvalnice.

Promocija "Ljetopisa Bratovštine" 1999.-2009.

Govor predsjednika Matice hrvatske Grude, inicijatora za osnivanje Bratovštine i glavnog urednika Ljetopisa Bratovštine

Deset godina rada Bratovštine, našega zajedničkog rada, saželi smo u ovu knjigu *Ljetopis Bratovštine* i u ovaj CD klape Bratovština večeras ovdje pod okriljem ove naše Stare crkve u Gorici na koju smo svi ponosni i našega zaštitnika sv. Stipana Prvomučenika. Sjećam se onih prvih okupljanja Bratovštine. Na stotine nas je dolazilo, sjedalo, razgovaralo u staroj kapeli. Donosili smo zaključke, dobre odluke, možda neke ne tako dobre, ali ni u kojem slučaju nisu bile zlonamjerne i zle. Ovih je deset godina prohujalo k'o dlanom o dlan. Fra Ante Marić i fra Vinko Mikulić - Bajević mладолики i puni elana jedva dočekaše i blagosloviše ovu našu udrugu, usudio bih se reći našu zajednicu. Stalno su je pomagali i poticali nas. Iza njih fra Ante Ivanković i fra Slavko Antunović pa fra Željko Grubišić danas i fra Ignacije Alerić i opet „Bajević“.

Vrijeme leti, neuhvatljivo. Vidim sebe iz tog vremena kako sam bio elegantan bez velike mase, vidim Dragana Prlića - Krušku kako je imao crnu kosu, Milu Pejića koji je oduvijek bio debeljuckast poput anđela ispučenih crvenih obraščića, Antu Pejića - Žerića kako je izgledao djetinjasto, Nevenka Grizelja - Čobu s dugom kosom i onim zagonetnim nakašljajem kgr-kgr, našeg majstora od struje Antu Galića - Đonicu bez sijedih vlasi i čela pokrivena kosom, prvog predsjednika Bratovštine Damira Markića bez ijedne bore na licu i bez mrgodna lica, Miru Pejića i Branu Bobanu, Draženu Bušića – Aku, Čodu Bušića, Nidžu Grizelja i mnoge druge Sovićane i Goričane, a onda one naše ljepše polovice Tatju Bušić, Miru Pejić, Ljubicu Paradžik, Jele sve tri (dvije Šimića i jednu Pejića), Mirjanu Boban itd., itd. Da se tko ne uvrijedi radi nemanjerna nespomena... Sve se promjenilo, a zapravo je sve ostalo isto. Npr. Željko Boban - Jefto nije bio oženjen ni tada, a ni sada, a i mnogi drugi nažalost. Promijenilo se vrijeme, prošlo je 10 godina. A isto je ostalo postojanje Bratovštine, njezinih članova i ženskih i muških, njezina djelovanja. Ona i danas egzistira, manje ima članova, a radi kao da ih je preko sto kao u početcima. Za tu ustrajnu egzistenciju potrebno je bilo mnogo truda i muke. Mnogo odricanja. Knjiga koju večeras imate ispred sebe, nije bez sadržaja, ona imade više od 180 stranica. Ona je samo u kratkim crtama zabilježila rad Bratovštine kroz proteklih 10 godina. Ova je knjiga srce i duša Bratovštine, i ovaj CD također, kojeg je naš voditelj pjevanja Andelko Đelo Nikolić iz Imotskog, od večeras član Bratovštine, lijepo predstavio. Zapisali smo to da ostane budućnosti. Verba volant, scripta manent – vele stari Latini – riječi lete, prolaze, a samo ono što je napisano ostaje. Iako ne mislim da bi Bratovština bila zaboravljena kad ni knjige ne bi bilo. Samozatajno, ali hrabro uvijek koraca naprijed. Uvijek je tako bilo. Kad bi iskrsnuo problem, o njemu se raspravljaljalo, raspravilo i krenulo bi se dalje. Bez velika obaziranja, išlo se pogledom uprtim naprijed.

Poštovani uzvanici, ovdje su večeras s nama dvoje velikih ljudi: Julianne i Zvonko Bušić Taik. Za Taika, dok bijaše u zatvoru u Americi, i za njegovu

Penelopu Julie Bratovština je zajedno s Maticom hrvatskom Ogranak Grude organizirala mnoge predstave u znak sjećanja i zahvalnosti, kao moralnu podršku za žrtvu koju su podnijeli on i njegova supruga za Domovinu Hrvatsku. Molim vas jednim gromoglasnim pljeskom još jednom pozdravimo ove velike hrvatske rodoljube. Dragi Julie i Zvonko, hvala Vam za sve i dobro nam došli!

20. 11. 1999. sjeli smo u staru kapelu i predočili zamisao da osnujemo udrugu vjernika, koja će se družiti, biti zajedno, davati i realizirati ideje, biti uvijek i u svako doba na usluzi župnom uredu. I ta se ideja ispunila. Na 3. prosinca 1999. održali smo prvi izborni sabor, izabrali vodstvo i otada pa do dana današnjega smo uvijek nešto radili. Fra Ante i fra Vinko su nam sugerirali da ju nazovemo Bratovština, pronašavši u fra Petra Bakule zapis u njegovu Šematzizmu iz 1867. godine kako je u našoj župi bila Bratovština, imala je malu kuću koju je dala na korištenje župniku. Prozvali smo našu udrugu Bratovština Sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići. Dalje je išlo zahvaljujući entuzijazmu članova Bratovštine.

Bratovština je od početka imala svoje sekcije Molitveno-liturgijsku, karitativnu, umjetničku, glazbenu i graditeljsko-ekološku. Sve to opisujemo u ovoj knjizi Ljetopis Bratovštine. U njoj imamo, uz pozdravne uvodne riječi našeg župnika fra Željka Grubišića i aktualnog predsjednika Ante Pejića, glavnog urednika Maria Bušića, i osvrt na Bratovštine kroz povijest, zatim o našoj Bratovštini, o našem zaštitniku sv. Stipanu, o sakralnim objektima u našoj župi te veliki desetljetni ljetopis Bratovštinina rada. Pozdravni članak fra Ante Marića i članke o našem zboru i o klapi Bratovština i o Putu križa na Veliki petak kroz našu župu.

Kad bismo saželi ukratko što smo sve u ovih deset godina uradili, onda bismo to mogli iskazati na sljedeći način, kako smo imali preko stotinu predavanja, molitava i hodočašća, kako smo svake godine najmanje triput godišnje obašli naše stare i one koji su samci u svojim kućama, naše bolesne župljane. Kako smo bili glavni nositelji molitve Puta križa na Veliki petak, kako smo nezaobilazan čimbenik u kreiranju svekolika društvena i humana života u našoj općini Grude. A kad svedemo sva zbivanja koja je Bratovština u deset godina svoga postojanja uradila, onda nema mjeseca a da nisu bila barem dva događanja iz različitih segmenata društvenog, humanog ili pak duhovnog života.

Kad su jednog zvonara pitali zašto zvono ne zvoni, on je rekao ima sto razloga. Prvi je razlog: Nema zvona. Sugovornik mu je odgovorio da ne treba spominjati ostalih 99 razloga jer neće nikad završiti sa svojom pričom. U Bratovštine je zapravo suprotno. Zvono zvoni, i ima sto razloga da zvoni. Prvo ima zvono, ima se dakle što raditi i puno toga treba raditi, a onda imade i zvonar u ovom slučaju naša Bratovština. Ostalih 98 razloga ne treba spominjati, da vas ne zamaram.

Ovo je prigoda, dragi prijatelji, da spomenemo sve one koji su nam pomagali kroz proteklo razdoblje. Takvih je mnogo. Naši podupiratelji, bilo da se radi o materijalnim stvarima, bilo da se radi o lijepim riječima poticaja, oni su dužni naše pažnje. Nek' im dragi Bog bude zahvalom. Članovi Bratovštine mole za svoje dobročinitelje.

S tugom se spominjemo i naših članova koji su mladi iznenada preminuli a to su. Ivana Galić, Blaženka Pejić i Bili Šimić. Nek im dragi Bog da mjesto u svom Kraljevstvu. Počivali u miru Božjem!

Ovdje osobito velika i iskrena hvala Udrudi mr. Mate Boban koja je sponzorirala izlazak našeg CD-a klape Bratovština i predsjedniku te udruge prof. Vinku Zoriću koji je i član Bratovštine. Također zahvaljujemo našoj općini Grude i načelniku prof. Viktoru Mariću i obitelji Ivice Galića pok. Svetana koji su sponzorirali tiskanje knjige *Ljetopis Bratovštine*.

Hvala župnom uredu što ima strpljenja s nama, i našim časnim sestrama velika hvala, i svima Vama koji ste nam bili podrškom svih ovih 10 godina, a niste formalno članovi Bratovštine. Hvala i svim medijima koji redovito prate Bratovštinu u njezinu nastojanju i djelovanju oko dobra. Posebno velika i najveća hvala našim fra Anti Mariću i fra Vinku Mikuliću Bajeviću za sami početak i da njih ne bi, i postojanje bi Bratovštine bilo tad upitno.

U nadi da ćemo se vidjeti i ovako lijepo družiti i prije nego idućih deset godina prođe, srdačno vas sve pozdravljam. A naša Bratovština nek' nam živi još mnogo ljeta. Živjeli!

-Božićnim koncertom župnih zborova i drugih glazbenih organizacija s područja općine Grude, u nedjelju 20. prosinca 2009. godine, makar bijaše led okovao sve kolnike po cestama, u prepunoj Staroj crkvi u Gorici završila je kulturna manifestacija 4. Dani Matice hrvatske u Grudama.

Ovo je peti po redu, već tradicionalan Božićni koncert koji je organizirala Matica hrvatska Ogranak Grude u suradnji sa župnim zborovima i drugim glazbenim udrugama iz općine Grude. Tendencija je da se iz godine u godinu ovaj koncert povećava većim brojem zborova, a svake se godine organizira na različitim mjestima, što se pokazalo vrlo dobrim i naišlo je na oduševljenje publike.

Ove su godine na ovom Božićnom koncertu sudjelovali slijedeći glazbenici: Dječji zbor župe Gorica-Sovići, Frama župe Gorica-Sovići, zbor župe Gorica-Sovići, zbor župe Ružići, zbor župe Drinovci i klapa Bratovština.

Predsjednik Ogranka Matice hrvatske Grude Mario Bušić ove je 4. Dane MH u Grudama proglašio vrlo uspješnim i u uljudbenom smislu jako osmišljenim što treba zahvaliti svim članovima Matice hrvatske Ogranak Grude.

KRATKA REKAPITULACIJA DOGAĐANJA MATICE HRVATSKE OGRANAK GRUDE U 2009.

Matica hrvatska Ogranak Grude u čijoj je nakladi u zadnje 4 godine rada izašlo preko 10 vrijednih knjiga, zadnjih je dana na svjetlo dana izašao i Godišnjak MH Grude **SUSRETI 3**.

Između mnoštva zanimljivih tema, Matica hrvatska Ogranak Grude zajedno s Ogrankom MH Š. Brijeg u 2009. godini tiskala je i knjigu **Brod budala** autora Damira Pešorde iz Grude.

U svom je programu u 2009. godini imala niz kulturnih manifestacija kao npr. tradicionalnu **Uskrs s Maticom hrvatskom u Grudama** gdje je između inih zbivanja raspisala Natječaj za najbolje učeničke likovne i literarne rade, te najbolje učenike nagradila Plaketom Matice hrvatske Grude. Pored toga imala je bogat **ljetni kulturni program** u suradnji s Bratovštinom sv. Stjepana Gorica-Sovići i organizirala zajedno s općinom Grude **46. Šimićeve susrete**, tradicionalnu manifestaciju **4. Dane Matice hrvatske Grude** na kojoj je održan i 5. po redu tradicionalni **Božićni koncert župnih zborova i drugih glazbenih organizacija s područja općine Grude**, te je sudjelovala u programu obilježavanja **10. godišnjice Bratovštine**.

U istom će uljudbenom duhu Matica hrvatska Ogranak Grude nastaviti djelovati u 2010. godini, gdje već ima pripremljene za tisak određene knjige uz redovite SUSRETE 4, i bogat kulturni programa zajamčen mnogim likovnim izložbama, promocijama knjiga i osoba, koncertima, tribinama, predstavama i radom s djecom, te drugim kulturnim sadržajima.

U tom duhovnom ozračju svim kulturnim djelatnicima hrvatske uljudbe i svim ljudima dobre volje želimo Sretnu i blagoslovljenu Novu 2010. godinu!

Mario Bušić

MATICA HRVATSKA U 2010. GODINI

6. siječnja 2010. - Na poziv župnika župe Staševica fra Vinka Prlića, na Vodokršće (Tri Kralja ili Bogojavljenje) klapa Bratovština je posjetila ovu župu i pjevala za vrijeme svete mise i za vrijeme kulturnog događaja – otvaranja izložbe slike Branimira Dorotića i otvaranja župne knjižnice. Uz klapu Bratovštinu u programu su još sudjelovali gradonačelnik grada Ploča gosp. Krešimir Vejić. Dožupanica Dubrovačko-neratvanske županije gđa. Marija Vučković, dogradonačelnici Ploča, glavari sela i mnogi mještani i župljani Staševice.

Gradonačelnik Ploča gosp. Vejić obećao je pozvati klapu Bratovština na festival klapa u Ploče koji se održava u kolovozu svake, pa i ove 2010. godine. Predsjednik Bratovštine Ante Pejić prigodnim darovima (knjigama Ljetopis Bratovštine i CD-ovima klape Bratovština) obasuo je drage goste. Maticu hrvatsku Ogranak Grude je predstavljao njen predsjednik Mario Bušić, koji se za vrijeme ručka obratio nazočnima prigodnim riječima.

Staševica je zapravo dobila ime po sv. Stašu (ili sv. Anastaziju) koji je mučen za vrijeme vladavine cara Dioklecijana. Sv. Anastazije ili Staš je živio je u doba sv. Dujma, solinskog biskupa. O njemu nema mnogo povijesnih podataka. Sigurno se zna da potječe iz Akvileje (blizu Venecije) i da je doselio u Salonu zbog pomaganja salonitanskoj Crkvi koja je podnosiла teški vjerski progon. Po zanimanju je bio bojadisar tkanina, ali se u Saloni posvetio propovijedanju kršćanstva zajedno s biskupom Dujmom. Vjerojatno se je u njegovoj kući, koja se nalazila uz gradske bedeme, nalazio prvi oratorij u Saloni gdje su se tajno sastajali salonitanski kršćani prije 300-te godine, tj. u vrijeme biskupa Dujma. Čini se da je to bio povod njegova uhićenju i njegovoj mučeničkoj smrti pod upravom gradskog prefekta Marka Aurelija Julija. Tradicija složno prenosi događaj smrti sv. Staša da je, naime, utopljen u moru ili u rijeci Jadru s vezanim mlinskim kamenom o vratu. To je bilo 304. godine, tj. iste godine kada je bio mučen i pogubljen i biskup Dujam. Pobožna matrona Asklepija dala je izvaditi njegovo tijelo iz mora i pokopati ga u svojoj grobnici. Kasnije je njemu u čast podignuta velika bazilika u Saloni na Marusincu.

Nakladništvo Matice hrvatske Ogranak Grude od 2005. do 2010. godini

U razdoblju od obnoviteljske skupštine Matice hrvatske Ogranak Grude 2005. do kraja 2010. godine objelodanili smo slijedeće knjige:

Kliješta za razbijanje orahove ljuske, zbirka pjesama Ljubice Benović, 2006.

Godišnjak Matice hrvatske Grude br. 1, 2007. godine

Posljednji bijeg, povijesni roman fra Vjeke Vrčića, 2007.

Rječnik Latinsko-talijansko-hrvatski, autora fra Ludovika Lalića iz Ružića, pisanog od 1685. do 1700. godine, priredio ga je iz rukopisa za tisak akademik . dr. sc. fra Serafin Hrkać, izašao 2007. godine

Godišnjak Matice hrvatske Grude SUSRETI 2, 2008. godine

Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću u povodu 110. godišnjice Šimićeva rođenja, 2008.

Matica hrvatska ograna Grude je sunakladnik knjige autora Zdravka Kordića: Književnost i kulturna politika, Zagreb-Mostar-Grude 2006.

Molitva pod križem, zbirka je pjesama kojoj je također Matica hrvatska Grude sunakladnik, a autor joj je Drinovčanin, pjesnik Ivan Grubišić, 2008.

Osim izdavaštva spomenutih knjiga, Matica je hrvatska u Grudama izdala nekoliko plakata, kataloga slika itd.

Dakle, u posljednje četiri godine otkad smo obnovili Maticu hrvatsku u Grudama izdali smo 6 knjiga, te smo sunakladnici dvjema knjigama, te smo nakladnici mnogim katalozima i plakatima.

Najvažnije što bismo istaknuli da smo počeli izdavati Godišnjak Matice hrvatske Grude koji od 2008. godine ima i svoje ime SUSRETI 2.

Imali smo mnoštvo predstavljanja knjiga, koncerata, izložbi slika, raspisujemo jednom godišnje natječaj za najbolje literarne i likovne uratke učenika svih škola iz naše općine, kako srednjoškolaca tako i osnovnoškolaca. Suorganizatori smo Šimićevih susreta.

Izborna skupština Matice hrvatske u lipnju 2010. u Čitluku

U srijedu, 20. siječnja 2010. godine u Čitluku bio je radni susret Ogranaka Matice hrvatske iz Herceg-Bosne s glavnim tajnikom Matice hrvatske Zorislavom Lukićem. Na sastanku su prisustvovali predsjednici Ogranaka MH (Čitluk, Grude, Ljubuški, Posušje, Široki Brijeg, Mostar, Livno, Tomislavgrad, Stolac i Čapljina) sa suradnicima.

Tema je sastanka bila izborna skupština Matice hrvatske. Ovogodišnja izborna skupština Matice hrvatske bit će u Čitluku i Međugorju od 17. do 20. lipnja 2010. godine. To je prvi put u povijesti Matice hrvatske da se izborna skupština održava izvan granica Republike Hrvatske. Preko sto zastupnika ove najstarije institucije kulture u Hrvata koji dolaze iz Hrvatske, Bosne

i Hercegovine i inozemstva birat će upravna tijela Matice hrvatske. U ovoj prigodi izravni domaćini Ogranci Matice hrvatske iz Hercegovine priredit će za sve posjetitelje različite kulturne sadržaje i upoznati ih sa znamenitostima Hercegovine.

Izraženo je veliko zadovoljstvo ovim velikim, nadasve kulturnim zbivanjima, za koja je zapravo najzaslužniji predsjednik Matice hrvatske Ogranak Čitluk i član glavnog odbora MH prof. Andrija Stojić.

7. obljetnica smrti prof. Ivana Alilovića - 11. veljače 2010.

U povodu 7. godišnjice od smrti hrvatskog pisca i povjesnika književnosti iz Ružića prof. Ivana Alilovića, koji je bio član Matice hrvatske, vodstvo Matice hrvatske Ogranak Grude i HKD Napredak Mostar (fra Andrija Nikić) će u četvrtak, 11. veljače 2010. godine u 11 sati položiti cvijeće i zapaliti svijeću na njegovu grobu na Škeljinoj Njivi u Ružićima.

Naime, prof. Ivan Alilović je rođen u Ružićima 25. veljače 1922. godine, a umro je u bolnici u Mostaru 11. veljače 2003. Autor je dvanaest knjiga i nekoliko desetaka članaka iz zavičajne i hrvatske kulturne baštine s područja Hercegovine. Bio je također član Matice hrvatske, politički progonjen i robijao je za Hrvatsku u doba komunizma. Napisao je i neke životopise stradalnika te je bio član još nekih kulturnih i političkih udruga.

Matica hrvatska Ogranak Grude će u četvrtak 25. veljače 2010. godine u kinodvorani Grude s početkom u 18 sati održati prigodan kulturni program posvećen književniku Ivanu Aliloviću.

U organizaciji Matice Hrvatske Ogranak Matice hrvatske Grude u četvrtak, 25. veljače 2010. godine, u kinodvorani Grude održana je Večer posvećena profesoru Ivanu Aliloviću, hrvatskom književniku, te je predstavljen Godišnjak MH Grude SUSRETI 3 i druge knjige iz nakladništva MH Grude.

Pred velikim brojem posjetitelja na Večeri su govorili Mario Bušić, predsjednik MH Ogranak Grude, Zorislav Lukić, glavni tajnik Matice hrvatske, te fra Andrija Nikić. Zorislav Lukić je govorio o Godišnjaku MH Grude SUSRETI 3 kao izuzetno vrijednom i kvalitetnom uratku kojeg treba čitati, dočim je fra Andrija Nikić u svom eseju, kojeg je samo djelomično predstavio, govorio o životnom putu i djelu hrabrog, vrijednog i moralnog profesora Ivana Alilovića, čija djela nisu dovoljno predstavljena i vrednovana.

U glazbenom programu svojim glasovirskim izvedbama najzahtjevnijih partitura svima je ugodio Ivan Galić iz Gorice, učenik II. razreda Srednje

glazbene škole u Imotskom. Ivan je dobitnik brojnih priznanja i nagrada na različitim natjecanjima kako u Domovini tako i u inozemstvu.

Ovoj kulturnoj večeri nazočili su i predstavnici ogranaka Matice hrvatske iz Posušja, Širokog Brijega, Ljubuškog, Čitluka i Čapljine koji su u nastavku večeri imali jedan veoma važan sastanak vezan uz održavanje Glavne i izborne skupštine Matice hrvatske u Čitluku i Međugorju, 19. lipnja 2010. godine. Zaključeno je da idući sastanak s najkonkretnijim potezima bude za otprilike mjesec dana u Čitluku.

MATICA HRVATSKA OGRANAK GRUDE

raspisuje

N A T J E Č A J

Želeći potaknuti ljubav za pisani riječ, MATICA HRVATSKA OGRANAK GRUDE raspisuje Natječaj za najbolje pjesničke i prozne radove učenika osnovnih i Srednje škole s područja općine Grude.

Svoje literarne radove (ciklus pjesama ili proznih uradaka – pisanih u tri primjerka, i to na računalu ili strojopisu) učenici osnovnih i Srednje škole iz općine Grude trebaju dostaviti najkasnije do 1. travnja 2010. godine na adresu:

Srednja škola A. B. Šimića Grude
Ulica dr. Franje Tuđmana 14
88 340 Grude
s naznakom „za Natječaj Matice hrvatske“.

Prosudbeno povjerenstvo će procijeniti pristigle radove, najbolji će biti nagrađeni te će oni svoje radove moći pročitati na Akademiji kod dodjele nagrada koja će biti u četvrtak 8. travnja 2010. godine u Srednjoj školi A. B. Šimića u Grudama s početkom u 18 sati.

Grude, 29. siječnja 2010.

Broj: MH-01/10.

Matica hrvatska Ogranak Grude

MATICA HRVATSKA OGRANAK GRUDE

raspisuje

N A T J E Č A J

Želeći potaknuti ljubav za likovnim stvaralaštvom, MATICA HRVATSKA OGRANAK GRUDE raspisuje Natječaj za najbolje likovne radove učenika osnovnih i Srednje škole s područja općine Grude.

Svoje likovne radove učenici osnovnih i Srednje škole iz općine Grude trebaju dostaviti najkasnije do 1. travnja 2010. godine na adresu:

Srednja škola A. B. Šimića Grude

Ulica dr. Franje Tuđmana 14

88 340 Grude

s naznakom „za Natječaj Matice hrvatske“.

Prosudbeno povjerenstvo će procijeniti pristigle radove, najbolji će biti nagrađeni te će oni svoje radove moći izložiti na Akademiji kod dodjele nagrada koja će biti u četvrtak 8. travnja 2010. godine u Srednjoj školi A. B. Šimića u Grudama s početkom u 18 sati.

Grude, 29. siječnja 2010.

Broj: MH-02/10.

Matica hrvatska Ogranak Grude

USKRS S MATICOM HRVATSKOM U GRUDAMA

Četvrtak, 8. travnja 2010.

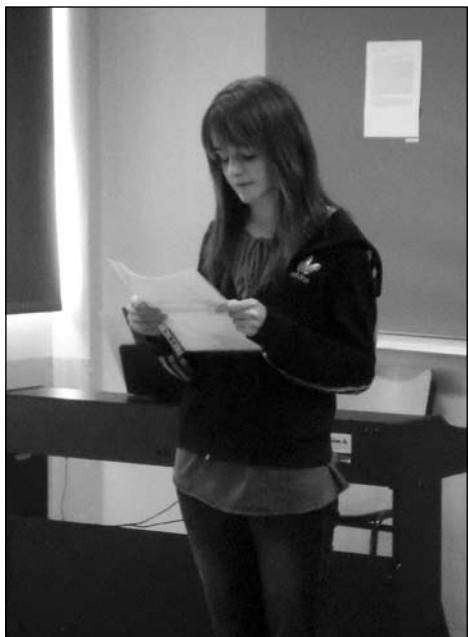
U Srednjoj školi A. B. Šimić u Grudama u 18 sati

***Otvaranje izložbe Uskrs učenika osnovnih i Srednje škole iz općine
Grude***

* * *

**Poslije otvaranja izložbe slika u Srednjoj školi A. B. Šimića u Grudama u
18,30 sati**

Akademija Matice hrvatske Ogranak Grude

**Dodjela plaketa Matrice hrvatske Grude za najbolje pisane i likovne
radove učenika osnovnih i Srednje škole iz općine Grude
U glazbenom programu sudjeluju učenici Osnovne glazbene škole Grude**

Petak, 16. travnja 2010.

U kinodvorani u Grudama u 20 sati

Predstavljanje knjige pjesama Mije Tokića

(U glazbenom dijelu programa sudjeluje klapa Bratovština)

Petak, 23. travnja 2010.

**U sklopu Hrvatske franjevačke arheološke zbirke u Staroj kapeli u
Gorici u 20 sati**

Predstavljanje knjige Grge Mikulića

Priče i legende iz Hercegovine

* * *

**Iza predstavljanja knjige *Otvaranje izložbe Uskrs* učenika osnovnih i
Srednje škole iz općine Grude**

(U glazbenom dijelu programa sudjeluje klapa Bratovština)

Četvrtak, 29. travnja 2010.

U kinodvorani u Grudama u 20 sati

Predstavljanje knjiga Naklade JURČIĆ iz Zagreba

(U glazbenom programu sudjeluje Osnovna glazbena škola iz Gruda)

Petak, 7. svibnja 2010.

U dvorani Matice hrvatske u središnjici u Zagrebu u 18 sati

Predstavljanje Matice hrvatske Ogranak Grude

SRDAČNO VAS POZIVAMO I RADOSNO OČEKUJEMO!

Srećko Mikulić

Ispravci iz Susreta 3:

Na str. 122. trebalo je ispod pjesme stajati ime: Marko Pavlovski. Ispod teksta o Marku Pavlovskom nedostaju inicijali V. P.

Na str. 85., u Sadržaju za ovu rubriku, trebalo je stajati Priredio S. G. (kod Antun Branko Šimić – naš suvremenik); te također IVA NUIĆ Pjesme (umjesto Moja dva vremena; i STJEPAN GLAVAŠ Moja dva vremena.